

શ્રી વીર-શાસન પત્રના આલોકને ખીજ વર્ષની ભેટ.

સતી ચિત્લાણાદેવી.

પ્રકાશક,
શ્રી વીર-સમાજ.

આવૃત્તિ ૧ લી.

સને ૧૯૨૪.

સંવત ૧૯૮૦.

વીર સંવત ૨૪૫૦.

સર્વ હક્ક સ્વાધીન.

શ્રી વીર-સમાજના સેક્રેટરી શા. કેશવલાલ હલસુખ-
ભાઈએ શ્રી વીર-સમાજના શ્રી વીર-શાસન પ્રી-
ન્ટીંગ પ્રેસમાં છાપીને પ્રસિદ્ધ કર્યું,
કાળુપુર ટંકશાળ-અમદાવાદ.

न्यायाम्भोनिधि श्रीमद् विजयानन्दसूरीश्वरजी
(आत्मारामजी) महाराज.

यच्चारित्रगुणैः सदातिविमलैराकृष्टमुर्वीतले
भव्यं भारतजैनमण्डलमिदं यस्य स्मरत्यातुरम्।
यच्छिष्या हि विहृत्य सद्गुरुयशः संतन्वते तद्गुणै-
स्तस्मै श्री गुरवे नमोऽस्तु विजयानन्दाय सत्सुरये ॥

फीनीक्ष प्री. बर्क्स, अमदावाद.

અર્પણ પત્રિકા.

સદ્ધર્માચાર્ય ન્યાયાભોનિધિ શ્રીમદ્ વિજયા-
નંદસૂરીશ્વરજીની પવિત્ર સેવામાં:—

આપનું ચરિત્ર મહાન છે, એ સાથે આપ સાહેબે
વર્ષાવેલા ઉપકારો પણ મહાન અને અમાપ
છે. આ અઠાવીસ વર્ષ પૂર્વના કંઈક ઉદય-
કાળના આપ એક રીતે યુગપ્રધાન હતા.
આપ સાહેબના ગુણો મહાન છે.
આપ સાહેબના અમર ચરણોનું
દાસત્વ આપના વિદ્યમાન યુગ-
માં પ્રાપ્ત કરવા જેટલું સૌ-
ભાગ્ય અમારા જેવા રંકને
તો ક્યાંથીજ હોય?

પૂજ્યપૂજક સેક્રેટરી 'વીર-સમાજ.'

પ્રસ્તાવના.

સાહિત્યપટ ઉપર સરસ્વતી દેવીની પ્રસાદીઓ અનેકાનેક અવતાર યામી છે. તેનો પ્રવાહ એટલો તો સતત છે કે વાણીનો આઘકાળ, કાળનાજ ગર્ભમાં હમ્મેશને માટે છુપાઈ રહે છે. સાહિત્યની વૃદ્ધિ હાનિ ઉપસ્થી તે તે દેશકાળને વધારે અથવા અત્ય વિનીત અને વિકસ્વર હોવાનું આપણે જાણી શકીએ છીએ. હિંદનાજ આધુનિક કાળનું દ્રષ્ટાંત આપણે વિચારીએ તો આજથી પચાસ સો વર્ષ ઉપર સરસ્વતી દેવીનો વિલાસ જોઈએ જોસભર નહોતો. તેટલો આજકાલ છે, પરંતુ અસલ વિનીત અને વિકસ્વરભાવની દ્રષ્ટિએ વર્તમાન સાહિત્ય વૃદ્ધિ, લૌકિક નિર્મળતાનો નિયમ કેવો પાળે છે એ વિચારવા જેવું છે.

એજ સાહિત્યપટ ઉપર દાર્શનિક ગ્રંથો, વૈજ્ઞાનિક ગ્રંથો, કાવ્ય ગ્રંથો, ચરિત્ર ગ્રંથો, નાટ્ય ગ્રંથો, ઐતિહાસિક વિગેરે ગ્રંથો વિદ્યમાન છે. આ સાથે કાવ્યનિક ગ્રંથો પણ વિદ્યમાન છે. આ જાતના (કાવ્ય-નિક) ગ્રંથો જોટલા સૈદ્ધાંતિક નિયમોને અનુસરતા કુદરતના ઉપકારી છે તેટલા તો સાહિત્યને આશીર્વાદ સમાન છે. આજીના અન્ય કેટલા આપણ છે એ સમજવા જેવું છે. સરસ્વતી દેવીના ખરા ઉપાસકોએ અપ્રકૃત કદનાઓને પોતાની ગ્રંથરચનાઓમાંથી બાદ કરી છે અને જાતના મુખ્ય વસ્તુસ્વરૂપનું જ જ્ઞાન કરાવવા સારૂ સાહિત્યની જુગી જુગી દિશાઓનો આશ્રય કરેલો છે, ગ્રંથરચનાઓમાં તેઓનો ખાસ હેતુ આવશ્યક જ્ઞાન, તથા જોણું હેતુ લોકરચિ, અને પાચનશક્તિ વિષેનો હોય છે.

મધ્યયુગની ગ્રંથરચનાઓ આપણે જોઈશું તો આપણને જણાશે કે લોકોની રચિ ધર્મ તરફ વિશેષ હતી અને તાત્વિક વાતોને ગદ્યરૂપમાં, પદ્યરૂપમાં કે સંવાદ વિગેરે રૂપોમાં પણ જીરવી શકતી હતી. એ કાળ કંઈક યુદ્ધવિરામનો હતો, તેમજ યાત્રિક ઉદ્યોગોથી મોટે ભાગે બચેલો હતો, અને તેથી ધર્મવાદ તથા સૂક્ષ્મ તત્ત્વવિચારોના રસ લેવાની જગ્યા અને કુરસદ એ દેશકાળના લોકોને મળતી. એટલું ખરૂં છે કે આ યુગનો ઉત્તરકાળ જો વિકૃત થયો નહોતો તો, ધાર્મિકરૂપ અને પરાધીનતાને અવકાશ આપવાનું કારણ એ નજર અન્યો હોત.

આથી પુરાતન યુગની લોકસંસ્થાઓ અંથનાલીકાઓમાંથી બહુ નિરાળીજ દેખાય છે; અત્યારની સરખામણીમાં આપણે એને અતિશય પવિત્ર, પ્રકૃતિ સુંદર, નિર્દોષ અને મહા સત્વશાળી જોઈશું, તેમજ અતિશય હિંસક, અભવ્ય અને વિષયાસક્ત પણ જોઈશું; છતાં અત્યાર અને પૂર્વ વચ્ચે એટલું અંતર તો ચોક્કસ છેજ કે પૂર્વના લોકો અંતરથી વિસ્ફોટ પણ થઈ શકતા હતા, જ્યારે અત્યારના એવા લોકો તો બહાર તથા અંદરથી કેવળ સંસારનાજ રંગમાં રંગાયેલા રહેતા જોઈ શકાય છે ! આ દરેક યુગની અંથરચનાઓ તે તે કાળની લોકસંસ્થાઓ તથા લોકોની અભિરૂચિ સમજવા માટે બહુજ ઉપકારક છે અને અંથકારો પણ વાંચકોને જે લક્ષ્ય તરફ દોરવા હોય તે લક્ષ્યના વિષયનીજ પ્રસાદી વાંચનારની રૂચિ અનુસાર તૈયાર કરે છે.

સરસ્વતી દેવીના ખોળામાં ગુર્જરસાહિત્ય પણ દિવસાનુદિવસ વધતું જાય છે એની આ સુકુમાર દશામાં પણ જેટલું એ નવલ-ભાષામાં મૂળ સાહિત્યનું દોહન વાંચનારાઓને નજર કરે છે તેટલું એ અતિ મોઢું અને આકર્ષક છે. ગુર્જર સાહિત્યની ખીલવટ સાથે ગુર્જર વાંચનારાઓની મતિ પણ જો કે તીક્ષ્ણ ચોધારી થતી જાય છે છતાં દાર્શનિક તત્ત્વો, ન્યાયવાદ વિગેરે વિષયોને સ્વતંત્ર ભાષામાં સમજવા તથા ઉતારવાનું આમવર્ગને માટે હજી શુષ્ક છે—દૂર છે. એજ તત્ત્વોને, એજ વસ્તુસ્વરૂપને, લોકજીવનમાં યથારીતિ ઉતરેલું રચવામાં આવે તો એ તરફ અત્યારની લોકરૂચિ વાળીને જનતાને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવી શકાય છે અને તેથી ગુર્જરસાહિત્યનો આ યુગ કેવળ ઐતિહાસિક રહેવાલાયક નથી પરંતુ અર્ધ ઐતિહાસિક (Semi-Histyric) થવા યોગ્ય છે, કારણ કે આમાં જીવન ઇતિહાસો સાથે વસ્તુ સ્વરૂપોનું પણ પ્રતિપાદન કરાતું હોય છે અને તેથી વાંચનારાઓને લોકસંસ્થાઓ તથા મનનશક્તિ (Socielity & Mentatity) ઉપરાંત કર્તવ્યસ્વરૂપનો પણ ભોધ થાય છે.

લેખકનો આ પુસ્તક રચનાનો ઉદ્દેશ પણ આજ—‘વાંચકને આવશ્યક જ્ઞાન તથા રસપ્રદાન’નો હેતુ જાળવવાનો છે, અને તેથી આ પુસ્તકનો વિષય પણ પચીસસો વર્ષ પૂર્વેનો-વર્તમાન શાસન-પતિ ભગવાન મહાવીરસ્વામીજીના વખતનો નિર્દિષ્ટ કરેલો છે. વાંચકોની મોજની ખાતર કેટલીક વખત લેખકો અસત્ય કલ્પિતવા તથા નીતિશૂન્ય શૃંગારરસનું મિશ્રણ કરે છે, પરંતુ આ પુસ્તકની

રચનાને એવા હુર્ગુણધારી મિશ્રણથી બચાવવામાં આવી છે તથા આદર્શની માફક ચરિત હકીકતોની એમાં માત્ર રસભરી ગુંથણીજ કરવામાં આવેલી છે. આ પુસ્તકમાંના વિષયનો બધોએ આધાર, સર્વ-વિશુદ્ધ પૂજ્ય પૂર્વાચાર્યોના ચંચરનોમાંથી લીધેલો છે એમાં આપ-મતિ કે કપોળ કલ્પનાનાં સોગડાં ગોઠવવાની પદ્ધતિ જરીએ સ્વીકાર-ત્રામાં આવી નથી.

જે કાળમાં ખુદ જીવતસ્વામિ વિચરતા હતા અને વૈદિક યોગો તથા ગોતમચુદ્ધ વિગેરે પણ જે કાળમાં વિદ્યમાન હતા, એ સમયમાં દર્શનો કેની સ્થિતિમાં હશે, કેની પ્રગળતા હશે, લોકમતિમાં કેવું જયતું હશે તથા સમ્યગ્ ધર્મની પ્રરૂપણા કેટલામાં કરતી હશે અને ઉપદેય સત્ય પ્રભુએ કેવું બતાવ્યું છે એ વિગેરે સ્વરૂપદર્શક તત્ત્વોને આ પુસ્તક રચનામાં રાજસંસ્થા અને લોકસંસ્થા સાથે સામેલ કરવાનાં હોવાથી આ પુસ્તકને અર્ધ અતિહાસિક નોવેલ સમજવું યોગ્ય છે. અત્યારના ઐતિહાસિક યુગની દૃષ્ટિએ આ પુસ્તકના વિષયનો મર્યાદાકાળ ઐતિહાસિક યુગ પહેલાંનો છે તથા વૈદિક યુગની દૃષ્ટિએ કથંચિત્ વૈદિકયુગનો સમકાલીન છે. વિષયની નાયિકાને અનુસરીને એની ક્ષેત્રમર્યાદા મગધ તથા માલવ દેશ સુધીની છે; એટલે કે બંગાળ બિહાર ઓરીસા તથા મધ્ય પ્રંતો અને મંચ હિંદુસ્થાનની છે.

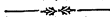
આ કથા, શ્રી સર્વજ્ઞપુરૂષના શાસ્ત્રોમાંથી શ્રુતાનુસારી દોહન રૂપે હોવાથી વિશ્વસનીય છે, તેમજ એને ઐતિહાસિક ઘટનાથી ધર્મ-કથાનુયોગના લક્ષણને સફળ કરતી વાંચકો જોશે. અત્યારનું વાતાવરણ રાષ્ટ્રિય ભાવના અને ધર્મ ભાવનાઓ વચ્ચેના ઘેરા દુઃકવાળું છે, એમાં રાજનય અને ધર્મનયનો યોગ્ય વિવેક કરી શકાય તેટલો જરૂરી પ્રકાશ પણ અત્યારે મોટે ભાગે લુપ્ત થએલો જણાય છે, આવા સમયમાં પ્રકાશના હેતુથીજ વારતવિક રાજનય તથા ધર્મનયને આ પુસ્તકના અગ્રસ્થાને જોઈ શકાશે અને દરેક વિચારછાયામાં જૈન-પણાની પ્રતિભા કેટલી ઉંચી ઉડતી હોવી જોઈએ તેનું દ્રષ્ટાંત લેવા સારૂ ઉદ્યોગ વ્યવસાય, માલમૂર્છા અને ભોગતૃષ્ણામાં ગરકાવ છતાં નિર્ઘ્રીય વ્યવહાર શુદ્ધ-પ્રેમ શૌર્યવાળા ઉદાહરણોમાં આ પુસ્તકને સમાપ્ત કરવામાં આવેલું છે.

પ્રાતઃસ્મરણીય અને મંગળકારી “સતી ચિદલજ્ઞાદેવી” એ આ પુસ્તકનું નામ છે, તેને અન્વર્થ રાખવા સારૂ વિષયબહાર નહિ

જવાની ખાસ કાળજી રાખવામાં આપેલી છે. આ પુસ્તકના અનુસંધાનમાં હજી લાંબો ઇતિહાસ બાકી રહે છે; જેમકે ‘રાજગૃહીનું રાજતંત્ર’ કોણીકના હાથમાં આવ્યા પછી તેમાં કેટલોક વધારો થટાડો થયો, તેના મરણ પછી રાજ્યની શી હાલત થઈ, ચંડપ્રદોતન તથા ચેડા મહારાજનો વંશ વેલો ક્યાં સુધી કેવી સ્થિતિમાં હરતીમાં રહ્યો તથા તેઓનાં મહારાજ્યો કેવી રીતે સમૂળગાં અસ્ત પામ્યાં અને ભગવાન મહાવીર પ્રભુના વખતમાં જે નાનાં નાનાં સંખ્યાબંધ રાજ્યો હતાં, કે જે બધાંએ કોઈ નજીકના કાળમાંજ અદશ્ય થયેલાં જણાય છે તે તે રાજ્યો વચ્ચે કેવો સંબંધ જારી હતો તથા તેમના અદશ્ય થયા પછી તેમની જગ્યાએ કેવાં રાજ્યો જન્મ પામ્યાં, તેમજ રાજ મહારાજઓમાં પળાતો જૈનધર્મ તેઓના કેટલા ગાદી વારસોમાં ટકી રહ્યો?’-ઈત્યાદિક ઘણાં વિષય બાકી રહે છે; છતાં પ્રસ્તુત પુસ્તકનો કથ્ય ભાગ બધા વિષયોમાં કહેવાઈ જાય છે એટલે બાકીના ભાગ માટે તો સમય તથા સાધનો જ્યારે અવકાશ આપે ત્યારેજ કંઈક પ્રયાસ થાય.

શ્રેણિક મહારાજ તથા સતી ચિત્રણદેવીનું રાજતંત્ર, જે કે કંઈક ઓછા પ્રદેશમાં મર્યાદિત હતું; છતાં મહામાત્ય અભયકુમારના પુ-
દ્ધિબળથી એ તે વખતનું એક ધ્યાન ખેંચનારું અતિભીમ બનેલું હતું. મુગલ રાજકર્તાઓના વખતમાં વ્યભિચારના જેમ અખાડા ર-
માતા અને સતીત્વનું લીલામ થતું તથા અત્યારના પશુ કેટલાક રાજ-
રજવાડા તેમજ આમ પ્રજાવર્ગમાં વ્યભિચારનો અમત્ર જેમ ચાલે છે, તેમ તે વખતના રાજકર્તા તથા પ્રજાજનોમાં નહોતું. શ્રેણિક મહારાજ, સતી ચિત્રણદેવી, અભયકુમાર, શાલીભદ્રજી, ધનાજી, સુભદ્રાસતી, વિગેરેનાં ચરિત્ર વાંચીને વાંચકો જોઈ શકશે કે, એ વખતના મહાનુ-
ભાવોનાં ભોગસુખ તથા તૃષ્ણા બહુજ નીતિસર તથા નિયમિત હતાં જ્યારે અત્યારનાં ભોગસુખ તથા તૃષ્ણા એથી ઉલટાંજ દીસે છે. વાંચકોને સુબોધક અર્ધઐતિહાસિક નવલકથા આ એક નવીજ બ-
હાર પડે છે, શ્રી “વીરશાસન” ના ગરવા ગ્રાહકોને આ બીજા વર્ષની બીજી પુણ્યપ્રસાદી છે ! ઇત્યલભ્. પ્રેસ અથવા પ્રમાદ્દેવચર્ચી પુ-
સ્તકમાં અશુદ્ધિ થવા પામી હોય તો તે વાંચકો સુધારીને વાંચશે.

વીર-સમાજ.

લેખકનું વક્તવ્ય.

કથા લખવાનો આ મારો પ્રથમજ પ્રયાસ અને તેમાં વળી શારીરિક સખ્ત અવસ્થતા, તેથી સ્ખલનાઓ અવશ્યમેવ થઈ હશેજ. આવા એક ઐતિહાસિક પાત્રને રીતસર આલેખવા બહોળો સમય અને પુષ્કળ હઠાપોહ જોઈએ તે મને માંદગીના કારણથી મળી શક્યો નથી અને આ પુસ્તક મારે જલ્દીથી પૂર્ણ કરવું પડ્યું છે, તેથી કદાચ ઐતિહાસિક દોષ આવવાનો પણ સંભવ હોય; પણ મારી કથાનું પાત્ર એવું પૂનીત છે કે તે મારી સ્ખલનાઓ અને દોષો માટે અવશ્યમેવ ક્ષમા કરાવશેજ.

વાર્તાની આખી વસ્તુ પ્રાચીન છે અને તેમાં મેં ત્રિપદ્ધિશલાકા-પુરુષચરિત્રના દશમા પર્વની ખાસ સહાય લીધી છે. વાસ્તવિક કહું તો આમાં મારી શૈલી અને સંકલના સિવાય અન્ય કંઈપણ મારું નથી. પૂર્વાચાર્યોના જ્ઞાનથી આમાં કંઈક નવીન છે એમ કહેવું એ ખરેખર ધૃષ્ટતાજ છે એવી મારી સમજ છે. પૂર્વાચાર્યોના જ્ઞાનમાં સર્વ સત્યો છણાઇ જ ચુક્યાં છે. આજકાલ જે કંઈ લખાય છે તે જો સત્યરૂપ હોય તો તે પૂર્વાચાર્યોના જ્ઞાનનો અનુવાદજ છે અને અસત્યરૂપ હોય તો તેમાં નવીનતા ખરી પણ એ કંઈ કામની નથી. મેં પણ આ કથામાં જે કંઈ સત્યરૂપ લખ્યું હોય તે કેવલ અનુવાદ છે અને મતિભ્રમથી જે કંઈ અસત્ય લખ્યું હોય તે મારું પોતાનું હોઈ, નવીનતાથી કદાચ કોઈને સુંદર લાગતું હોય તોપણ તે સુધારીને વાંચવા યોગ્ય અથવા જેનાથી સુધારીને ન વાંચી શકાય તેનાથી ત્યાગ કરવાને યોગ્ય છે.

ચિલ્લણદેવીના ચરિત્રને ચીતરતાં પ્રાસંગિક વૃત્તોની કોઈ કોઈ બાબતમાં લેખકોનો કવચિત્ આલંકારિક તો કવચિત્ ઘટનાત્મક પાઠાંતરભેદ મને જણાયો છે, પણ તે તાત્ત્વિક માન્યતાથી દુર ન જતો હોવાના કારણે બહુ મહત્વનો નથી એવી મારી માન્યતા હોવાથી મેં મારી અનુકૂલતાનુસાર તેનો ઉપયોગ કર્યો છે; છતાં પણ આ વિષયમાં જો કોઈ મહાશય કંઈ સૂચના કરશે તો તે પર ખાસ લક્ષ્ય દઈ તેનો અવશ્યમેવ અમલ કરવામાં આવશે.

વાર્તાની શૈલી અને સંકલના કેવાં છે તે વિચારવાનું વાંચનારાઓ માટે છોડી દઈ હું તેઓને ગ્રેમપૂર્વક સૂચવીશ કે, આ વાર્તામાં જે કંઈ

જૈનોના અચળ સત્યનું પોષક હોય તેનો તમે વાંચનદ્વારાએ લાભ લઈ અવશ્યમેવ તેને અમલમાં મેલવા યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરશો, કે જેથી હું મારા આ ક્ષુદ્ર પ્રયાસને સફલ સમજીશ.

શારીરિક કારણથી મારી અનિચ્છા હોતાં છતાં પણ પ્રેમભક્તિ-ભર્યા ભારે આગ્રહથી મારી પાસે આ વાર્તા પૂર્ણ કરાવી અને તેને “વીરશાસન”ના બેટના પુસ્તક તરીકે વહેંચવાની પ્રથમથીજ ઇચ્છા દર્શાવી, તેને માટે હું તે પત્રના અધિપતિ શા. કેશવલાલભાઈ દલસુખભાઈને ધન્યવાદ આપું છું અને મેં જેવું કાર્ય કરવા ધારેલું તેવું ન કરી શકવાથી હું આ પત્રના વાચકોની આગળ દિલગીરી દર્શાવું છું. ઉદાર દિલના તેઓ ‘કુલ નહિ તો કુલની પાંખડી’ એ ન્યાયે મારા આ પ્રયાસને વધાવી લેશે. **વહુના.**

લેખક.

વિષયાનુક્રમ.

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧	સમર્થ મંત્રી અને પુત્ર.	૧
૨	યાગ-ચાનો સ્વીકાર.	૪
૩	મહારાજ ચેટક.	૧૦
૪	આદર્શ દંપતી.	૧
૫	પરિવાજિકાનો પરાભવ.	૧૭
૬	અભયકુમાર.	૨૦
૭	ભદ્રશેઠ અને વિદેશી જામાતા.	૨૪
૮	આશાપૂર્તિ.	૨૮
૯	અભયચંદ્રનો ઇષ્ટદેવ.	૩૧
૧૦	શ્રેણિક.	૩૫
૧૧	કન્યાઓનો સ્વતંત્ર માર્ગ.	૪૦
૧૨	દૂતનું અપમાન અને મંત્રીશ્વરનો મંત્ર.	૪૪
૧૩	સુઝ્યેકાને બદલે ચેલણાનું હરણ.	૪૮
૧૪	શ્રેણિકનો પૂર્વભવ.	૫૩
૧૫	સ્નેહસંબંધ અને કષ્ટ દોહલો.	૫૭
૧૬	દોહદપૂર્તિ.	૬૦
૧૭	પુત્રપ્રસવ અને રાજનું ઔચિત્ય.	૬૫
૧૮	પાતિવ્રત્ય અને અનીચ્છાએ પુત્રપાલન.	૬૯
૧૯	ભગવાન મહાવીરનો ગૃહસ્થવાસ.	૭૫
૨૦	શ્રમણ ભગવાન મહાવીર.	૮૧
૨૧	વસુમતી ઉર્ધ્વ ચંદનબાલા. (વીસમા પ્રકરણથી ચાલુ.)	૮૭
૨૨	શ્રમણ ભગવાન મહાવીર.	૯૩
૨૩	તથાભવ્યત્વનો પરિપાક.	૧૦૦
૨૪	સમ્યક્ત્વનો સ્વીકાર.	૧૦૪
૨૫	“તેનું આવી શીતમાં શું થશે ?”	૧૦૮
૨૬	ધર્મપત્ની ચેલણા.	૧૧૨

૨૭	કસાયલા પ્રેમનાં ક્ષણો કે પાતિવ્રત્ય પ્રભાવ.	૧૧૭
૨૮	એકસ્તંભી મહેલ અને શ્રદ્ધાની કસોટી.	૧૨૧
૨૯	અભયકુમારની દીક્ષા.	૧૨૬
૩૦	વૈરાનુબંધ.	૧૩૨
૩૧	પિતૃદ્રેષીની પુત્રપર ભ્રમતા !	૧૩૭
૩૨	સતીના અધિક્ષેપનું પરિણામ.	૧૪૧
૩૩	વૈરની વસુલાત અને ચેલણાની દીક્ષા.	૧૪૭
૩૪	સંયમનો નિર્વાહ અને શ્રેયઃ સંપ્રાપ્તિ.	૧૫૨
૩૫	ઉપસંહાર.	૧૫૬

અગાઉથી ગ્રાહક થનારનાં નામ.

નકલ.	નામ.	ઠેકાણું.
૧૦	મેતીલાલજી જમનાલાલજી વૈદ્ય.	મુ હગ (નાળવા.)
૧૦	શુભાવયંદજી ગીરધારીલાલજી ગાંગ.	" "
૨	મેલાવયંદજી હટ્ટા.	" "
૧૧	તીલોકચંદજી કહેડ.	" "
૨	જ્ઞાન ખાતાની.	" "

સતી ચિદ્વણાદેવી.

પ્રકરણ પહેલું.

સમર્થ મંત્રી અને પુત્ર

ધૃગિત્ત્વ મંત્રીશ્વરે પિતાની વિદ્વજ્ઞતા અને વિમનસ્કતા પ્રથમથીજ નિર્ણયિત કરી લીધી હતી. આ વિદ્વજ્ઞતા અને વિમનસ્કતાની ઉત્પત્તિનું કારણ કલ્પવાને યત્નિચિન્માત્ર પણ જે શ્રમ ઉઠાવવો પડે તે અમયકુમારને પડ્યો નહતો. તેના ઔત્પાદિકીમુદ્ધિમય સૂક્ષ્મનિરીક્ષણે તેને તેવો શ્રમ પડવા દીધો નહિ. અતિસ્પષ્ટરીતે અને અસંકિતપણે તે સમજી શક્યો હતો કે કેટલાક દિવસ થયાં પરિવારજિકાના હસ્તમાં રહેલા ચિત્રપટમાં આલેખેલી તે કુમારિકાએ પિતાનું ચિત્ત ચોરી લીધું હતું, અને તેથી તત્સમયાદારભ્ય તેઓ વર્ણવે અને વિમનસ્ક દશાનો અનુભવ કરી રહ્યા હતા. ઉપરાંત દૂતપેષણ તથા દૂતપ્રત્યાગમતાદિ પણ અમયકુમાર પોતાના ચરોથી જાણી ચુક્યો હતો. શ્રેણિક નૃપનો આ પ્રતાપી પુત્ર પુત્રત્વ અને મંત્રીત્વ પદનો ઉપયોગ સમયાનુકૂલ કરતો હતો, અને તેથી અત્યારે તે એક સ્વામીની પાસે રાજનિષ્ઠ સલાહકાર મંત્રી તરીકે નહિ, પણ પિતાની સમીપ એક કાર્યસાધક અનન્ય ભક્ત પુત્ર તરીકે ઉપસ્થિત થયો હતો. અમયકુમાર આગ્યાને કંઈક સમય વીતી ગયો હતો અને વીતતો પણ હતો, છતાં પટસ્થ બાળાના ધ્યાનમ નિમગ્ન નૃપની નજર સદાના હિતૈષી પુત્રને જાણી શકી નહિ. એક નાનુક બાળાના દર્શનપ્રયોગથી થએલી સમર્થ વીરની આ દશા નીતિનિષ્ણાત અમયકુમારને આશ્ચર્ય ઉપજ કરી શકી નહિ, કારણકે અમયકુમારના અનુભવયંત્રે બહુવાર બહોળા જગતના ચિત્રવિચિત્ર પ્રસંગોનેનીચોવી નાંખ્યા હતા અને જિનવચનશ્રવણથી વિષયવિવશે થતી દુર્દેશાનું યથાર્થરીતે જ્ઞાન અને વિવેક તેને ઉત્પન્ન થઈ વિવૃદ્ધિ પામ્યાં હતાં. અત્યારે ભક્તિભાવ સિવાય બીજા કોઈપણ ભાવે તેના હૃદયમાં સ્થાન ન લીધું અને પ્રિતૃપ્રતિ અનન્ય ભક્ત પુત્રને માટે એ સર્વથા

ઘટનું જ હતું. મીચાયલાં નયન છતાં જગૃતિનું સ્પષ્ટ સૂચન કરનાર શ્રેણિક મહારાજનું કરમાયલું મુખકમળ ઉજ્જ્વળ શ્વસોશ્વસથી વધારે કર-
માતું જતું હતું; અને તેથી સ્વાભાવિક વિકસ્વરતામાં ન્યૂનતાનો વધારો થતો હતો. સર્વ અંગપ્રત્યંગો શિથિલ થયલાં છે અને વસ્ત્રોને રીત-
સર સમારવા, સંકારવા હરતો અશક્ત હોય તેમ એક અસ્તવ્યસત થએલા કેશની સમીપમાં અને ખીજે કટીતટે પડેલો હતો. નૃપતિનું
વિરહતાપસંતપ્ત હૃદ હાલ બળી જળી રહ્યું હતું અને તેની અસર તેના શરીર માત્રને જ નહિ, પણ તે સ્થળમાં રહેલી જડ વસ્તુઓ
અને દિવાલોને પણ થઇ રહી હતી, થઇ ગઇ હતી. આ સર્વનો સાક્ષાત્કાર કરતાં અભયકુમારે અત્યારે પિતૃકાર્યકર્તાવ્ય રૂપ સાર્વદિક
મત પાલન કરવા માટે પ્રારંભ કર્યો અને તેમાં ગમે તેવી કૂરતાને નમાવનાર ભક્તિભાવે તેને ધૈર્ય અને નિર્ભયતા અર્પી.

“ પિતાજી ! ” મધુર, ભાવુક અને સૌમ્ય સ્વરે મંત્રીએ, નિદ્રિત પૂજ્યને જગૃત કરવા વધાય તેમ અનવસર સુષ રાજાને ધીરથી સંબોધન કર્યું.

“ પિતાજી ” એ શબ્દ શ્રવણ ગોચર થતાં આ કામચોગીનું ધ્યાન વિધટિત થયું, તેનાં સહજ નયનકમળો ખુલી ગયા અને પ્રાયઃ સર્વત્ર અપ્રતિહત સંચારી માનીતો પ્રિયપુત્ર તેની દૃષ્ટિએ પડ્યો. તેનાથી “ કોણ ? ” “ અભયકુમાર ! ” એમ કિંચિત્ સંકુચિતવૃત્તિ સહ બોલાઈ જવાયું.

“ જી હા. ” કિંચિત્ શિર નમાવતાં વિનીતભાવસૂચક સ્વરે મંત્રીએ શબ્દોચ્ચારણ કર્યું.

આવી રીતે મંત્રીનું આગમન પણ કવચિતજ થતું. ચિત્રપટના નિરીક્ષણસમયે પોતાના મુખ પરના વિકૃતભાવો અભયકુમારે લક્ષ્યપૂર્વક નિહાળ્યા હતા તે નૃપની નજર બહાર ન હતું; અને તેથી તે સહજ ચેતી ગયો હતો કે, પુત્ર અસારે શામાટે આવ્યો છે ?

શ્રેણિક મહારાજ અભયકુમારની સાથે રાજકીય મંત્ર કરતો હતો ત્યારે તેમનો પરસ્પરનો વ્યવહાર પિતાપુત્ર તરીકે નહિ, પણ નૃપમંત્રી તરીકે સચવાતો હતો; પરંતુ ખીજાં સર્વ કાર્યોમાં તો પિતા-પુત્ર તરીકેજ વ્યવહાર રખાતો હતો. અત્યારે “ પિતાજી ! ” પણ “ સ્વામિન ! ” નહિ, એવા સંબોધને પત્રપુત્રત્વના સંબંધને, જેમ

જેમ પળો વ્યતીત થતી ગઈ તેમ તેમ આધકાધિક જનગૃત કરતાં એકાએક સંકુચિત બનેલી શ્રેણિકની મનોવૃત્તિને વિશેષ સંકુચિત કરી મુકી. કંઈક સમય શું બોલવું એ તેને સૂઝ ન પડી. પણ પછી તરતજ સત્ત્વવંત આ રાજા, પોતાની આવી પરાધીનતા પુત્ર જાણી ચુક્યો છે એ સમજથી, પોતે પોતાના હૃદયથી ક્યવાયો અને તે પોતાને ઠપકો આપતો ન હોય તેમ તેની મુખાકૃતિ જોનારને સહજ કળી શકાય એમ મ્હાનમુખ બન્યો. આ બધા ભાવો અભયકુમારની અનભિચ્છતામાં નહિ રહે એમ રાજા સારી પેઠે જાણતો હતો, તોપણ તે ભાવોને સર્વથા સંવરવાનો પ્રયત્ન કરતાં તેણે મંત્રીના આગમનને અન્યકારણિક જણાવવાને હૃદયથી નાહ, પણ મુખથી આગળ બોલવાને શરૂઆત કરી.

“ મંત્રિન ! એવો કયો રાજકીય પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો છે કે આમ અનવસરે આહ આગમન થયું ? ” નૃપે પૂછ્યું. વ્યથતામાં આસનનિર્દેશ કરવાનું વિસરી જવાયું હતું તેથી હજી અભયકુમાર ઉભોજ રહ્યો હતો, તે લક્ષ્યમાં આવતાં રાજાએ આસનનિર્દેશ કર્યો કે મંત્રીએ આસન લીધું. પ્રત્યુત્તર મેળવવાને રાજા પ્રભાવિક અને ભાવોના નિરીક્ષણમાં કરાતા તકે વિતર્કથી સ્તબ્ધ એવા મંત્રીની મુખ-મુદ્રા જોઈ રહ્યો હતો, પણ મધ્યે તેનાં નયન નીચે નમી જતાં હતાં, કે જે વિચક્ષણ મંત્રીની જાણ બહાર ન હતું.

“ સ્વામિન ! ” શ્રેણિક રાજાની હૃદયવિવૃણતા અને સંકુચિતતાના વેત્તા મંત્રીએ, પોતે રાજકીય પ્રસંગને અનુલક્ષીનેજ આવ્યો હોયની તેમ સંબોધન કરી રાજકીય પ્રસંગ કિપાડ્યો.

“ આજે સર્વ રાજા મહારાજાએ રાજગૃહીના તાજને માનદષ્ટિએ નિરીક્ષણ કરે છે અને આપના પ્રતાપી તેજથી તેઓ સર્વ હાલ ઝાંખા પડી ગયા છે, ચંડપ્રવોતન જેવા ભૂપાલો આપની સાથે કાયમની મિત્રાચારી સાધવા આકાંક્ષાઓ ધરાવે છે, માન મરતમે અને રાજ્યની શોભાને માટેજ આપનું સેન્યદળ છે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી; આપના રાજ્ય વિષે વિચાર કરતાં પણ અન્ય રાજાઓ મનથી કંપે છે. તેઓના મંત્રીઓનો મંત્ર મગધના રાજ્ય માટે હાલ શાંત છે, એટલુંજ નહિ પણ તે મંત્રીઓ પોતાના મંત્રનું બળ બોધું માને છે ને તેથી પોતાના સ્વામીઓને આપની સાથે અનુકૂલ રહેવાને પ્રેરે છે; પણ મારે મંત્રી તરીકે જણવવું જોઈએ કે વૈશાલીશ હૈહયાન્વયજ એટક-એડા મહારાજા આપની તરફ સર્વથા

સન્માનદષ્ટિથી જોતો નથી, કારણકે વાહિકવંશજ આપની સાથે ચેડા રાજને કંઈક ગર્વ છે. તેણે સુજ્યેષ્ઠ અને ચિત્રણા સિવાયની પાંચ કન્યાઓ ઉદાયન વિગેરે ભૂપાળોને આપી છે અને તે સર્વની લાગવગ તે રાજા ધરાવે છે; ઉપરાંત અષ્ટાદશ રાજાઓથી કરાતી સેવાના બળે તે પોતાને અતિ મહાન માને છે. મહારાજા! આ રાજાનું આવું કુલાભિમાન ગમે તે રીતે ઉતારવા જેવું છે ને તે ઉતાર્યા વગર આપનો આશા-કિત અને વફાદાર પુત્રમંત્રી નિશ્ચિંત થશે નહિ. ” અભયકુમારના નિશ્ચિંત થશે નાહ. ” આ અંતિમ શબ્દો ઉચ્ચરાતા હતા તે વખતે પ્રતિહારે અંદર પ્રવેશ કર્યો અને તેને જોઈ મંત્રી ચૂપ થયો.

પ્રકરણ બીજું.

ચામચાનો અસ્વીકાર.

શ્રેણિક મહારાજાની રાજસભાનો કાર્યભાગ પૂરો થઈ ગયો હતો અને સભા બરખાસ્ત કર્યાથી સભ્યો ઉઠી ચાલ્યા ગયા હતા; તોપણ કેટલાક અંગત સભ્યો અને વિનોદીજનો પ્રાસંગિક વિચારો જણાવતા ભૂપની સમીપ બેસી રહ્યા હતા, અને તે વિચારો બહુધા વિનોદમૂલક હોવાથી તેમાં શુદ્ધ મંત્ર જેવું કાંઈ ન હતું આ કારણથી આ વખતે સર્વને ત્યાં પ્રવેશ કરવાની છૂટ હતી. આ છૂટનો લાભ લઈ રાજ્ય-કુટુંબોમાં લાગવગ ધરાવતી, અને તેથી છૂટ સાથે અંતરેમાં પણ ફરતી એક પરિવાજિકા બિનમહેનતે સહજ ત્યાં પ્રવેશ કરવા પામી અને શ્રેણિક નૃપની સામે અનતિદુર તેના પોતાના હસ્તમાં રહેલા ચિત્રપટ સાથે ઉભી રહી, કે જેવી રીતે તે ચિત્રપટના મનહરે ચિત્ર પ્રણુ નૃપની નજર ઠીક ઠીક પડી શકે. આ પરિવાજિકા અત્યારે વૃદ્ધાવસ્થામાં પ્રવેશી હતી. આત્યાવસ્થામાં દૈધવ્ય પામેલી હોવાથી અને પરિવાજિકાત્વ-તાપસીત્વતઃ અંગીકાર કરીને અત્યાર સુધી તેણીએ કાયાથી અખંડ સ્વચ્છવર્ચ નિર્વહેલું હોવાથી નૂરવિનાશનાં કારણોએ તેને બાધા કરી ન હતી. તેનું શારીરિક તેજ ગમે તેવા જોનારને આજી નાખે તેવું હતું.

અનેક તપોથી સંતપ્ત તેનું શરીર કૃશ બની ગયેલું હતું; તેપણુ તે સ્ફૂર્તિવત્ હતું અને સર્વ અવયવો હાલ પણ યુવાવસ્થા જેટલાજ મોહક લાગતા હતા. પણ તેની મુખમુદ્રામાં એવો યોગજન્ય પ્રભાવ હતો કે તે મોહકતાને પળવાર પણ સ્થિર થવા દેતો નહિ, એટલુંજ નહિ કિંતુ ભક્તિભાવને ઉત્પન્ન કરતો હતો. હાલ તેના હૃદયમાં કોઈ પ્રકારનો કોપાગ્નિ સળગી રહેલો હતો, પણ તેની બાહ્ય સંયમનની શક્તિએ તેના તે કોપનાં ચિન્હો મુખ ઉપર સ્ફુટ રીતે જેવાં જોઈએ તેવાં પ્રગટ થવા દીધાં નહતાં. અત્યારે તેના મસ્તકપરના મુક્ત કેશોથી કાંચનવર્ણ વધુ સળળ ધન મધ્યે ચમકતી વિદ્યુત્તત્તી ઉપમા ધારણુ કરી રહ્યું હતું. શૌચધર્મ પ્રશ્નિકા આ પરિત્રાન્નિકાનાં ગાત્રો વારંવાર પ્રક્ષાલનના યોગે અતિસ્વચ્છ હતાં અને તેનું કાપાચ વસ્ત્ર, કે જે તેના આખા અંગને આચ્છાદી રહ્યું હતું, તેપણુ અતિ સ્વચ્છ હોઈ તેના પ્રભાવમાં વધારો કરતું હતું. આવી એક પરિત્રાન્નિકા વૈરાગિની હોવા છતાં શામાટે હૃદયમાં ચિત્રપટ લાઈને આવી હશે તે તત્કાળ ગમે તેવા પુદ્ગિમાનથી પણ કદંપી શકાય તેમ ન હતું. જનપૂજ્યત્વપદે તેને ગૌરવિત બનાવી હતી અને દેશાટને તેના આતુર્યને બહેંકાવી દીધું હતું. આના પરિણામે સ્ત્રીજનમાં નજીવાં કારણોથી વૃદ્ધિ પામે એવી સ્વાભાવિક ધૃષ્ટતા તેનામાં વૃદ્ધિ પામી હતી અને પોતાને થએલા તિરસ્કારથી જન્મ પામેલા કોપે તેની તે ધૃષ્ટતાને નિર્મયાદ કરી દીધી હતી, કે જેના યોગે અત્યારે તે આહં રાજ પાસે કૃત્યાકૃત્ય-વિવેકશૂન્ય બનીને આવી છે. સભામાં આવતાં તરવારની ધારા સમી તેની દષ્ટિના તેજ પ્રથમ તો નૃપ વિગેરે સર્વ અન્નર્ધન ગયા. તેણીના યોગજ તેજે રાજતેજને પરાન્નિત કર્યું અને શ્રેણિકનૃપનાં નેત્રો ભક્તિપ્રદ બની રહેતાં તેણે પોતાનું શિર નમાવી યોગ્ય રીતે પ્રણામ કર્યો, કે જે સમયે તેની દષ્ટિ ચિત્રપટના ચિત્રમાં સ્થાન લેવા પ્રેરાઈ. આ ચિત્રપટમાં એક બાળાની મનહર મોહક મૂર્તિ આલેખેલી હતી. આ છાપીના રૂપસૌંદર્યે શ્રેણિકનૃપની દષ્ટિને સ્થાન લીધા પછી ત્યાંજ રોકી રાખી અને તે રાજ પોતે કોઈ દેવકન્યાનો સાક્ષાત્કાર કરતો હોય એમ તેને ભાસ્યું; કેમકે બૂલોકમાં આવું રૂપસૌંદર્યવત્ પાત્ર કોઈ હોઈ શકે નહિ એમ તેને કદંપના સહજ થઈ શકે તેવું તે ચિત્ર હતું. ક્ષણવાર સર્વાંગનું એક સાથે નિરીક્ષણ કરવા પછી રસજુગ્ધ તે રાજ તેનાં અંગ પ્રત્યંગો નિહાળવા લાગ્યો. આ કન્યાએ પ્રથમ વચનો

હમણાંજ ત્યાગ કર્યો હતો અને વપુને ખીલવનાર સુવાવસ્થાથી વસંતમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. તેના અંગ પ્રત્યગો યથાસ્થિત અને ઘાટબંધ હતાં અને તેથી તેની કોમળ વપુલતા ખીલેલી રક્તમય વેલડીની જેમ યોગ્ય સુવાનને ઝુકાઈ રહેવા યોગ્ય બની રહી હતી. તેનું લાવણ્યજળ તેના રૂપના સાગરમાં ભરતીની દશાને પામી રહ્યું હતું. તેના મુખ માત્રમાં નહિ પણ આખા વપુમાં મુગ્ધત્વ વ્યાપી રહ્યું છે એમ વિદગ્ધ જોનારને ભાન થાય એવી તેની મનોમુગ્ધતાની અસર શરીર પર પ્રસરી હતી. તેનો કૃષ્ણ કેશકલાપ તેના શરીરના સૌંદર્યમંદિરના ક્લેશનું કામ કરનાર દોષ અચારે તે પોતે બંધન ન પામેલો છતાં શ્રેણિક તૃપ્તિ જેવા સમર્થ પુરૂષનું મન બાંધવાને શક્તિ ધરાવતો હતો. કેશો કોમલ, સૂક્ષ્મ અને કટીતટ પર્યંત પહોંચેલા હતા, કે જે કોઈની ઉપમા સહન કરવાને ઇચ્છતા ન હતાં. કપાલમાં કરાયેલી કુંકુમની પિંદી, ધનુષાકાર કૃષ્ણ ભુવાં, નીલકમલશાં નયન, નમનીય સુંદર નાસિકા, રક્તાધરૌષ્ઠ મુખ, લાલીવત્ કપોલસ્થળ, અમૂલ્ય નાનુક કણાબૂપણથી સુશોભિત કણ એ સર્વેએ તેના ગેર અને રમ્ય મુખકમલને મનહર અને કમનીવ કરી મુકવામાં કંઈ પણ ન્યૂનતા ન રાખી હતી. તેઓ એક ખીજને શોભાવવાની સુજનતાનાં પાત્ર બની રહ્યાં હતાં, અને તેથી અમુકની સુરમ્યતામાં પ્રાસંગિક થતા વ્યાપારને લઈ અધિક મનહરતાનું ભાન કવિને ભાસતાં, તે અતિશયોક્તિ કરે તો તેમાં તેનો ભ્રમજ ગણાય તેમ હતું. મુખકમલ અને કેશકલાપ એ બન્નેએ મળી તેના રૂપસૌંદર્યની અવધૂર્ય સ્થિતિ કરી મુકી હતી. સુવિશાળ, સમાન અને સ્વચ્છ અદ્ભૂત ચંદ્રસમ બાલસ્થળ એવું તો અતિશય ભવ્ય ભાસતું હતું કે વિદગ્ધ કામીના હૃદયને પોતાની નજર એકવાર ત્યાં પ્રક્યાં પછી પાછી ઉઠાવવાને ઇચ્છાજ ન થઈ શકે. નાચતાં પાણીદાર નયનકમલો કટાક્ષ કાલની સ્થિતિમાં આલેખેલાં ન હતાં, તોપણ જાણે તે કટાક્ષબાણો ફેંકી ન રહ્યાં હોય એમ સ્પષ્ટ ભાન કરાવતાં હતાં. દંતરરિમથી શ્વેત-મિશ્ર થતા ઔષ્ણપુટો રક્તતામાં વિદગ્ધ અંપૂર્વતા પામતા સ્મેર મુખકમલમાં સુરમ્યતાનું સ્મિત લાગી મુકતા હતા. પીન, ભરાવદાર અને ઉચ્ચ સ્તનોથી સુશોભિત વક્ષસ્થળ, કમળના નાલ સમ ભુજદંડ, મુષ્ટિગ્રાહ્ય કટીતટ એ સર્વ સ્થળમાં જિંચનીય કરચલીબંધ આચ્છાદિત થયેલું બારીક સ્વચ્છ સુરમ્ય ઉપરીતન વસ્ત્ર એ, સર્વસ્થળોનાં વિભા-

જોને અતિ મનહર રીતે જોયણ કરતું મોહકતાની નિરવધિ કરી રહ્યું હતું. નિતંબસ્થળ, નાભિ, જઘન, અવાઝાંગ, ઉર અને જંઘા એ પણ અંગો અધસ્તન વસ્ત્ર ચણીયાથી અનાચ્છાદિત થયેલાં છતાં જોનારને જાણે બિનઆચ્છાદિતજ ન હોય એવી ઘડીભર ભાવના કરાવી મુકતાં હતાં અને એ ભાવનાને સફળ કરવામાં તેનાં અનાચ્છાદિત અંગો પૂર્ણપણે સહાયકારી થવામાં કસર ન રાખતાં હતાં. નૂપુરના શબ્દો ચંચળ અવસ્થાને હાલજ ત્યાગ કરી રહેલા પાદકમલોને પુનઃ ચાંચલ્ય લાવવાને જાણે મથતા ન હોય તેમ વર્તન કરી રહ્યા હતા, પણ તે ચાંચલ્યતાને બદલે મધુરી ધીરી ગંભીરતા માત્રજ પોષી રહ્યા હતા. સ્તનોપર મોહકતા ક્લિપ્ત કરે તેવી રીતે ઝુકી રહેલો કંઠમનો મુક્તાદ્રલ હાર, નાળુક હસ્તમાં રહેલાં મુક્તાચ્ચિત મણિબદ્ધ કરબૂણ અને સ્વર્ણ બાળુગંધ તથા અંગુલી પરની મુદ્રિકાઓ, વામકરીતટથી નિતંબ અને જઘનના રસ્તે જમણા ઉર પર ધ્રુવરીઓનો ઝીણો રણકાર કરતી કટીમેખલા, વિંગેરે અમૂલ્ય રત્નજડીત આભૂષણોથી તેના શરીરને અકથ્ય શોભા પ્રાપ્ત થઈ રહેલી હતી. તેના સ્વાભાવિક રૂપસૌંદર્યને આ સર્વ બાહ્ય વ્યવસ્થિત સાધનોએ રૂપસૌંદર્યવત્ કરી મુક્યું હતું. એક પણ અંગ, ઉપાંગ કે અંગોપાંગ એવું ન હતું કે વિદગ્ધ નિરીક્ષકને તેમાં પોતે જોએલી સ્થિતિ અપૂર્વતા ન લાગે. અસમયમાં આ કન્યારત્ન એ રત્ન માત્રજ નહિ પણ સર્વોત્કૃષ્ટ રત્ન કોહીનૂર હતું. ચિત્રમાં રહ્યા છતાં જાણે તે કન્યા રૂપસૌંદર્યના તેજથી તે સ્થળને પ્રકાશિત કરતી ન હોય એમ લાગતું હતું. મૂર્તિમય વિદ્યુત ન હોય એવી કોઈની તેને વિષે કલ્પના અથવા સંભ્રમ થાય તેમાં આશ્ચર્ય જોવું ન હતું. આ કન્યારત્નને નિરીક્ષણ કરતાં કરતાં થોડ્ય સમય વીતતાં છતાંએ રાજાને પોતાની દષ્ટિ ત્યાંથી ઉઠાવવાને ઇચ્છા ન થઈ, અને તેમ થવું એ સ્વાભાવિક હતું. આવો નિરીક્ષણ સમય સંસારમાં ભાગ્યેજ મળે છે તો તેમાં શીઘ્ર સંતોષ આ રસીક રાજાને ક્યાંથી થાય ? રાજાથી મનમાં મનમાં બોલાઈ જવાયું વર્ણન કરાઈ જવાયું.

“અહો ! આ સ્ત્રીનું રૂપ અને સૌંદર્ય કેવું અઘોરિક છે ! તેનાં અંગો પ્રત્યંગો અને શરીરનો બાંધો કેવો મનહર છે ! નરીન તારણ્ય તેના શરીરપર કેવું ખીલી રહ્યું છે ! આલેખેલા સર્વ ભાવો મારા મનને મોહિત કરી બંધનશૂંખલાનું કાર્ય કરી રહ્યા છે !” આવા વિચારો કરતાં આતુરતાવશે રાજા આલિંગન કરવાની ઇચ્છાવાળો હોય તેમ;

અથવા સુખન કરવાની ઇચ્છાવાળો હોય તેમ થઈ રહ્યો. આ પ્રતિકૃતિ છે એ ભાન ક્ષણવાર રાજને વિસારે પડ્યું અને કાઠિ બાળાની પ્રતિકૃતિ નહિ પણ બાળા સાક્ષાત્ પોતે પોતાને કટાક્ષ ફેંકી રહી હોય એમ તેને જણાયું. પણ રાજને સંશય ઉપજ્યો કે મનુષ્ય લોકમાં આવી સ્ત્રી હોઈ શકે નહિ; અને તેથી રાજ બળાત્કારે પોતાના મનને ત્યાંથી ઉઠાવી, તેને બાહ્યથી સવરી સસંભ્રમપણે પરિવ્રાજિકાને પછવા લાગ્યો.

“મહાભાગે! આ સ્ત્રીરત્ન તે તારી પ્રતિભાથી આલેખ્યું છે; અથવા સાક્ષાત્કાર થએલા રૂપ ઉપરથી આલેખેલું છે.”

“રાજન્! આ દૃષ્ટરૂપને મારી શક્યનુસાર મેં ચિત્તવું છે; બાકી તેનું જેવું રૂપ છે તેવું તો દર્શણમાંજ પ્રતિબિંબી શકે.” પરિવ્રાજિકાએ જવાબ વાળ્યો.

“તો પછી મુક્તાવલિના જેવી આ સ્ત્રી કયા વંશમાં ઉત્પન્ન થઈ છે? તે ચંદ્રમાની જેમ કયા પુરાકાશને અલંકૃત કરે છે? લક્ષ્મી જેમ સમુદ્રની તેમ તે કયા ભાગ્યશાળીની પુત્રી છે અને કયા પુણ્યાક્ષરો તેના નામને ધારણ કરી રહ્યા છે? કયો કયો કળાઓમાં તેણે કૌશલ્ય મેળવ્યું છે? કાઠિ પુરૂષથી તેનું પાણીપીડન થયું છે કે નહિ?” શ્રેણિકે પુનઃ પ્રશ્નો કર્યા અને તે પ્રશ્ન કરતી વખતની તેની સંભ્રમતામાં તેની આતુરતાનો ભાવ મિશ્ર થએલો હતો એ પરિવ્રાજિકા સારી રીતે સમજી ચુકી હતી.

“વૈશાલી નગરીના અધિપતિ હૈહયવંશના ચેડા મહારાજની આ કુંવરી છે. સર્વકલાનિધાન આ કન્યાનું સુન્યેષ્ટા એવું શુભ અભિધાન છે. રાજન્! હજી સુધી તેનું કોઈની સાથે વાગ્દાન થયું નથી. શુણાનુરૂપ આ કન્યાની સાથે લગ્ન કરવાને સર્વથા તમેજ લાયક છો. તમને મુકીને કદાચ આ કન્યા બીજા કોઈને વરે તો ખરેખર તમે ભોગથી ડગાયા સમજશો; માટે મહારાજ! બનતા પ્રયત્ને આ કન્યાને તમે મેળવી શકો તોજ તમારું અંતર શોભે. મારા જેવી એક વિરાગિની આ વિષયમાં આપને અધિક શું કહે? આ જે મેં કહ્યું છે તે આ કન્યારત્ન કાઠિ અથોગ્ય સ્થાનમાં ન બેડાઈ જાયે તેથીજ. રાજન્! હવે હું વિદાય થઈશ.” સુન્યેષ્ટાની ઓળખાણ કરાવી વિદાયગીરીનું સ્થાન કરતાંજ તે પરિવ્રાજિકાએ સભામંડપ છોડ્યો અને તે પોતાને કૃતકૃત્ય માનતી ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

પરિવાજિકાના ગયાગાદ કાંઈક સમય સુધી શૂન્ય હૃદયે રાજ ત્યાં ને ત્યાંજ બેસી રહ્યો. અને પછી ત્યાંથી ઉઠી પોતાના એકાંત વિશ્રામસ્થળમાં ગયો, ત્યાં વ્યાકુળ થઈ ગયેલો તે વિશ્રામ શય્યામાં પડ્યો. આહ સુનૈયાની પ્રાપ્તિના શ્રેણિકે અનેક વિચારો કર્યા અને તે વિચારોના અંતે તેણે એક દૃતને એડા રાજની સમીપ પ્રેર્યો. ખુશામતભરેલી નહિ તેમ કડકશ પણ નહિ એવી વાણીથી દૃતે પોતાના રાજ માટે સુનૈયાની માગણી કરી, પણ તેનું લાવવા ધારેલું પરિણામ આવ્યું નહિ.

“ તારો રાજ પોતાને હું કાણુ છું એજ ઓળખતો નથી. ખરું છે કે કન્યા યાચવાને શરમ જેવું છેજ નહિ; તો પણ આવી રીતે એક વાહીકવંશનો રાજ હૃદય જેવા વંશની કન્યા યાચે તે તો તેને માટે સર્વથા શરમભરેલું હોય, ધીકારવા યોગ્ય પણ છે. મને લાગે છે કે વાહીકવંશીયને હૃદયવંશના રાજાઓ કન્યા આપતો નથી એ વાત શ્રેણિક પોતાના મિત્ર્યાભિમાનવશે વિસરી ગયો છે, અને તેથીજ આ અયોગ્ય ઉપક્રમ આરંભ્યો છે; માટે દૃત ! જા, જા, તારા રાજને કહે કે સમાન કુલોમાંજ પરસ્પર વિવાહ થાય છે, તેથી વૈશાલીનો આધપતિ રાજગૃહીશને કાદ પણ કન્યા આપશે નહિ. ” એડા મહારાજાએ સાપમાન દૃતને આવી રીતે જવાબ આપ્યો. દૃત આ ઉત્તર મળતાં નિરાશ થયો અને રાજગૃહી પાછો આવી એડા મહારાજાને તે ઉત્તર પોતાના રાજને જણાવવા, તેણે એકાંત વિશ્રામસ્થળમાં પ્રવેશ કરવા માટે રાજની પરવાનગી મેળવવા પ્રતિહારને અંદરના લાગમાં મોકલ્યો છે. કે જ્યાં રાજ અને મંત્રીનો વાર્તાલાપ થઈ રહ્યો હતો.

“ વૈશાલી નગરીએ મોકલેલો દૃત પાછો ફરી અહિં આવ્યો છે, તે આપને સમાચાર આપવાની ખાતર અંદર આવવા માગે છે. ” પ્રતિહારે શ્રેણિક મહારાજાને નિવેદન કર્યું.

“ બલે આવવા દો. ” શ્રેણિકે આજ્ઞા કરી. આ આજ્ઞા મળતાં પ્રતિહારે દૃતને પ્રવેશ કરાવ્યો.

સુનૈયાની યાચના સંબંધી શું બન્યું એ જાણવાની આતુરતાએ શ્રેણિક મહારાજાના શરીરમાં અપૂર્વ સ્ફૂર્તિ લાવી મુકી અને સમાચાર શ્રવણ કરવા રાજ બરાબર સાંવધ, સ્થિર થયો. પ્રેમી હૃદય આશંકા ન ધરવા જેવા સ્થાને પણ આશંકા ધરે છે, તો પછી આવા આશંકાજનક પ્રસંગમાં આશંકા ધરે તો તેમાં આશ્ચર્ય જેવું કાંઈ પણ નથી, અને તેથી શ્રેણિકનું હૃદય આશંકા વ્યાપ્ત હતું; તો પણ તેમાં શ્રેણિકના લેખી આશંકુરો સખળપણે ઉગી નીકળ્યા હતા.

મકરણ ત્રીજું.

મહારાજ ચેટક.

શ્રીમહાવીરના જીવનકાળમાં વખણાયલી રમ્ય નગરીઓમાં વૈશાલી પણ એક હતી. ચેટક મહારાજના પ્રતાપી પણ શાંતિમય શાસનની શિતળ છાયામાં આ પુરી અપૂર્વ ઝાહોજલાલી પામી હતી. તેની મનહરતાથી આકર્ષાયલા નિપુણ રસરુ નિરીક્ષકોએ તેનાં અનેકવાર દર્શન કર્યા હતાં; એટલુંજ નહિ પણ તેનાં રમણીય અંગોપાંગોને જન્મપર્યંત હૃદયથી ન વિસારે એવી ભાવનામય તેઓ બન્યા હતા. ભિન્ન ભિન્ન વિદ્યા અને કલાના વિશારદોનું એ નગરી ખરેખર નિવાસસ્થાન થઇ પડી હતી. ભિન્ન ભિન્ન વેશને ધારણ કરનારા વિદેશીઓથી વિચિત્ર બની રહેલી આ નગરીમાં શું શું આકર્ષક ન હતું ? આ ન-કરી નગરીના વ્યાપારીઓ સદા સંતુષ્ટ હતા, રાજપ્રાસાદો અને સુખી ઉચ્ચ સાતીય શ્રીમંતોનાં મનહરમંદિરોમાં વસાં સ્ત્રીજન માત્ર માંજ નહિ; પરંતુ જ્યાં ત્યાં સર્વત્ર રૂપ લાવણ્યની છાયા પ્રસરેલી જણાતી હતી, અને તેથી આ પુરી દૃષ્ટાને દિવ્યપુરીનો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરતી હતી. પરમધાર્મિક ચેટક મહારાજના ધર્મનીતિમય શાસનમાં આવી રમણીય રમણીઓ વિષે યોગ્ય ગૌરવ રખાતું હતું, પણ “યથા રાજં તથા પ્રજા.” એ ન્યાયે ધર્મશીલ બની રહેલી પ્રજાએ સ્ત્રીમય સંસાર ન માતી લીધો હતો, અને તેથી સ્વસ્ત્રીસંતુષ્ટ પ્રજા દુરાચાર શું છે એ સમજતી ન હતી.

શાસનકર્તા ચેટક મહારાજ એ શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનના શાસનનો પરમઅક્ત હતો. તે ભગવાનના સંતાનીય ગણીની પાસે તેણે રાજને યોગ્ય શ્રાવકધર્મ નિયમપૂર્વક સ્વીકાર્યો હતો અને તે તેનું મન વચન કાયાથી ખરોખર નિરંતરિયાર પાલન કરો રહ્યો હતો. સીસોદીઆ ક્ષત્રિયોએ પોતાની કૃતિથીજ પોતાને ઉચ્ચ ક્ષત્રીય તરીકે જાહેર કર્યા છે, તેવી રીતે તે વખતે ઉચ્ચ ગણાયલા હૃદય વંશનો તે રાજા હતો. અન્ય વંશીયોને તિરસ્કાર કરવાને તે ખુશી ન હતો, પણ પોતાના કુલનું ગૌરવ સાચવવાને સદા બદ્ધકક્ષ હતો. રૂપસુંદરી રાજકન્યાઓનું પાણીચઢણ કરી તેણે પોતાનું અંતર સૌદર્યશાલિ કર્યું હતું અને પોતાના અત્યુત્તમ ગુણોને ત્યાં રક્ષક—કચુકી તરીકે નીમ્યા હતા. લૌકિક-હિએ સંસાર-

સુખના ફલ તરીકે તે રાજાને હજી એકે પુત્ર ન હતો, પણ ભિન્ન ભિન્ન રાણીઓથી સાત પુત્રીઓ જન્મ પામી હતી અને તે અત્યારે યૌવન લગભગ સમય વીતાવી ગઈ હતી. પુત્રીઓની સર્વ ગુણ સંપન્નતાથી રાજા અને રાણીઓ પુત્રાભાવજન્ય શોક યા દુઃખનાં પાત્ર ન બન્યાં હતાં. ભવસ્થિતિનો વિદ્વાન રાજા તેટલાથીજ સંતુષ્ટ હતો અને હાલ તો વૃદ્ધિગત અનુભવવશે મોહ બંધનોને શિથિલ કરવાને તે ઔદાસીન્ય વૃત્તિ ધરતો હતો તેથી તેની સંતુષ્ટતા ધર્મ બની હતી. રાજનીતિ તથા લોકનીતિને અનુસરનારા આ રાજાએ કન્યાઓના વિવાહનું કાર્ય તેઓની માતાઓને શિરનાંખી ધર્મનીતિની અનુકૂલતા મેળવી હતી. કાઠના વિવાહકરણમાં ભાગ ન લેવો એવી તેણે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી, પણ પિતૃધર્મ તરીકે તેઓનાં રક્ષણમાં પૂરતું લક્ષ્ય આપતો હતો. પ્રભાવતી વિગેરે યૌવનાવસ્થાને પામી ગયેલી પાંચ કન્યાઓનાં લગ્ન ઉદાયન વિગેરે રાજાઓની સાથે કરવામાં તેમની માતાઓએ ચેટક નૃપની સંમતિ માગી હતી, પણ રાજાને ઉદાસીન નિહાળતાં “ અનિવિધ્નં અનુમતં. ” એ ન્યાયે સંમતિ આપ્યા જેવું માની તે વિદુષીઓએ પ્રધાનોની સલાહ અને વિચારપૂર્વક ત્યાં પોતાની કન્યાઓને પરણાવી દીધી હતી; એટલે પ્રભાવતી સિંધુ-સૌવીર દેશના વીતભયનગરેશ ઉદાયનને, પ્રભાવતી ચંપાનગરીના સ્વામી દધિવાહનને, મૃગાવતી વત્સ દેશની કૌશાંભી નગરીના રાજા શતાનીકને, શિવા માલવ દેશની કેન્જયિની પુરીના સ્વામી ચંડપ્રદોતને અને જ્યેષ્ઠા કુંડ-આમના અધિપતિ શ્રીમહાવીરના જ્યેષ્ઠ બ્રાતા નંદિવર્ધનને પરણાવી હતી.

હજી સુજ્યેષ્ઠા અને ચિત્રણા નામની બે કુમારિકાઓને યોગ્ય સ્થાન મળ્યાં નથી; અને તેથી તેઓ ચેટક મહારાજાના અંતઃપુરમાંજ કલા વિનાદ-મય જીવનનો સમય પસાર કરી રહી છે. તેઓના રમણીય યૌવનારંભમાં હજી મદને પગ પેસારો કર્યો નથી તેમ હવે પ્રવેશ કરતાં તેને અટકાવી શકાય તેમ પણ નથી; ૩૫ અને સૌંદર્યમાં તે બન્ને સરખીજ છે એટલુંજ નહિ પણ શારીરિક બંધારણ અને કદ, સુખાકૃતિ અને એષ્ટાંગો, વર્ણ અને ગતિ એ સર્વ પણ તેઓનાં સરખાંજ છે. સર્વ કલાઓમાં પરિપૂર્ણ કૌશલ્ય મેળવ્યું છે અને તેઓ શાસ્ત્રના અર્થ તથા તત્ત્વની વિદુષીઓ બની છે. દિવ્ય વસ્ત્ર અને આભૂષણોથી શોભિત દિવ્યાકારવતી તે બન્ને એક આત્મારૂપજ ન હોય તેમ નિરંતર સાથેજ રહી તેઓ પોતાનો કલાઓથી રસમય સમય વ્યતીત કરે છે. ધર્મશ્રવણ, દેવ-

પૂજા અથવા બીજું પણ જે કંઈ કૃત્ય તે બંને સાથેજ કરે છે. પરસ્પર એક બીજાનીજ ઉપમા આપી શકાય એવી સાક્ષાત્ સરસ્વતી એા જેની તે કન્યાઓએ પ્રભાવતી વિગેરેના અભાવથી અંતઃપુરમાં ભાસનારી શૂન્યતા ભાસવા દીધી નથી. તેઓની હસતી રમતો આખા અંતઃપુરને હસાવી રમાવી રહે છે. તેમના સૌમ્ય મુખનું દર્શન એજ અંતઃપુરસ્થ રાણીઓનો આનંદ અને જીવન સર્વસ્વ છે. તેમના ગુણનું સ્વભાવે દાસીઓના હૃદયમાં દાસીત્વની ભાવના રહેવા દીધી નથી. સર્વ દાસીવર્ગ તેમના દાસીત્વમાં પણ ઐશ્વર્યતા અનુભવે છે અને તે પોતાની સ્વામિનીઓને પ્રાણુ આપવાને પણ હરવડીએ તૈયાર છે. આવા સખીસદૃશ ચતુર અને સુગુણ દાસીવર્ગથી વીંટાયલી આ એ રાજકન્યાઓ સર્વ કૃત્ય અને વિચાર ધર્મને અગ્રેસર રાખીનેજ કરે છે એ કહેવાની જરૂર નથી ચેટક મહારાજની ધર્મપ્રવૃત્તિની અસર રાજકુલમાં સર્વાંશે થાય તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી. ચેટક એ ધર્મ-માર્ગમાં અવ્યવસ્થિત વૃત્તિવાળો રાજા ન હતો. તેણે અપૂર્વ શ્રદ્ધા-પ્રવૃત્તિમય જીવન વીતાવ્યું હતું. તેની ધર્મિત્રપણાની ખ્યાતિ દશે દિશ પ્રસરી હતી. તેની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિએ ચેટક એ શબ્દમાં એવો ચમત્કાર ઉપજાવ્યો હતો કે તેના ઉચ્ચારણ માત્રથીજ સૈનાં શિર નખી જતાં હતાં. તેની ધાર્મિક વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિઓના આદર્શ ઘણા જન સમૂહોના જીવનોને ધર્મમય કરી મુક્યાં હતાં. વૈશાલી નગરી તો ધાર્મિકજનોનીજ નગરી બની હતી. સુબ્બેકા અને ચિત્રણા આ ચેટક મહારાજની કન્યાઓ તેઓને બાલ્યાવસ્થાથીજ ધર્મના સંસ્કાર પડ્યા છે અને તે અચાર સુધી સતત જ્ઞાનર્થક પોષાયા છે. તેમની કલાઓ અને વિનોદોમાં પણ જ્યાં ત્યાં ધર્મનુંજ દર્શન હોય છે. જીવાજીવાદિ પદાર્થોના વિચાર, મનન અને નિદિધ્યાસનથી અને આત્મિક જ્ઞાનના અનુભવથી શ્રદ્ધાશીલ બનેલી તે કન્યાઓ ધર્મના મર્મને સારી પેઠે સમજી ચુકી છે. ધર્મ વિષયમાં કોઈથી હવે તેઓ હેતરાય તેમ નથી, તેમને છેતરી જાય એવું સૃષ્ટિમાં કોઈ છે નહિ.

અવસરને પામી એકદા કોઈ એક પરિવારિકા આ કન્યાઓના અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરવા શક્તિમંતી થઈ. બપોરના એ ત્રણ વાગ્યોનો સમય છે. નિવૃત્ત થએલો દાસી વર્ગ અને તે એ કન્યાઓ વિનોદપૂર્વક ધર્મમિશ્રિત વાર્તાલાપ કરી રહ્યાં છે ત્યાં પરિવારિકાએ આવી કુમારીકાઓને પતિપ્રાપ્ત્યાદિની આશિષ આપી પોતાનો માન્ય ધર્મ ઉપદેશવાને

શરૂઆત કરી, કે જેના અંતે અંતઃપુરમાંથી તિરસ્કાર સિવાય બીજો કાંઈપણ લાભ મેળવ્યા સિવાય તે ચાલી ગઈ-તેને ચાલી જવાની શરૂઆત પડી; અને આ પછી તેણે પોતાના તિરસ્કારનો અલ્લેલો લેવાને એક દુષ્ટ પ્રયાસ આરંભ્યો કે તે સંબંધી આગળ સ્ફોટ થશે:

પ્રકરણ ૪ થું.

આદર્શ દંપતી.

“નાથ ! આપ આમ એકાએક વિચારમાં કેમ પડી ગયા ? પ્રિયતમ ! આપના મુખારવિંદની એકાએક મ્લાનતા કેમ થઈ ગઈ ? સ્વામિનાથ ! આમ નાસિકાથી નિસાંસા શામાટે મુકાય છે ? હૃદયેશ્વર ! આપનું હૃદય દુઘાયલા જેવું કેમ બાસે છે ? જીવિતેશ્વર ! આપના જીવનમાં શું નૂન જણાયું છે અને તે શાથી જણાયું છે ? બહાલા ! મારા બહાલમાં તો આપે ઓછાશ નહિજ જોઈ હશે ? પ્રભો ! હું કદાચી શક્તી નથી કે આપના કેમલ હૃદયમાં કયો જાતનું શલ્ય ખૂંચે છે ? નયનના તારા ! આપના નયનોમાં પ્રસરેલી દીનતા મારા હૃદયને અત્યંત મુંઝારી નાંખે છે. સનાતનલિનાકાર કર સંબંધી આ મુખ્યદ્ર નિસ્તેજ થતો આ આપની કુમુદિનીને ગ્લાનિ પમાડે છે, એ પર આપનું લક્ષ્ય જતું નથી તેનું તે એવું શું કારણ હશે ? આપની ચિંતામાં હું ભાગીદારશું નહિ ખનીશ ?” પ્રસેનજિત રાજના કુશાચ્ચપુર નગરના એક અભિરમ્ય પ્રાસાદમાં પતિના વામ-પાર્શ્વને આલિંગી ઉપવિષ્ટ એક પતિભક્ત સુશીલ શ્રાવિકાના પતિ-પ્રતિ આ પ્રશ્નો થઈ રહ્યા છે, અને તેનો ઉત્તર મેળવવાને તે સચિંત રાહ જોઈ રહી છે.

“પ્રિયે ! કાંઈ નહિ ” એ શબ્દોના ઉચ્ચારણ કરવાપૂર્વક સજલ દૃષ્ટિક્ષેપ કરી પતિએ હૃદયગત શોકસૂચક એક નિશ્વાસ નાંખ્યો.

“પ્રિયતમ ! આપના ‘કાંઈ નહિ.’ એ શબ્દોજ આપના હૃદયમાં રહેલા ‘કાંઈ’ને સૂચવે છે. આ મુકાતો નિશ્વાસ આપની ચિંતા-અસ્તતાને સ્પષ્ટ જાહેર કરે છે. બહાલા ! મને વિશ્વાસ છે કે આપની

ચિંતામાં ભાગિની બનવાને હું બેનસીબ નથી અને હોઈશ પણ નહિ. 'પ્રિયે ! તું વિશ્વાસપાત્ર સખા છે, મારો સલાહકાર મંત્રી છે, દુઃખમાં સહાયક બંધુ છે; સાચો સ્વામિભક્ત સેવક છે, વિનીતવિનયી શિષ્ય છે.' વિગેરે વિગેરે આપનાં ચાટુમાત્રજ નહિ પણ શુદ્ધ હૃદયથી બોલાયલાં સદ્ભાવ વચનો મને બહુ યાદ આવે છે. વહાલા ! આ ચિંતાનું કારણ જાણવાને આપની સહચારિણી અધિકાર નહિ ધરાવતી હશે ? શું તે મારાથી ગોખ્યજેવુંજ હશે ?" આ શબ્દો વદી તે શ્રાવિકાએ નયન-મુખના વિકારોથી પોતાની નિરાશા જાહેર કરી.

"પ્રિયે ! તારાથી ગોખ્યજેવું કાંઈ છેજ નહિ અને હોયજ નહિ." હસ્ત ઉપરથી મુખકમલને ઊઠાવી તે હસ્તે પ્રિયાના અવિખરાયલા કેશોને પણ વિખરાયલાની જેમ મિથ્યા સમારતો અને બાહ્યથી શોકને સંવરવાનો દેખાવ અને પ્રયત્ન કરતો તે પતિ, નિરાશ થતી પ્રિયાપ્રતિ પોતાનો વિશ્વાસ દર્શાવતો વિશ્વાસ્ય મધુરસ્વરે વદો; પણ તેણીને ચિંતાનું કારણ જાણવી સચિંત બનાવવી એ આ પ્રેમાળ પતિને ઉચિત ન જણાયાથી આગળ બોલતાં અટક્યો અને પ્રિયાના મુખચંદ્રને ચિંતાગર્ભિત સ્નેહદષ્ટિથી નિરીક્ષણ કરી રહ્યો.

"વહાલા ! આપની ચિંતામાં ભાગિની થવા રૂપ કર્તવ્ય બળ-વવામાંજ મને સંતોષ થશે. સુખમાં ભાગ પામી સંતોષ માનનારી સ્ત્રીના જેવી મને આપ માનશો નહિ. સુખની જેમ દુઃખનો પણ ભાગ મને જોઈએજ છે. વહાલા ! જણાવશો કે એવું ચિંતાતપાદક શું છે અથવા શું બન્યું છે ?" સ્ત્રીએ પોતાના સત્ય બાવોનું નિદર્શન કરાવતાં યોગ્ય આગ્રહ દર્શાવ્યો, અને અતે પતિને ચિંતાનું કારણ દર્શાવવાની ધરજ પડી.

"પ્રિયે ! આપણી પાસે અખુટ ધન છે, લોકમાં નિર્મળ યશો-કીર્તિ પ્રસરેલાં છે, રાજ્ય તરફથી પૂર્ણ સન્માન છે, સેવામાં દાસ દાસીઓ સર્વદા હાજર છે, આ સુંદર મંદિર અને અભિરમ્ય બાગ બગ્યાઓ તથા બીજાં પણ મૈજશોખનાં સાધનો આપણી પાસે મોજુદ છે, ભગવાન મહાવીરનો મહાન ધર્મ પામવાને ભાગ્યશાળી બન્યાં છીએ, પુણ્યવશાત્ સર્વ વૈભવો મળી ચુક્યા છે, અને રૂપસૌંદર્યવતી, ધર્મનિષ્ઠ, મિષ્ટભાષિણી, ભાવાનુવર્તિની, સરલસ્વભાવા, પતિવ્રતા તથા ગુણીયલ તારા જેવી સ્ત્રીના સમાગમથી મારો સંસાર અલંકાર બની રહ્યો છે. ફક્ત સંતાનપ્રાપ્તિ સિવાય બીજી કોઈ પણ પ્રકારની ન્યૂનતા નથી,

પણ સંતાનની ન્યૂનતા એ જોવી તેની ન્યૂનતા ન ગણાય. ખરેખર, સંતાન વગર આપણો સંસાર નિષ્ફલ છે. સ્ત્રી ! મને ચિંતા થાય છે કે બાલ્યાવસ્થામાં બ્રહ્મચર્ય આદર્યું નહિ તે ધર્મ સાધી શક્યો નહિ. અને આજે પુત્રોત્પત્તિ ન થવાથી કામ પણ સધાયો નહિ, આત્મ હું બંને પુરુષોમાં નિષ્કળ થયો છું. પ્રિયે ! આજે મને લઘુ શિશુઓ સિવાય આ રમ્ય મંદિર પણ શૂન્ય ભાસે છે, મને પુત્રની કામના અતિશય પીડે છે અને તે મારા આનંદી હૃદયને પણ ચિંતાતુર કરી મુકે છે. પ્રિયે ! અત્યારે પણ તને સપુત્રા ન નિરખતાં માફ મન ચિંતાતુર બન્યું, કે જે તને જળુવી સચિંત બનાવતી એ મને સંજ્ઞા થોડી ન ભાસ્યું; અને તેથી મારી એ સ્થિતિ ગોખ્ય રાખવાને મેં પ્રયત્ન કર્યો, પણ તારા પ્રેમે તે ગોખ્ય રહેવા દીધું નહિ.” પ્રાણપ્રિય પત્નીને પોતાનું હૃદય ખુલ્લું દર્શાવી પતિએ શોકવિવશ એક અશ્રુબિન્દુ આંખમાંથી નાંખી દીધું.

સ્ત્રીએ શાંતચિત્તે પત્યુક્ત સર્વ શ્રવણ કર્યું. આવી રીતે પતિની આંખમાંથી થયેલું અશ્રુબિન્દુપતન તેણીએ કદી જોયું નહતું તે જોયું. પતિની ચિંતા તેના શુદ્ધ-સ્વચ્છ હૃદયદર્પણમાં પૂર્ણપણે પ્રતિબિમ્બી. પતિની ચિંતા જાણવાને અત્યાર સુધી અત્યાતુર બની રહેલી મનોવૃત્તિઓ હાલ બ્યાકુલતાના રૂપમાં ફેરવાઈ ગઈ. ક્ષણવાર પતિના શોકનું સાંત્વન કરવા થોડી વિચારજન ન કરી શકે એવી રીતે તે સ્તબ્ધ બની, અને પછી તેને સર્વ જગત અંધકારમય ભાસવા લાગ્યું. પોતે નિષ્પુત્રા તેથી પતિને ચિંતા છે એ વિચારે તેના હૃદયને ખિન્ન, અતિ-ખિન્ન કરી મુક્યું. પતિની આશાઓ પોતાથી પુરી કરી શકાઈ નથી એ વાતે તેણીને પોતાના પર ધિક્કાર વણ્ટયો. આ સર્વ બન્યું પણ અંતે તેના વિવેકે તેના હૃદય પર પ્રકાશ પડતાં ત્યાં જામેલો અંધકાર તત્કાલ ખસી ગયો. દૈવાધીન વિષયમાં મનુષ્ય નિરૂપાય છે એ સ્પષ્ટ સમજાયું અને આ વિષયમાં પોતાનો અભિપ્રાય પુત્રોત્પત્તિના ઉપાય તરીકે નિવેદન કરવા વિચાર્યું.

“પ્રાણનાથ ! લૌકિકદૃષ્ટિએ આપની ચિંતા અસ્થાને નથી. શિશુઓના મન્મનોહારો શ્રવણ કરવાને કોણ સંસારી અત્યાતુર ન હોય ? આપનો સંસાર સફલ થયો નથી એ સત્યજ્ઞ છે. આપને વીંટાટલી હું વંધ્યલતા છું. હું સમજુંજ છું કે આપ વિષયનેજ મહત્વ આપનારા નથી, પણ આપની આશાઓ પૂરણ થવાને બીજી મહેબ્બ

કન્યાઓ સાથે પ્રાણી અહણ કર્યા સિવાય ગતિ નથી. તે સ્ત્રીઓમાં કોઈ તો પુત્ર પ્રસવનારી થશે! આપનો સંસાર સફળ થવાને આ સિવાય બીજો કયો માર્ગ? ” પતિના સુખમાં સુખ માનનારી સરલ-હૃદયાએ આ સરલ માર્ગ દર્શાવ્યો.

“ પ્રિયે ! તારાં વિવિધ ગુણોએ મારા હૃદયને તારી તરફ આકર્ષી રાખ્યું છે, અને તે ગુણોમાં આજે એક મહત્વના ગુણનું અસ્તિત્વ તારાં વચનોએ વ્યક્ત કર્યું છે. તારી આવી અનીર્ધ્યાળુ પ્રકૃતિ મને ચકિત કરે છે. તારા જેવી સ્ત્રીઓથીજ આ ભારતભૂમિ આર્ય-ભૂમિ તરીકે ખ્યાતિ પામી રહી છે. તારી ચતુરાઈમાં રહેલું-છુપાયેલું મુગ્ધત્વ મારા મનને મોહિત કરી નાંખે છે. સ્ત્રીમાત્રને અનૃતાદિ દોષવતી ચીતરનારાઓનો અભિપ્રાય આજેજ વિવેકપૂર્વક સમજાયો છે. તારા જેવી સ્ત્રી પ્રાપ્ત થાય એથી વિશેષ મનુષ્યનું ભાગ્ય શું હોઈ શકે ? ગુણીયલ ! તારા જેવી સુશીલ સ્ત્રીના સમાગમથીજ હું યોગ્ય ગૃહસ્થ બન્યો છું. મારા સુખ અને સતોષની જનક તારા સિવાય બીજા કોઈ સ્ત્રી બનશે નહિ. હું પુત્રની આશા રાખું છું, પણ પ્રિયે ! તારાથીજ, અન્ય કોઈ સ્ત્રીથી નહિજ. હું એવો અસ નથી કે પુત્રની આશાએ તારા જેવા રત્ન સાથે ગમે તેને મારી હૃદયમુદ્રિકામાં યોજું. બહાલી ! વિશ્વમાં તું એકજ મારા પ્રાણ છે, તુંજ માંડ હૃદય છે, તુંજ મારી આશા છે, તુંજ મને વિશ્રાંતસ્થાન છે, તુંજ મારી ભાવનાઓ છે અને માંડ જીવનસર્વસ્વ પણ તુંજ છે. આ હૃદયમાં કોઈપણ સ્ત્રી હવે પ્રવેશ કરવા પામશે નહિ. હું જ્યાં ત્યાં ચિત્તને દોરનારો-પ્રેરનારો પામર નથી. તું પુત્રવતી થઈ, મારો શુદ્ધ સ્નેહ પુષ્ટ અને સફળ થાય એજ હું ચાહું છું અને તેથી તું દેવારાધનાદિ ઉપાયો વડે મારી આશાને ફળવતી કરવા પ્રયત્ન આદર. ” ગુણુર પતિએ પ્રેમની નિરવધિતા પ્રગટ કરતાં આ શ્રદ્ધાવિષયક પંથે પત્નીને પ્રેરી. શ્રદ્ધાળુ શ્રાવિકાએ પણ તે માર્ગ સ્વીકારી લીધો.

આ આદર્શ દંપતી તે, કુશાચલપુરના સ્વામી પ્રસેનજિત રાજાનો રથિક-મહાવીરજનિતો પરમભક્ત-નાગ શ્રાવક અને તેની ધર્મપત્ની અતિ શ્રદ્ધાશાલિની સુલસા શ્રાવિકા હતાં, કે જે શ્રાવિકાના નામથી જૈનસંપ્રદાયમાં ભાગ્યેજ કોઈ અપરિચિત હશે.

પ્રકરણ ૫ મું.

પરિવ્રાજિકાનો પરાલભ.

“ એક વૈરાગિનીના હૃદયમાં વિરાગની ભાવના ઓતપ્રોત થ-
એલી હોતીજ નેમ્મએ. અમારી જેમ તે આશાઓનાં પંખી ન હોવાં
નેમ્મએ. સાંસારિક ક્ષણિક વિષયલાલસાઓને પેલેપાર તે પહોંચેલાં
હોવાં નેમ્મએ. અમને પતિપ્રાપ્ત્યાદિ લાભો મળે તોપણ શું અને ન
મળે તોપણ શું! એ લાભોમાં પામર જનોનેજ મહત્ત્વ ભાસે છે ત્યાં
આવાં વૈરાગીજનોને સંમત થવાની શી જરૂર હશે ? આ આશિ-
ર્વાદ પરિવ્રાજિકાના હૃદયમાં વિષયવાસના ગુપ્ત હયાતી ધરાવતી હોય એમ
સૂચન કરે છે. વળી વૈરાગીજનો પાસે અમને વિરાગનીજ આશા હોય.”
તેઓ પતિપ્રાપ્ત્યાદિમાં અમને દોરનારાં નથી પણ શુદ્ધ આત્માના વિરા-
ગમાર્ગમાંજ દોરનારાં છે.” પરિવ્રાજિકાના આશિર્વાદાત્મક ઉચ્ચરાયલા
શબ્દોના આવી રીતે પરિચિતનમાત્રથીજ તેનો પ્રભાવ તે બંને-
સુબ્દેશા અને ચેલણા નામની-રાજકન્યાઓપર ન પડી શક્યો. દાસી-
ઓથી અપાયલા ઉચિત આસનપર સ્થાન લીધા પછી પરિવ્રાજિકાએ
તે બંને રાજકુમારિકાઓને ઉદ્દેશી શૈચધર્મને ઉપદેશ ઉપદિશ્યો. રા-
જકુમારિકાઓએ એકાગ્રચિત્તે તે શ્રવણ કર્યો પણ તેઓને તે યુક્તિયુક્ત
ન ભાસવાથી રૂચ્યો નહિ.

“ પરિવ્રાજિકે ! તમારા કથનપરથી અનુમાન થાય છે કે તમે
ધર્મનું સ્વરૂપ સમજી શક્યાં નથી.” સુબ્દેશાએ તાપસીના ઉપદેશમાં
મહત્ત્વ નથી એમ જણાવવાને તેની બુદ્ધિપર એક સખ્ત ધા કર્યો.
પરિવ્રાજિકાને આ પ્રહાર અસહ્ય લાગ્યો તોપણ મુખપર ચતા વિકા-
રને ગોપતી પોતાનો બચાવ કરવા લાગી.

“ રાજકન્યે ! તમે આ શું બોલો છો ! ” પરિવ્રાજિકાએ સુ-
બ્દેશાના મુખકમલપર પોતાની પ્રાભાવિક દૃષ્ટિ ફેરવતાં તેને પોતાના
તેજથી ઓછ નાંખવાનો પ્રયત્ન કરતાં કહ્યું. પણ સુબ્દેશા તેવી રીતે
અંજાઈ જાય એ બંનવું અસંભવ હતું.

“અરે ! હું જે વદી છું તે સત્યજ છે. એમ સમજશો નહિ કે હું તમારા તેજમાં અંતર્જાત છું. આવી રીતે ધણી સરલચિત્ત સ્ત્રી-એને તેં ઠગી હશે પણ આ અંતઃપુર તારાથી ઠગાય એવી આશા રાખીશ નહિ.” સુન્દરેષાએ અનાસ્થા દર્શાવી.

“ભાગ્યશાલિની ! તમારે આવી ભાષા વાપરવી ન ઘટે. મેં સાંભળ્યું છે કે તમે વિનીત છો. મારા જેવી સ્ત્રીઓ ૧૬૦૦ જગતના કલ્યાણને માટેજ આવા ૨૦ નોમાં ૧૨ છે. અમને કેમપણ પ્રકારનો સ્વાર્થ હોતો નથી. તમે અંતઃપુરનાંજ વસનારાં છો; અને તેથી ધર્મ-વિષે તમારે ધણું જાણવાનું બાકી છે. તમે વિચાર કરશો તો સમ-જશે કે મેં તમને મહાન ધર્મ ઉપદેશ્યો છે. મારા ઉપદેશિલા શૈશ્ય-ધર્મમાં તમે જે શંકા કરશો તેનું હું સમાધાન કરવાને તૈયાર છું.” પરિવાનિકાએ પોતાની ધર્મજ્ઞતા દર્શાવતાં કહ્યું.

“હું તારી આ ખુશામત અને નિઃસ્વાર્થતાના પ્રપંચી ડોળપરથી છેતરાવાની નથી. તું શું સમાધાન કરવાની હતી ? બ્રહ્મચર્ય અને દયાનું જે પોષક નથી તેને ધર્મતરીકે નિરૂપણ કરનારી તું ધર્મજ્ઞ કેમ હોઈ શકે ? શૈશ્યમાં આત્મીય જેવું શું છે કે તે ધર્મરૂપતાને પામી શકે ? સ્નાનાદિ શૈશ્યથી શરીરશુદ્ધિ થઈ શકે પણ આત્મશુદ્ધિ થવી તે તેને આધીન નથી. સ્વચ્છતા ધારણ કરનારાં સર્વ પાત્રો ક્યાં પવિત્ર મનોવૃત્તિવાળાં હોય છે ! કેણુ સુર કહી શકે કે જલજંદુઓ સર્વ સુક્તિ પામશે ?” સુન્દરેષાએ પરિવાનિકાનાં ઉપદેશવચનોના પ્રતિવાદ કર્યો.

પરિવાનિકા જાણતી ન હતી કે હું આવા સમર્થ પાત્ર સાથે અથડાઈ પડીશ. સુન્દરેષાની પ્રતિભા અત્યારે તેનાં મુખપર તરવરી રહી હતી તે તોપસીને સ્પષ્ટ કળાઈ જતાં ક્ષણવારે તે અંબવાઈ ગઈ, પણ તે બડી ખંધી હોતાં આ અનાદરથી તેને અતિ વૈમનસ્ય થયું હતું તેથી અંતે છેડાઈ પડી. પોતાના ધર્મનું ખંડન થાય છે અને તે એક અંતઃપુરની બાલિકાથી, આ વિચારે તેને આકુલ બનાવી દીધી; પણ કરે શું ? સુન્દરેષાનું કાંઈપણ અનિષ્ટ કરવાને તે અશક્ત હતી. પોતાની માન્યતાનું સમર્થન ન કરે તો પરાભવ થાય. પોતે જ્ય મેળવશે એવી તેને શ્રદ્ધા નથી તોપણ પ્રથમથીજ પરાભવ કેમ સ્વી-કારી લેવાય ? અને તેથી અકળાયલી અસ્વસ્થચિત્તા તેણીએ પોતાની વાચાલતાદર્શક શુષ્ક શબ્દવાદ આરંભ્યો.

“ બાલિકે ! હું ખુશામત કરવા આવી નથી. નિસ્વાર્થપણે ધર્મોપદેશ કરવો એ અમારું કર્તવ્ય છે. પછી તું ગમે તેમ બોલે તો તેથી શું ? હજી તને ધર્મસંબધી શું અનુભવ છે ? શરીરશુદ્ધિ વગર આત્મીયશુદ્ધિ થઈ શકતી નથી. શારીરિક શુદ્ધિ રાખનારાં બ્રહ્મચર્ય યા દયાનું પાલન ન કરી શકે, એવી તારી સમજ બ્રમાત્મક છે; વિરૂદ્ધ શારીરિક શુદ્ધિથી મોશુદ્ધિદ્વારાએ બ્રહ્મચર્યાદિનું પોષણ થાય છે એ તારા જેવી કુમારિકા ક્યાંથી સમજે ? તને ધર્મનું શિક્ષણ હલકું મળ્યું છે એમ તારા વિચારોથી સમજાય છે. ધર્મના નામે તને કામ દેંગીએ બમાવી છે. કાયાને સ્નાનાદિકથી શુચિ-પવિત્ર રાખતાં પરમેશ્વર પ્રસન્ન થાય છે. પરમેશ્વરે જલને ઉત્પન્ન કર્યું તેમાં તેનો હેતુ આપણને આવી રીતે પવિત્ર રહેવાનો પણ છે. તુંજ વિચારી જો કે જલવિના નિર્મળતા પ્રગટતી નથી, અને તેથીજ શૌચાદિને શૌચવેત્તઃઓ સર્વ ધર્મમાં મહાન માને છે. શૌચાદિ પ્રવૃત્તિના અભાવેજ તું અવિનીત બની ઉચ્છ્રંખલપ્રાયઃ ચેષ્ટા કરી રહી છે. હું આ સય ઉપદેશ આપું છું તેને તું નહિ સ્વીકારીશ તો તને સૌરાદિનાં દુઃખો ભોગવવાં પડશે, એટલુંજ નહિ પણ લોકમાં નિંદાપાત્ર બનીશ.” પરિત્રાન્નિકાનાં આ વચનોએ અંતઃપુરની દાસીવર્ગમાં ખળભળાટ જગાવ્યો, પણ સુખ્યેષા શું બોલે છે-શું આજ્ઞા કરે છે એનું નિરીક્ષણ કરતી દાસીઓએ કોધને સંવરી રાખ્યો.

“ મુડે ! તું જેને ધર્મ મનાવવા માગે છે તે ધર્મ નહિ પણ અધર્મ છે. વિનાશી શરીરની શુદ્ધિથી નિત્ય-અવિનાશી આત્માને શું ધર્મપ્રતિષ્ઠિ થવાની હતી. અસ્થિમજ્જાદિ અને રક્તમાંસાદિથી બનેલા આ શરીરમાં પવિત્ર જેવું છે શું અને પવિત્ર થાય શું ? આત્માની શુદ્ધપ્રવૃત્તિ રૂપ જલથીજ અંતરાત્મા શુદ્ધ થાય છે. શુદ્ધપ્રવૃત્તિ એજ સદ્ધર્મ છે. ધર્મનો અર્થ સ્વભાવ છે. બ્રાહ્મશૌચાદિમાં આત્માનો સ્વભાવ ક્યાં છે ? શારીરિકશુદ્ધિ શોભાને માટે છે અને તે બ્રહ્મચર્ય પ્રતિપક્ષિની છે. જલમાં અસંખ્ય જંતુઓ છે તેનો વિનાશ કરતાં દયાક્ષર્મ સાચી શકાતો નથી. જગત્ સ્નાનની પ્રવૃત્તિ અનાદિકાળથી કરી રહ્યું છે તેટલામાત્રથી તે ધર્મ છે એમ કહી શકાય નહિ. એ સર્વ પ્રવૃત્તિઓ આહારભક્ષણાદિના જેવી છે. શરીરનાં સર્વ છિદ્રો પ્રતિ-ક્ષણ મલને સરી રહ્યાં છે ત્યાં કેની શક્તિ છે કે જે તેને પવિત્ર રાખી શકે ? મનઃશુદ્ધિ તેવી નથી. જે વિદ્વાનો મનને સદા પવિત્ર રાખી શકે

તેમને સ્નાનની શી જરૂર છે ? પવિત્ર મનવાળા વિદ્વાનો ભક્ષેને બાહ્ય અશુચિ હોય, તેથી તેઓ અધર્મી કહી શકાય નહિ. ધર્મભ્રષ્ટ ! તું ઉન્માર્ગે ચડી ગઈ છે અને તને કોઈ માર્ગ ખતાવનાર મળ્યું નથી. તું તારા સંસ્કારોમાંજ રમ્યા કરે છે પણ સત્યને જાણવાની જિજ્ઞાસા તો કરી નથી. ધર્માધર્મને નહિ જાણતી તુંજ બાલિકા છે, પણ હું નથી. શ્રીમહાવીરનાં વચનો સાંભળ્યાં હોત તો તને આ અજ્ઞાન રહ્યું ન હોત. તારાં વચનો કેવળ કુટિલતાથી ભરેલાં છે. મારા સ્થાનમાં પ્રવેશ કરી ઉન્માર્ગનો ઉપદેશ કરનારી તું ઉન્માર્ગી છે કે હું ? દુષ્ટ ! તારો આ દુષ્ટ ઉપદેશ અમારાજીવાનાં કર્ણને અપવિત્ર કરે છે. તારો એ ઉપદેશ નદીનાં માછલાંઓને જઈને ઉપદેશ. તારાજીવી કડવી તુંબડીઓ હજારોવાર હજારો નદીઓમાં સ્નાન કરે તોય મધુર થવાની નથી. રડે ! તારો બકવાઃ હું સાંભળવાને નવરી બેડી નથી. હું હુકમ કરું છું કે આ વાદનો ન્યાયી પ્રતિવાદ કર, નહિતર અંતઃપુરને છોડી તલાલ ચાલી જ ” સુજ્યેષ્ઠાએ પરિમાજિકાનો પૂર્ણ તિરસ્કાર કર્યો.

ઉત્તર આપવાને અશક્ત પરાજિત થએલી પરિમાજિકા હવે ક્રોધમૂર્તિ બની ગઈ. લાભ મેળવવાને માટે આવી હતી પણ બદલે તિરસ્કારજ મળ્યો તેથી શું કરું શું ન કરું એવી તેની વૃત્તિઓ થઈ ગઈ. આવી દશામાં રહેલી તેને સુજ્યેષ્ઠાની દાસીઓએ હાસ્યએષા અને ધક્કામુકી કરી જલદીથી બહાર નીકળવાની ફરજ પડી. આ તિરસ્કારના બદલા તરીકે શોક્યસંકટમાં નાંખવા પરિમાજિકાએ યોગમાયાથી સુજ્યેષ્ઠાનું ચિત્ર એક પટમાં ચીતરી શ્રેણિક મહારાજ પાસે રજુ કર્યું છે એ વાચકોને સમજાઈ જાય હશે.

પ્રકરણ ૬ હું.

અભયકુંભાર.

“ આ અભય આપણને માર મારે છે અને બધાંઓને હિરાન કરે છે. ” દ્વરથી આવતા અભયને જોઈ જય નામના છોકરાએ વિજયને કહ્યું.

“ હા, એમજ છે. ” વિજયે સભય કહ્યું.

“પણ તું ડરે છે શું કરવા ?” જ્યે બાલ્યથી નિર્ભયતા દર્શાવી.

“ન ડરીએ તો કરવું શું ? એનો બાપ ભદ્રશેઠ તો કોઈની ફરીયાદ સાંભળતો નથી.” વિજયે કારણ દર્શાવ્યું.

“અલ્યા વિજય ! ભદ્રશેઠ એનો બાપ ક્યાં થાય છે. એ અભય તો નબાપો છે, તેની તને કેમ ખબર નથી ?” જ્યે મર્મની ન્યમ કહ્યું.

“અરે ! તું કેને નબાપો કહે છે ?” જ્યે બોલેલા શબ્દો અભયની તીવ્ર શ્રવણેન્દ્રિયથી શ્રવણ થતાં તેણે જિગ્ચસ્વરે ભય દેખાડવાનું પૂર્વક કહ્યું, અને વિજયની સન્મુખ બાળ્યું. “જ્યે તમને નબાપો કહ્યા, હું તો કાંઈ બોલ્યો નથી માટે મને જવા દો.” વિજયે ત્યાંથી ખસવાની આશાએ ધ્રુજતાં ધ્રુજતાં કહી દીધું, કે અભયે જ્યને બેચાર તમાચા મારી દીધા. જ્ય એ ધણો તોફાની અને ઉચ્છ્વેષલ છોકરો હતો. અભયની આગળ તેનું બળબેર ન ચાલતું હતું પણ તેની પ્રકૃતિ અભયને પણ ન ગાંઠે એવી હતી. અભયે તમાચા માર્યા કે તે અત્યંત ચીડાયો અને બોલી ઉઠ્યો કે, તારે કરવું હોય તે કરી લે. મેં સત્યજ કહ્યું છે કે તું નબાપો છે. જો હોય તો બતાવને કે અમુક તારો બાપ છે.

“ભદ્રશેઠ મારા બાપ નહિ તો કોણ છે ?” અભયે સખ્તાઈથી કહ્યું.

“એ તારો બાપ ક્યાં છે? એ તો તારી માનો બાપ છે.” જ્યે સત્ય જાહેર કર્યું. અભય એ ચાલાક અને બુદ્ધિશાળી છોકરો હતો. તેની ઉત્પાદબુદ્ધિને અગમ્ય એવું કાંઈપણ ન હતું. હાલ પણ તે સત્યાસત્ય અને ન્યાયાન્યાય વિચાર કરી શકે એવી યોગ્યતા ધરાવતો હતો. જ્યે જે કહ્યું તેનાપર તેણે પોતાની તર્કબુદ્ધિ ફેરવી અને અત્યારસુધી પોતાની ઉલટી સમજ કેવી રીતે થઈ છે તે સમજી ગયો. પોતાની માતાએ પિતા તરીકે ભદ્રશેઠનેજ ઓળખાવ્યા છે અને તેપર આજસુધી શંકા લાવી વિચાર કરવાનો પ્રસંગ પોતાને મળ્યો નથી, એ વિષે તેને આશ્ચર્ય થયું. નન્દાને એકજ સ્થિતિમાં સદા નિહાળેલી હોવાથી તેની શોકદશાનો વિવેક કરી શકે એવી વસ્તુસ્થિતિ ન હતી અને નન્દા જેવી વાતસલ્યભાવપૂર્ણ માતા પુત્ર આગળ પોતાનો શોક ન પ્રગટ કરે એ સર્વથા બનવાયોગ્યજ છે, તેથી અભયની બુદ્ધિના પ્રકાશમાં પણ ઉપરોક્ત વાત અધારામાંજ રહી હતી. જ્ય જે કહે છે તે સત્યજ છે માટે તેને શિક્ષા થઈ શકે નહિ, પણ વળી તે જે વાત

કરે છે તેથી મને શરમાવાજેવું છે. અભય વિલખે થયો અને તે જયને છોડી દઈ “પોતાને પિતા કોણ ?” એ વાતને નિર્ણય કરવા માટે તેની માતા નન્દા પાસે ગયો.

“અભય ! આવ, આજ કેમ ઉદાસીન જેવો જણાય છે ?” પતિના વિયોગમાં પુત્રનેજ સર્વસ્વ માનનારી પ્રેમાળ માતા નન્દાએ સમીપ આવતા અભયને કહ્યું.

“હા, કાંઈ નહિ સહજ.” માતાની આગળજમીનપર બેસતાં અભયે કહ્યું.

“નહિ, બેટા ! તું મારી પાસે કાંઈક ગોપવે છે. તું મને કાંઈક કહેવાને આવ્યો છે પણ કહેતો નથી. તારા ભદ્રપિતાએ તને કોઈ આજ્ઞતમાં ઠપકો આપ્યો છે ? ના, તે તો કાંઈ બોલે તેવા નથી. તને કોઈ વસ્તુની જરૂરીયાત હોય તો બોલી જા. આપણે ત્યાં શી ન્યનતા છે ?” પુત્રના હૃદયમાં શું છે અને તે શું કરવા ખેદાયો છે એ જાણવાને માટે નન્દાએ આ પ્રશ્નો કર્યા. તે બધી સ્ત્રીને શી મથર કે પુત્રના હૃદયમાં એક વિલક્ષણ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો છે અને તેનો ઉત્તર આપવામાં પોતાને અમુક પ્રકારની મુશ્કેલીતા છે.

“માતૃશ્રી ! મને કોઈએ ઠપકો દીધો નથી, તેમ મને કાંઈ આવશ્યકતા પણ નથી. હું તમને એ પુછવા આવ્યો છું કે, મારા પિતા કોણ છે ?” વિનય અને વિવેકપુરઃસર અભયે નન્દાને પૂછ્યું. પુત્રના આ પ્રશ્નથી નન્દા ચોંકી, અને તે આજે આને આ પ્રશ્ન સાથી ઉપજ્યો એ વાતના ચુંચવાડામાં પડી, તેનું મુખકમલ કરમાઈ ગયું. હૃદયમાં વિરહવ્યથા થરા લાગી. ક્ષણભર પુત્રના મુખ સામું જોઈ રહી. છેવટે ગમે તે ઉત્તર આપી પુત્રનું સમાધાન કરવું એ તેને વાજખી લેખાયાથી તેણીએ સર્વ ભાવેને સંવરી લીધા.

“અભય ! આજ તું આવો કેવો પ્રશ્ન કરે છે ! તું જાણેજ છે કે ભદ્રશેઠ તારા પિતા છે.” પોતાના હૃદયને ચોરતાં નન્દાએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો. નન્દા જાણતી નથી કે હવે આથી પુત્રનું સમાધાન થવું અશક્ય છે.

“માજી ! પણ ભદ્રશેઠ તો તમારા પિતા થાય છે, મારા નહિ. મને તમે આમ કેમ સમજાવો છો ? મને તમારા કથનમાં સમજ પડતી નથી. એક છોકરાએ આજે મને નજાપો કહ્યો. શું તે વાત સાચી

હશે ? તમે બતાવો કે મારા બાપ કોણ છે અને તે ક્યાં છે ?” અભયે માની પાસે સત્ય સમાધાન માર્યું. નન્દાનો આતંદ ધણા સમયથી નષ્ટ પામેલો છે. અભય ગર્ભાવસ્થામાં હતો ત્યારથીજ પતિ તેને છોડી ચાલ્યો ગયો છે. તેના સંબંધી કાંઈ સમાચાર પણ તેને મળ્યા નથી અને મળતા પણ નથી. પતિના વિરહમાં સર્વ શૃંગારો તેણે તજી દીધા છે. નિરસ બોજન કરે છે અને તે ફક્ત શરીરનિર્વહણની ખાતરજ. જિનભક્તિ, ગુરુસેવા, ધર્મક્રિયા, ધર્મધ્યાનાદિ એ તેની પ્રવૃત્તિના વિષયો છે. તે અપૂર્વ શુદ્ધ બુદ્ધિમતી છે, સૂક્ષ્મમાર્થ વિદુષી છે, અને તે નિવૃત્તિના સમય સાધ્વીસ્ત્રીઓની સાથે ધર્મચર્યામાં ગાળે છે.

ભદ્રશેઠ જમાઈની શોધ કરીને થાક્યો છે, પણ તેનો કોઈપણ રીતે પત્નો મળ્યો નથી. આવી સ્થિતિમાં નન્દા પુત્રમાત્રથીજ સંતોષ માને છે. સ્ત્રીઓની સહનશીલતા વિષે જગત ક્યાં અજાણ્યું છે ? આ અવદશામાં પણ પુત્ર આગળ પોતાનું મુખ હસતુંજ રાખે છે અને તેને પોતાનું હૃદય સમજવા દીધું નથી એ નન્દાની પુત્રવાત્સલ્યતા શબ્દથી ન લખી શકાય એવી છે; પણ અત્યારે પુત્રના પ્રશ્નનું સમાધાન કરતાં એ હૃદય ખુલ્લું ક્યાં સિવાય ચાલે તેમ નથી, અને પુત્રના પ્રશ્નનો યોગ્ય ઉત્તર આપવોજ જોઈએ એ સિવાય બીજો માર્ગ નથી એ સમજતાં તેનું હૃદય વિફલ થયું. પતિની મૂર્તિ આંખ આગળ તરી આવી તેનું ચિત્ત શોકચ્ચસ્ત બન્યું. અંતે વિચારસાગરમાં ઊડી ઉતરી પડી, પણ તેનો અંત આવ્યો નહિ. અભય આગળ બેઠો છે એ બાને તેને જાગૃત કરી, પણ તેનાથો રહી શકાયું નહિ. તેની આંખમાંથી અશ્રુધારાઓ વહી ચુકી, રડી, અભયે તેને શાંત કરી અને આ સર્વનું કારણ જાણવાને ઈચ્છા દર્શાવી.

“માતા ! મેં પૂછ્યું” તેથી તમને શોક થયો. પણ મારા આ પ્રશ્નમાં એવું શું છે કે તમને આવી રીતે શોક થાય તે હું સમજી શકતો નથી. હવે મને તમારી ગત સર્વ જીવંતી કેવીરીતે શોકમય હતી તે કહ્યાય છે. તમે શોકના કારણો મારી પાસે છુપાવી રાખી પુત્રવાત્સલ્ય પ્રગટ કર્યું છે પણ તે કારણો હવે મને જાણવાની જરૂર પડી છે, કે જેથી હું તમારો શોક સર્વથા નષ્ટ થાય એવા ઉપાયો લઈ શકું. મારા પિતા તમને ત્યાગ કરી ચાલ્યા ગયા છે એવું એક તરફ મને અનુમાન થાય છે અને બીજી તરફ બીજાં પણ તેવાંજ વિભિન્ન

અનુભાનો ચાલે છે, માટે તેમાં સત્ય શું છે તે જાણવો કે મને આ વિષયમાં કાંઈપણ પ્રયત્ન કરવાનો અનુકૂલતા પડે. ” અભયે માતા પ્રત્યે નિઃશાસનું કારણ દર્શાવ્યું.

“ અભય ! તારા પિતા મને મુકી ચાલ્યા ગયા છે અને તેમની આજ્ઞાસુધી પત્નો મળ્યો નથી. તેમના સંબંધી હું કાંઈ વિશેષ જાણતી નથી. તેઓ એક વિદેશી અને આ બંદરમાં સર્વથા અપરિચિત, મારા પિતા ભદ્રશેઠને ત્યાં આવ્યા હતા અને લગ્ન થયા બાદ મને ગર્ભવતી મુકી કાઢી ઊઠવાળાઓ. તેડવા આવ્યા તેમની સાથે તેઓ ચાલ્યા ગયા છે, પણ ક્યાં ચાલ્યા ગયા તે હું જાણતી નથી. જતી વખતે ચિન્હ તરીકે આ એક પત્ર આપતા ગયા છે તે હાલ મને યાદ આવે છે. ” આ અંતિમ વાક્ય ઉચ્ચારણ કરતાં નંદાએ અભયના હાથમાં પત્ર મુક્યો અને તેમાં નિશાની જોવું શું છે તે અભયે તપાસ કરવા માંડી. “ રાજગૃહે પાંદુરકુડયા અમે ગોપાલો. ” એ પત્રાક્ષરોથી અભયે નિર્ણય કર્યો કે, પિતા અન્ય કોઈ નહિ પણ રાજગૃહીનગરીના બૂપાલ છે. હવે આ અષ્ટવર્ષના બાલકની ખુદ્દિનો વૈભવ નંદાનો પતિની સાથે કેવી રીતે સંયોગ કરારી આપે છે તે આપણે આગળ જોઈશું.

પ્રકરણ ૭ મું.

ભદ્રશેઠ અને વિદેશી જામાતા.

આજે ઉત્સવનો દિવસ છે. નાગરિકો આનંદ અને ઉત્સાહમાં છે. બેનાતટપુરના સર્વ વિભાગમાં વિવિધ રીતે મહોત્સવો થઈ રહ્યા છે, અને તેના દર્શનાર્થે આજુબાજુનાં પરગણાના રહીશો સંખ્યાબધે ત્યાં આવી રહ્યા છે. મોજશોખની અને તેવી ખીજ અનેક ઉપયોગી વસ્તુઓની જબરી ખરીદી થઈ રહી છે. વેપારીઓ વ્યાપારમાં એક સરખીરીતે ગુંથાયા છે. દુકાન આગળ ગ્રાહકોની ભીડ અનહદ જામી છે. લાભાકાંક્ષી વણિકો ઉત્સાહથી કાર્ય કરે છે પણ ગ્રાહકોની આધિક્યતાને લીધે ખેંચી વળતા નથી. આ નગરીમાં એક ભદ્ર નામનો શેઠ વસે છે. તે કરિયાણાનો વ્યાપારી છે. અત્યારે ગમે

તે કારણથી તે દુકાનપર એકલોજ છે. તે આહુત્રને જોઈતી વસ્તુઓ આપી રહ્યો છે તેમાં તેને એક વિદેશીએ મદદ કરી અને જો લાભ થવાની આશા રાખી શકાય તે કરતાં તેને વિશેષ લાભ થયો. દુકાનના કાર્યમાં વ્યથા હતો ત્યાંસુધી શેઠની દષ્ટિ આ વિદેશીપર ખરાબ પડી ન પડી હતી; પણ જ્યારે આહુત્રોની નિવૃત્તિ થયો ત્યારે મને મદદ કરનાર આ કોણ છે એ વિષે તેનું પૂરતું લક્ષ્ય ખેંચાયું. પોતાની દષ્ટિ આગળ રહેલો યુવા અને ગદ્ય રાત્રે સ્વપ્નમાં નિરખેલો યુવા એ બંને એકજ છે એમ તેને સમજાયું. ભદ્રશેઠ સ્વપ્નમાં તે યુવાનને પોતાની કન્યાનો વર થવાને યોગ્ય કહ્યો હતો અને અત્યારે તે અહિં આવ્યો તેથી પોતાના સ્વપ્નની સરળતા માની, તેને પોતાની કન્યા દેવાનો વિચાર કર્યો. વિદેશી કોણ છે, ક્યાંથી આવ્યો છે વિગેરે કાંઈપણ હકીકત ભદ્રશેઠ બંધુતે નથી; પણ તેની આકૃતિપરથી તે કહી શક્યો છે કે, એ કોઈ ઉત્તમ વંશમાં જન્મ પામેલો હોવો જોઈએ. પ્રવાસને લીધે ધૂલિથી મલિન, પરિશ્રમથી મ્લાત, સંબંધીઓના વિયોગથી ઉદ્વિગ્ન એવા પણ તેના મુખકમલમાં અપૂર્વ રૂપલાવણ્ય બારીકાથી નિરીક્ષણ કરતા આ ભદ્રશેઠને અગોચર ન રહ્યું હતું. ભદ્રશેઠ એ ભદ્રિક પરિણામી અને આત્મશ્રદ્ધાળુ ગૃહસ્થ છે. વિદેશી અને અપરિચિત એવો આ યુવા છે પણ તે કોઈ સામાન્ય વ્યક્તિ નથી એમ સ્વપ્નયજ્ઞે નિશ્ચિત થતી મારી મનેદેવતા મને આ કાર્ય પ્રતિ પ્રેરે છે તો મારે તેમ વતવું એજ ઉચિત ને ન્યાય્ય છે એવા વિચારોએ શેઠને આ વિદેશીને પોતાની લાડીલી કન્યા પરણાવવાની લાગ-ણીવાળો બનાવ્યો અને અંતે ઉપરોક્ત વિચારમાં તે દબ બન્યો છે.

“ભાગ્યશાલિન! તમે કોના અતિથિ છો.” ભદ્રશેઠે અત્યાદરપૂર્વક પૂછ્યું.

“શેઠજી! આપનોજ.” તેણે જવાબ આપ્યો. વિદેશીએ જોયું કે પોતાને ઉજીં રહેવા આ પુરમાં સ્થાન નથી, પરિશ્રમ અને ભૂખતરસથી પોતે પીડાયેલો છે, શેઠની દષ્ટિમાં પ્રેમ અને આદર જણાય છે, તો પછી તેનાજ અતિથિ તરીકે કથન કર્યા સિવાય ચાલે એમ નથી; વળી હવે બીજે ક્યાં રખડવું? ભાગ્યે અનુકૂલતા કરી આપી છે તે લાભારૂપદળ હશે; અને તેથી તેણે શેઠને આ જવાબ આપ્યો.

“બહુ સાહે.” શેઠે કૃત્યકૃત્યતા દર્શાવવાપૂર્વક કહ્યું.

ભદ્રશેઠે પોતાના આ ભાવિજનમાતાને ત્યાંથી સ્વગૃહે લઇ જઈ, તેને સ્નાન કરાવી યોગ્ય સ્વચ્છ વસ્ત્રો પહેરાવી બોજન કરાવ્યું અને પાનસોપારી અર્પણ કર્યા. “હું આપની સાથે મારી કન્યાનો લગ્ન સંબંધ યોજવા માણું છું. મને આશા છે કે તેમાં આપ કાંઈપણ આનાકાની કરશો નહિ.” ભદ્રશેઠે વાર્તાલાપમાં પ્રસંગ સાધી કહ્યું.

ભદ્રશેઠની કન્યા યૌવન અવસ્થાને પામી ચુકી છે. શેઠે તેને યોગ્ય પતિની શોધ આજ કટલોક સમય થયાં કરવા માંડી છે પણ કાંઈ યોગ્ય વર મળી શક્યો નથી તેથી તે ચિંતામાં રહ્યા કરતો હતો, એ વાત તે કન્યા સારીપેઠે જાણતી હતી. પિતાની સાથે આ વિદેશી કાણુ હશે એ પ્રશ્ન તેના હૃદયને થઈ ચુક્યો છે. તે પોતે પણ ન સમજી શકે તેવી રીતે તેનું મન તે વિદેશીના રૂપસૌંદર્યમાં વિશેષતા માનવા લાગી ગયું છે. સર્વની દૃષ્ટિને ચુકવી બોજનાવસરે આ કન્યાએ તે યુવકને ચક્ષુગોચર કરી લીધો. લારથીજ તેનાપર જે સામાન્ય મમત્વ બંધાઈ ગયો છે તે એક જુદીજ બાવનાના રૂપમાં ફેરવાઈ જવાની તૈયારી કરી રહ્યો છે. પોતાને કાંઈ ન દેખે તેવીરીતે તે પિતાની સાથે વાર્તાલાપ કરી રહેલા યુવકને રસભર નિરખી રહી છે, પણ જ્યારે ભદ્રશેઠે પોતાને તે યુવા પ્રતિ અર્પવાની વાત છેડી કે તે બાળા પોતાના હૃદયને પરાધીન કરતી ત્યાંથી ખસી ગઈ. વિદેશીના ઉત્તર અવણુ કરવાને તે ઉભી રહી ન શકી એ તેના કન્યાકાળને ઉચિત લાગ્યું.

“શેઠજી ! આપ કુશલ અને અનુભવી છો. મારા જેવા એક વિદેશીને આપ આવી રીતે સંબંધી બનાવો તે પહેલાં આપે બહુજ વિચાર કરવો જોઈએ. માફ કુલ અને જાતિ કેવાં છે તે આપ જાણતા નથી, અને તે જાણ્યા સિવાય કન્યા આપી શકાય નહિ એ ખુદ્દહુજ છે. એ વાત સાચ છે કે કન્યાનું નસીબ કન્યાની પાસે છે, પણ વ્યવહારદૃષ્ટિએ માતપિતા તેના નસીબને અમુક અંશે ધડનારાં છે, તેથી તેઓ પોતાની ફરજ અદા ન કરે તો તે સાહસ કરે છે એમ નીતિની નજરે ગણાય; માટે આપ બીજી રીતે વ્યવસ્થા કરો એ વધારે યોગ્ય છે.” વિદેશીએ શેઠને સદ્ભાવપૂર્વક અને વ્યવહારદૃષ્ટિથી કહ્યું.

“આપની આકૃતિ, રૂપસૌંદર્ય, વયનચાતુર્ય અને આ નિર-

પેક્ષતાજ આપ ઉત્તમ કુલજાતિના છે એમ સૂચન કરે છે, અને તેથી આપ આ કથન-માગણીનો અસ્વીકાર કરશે નાહ. મારા સંકલ્પ પ્રમાણે તો હું મારી કન્યા આપને આપી ચુક્યો છું. આપ હા બણો અને સંતોષ આપો ” શેઠે પોતાનો અતિ આગ્રહ દર્શાવ્યો.

વિદેશીએ શેઠના આગ્રહને શબ્દથી નહિ પણ નયનથી સત્કાર આપ્યો. તેની સાથે ભદ્રશેઠની કન્યાનું પાણિયહણ પણ થઈ ચુક્યું અને તે દંપતી પોતાનો રસમય સંસાર ભદ્રશેઠને ત્યાંજ ગાળે છે. લઘુતા ન પમાય માટે માની પુરૂષો શ્વસુરગૃહમાં વિશેષ નિવાસ કરી રહેતા નથી, પણ આ વિદેશીને લઘુતા થવાનો ત્યાં પ્રસંગજ નથી. શેઠ નિરંતર તેને અર્પણ સન્માનની નજરે નિહાળે છે અને કોઈપણ રીતે તેની લઘુતા ન થાય એપર પૂરતું ધ્યાન આપે છે. આ સમયે વિદેશીને પણ અન્યત્ર જ્યાં ત્યાં ભટકવું યોગ્ય લાગ્યું નહિ; અને તેથી હાલ તે નવપરિણીત સ્ત્રીના પાશમાં ગુંથાયો છતો અહિંયાંજ રહ્યો છે અને જે લક્ષ્યગિન્દુ તેના હૃદયમાં છે તેની સિદ્ધિ કરવાને સમયની અપેક્ષા રાખે છે. નવોદાએ પ્રારંભમાં પ્રિયને વિશેષ કાંઈપણ પુછ્યું નહિ પણ પ્રિયનાં સ્વજન સંબંધી અથવા તેના દેશ નગર સંબંધી કાંઈ કાંઈ જાણવાને તે આતુર થઈ હતી અને તે આતુરતા આ ચતુર ઇંગિતજ વિદેશીના સમજવામાં આવી પણ હતી; પરંતુ તેણે તે સંબંધી કદી કાંઈપણ ખુલાસો કર્યો નહિ. તે પોતે આ નગરીમાં આવ્યો તે પહેલાંનું કાંઈપણ વૃત્ત કોઈને જણાવવા ઇચ્છતો ન હોવાથી તેણે આમ કર્યું હતું. લગ્ન પછી અલ્પ સમયમાંજ તે દંપતીના પ્રેમતરંગની સફળતા થઈ કે જે સમયની પછી તત્કાલ પોતાની પ્રિયા-નંદાને અહિંઆંજ રાખી તે વિદેશીને અચાનક બેનાતટપુર છોડવું પડ્યું હતું. આજે કાલાંતરે તેનો પુત્ર તેના પત્ર ઉપરથી તેઓ રાજગૃહીના રાજવંશીય છે એમ ખુદ્દિબળે નિશ્ચય કરી શક્યો છે અને પિતાની શોધ કરવાને પ્રવૃત્ત થયો છે. માતાસહિત અભયે માતામહની આગ્રાથી રાજગૃહી નગરી પ્રત્યે જવા પ્રસન્ન થઈ ચૂક્યો. તેને શુભ શકુનાદિ અતુલ્લભ થયાં એ કહેવાની જરૂરજ નથી.

પ્રકરણ ૮ મું.

આશાપૂર્તિ.

“ઈષ્ટપ્રાપ્તિ, પુણ્યાધીન છે, મનુષ્યો પુરુષાર્થ કરે પણ તેમાં સર્વ સફળ થાય એવો નિયમ નથી; અને તેથી પોતાની પ્રવૃત્તિ ધર્મ્ય કરવી જોઈએ. ધર્મ્ય પ્રવૃત્તિથી પુણ્ય બંધ થાય છે, અને સફળ થવાય અને તે ઉપરાંત બીજા પણ અમૂલ્ય લાભો મળે છે. ધર્મથી જે મળી શકે નહિ તે બીજાથી મળી શકેજ કેમ ? હું ધર્મનેજ વિશેષ પ્રકારે સેવન કરીશ કે જેથી મારા મનોરથો પૂર્ણ થશે. આ વિષે મને પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે કે હું સત્યધર્મના સ્વચ્છ સલિલથી પતિની આશાને સફળ બનાવીશ.” ધર્મમૂર્તિ પતિવતા સુલસા શ્રાવિકાએ આવા ધર્મમય વિચારોથી પ્રયત્ન આરંભ્યો. દષ્ટાદષ્ટ ફલનો વિવેક બરાબર સંમંજતી હોવાને લીધે તેના આ કાર્યમાં કેટલપણ ધર્મબાધ અથવા નિષ્ફળતા ન સમાયલી હોવાથી તેને તેમાં ઉત્સાહ વધ્યો અને રસ પડ્યો. તે બાલ્યકાળથીજ ધર્મની અભ્યાસી છે. યૌવનકાળમાં અત્યારસુધી નબળુત્વા હોવાને લીધે ધર્મપ્રવૃત્તિમાં તેને પૂરતો અવકાશ હતો અને તેથી ધર્મમયજી જીવન ગાળતી હતી, છતાં પણ હાલ તે જે ધર્મપ્રવૃત્તિ કરી રહી છે તેમાં કેટલું અપૂર્વતાજ છે. ધર્મભાવનાને અધિકાધિક પોષવા માંડી છે અને સખ્ત યત્ન નિયમેને પાળે છે. ઉચ્ચતપથી કાયાને કસી રહી છે અને દુર્જ્ય મનને દમન કરી રહી છે. હુંકમાં જે જે શુભ પ્રવૃત્તિઓ છે તે સર્વનું પૂરતું પોષણ કરી રહી છે. વધતા પુણ્યે તેનો યશ સર્વત્ર ફેલાવ્યો. તેના ધર્મમય જીવનની પ્રશંસા ઘરેઘર થઈ રહી છે અને તેના શુભ નામોચ્ચારણુની સાથે સર્વજનોનાં શિર નમી જાય છે, તેના ધર્મનો મહિમા દેવલોક પર્યંત ઉછળ્યો છે.

“ઓહો! શુ ધર્મની ભાવના અને પ્રવૃત્તિ!” ઇંદ્રે આશ્ચર્યપૂર્વક શિર ધુણાવ્યું. અચાનક આશ્ચર્યચકિત થએલા અને શિર ધુણાવતા ઇંદ્રને જોઈ દેવાનું ધ્યાન તે જાણુવા તરફ દોરાયું.

“સ્વામિન્! આપના જ્ઞાનમાં એવું શું જણાયું કે આપે શિર ધુણાવ્યું ?” સેનાધિપતિ નૈગમેષીએ જિજ્ઞાસા બહાર કરી.

“સેનાધીશ ! ભરતભૂમિમાં ઘણું ધર્મિષ્ઠજનો વસે છે અને તેમની ધર્મશ્રદ્ધા પ્રશંસનીય છે એ વાતની ના નથી; પણ અત્યારે નાગ-રથિકની પત્ની-સુલસા શ્રાવિકા, તેની અપૂર્વ શ્રદ્ધા-ધર્મભાવના-ધર્મ-પ્રવૃત્તિ તે સર્વથી વિશેષ પ્રશંસનીય છે. પતિવ્રતા તે શ્રાવિકાની સ્થિ-રતા મારા મનને આશ્ચર્યપૂર્ણ કરે છે. તેની ભક્તિ અને દાન લોકો-તર છે; અને તેથી તે મારા અવધિગ્નાનનો વિષય થતાં માફ શિર સાશ્વર્ય ધૂણાવવાને સમર્થ બન્યાં છે.” ઇંદ્રે શિરધૂનનનું કારણ દર્શાવ્યું.

“એક મનુષ્ય અને તે પણ સ્ત્રી તેમાં આટલું સ્થૈર્ય હોય એ અસંભવિત છે.” દેવોમાંથી એક દેવને ઇંદ્રના કથન પર શ્રદ્ધા ન બેઠી અને તેને આવો વિચાર થયો. “છતાં ઇંદ્ર મહારાજ જ્યારે આવી રીતે પ્રશંસા કરે છે ત્યારે હું જોઉં કે તેમના કથનમાં કેટલું સત્યાંશ છે ?” આવા ઇરાદાપૂર્વક તે દેવતા પરીક્ષા કરવાને સુલ-સાના ગૃહે ઉતરી આવ્યો. દેવતાઓ ઇચ્છિત રૂપવેશાદિ કરી શકે છે. આ દેવ પણ આ અવસરે જૈનસાધુના સ્વરૂપમાં ત્યાં આવ્યો અને તેણે સુલસાના ગૃહમાં પ્રવેશ કરતાં ઉચ્ચસ્વરે નૈષેધિકા કરી. સુલસા શ્રાવિકા કે જે દેવપૂજામાં આસક્ત રહેતી હતી, તેણે નૈષેધિકાનો શબ્દ શ્રવણ કરતાં દાર તરફ નજર કરી કે તેના દર્શનમાં જૈનમુનિ આવ્યા. અચાનક મુનિદર્શનથી તેના આનંદનો પાર રહ્યો નાહ. તેનાં શૈભે-શૈભ વિકસી ગયાં અને નયનો આનંદાશ્રુથી ભીંજાયાં. તેણીએ ભક્તિ-પ્રેમથી મુનિને વંદન કર્યું.

“ગુરુરાજ ! આપે શા પ્રયોજને અહિં પધારી આ ગૃહને પાવન કર્યું છે ?” ગોચરીનો સમય ન હોવાથી અથવા ગમે તે કારણે મુનિના આગમનનું કારણ ન કહી શકતી શ્રાવિકાએ મુનિને પ્રશ્ન કર્યો અને તે આજ્ઞા ઉઠાવવાને હાથ જોડી આતુરમતે ઉભી રહી.

“વૈદ્યના કથનપરથી મને જાણવામાં આવ્યું છે કે તમારે ત્યાં લક્ષપાક-મહાતેલ છે. ચિકિત્સાને માટે મને તેની જરૂર પડી છે.” મુનિએ આગમનનું કારણ દર્શાવ્યું.

સુલસા જાણતી નથી કે આ મુનિ નહિ પણ મુનિવેશધારી દેવ છે અને તે મારી પરીક્ષા કરવાને માટે આવ્યો છે. તેલપાક આ સંજ્ઞ થશે કે જો તેથી સાધુને ઉપકાર કરાય એવો વિચાર કરતી સુલસા “શુદ્ધ લક્ષપાક તૈલ તૈયાર છે. મને લાભ આપી કૃતાર્થ કરો.” એમ

કહીને લક્ષપાક તૈલના એક ઘડાને ધરમાંથી લઈ આવી. દિવ્યશક્તિથી દેવતાએ તેના હાથમાંથી તૈલના ઘડાને પાડી નાંખ્યો, તેના ટુકડેટુકડા થઈ ગયા અને તૈલ ઢોળાઈ ગયું. લેશમાત્ર પણ ખિન્ન થયા સિવાય તે શ્રાવિકા તરતજ ધરમાં જઈ બીજા ઘડાને લઈ આવી, તેને પણ તેવીજ રીતે તે દેવે પાડી નાંખ્યો. શ્રાવિકા ધરમાંથી ત્રીજો ઘડો ઉઠાવી લાવી. દેવે તે ત્રીજાને પણ નીચે પાડી નાંખ્યો! સુલસા દાન દઈ શકી નહિ. “આવા સુપાત્રની યાચના પૂરી શકી નહિ, તેથી હું ઓછા પુણ્યવાળી છું” એમ તેને મનમાં લાગી આવ્યું. હવે પોતાની પાસે અવશિષ્ટ તૈલ રહ્યું નથી. દાન દેવાની તેની ઇચ્છા મનમાને મનમાંજ રહી ગઈ, તેથી તે ઉત્સાહહીન થતાં ત્યાંને ત્યાં વિલખી બની ઉભી રહી.

“શ્રાવિકે ! ઇંદ્રમહારાજે કરેલી તારી પ્રશંસા સાંભળી મને તે અસંભવિત લાગવાથી પરીક્ષા કરવાને માટે હું આ વેશે અહિં આવ્યો છું. ખરેખર તારી ધર્મદૃઢતા દેવાધીશે પ્રશંસી તેવીજ છે. તારૂં શ્રાવિકાપણું નિરખી હું આશ્ચર્યચકિત થયો છું” દેવે દેવરૂપને પ્રગટ કરતાં હું અને તેમાં ઉમેર્યું કે; “હું તુષ્ટ થયો છું, તને જો વસ્તુની કામના હોય તે તું યાચી લે.”

“દેવ ! તું તુષ્ટ થયો છે તો હું યાચું છું કે મને પુત્રોત્પત્તિ થાય તેમ કર. તે સિવાય મને બીજી કંઈ પણ કામના નથી.” સુલસાએ વર યાચ્યો.

“આ ગોળીઓ આપું છું તે તું અનુક્રમે ભક્ષણ કરજો. તેના પ્રભાવથી તને તેટલા પુત્ર થશે.” એમ કહી દેવે સુલસાને બત્રીશ ગોળીઓ આપી અને કહ્યું કે; “હે શ્રાવિકે ! વળી ન્યારે તને મારી જરૂર પડે ત્યારે તું મને સ્મરણ કરજો કે હું તરતજ તારી પાસે આવી મારાથી બનતું કરી શકીશ.”

દેવ અદશ્ય થઈ ગયો પછી સુલસા તે બત્રીશ ગોળીઓ લઈ ધરની અંદર જઈ વિચારે છે કે; “બત્રીશ ગોળીઓનું ભક્ષણ કરવાથી બત્રીશ પુત્રો થાય પણ તેટલાં સંતાનોની અશુચિનું મદન હોણું કરે? તેમ કરતાં હું મારો ધર્મ ચુકી જઈશ. પતિની આશાઓ પૂર્ણ કરવાને આ વર યાચવાની જરૂર પડી છે, અન્યથા મને તેવો લોભ ક્યાં છે? એકાદ બત્રીશભક્ષણ પુત્રથી પતિની કામના પૂર્ણ થશે અને તેથી આ બત્રીશ ગોળીઓ સાથેજ ભક્ષણ કરું કે જોથી બત્રીશભક્ષણ

એક પુત્રને હું જન્મ આપી શકું.” તે બદ્ધ શ્રાવિકાએ ભદ્રિકતાની હદ ઓળંગી. આ હદ ઉપરાંતની ભદ્રિકતાએ તેને એક સાથે બત્રીસ ગર્ભ રહેવા રૂપ સંકટમાં નાંખી. ગર્ભોની અસહ્યતા થઈ પડી. “ભવિ-
તવ્યતા અન્યથા થઈ શકે નહિ.” બીજો કોઈપણ માર્ગ ન સૂજવાથી તેને અંતે દેવને સ્મરણ કરવાની જરૂર પડી. દેવે આવી તેની ગર્ભપીડા હરી પણ ગોળીઓ અમેઘ હોવાથી ગર્ભ બત્રીસજ રહ્યા. આ પછી તે દેવે સર્વ પુત્રો સરખા આયુષવાળા થશે એમ જણુની તેને ગૂઢગર્ભા કરી તે ચાલતો થયો. કાળે સુલસાએ બત્રીસલક્ષણુવંતા બત્રીસ પુત્રોને જન્મ આપ્યો. નાગ-સુલસાનું ગૃહ અત્યારે લઘુ શિશુઓથી વ્યાપ્ત થઈ ગયું છે અને નાગના ઘણા સમયથી કલ્પાયલા મનોરથો પૂર્ણ થઈ ગયા છે. તે બત્રીસે બાલકો સમાન રૂપગુણુવાળાં છે. બાળ-
કીડામાં પણ તેમની અપૂર્વ બુદ્ધિ જણાઈ આવે છે. તેમને જોઈ નાગ રથિકનો આનંદ ક્યાંયે સમાતો નથી. તેમનાં નિષ્પાપ મધુર વચ્ચનો તેના શ્રવણમાં અમૃત રેડે છે અને તેનું પાન કરતો તે કેમે ધરાતો નથી. ઘણી મુશ્કેલીએ અને તે ધાર્યા પ્રમાણે આશા રાખી છે તેથી તેને તેમાં આવી રીતે મમતાધિક્ય થાય તો શું આશ્ચર્ય છે? તે શિશુઓ દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતાં જાય છે. કોઈપણ પ્રકારના લા-
લનપાલનની ત્યાં ખામી નથી એ કહેવાની જરૂરજ નથી. એ સર્વ નાગરથિકના પુત્રો પ્રસેનજિત રાજાના પુત્ર શ્રેણિકના અનુયાયી બન્યા છે અને તેઓએ યૌવનવય પામ્યા પછી તેનાં સર્વ કાર્યો સાધવાને પોતાનું જીવન શ્રેણિકને સમર્પ્યું છે, કે જે આપણે આગળ જોઈશું.

પ્રકરણ ૯ મું.

અલયચંદ્રનો ઇષ્ટદેવ.

વૈશાલી નગરીના રાજમહાલયની સમીપમાં એક બજાર આવેલું છે. આ બજારના વ્યાપારીઓ રાજમહાલયમાં વપરાતી સર્વ વસ્તુઓનો વ્યાપાર કરી રહ્યા છે. દુનિયાના સર્વ વિભાગોમાં બનેલી વિવિધ અમૂલ્ય આકર્ષક ચીજોની સરસ રીતે કરેલી ગોઠવણીથી તે બજારની સર્વ દુકાનો સુરમ્ય દીસે છે. વૈશાલીના સર્વ બજારોમાં આ બજાર મુખ્ય

અને શ્રેષ્ઠ મનાય છે. વાંછિત લાભ મળતો હોવાથી દુકાનદારો અહિં દુકાન હોવાનું વધારે પસંદ કરે છે. અહિં વ્યાપાર કરતાં કયો વ્યાપારી ધનવાન બન્યો નથી ? અને તેથી વૈશાલીનાજ નહિ પણ અન્ય નગરોના પણ વ્યાપારીઓના હસ્તક કેટલીક દુકાનો છે. હાલ આ બજારમાં એક અભયચંદ્ર નામના નવા વ્યાપારીએ દુકાન ખોલી છે. અંતઃપુરમાં વપરાતી સર્વ વસ્તુઓ તેની દુકાને મળી શકે છે. ચેટક મહારાજના અંતઃપુરની દાસીઓ હરવખત પોતાની સ્વામિનીઓને જોઈતી વસ્તુઓ લેવાને આ બજારમાં આવે છે. તેઓ બીજા વ્યાપારીઓ કરતાં આ નવો વ્યાપારી સસ્તાભાવે સર્વ વસ્તુ આપતો હોવાથી, પોતાને જે કાંઈ ખરીદવું હોય તે હવેથી તેની પાસેથીજ ખરીદવા લાગી છે. બીજા વ્યાપારીઓને તેટલું સસ્તું આપવું પાલવતું નથી. તે વ્યાપારીઓ નવા વ્યાપારીની આ રીતભાતનું કારણ કદપી શક્યા નથી અને તેથી કાંઈ પ્રપંચ હશે અથવા જમાવટ કરવા તેમ કરતો હશે અથવા મૂર્ખ હોઈ દેવાળું કાઢી ચાલ્યો જશે વિગેરે વિગેરે; જેને જે ઠીક લાગે તેવી કલ્પના કરતા તેઓ ગૂઢ ધર્મ સહિત ઔદાસીન્ય ધરી ખેસી રહ્યા છે. આ વ્યાપારી જેવો તેવો નથી; તે ઘણોજ ચાલાક છે અને તેના મુખમાં ઘણીજ મીઠાશ છે. ધીરેધીરે દાસીઓ તેની સાથે હળી ગઈ અને તેઓ સંકેત મુકી તેની સાથે ચોગ્ય વાર્તાલાપ પણ કરે છે. દાસીઓને વિશ્વાસપાત્ર બની બેઠેલા તે શેઠ પોતાની દુકાનની ઓસરીમાં એક બાજુએ વસ્તુઓના નમુના ગોઠવ્યા છે અને બીજી બાજુએ ભીંતમાં ગોખ જેવો આકાર બનાવી તેમાં એક છબી ગોઠવી છે અને તે છબીનું ચિત્ર આધક રમણીય દીસે તેવી સર્વ વ્યવસ્થા કરી રાખી છે. દાસીઓના આવવાના સમયની લગભગ તે ત્યાં નિરંતર પૂજા કરતો જણાય છે અને તે વખતની તેની ભક્તિ જોનારને આશ્ચર્યમાં ગરક કરે એવી ભાસમાન થાય છે. તેનો કોઈ ઇષ્ટ દેવ હશે એ વિચારથી કોઈ દાસીએ તેને આ વિષે કાંઈપણ પ્રશ્ન કર્યો નથી. તેઓ તે છબીને ધારી જુએ પણ શામાટે ? બનવાયોગ્ય કે એક દિવસે કન્યાંતઃપુરની દાસીઓનું ચિત્ત તરુનીરને બરાબર રીતે નિરખવા દોરાયું. તેઓને લક્ષ્યપૂર્વક નિરખતાં જણાયું કે, આ વ્યાપારીથી ઇષ્ટદેવ તરીકે પૂજાતું ચિત્ર તે કોઈ દેવનું નાહ પણ મનુષ્યનું છે, પણ તેમાં તેઓ સર્વથા નિઃશંકિત તો નજ બની શકી, ચિત્રના આકાર રૂપ ઇત્યાદિ કે તેઓને નિઃશંક બનવા દીધી નહિ.

આચાર્યશ્રીવિજય નાન સૂરચિદ્રંજનકોષ

“ શેઠ! તમે આમ રાજ કોની પૂજા કરો છો ? ” એ ચાર દાસીઓમાંથી એક વધુ ચંચળ દાસીએ પૂછ્યું.

“ મારા ઇષ્ટદેવની. ”

“ આ તમારા ઇષ્ટદેવનું શું નામ છે ? તે અમારા જાણવામાં ક્યારે પણ આવ્યો નથી ! ”

“ તમારા જેવી અંતઃપુરવાસિનીઓને ક્યાંથી ખબર હોય ? આ મારો શ્રેણિક નામનો ઇષ્ટદેવ છે. ” અભયશેઠ ઇષ્ટ ખુલાસો કર્યો.

“ પણ વિદુષી એવી પણ અમારી સ્વામિનીઓના મુખથી ક્યાં રેએ શ્રેણિક નામનો દેવ સાંભળ્યો નથી, માટે આ કોઈ નવીન દેવ હશે ? ”

“ હા, તમારા અંતઃપુરને માટે નવીન-રાજગૃહીશ આ દેવ છે. ”

“ ત્યારે સ્પષ્ટ કહી દોને કે, તમારા આ ઇષ્ટ દેવ નાહ પણ રાજ છે ” દાસીએ સ્પષ્ટ કર્યું.

“ ખરેખર અમારા રાજ એ રાજમાત્ર જ નહિ પણ દેવ છે. જે રાજ પ્રજાનું પાલન કરવામાં કોઈ પણ રીતે ન્યૂનતા રાખતો નથી, જે રાજ ધર્મિય હોઈ પ્રજાને ધર્મમાર્ગે યોજે છે. જે રાજ રૂપ શુભાદિથી કોઈ પણ રીતે ઉતરતો નથી, તેમાં દેવત્વનું સ્વરૂપ કલ્પવામાં આવે તો શું ગેરવાજબી છે ? અને તેથીજ અમારા મગધ દેશની સવ પ્રજા આ અમારા શ્રેષ્ઠ રાજાને દેવ તરીકે માને છે અને તે મારી જેમ તેની પૂજા અર્ચા કરે છે તથા તેની આજ્ઞાને નિઃશંક ઉઠાવે છે. ” શેઠ શ્રેણિકની મહત્વતા દર્શાવી. દાસીઓને હવે નિઃશંકતાથી સમજવામાં આવ્યું કે આ મગધેશની તરબોર છે. મનુષ્યમાં ન કલ્પેલું, ન સાબળેલું, દેખેલું તો હોયજ શાનું એવું આ જબીપરથી અનુમપાતું શ્રેણિકનું રૂપ તેઓએ ફરી ફરી નિરખ્યું. તેઓને તેમાં અપૂર્વતા ભાસી. એક સાથે સર્વેના મનમાં એવો ભાવ થઈ ગયો કે આપણી સ્વામિનીઓને આથી વધારે લાયક બીજો કોણ પતિ હોઈ શકે ? આવા નૃસલની પૂજા કરનારો હોવાથી શેઠપર અતિ આદરશીલ બનેલી તે દાસીઓ પોતાને જોઈતી ચીજો ખરીદી તે ચિત્ર વિષેજ વાર્તાલાપ કરતી રાજમહાલયમાં ચાલી ગઈ.

“ અલિ ! આજ તું કેમ કાંઈ વિચારમાં પડી જતી જણાય છે ” સુબ્યેષ્ઠાએ પોતાની એક સખીતુલ્ય દાસીને પૂછ્યું.

“અમે આજે બજારમાં કાંઈ વસ્તુઓ ખરીદવા ગયાં હતાં, ત્યાં પેલા નવા વ્યાપારી અભયશેઠથી પૂજાતી મગધેશની એક મનહર તસ્ખીર જોઈ. અહો! તે કેવી આકર્ષક છે! તે વ્યાપારી કહે છે કે તે રાજાનું નામ શ્રેણિક છે.” દાસીએ કારણ દર્શાવ્યું.

“અરે! અન્ય બૂપાલોના વર્ણન સમયે આપણે શ્રેણિક-રાજાના રૂપાદિ વિષે બંદિઓના મુખે ઘણી વખત સાંભળ્યું છે. તેની છબીમાં તને એવું વિશેષ શું ભાસ્યું કે તું આવી રીતે અચંપો પામી ગઈ છે?” રાજકુમારીએ ઉપેક્ષાવૃત્તિ ધારણ કરતાં કહ્યું.

“ના સખિ! આપણી ભૂલ થાય છે.”

“કેવી રીતે?”

“બાંદિઓની સ્તુતિ સાંભિપ્રાય હોય છે, અને તેથી તેમાં શ્રેણિકને સર્વાંશે પ્રશંસ્યો ન પણ હોય એ સંભવિત છે. ખરેખર આપણે તે પર કાંઈ કલ્પી શકીએ નહિ; કેમકે તે એક રાજનીતિના પ્રશ્ન છે. તમે તસ્ખીર જુઓ તો તમને સહજ જણાઈ આવશે કે તેનું અસામાન્ય બુદ્ધિમાન, રૂપવાન અને ગુણવાન હોવો જોઈએ. તે છબી તેની દાન-યુદ્ધ-ધર્મવીરતાની શાક્ષી પૂરે છે. ધન્ય છે તે સ્ત્રીને કે જે આ નૃશિરામણિનાં અંકને અલંકૃત કરવા મહદ્ ભાગ્ય ધરાવે છે!” દાસીએ પૂર્ણરીતે શ્રેણિકની પ્રશંસા કરી.

“અલિ! આજે તું કદિપણ નહિ તેવી રીતે એકપક્ષિની બની બેઠી છે!” હજી સુજ્યેષ્ઠાએ તેની પ્રશંસાપર અવિશ્વાસ દર્શાવ્યો.

“પણ મેં તમને પણ આવી રીતે અવિશ્વાસ દર્શાવતાં કદિ જોયાં જાણ્યાં નથી!”

“સખિ! ના, મને તારા પર અવિશ્વાસ નથી. તું માફ અંતર છે. મેં કાંઈ દિવસ કાંધપણ તારાથી ગોપવ્યું નથી. શું કારણ હશે તે હું કલ્પી શકતી નથી કે, શા માટે તે તસ્ખીર વિષે વધુ જાણવા આ હૃદય પ્રેરાય છે! તું તસ્ખીરનું વર્ણન કરે છે તે પરથી તેની મનહરતા મને સમજી શકાય છે, પણ તેથી આતુર નયનોને સૂતોપ થાય નહિ એ મારે તને કહેવાની જરૂર નથી. સખિ! તું કહેતી હતી કે એ વ્યાપારી બહુ દાક્ષિણ્યતા ગુણવાળો છે. ખરેખર તેવા મનુષ્યો પ્રાયઃ પરોપકારપ્રવીણ હોય છે.” રાજકુમારીએ સાંભિપ્રાય કહ્યું.

સુજ્યેષ્ઠા અને તેની વિશ્વાસપાત્ર દાસી બન્ને અત્યારે એકાંતમાં

વાર્તાલાપ કરી રહ્યાં છે. નિરંતર સહચારિણી ચેલણા તેઓની પાસે નથી. રાજકન્યા અત્યારે જે કાંઈ વદી છે તે પરથી ચતુર પરિચિત દાસી તેના હૃદયની દિશા સમજી શકી છે. તે રાજનું ચિત્ર સ્વામિનીને દર્શાવવું, વ્યાપારીની અનુકૂલતા મેળવી ઇચ્છિત કાર્ય સાધવું વિગેરે પોતાની શરૂએ અદા કરવાનો નિશ્ચય કરી કિંચિત હાસ્યપૂર્વક કાંઈ કહેવાનું કરે છે, તેટલામાં સુજ્યેષ્ઠાને કોઈ મળવા આવતું હોય તેમ આભાસ થવાથી દાસી અને તે રાજકન્યા બન્નેની એકાંત સમાપ્ત થઈ. તરતજ રાણીની-સુજ્યેષ્ઠાની માતાની એક દાસીએ અંદર પ્રવેશ કરી જણાવ્યું કે “બા પધારે છે.” સુજ્યેષ્ઠા હબી થઈ, દ્વાર સુધી સન્મુખ જઈ રાણીને પ્રવેશ કરાવ્યો અને રાણીએ આસન લીધું. સુજ્યેષ્ઠા માતાની આગળ બેઠી છે. રાણીએ દાસીઓના મુખ પર નજર નાંખતાં તેઓ ત્યાંથી ખસી ગઈ. અને રાણીનો પુત્રી સાથે વાર્તાલાપ શરૂ થઈ ગયો છે કે જે આગળ જણાશે.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

શ્રેણિક.

મગધ એ ભરતખંડના આર્યદેશોમાંનો એક ક્ષણદ્રુપ દેશ છે. તેની આબોહવા ઘણી સારી છે. જ્યાં ત્યાં નિર્મળ જળથી ભરેલાં સરોવરો, સુંદર વાવડીઓ અને વિશ્રામસ્થાનો આવેલાં છે. લીલી હરિયાલીમય તેની ભૂમિ અતિ સુરમ્ય અને મનહર લાગે છે. હાલ તેના પર પ્રસેનજિત રાજા શાસન કરી રહ્યો છે તેની રાજધાની કુશાવપુરપત્તન છે, કે જે મગધ દેશનું મુખ્ય અને રમણીય શહેર છે. ત્રેવીસમા તીર્થંકર શ્રીપાર્શ્વનાથના શાસનનો અનન્ય ભક્ત આ રાજા અણુવ્રતધારી શ્રાવક છે. તેને ઘણા પુત્રો છે અને તેમાં સર્વથી અધિક રાજગુણ ધરાવતો ધારિણી દેવીનો પુત્ર શ્રેણિક છે. પ્રસેનજિત રાજા વૃદ્ધાવસ્થામાં પહોંચ્યો છે, અને તેથી પોતાની પાછળ રાજ્યગાદી પર કેને બેસાડવો એ વિચાર કરી રહ્યો છે. સામાન્ય રીતે એટલું તો તે જાણે છે કે સ્વસમાન ગુણોનો ધારક ધારિણીપુત્રજ પોતાના પ્રતાપથી શત્રુઓને વશ કરી પ્રજાનું પાલન કરવાને યોગ્ય અને સમર્થ છે, તોપણ રાજપુત્રોની પરીક્ષા કરી પછી નિશ્ચયપર આવવું એ વધારે સાઈ એમ તેને ભાસે છે. બળ-

માત્રથીજ રાજકાર્ય થઇ શકતાં નથી પણ તેમાં ઘણી બુદ્ધિમત્તાની જરૂર પડે છે એ તેના લાંબા રાજ્યશાસનના અનુભવથી તેણે સારી પેઠે જાણ્યું છે, અને તેથી તે બલપરીક્ષા ગૌણ રાખી બુદ્ધિની પરીક્ષા કરવાને તૈયાર થયો છે. સર્વ રાજકુમારોને સાથે જન્મવા બેસાડી દુધપાકાદિ ભોજન પીરસી, તેણે તેઓને જન્મવાનો પ્રારંભ કરતાંની સાથેજ તેઓપર ભૂખ્યા શ્વાનો છોડી દીધા. શ્રેણિક સિવાય બીજા સર્વ રાજપુત્રો પીરસેલાં પાત્રો એમને એમ તજ દહને ઉઠી ગયા. બુદ્ધિમાન શ્રેણિકે તે પાત્રોમાંથી થોડું થોડું શ્વાનોને ખાવા દેંક્યું અને પોતે શાંતિથી ભોજન કરવા લાગ્યો. આવી રીતે વારંવાર શ્વાનોને થોડું થોડું દેંકી દુરજ રોકી રાખ્યા અને પોતે તૃપ્ત થયો ત્યાં સુધી ભોજન કર્યું. આ શ્રેણિકની બુદ્ધિમત્તાથી રાજાએ નિશ્ચય કર્યો કે, શ્રેણિક સર્વને સંતોષી રાજ્યને ભોગવશે એ નિર્દિવાદ છે. કુશાગ્રપુર નગરમાં વારંવાર અગ્નિનો ઉત્પાત થતો હોવાથી રાજાએ આગા કરી હતી કે જેના ત્યાંથી અગ્નિ ઉઠશે તેને નગરજાલ કરવામાં આવશે. ભવિતવ્યતાવશાત્ રાજગૃહમાંથીજ અગ્નિ ઉઠ્યો. રાજાએ રાજપુત્રોને હુકમ કર્યો કે, જે જે વસ્તુને બચાવશે તે તેના માલીક થશે. અન્ય રાજપુત્રોએ યથેષ્ટ હસ્તિ, અશ્વ વિગેરે બચાવ્યાં. શ્રેણિકે ભંભાનામનું વાળિત્ર બચાવ્યું અને તે બચાવવાનું કારણ દર્શાવ્યું કે, આ વાળિત્ર યુદ્ધયાત્રામાં મંગલ છે અને તેના શબ્દથી જય સૂચવાય છે, માટે રાજપુત્રોએ પ્રથમ તેડુંજ રક્ષણ કરવું જોઈએ. પ્રસેનજિત રાજાએ પુત્રના આ કાર્યથી તેનું ભંભાસાર નામ આપ્યું, કે જે તે નામથી પણ પ્રસિદ્ધ થયો તથા તેની આ મહત્વાકાંક્ષાથી તેના ભાવિ ઉદયના નિશ્ચયને વધારે નિશ્ચિત કર્યો. રાજાએ પોતાની આગા-અગ્નિ જેના ગૃહથી ઉઠે તેને પુરજાલ કરવો તે-પોતે પાલન કરવાને નગરની બહાર રાજગૃહ વસાવી ત્યાંજ નિવાસ કર્યો અને તે રાજ-ગૃહજ અહ્ય સમયમાં આનુબાનુ આવી વસતા જનસમુદાયથી વૃદ્ધિ પામતાં રાજગૃહી નગરીના તામથી ઓળખાત્રા લાગ્યું. કુશાગ્રપુરનો રાજગૃહીમાં સમાવેશ થઇ ગયો. ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે રાજ્યગાદીને લાયક શ્રેણિકજ એમ પ્રસેનજિત રાજાને પૂર્ણ ખાત્રી થઈ ચુકી છે અને શ્રેણિકનેજ પોતાનો ઉત્તરાધિકારી બનાવવો છે એમ નિશ્ચય પણ કરેલો છે તેથી તેણે પોતાની સર્વ પ્રવૃત્તિ તદનુસારજ કરવા માંડી. અન્ય રાજપુત્રો શ્રેણિકની ઈર્ષ્યા ન કરે, કંઈપણ રાજ્યપ્રપંચ ન થાય વિગેરે કારણોને

લઇને શ્રેણિક વિષે હૃદયમાં અત્યાદર હોવા છતાં પણ જહારથી જાણે
 બિલકુલ આદર ન હોય તેમ રાજ સર્વને પોતાની વર્તણૂકથી દર્શાવવા
 લાગ્યો. તેણે ખીન્ન રાજપુત્રોને જુદા જુદા ભાગોનાં રાજ્યો આપી
 તેઓને ત્યાં નિયત કર્યા, પણ શ્રેણિકને કાંઈપણ આપ્યું નહિ; કેમકે
 તેને રાજગૃહીના મુખ્ય ભાગનો વારસો બનાવવો છે. શ્રેણિક પોતે
 રાજના અભિપ્રાયને સમજી શક્યો નહિ, પિતાએ માફ અપમાન કર્યું
 છે એમ તેણે માની લીધું, અને તેથી તે રાજને કાંઈપણ જાણ્યા
 વગર રાજગૃહીનગરીને છોડી ચાલ્યો ગયો. અનેક ગામનગરાદિ પરિભ્ર-
 મણુ કરતો તે બેનાતટે પહોંચ્યો, ત્યાં ભદ્રશેઠની નન્દાકન્યાની સાથે
 પાણીચઢણુ કર્યું, ચરમારૂઢતે ખબર પડતાં વ્યાધ્યસ્ત પ્રસેનજિત રા-
 જએ ત્યાંથી તેને એકાએક બોલાવી લેતાં, સગર્ભા પિયાને એક પત્ર
 આપી તે જાટવાળાઓની સાથે રાજગૃહી ચાલ્યો ગયો વિગેરે વૃત્તાંત
 આપણે પાછળ જાણી ચુક્યા છીએ. રાજગૃહીએ આગ્યો કે તરતજ
 પ્રસેનજિતરાજએ પોતાનું રાજ્ય શ્રેણિકને સોંપી તેને રાજ્યાભિષિક્ત
 કર્યો. રાજ્યગાદી પર આવતાંની સાથેજ શ્રેણિકે પોતાનું અપૂર્વ
 બુદ્ધિજળ દર્શાવ્યું. યુક્તિપ્રયુક્તિથી સર્વ નૃપોને મનાવ્યા. તેના પ્રતાપ
 ચૈદિશિ પ્રસર્યો. શત્રુઓ તેના નામથી કંપવા લાગ્યા. તેના રાજ્યમાં
 સર્વત્ર શાંતિ અને નિર્ભયતા વ્યાપતાં, પ્રજા સુખી અને આનંદિત
 બની. આ સર્વ છતાં પણ તેને યોગ્યમંત્રીઓની ખોટ હતી. જુના
 મંત્રીઓ નવા કારભારમાં ઉપયોગી થઈ પડે એમ ન હતું તેથી
 તેણે મંત્રીઓની તપાસ કરવા માંડી અને પરીક્ષાપૂર્વક તેણે ચારસે
 ને નવાણું મંત્રીઓ મેળવ્યા છે. હવે તેને સર્વના પર પોતાની સત્તા
 પસારી શકે એવો મુખ્યમંત્રી-મહામાત્ય મેળવવો છે અને તેમાટે તે
 પરીક્ષા કરી રહ્યો છે. તેણે જલહીન કૂપમાં પોતાની હસ્તમુદ્રિકા
 નાંખી રાજગૃહી નગરીમાં પટલ વળડાગ્યો છે કે; “કૂપના બાહ્યભાગેજ
 ઉભો રહી જે કાઈ આ મુદ્રિકાને સ્વહસ્તે ખંઢાર કાઢે તેને હું મહા-
 માત્યપદ અને અર્ધરાજ્યાદિ અર્પણુ કરીશ.” બુદ્ધિમાનોથી ભરેલી એવી
 પણ રાજગૃહીમાં કોઈએ આ પટલ ઝીલ્યો નહિ. અંતે એક આઠ
 નવ વર્ષના બાલકે પટલને ઝીલી લીધો. રાજપુરુષોએ તે બાલકને તેના કહ્યા
 પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરી આપતાં, તેણે પ્રથમ લક્ષ્યપૂર્વક મુદ્રિકાપર જાણુ
 ફેંક્યું અને તણામિવડે તેને સુકાવી નાંખ્યું અને તેવાર પછી એક નીક
 ખોદાવી તે દારાએ તેણે તે કૂપ જળથી પૂર્ણ કર્યો કે, જેમાં મુદ્રિકા ચોટલી

છે એવું તે છાણુ શુષ્ક હોવાથી જળ ઉપર તરી આવ્યું અને તે આ રાજગૃહી નગરીના અપરિચિત ખાલકે સ્વહસ્તે ઉઠાવી, તેમાંથી સુધ્રિકા અલગ કરી રાજપુરુષોને અર્પી. તેઓએ તેને રાજની પાસે અત્યાદરપૂર્વક હાજર કર્યો. શ્રેણિક રાજની રાજસભામાં ઉભા રહેલા આ ખાલકની મુખાકૃતિજ એવી હતી કે, હરેક કોઈ તેને નિરખતાં કહી શકે કે તે અતિશુદ્ધિશાલી હોવો જોઈએ. તે વખતે તેની ઉભા રહેવાની છટા, ગંભીર ચ્હેરો, નયનની નિશ્ચલતા અને ભાવોથી ભાસતી નિર્ભયતા એ સર્વેએ સશ્રેણિક રાજસભાને ચકિત અને સાદર કરી. તેને જોતાં શ્રેણિકરાજાને આનંદનો પાર રહ્યો નહિ, આ આઠ નવ વર્ષનું ખાલક મહામાત્યપદનો નિર્વાહ કેવી રીતે કરી શકશે એવો થવો જોઈતો સંદેહ પણ તેને ન ઉપજે એવી તેની મનોવૃત્તિ થઈ ગઈ. પોતાને અતિપ્રિય ભાસતો તે ખાલક કોણુ છે એ જિજ્ઞાસાથી તેણે પ્રશ્ન કર્યો;

“તમે ક્યાંના રહીશ છો અને આ નગરીમાં કયારે અને કેાની સાથે આવ્યા છો ?

“હું જેનાતટનો રહીશ છું અને મારી માની સાથે આજેજ અહિં આવ્યો છું.” ખાલકે કહ્યું.

“જેનાતટમાં ભદ્રશેઠને જાણો છે.” શ્રેણિકને નન્દા રમરી આવતાં તેણે પૂછ્યું.

“હા, તેને અને તેના સંબંધી સર્વને જાણું છું.” ખાલકે અતિ-પરિચિત હોય તેવી મુખમુદ્રા કરતાં કહ્યું.

“તો તે શેઠની નન્દા નામની પુત્રી કે જે સગર્ભા હતી તેણે શું પ્રસવ આપ્યો છે ?”

“એક પુત્રને પ્રસવ આપ્યો છે.”

“તે કેવો છે ?” શ્રેણિકે સાનંદાશ્ચર્ય પૂછી, “તેનું નામ શું ?” એ પ્રશ્નથી તેણે વિશેષ જિજ્ઞાસા દર્શાવી.

“રાજન! તેનું નામ અભય છે અને તે મારા જેવો છે.”

“ખરેખર મને તમારા પર પ્રેમ થાય છે તેનું કારણુ પણ તેજ હશે. તમે પણ મને પુત્ર સમાનજ ભાસો છો. તમે મને આ સંમાચાર આપ્યા તેથી હું અતિ હર્ષ પામ્યો છું અને મને પુત્રનો મેલાપ કરવાની અતિ ઉત્કંઠા થાય છે. હું નિર્દય છું. તે સ્ત્રીની કેવી દશા હશે તે હું કહી પણ શકતો નથી! તેનાં વિયોગનાં વર્ષો કેવી રીતે

વીત્યાં હશે ? મારા જેવાં અનાતમણે ધીકાર છે ! ” શ્રેણિકે પોતાના વિસ્મરણને માટે પોતાના પર તિરસ્કાર દર્શાવ્યો અને નન્દાના સદ્-ગુણોને યાદ કરતાં પ્રેમવિવશ થતાં તેની આંખમાંથી વિરહમૂલ અશ્રુ ખરી પડ્યાં.

“ પિતાજી ! શોક શા માટે કરે છે ? તે અભય હું છું, અને મારી મા નગરીની બહાર છે. તેમને આપનાં દર્શનથી આનંદિત કરો. ચાતક મેઘની રાહ જુએ તેમ તે આપનાં દર્શનની રાહ જોઈ રહ્યાં છે.” અભયે આત્મનિવેદન કર્યું.

શ્રેણિકરાજા અભયકુમારને ભેટી પડ્યો. તેનાં રોમ હર્ષિત થઈ રહ્યાં. મહામાત્યાદિનો અધિકારી સ્વપુત્રજ છે એ વિચારે તેણે પોતાને સર્ગર્થ બનાવ્યો. પોતે અભયકુમારની સાથે નન્દાની સામે ગયો. અભયકુમારે આગળ જઈ પિતાના આગમનસમાચાર માતાનન્દાને આપ્યા. તે હર્ષે ભરાણી અને પતિની સન્મુખ કાંઈક આવવાની ઇચ્છા કરે છે તેટલામાં શ્રેણિકે અંદર પ્રવેશ કર્યો. વિયોગાવસ્થાની એકેએક દશા અનુભવતી નન્દાને નિરખી તે રાજા પૂર્ણવાર વિમૂઢ બન્યો. તેના શરીરની કૃશતા, કેશપાશાદિની અવ્યવસ્થા, ઝૂંગારડીનતા વિગેરેથી તેના પાતિવ્રત્ય પર અતિ આદર થએલો છે એવા શ્રેણિક નરેશે તેને આશ્વાસન આપી મહામહોચ્છવપૂર્વક નગરીમાં પ્રવેશ કરાવી પટરાણી તરીકે અંતઃપુરમાં દાખલ કરી. અભયકુમારના યુદ્ધિબળથી અંપૂર્વ નીતિમય શાસન કરતો શ્રેણિક રાજા એક આદર્ભૂપતિ છે. અભયકુમારના યુદ્ધિબળે યુદ્ધ અને મનુષ્યસંહાર વીસરાવી દીધાં છે. ચોર ધાડનું નામ નિશાન રહ્યું નથી. સૈન્યની પણ વારતવિક જરૂર ક્યાં રહી છે ? અભયકુમારની યુદ્ધિ આગળ અસાધ્ય એવું કાંઈપણ નથી. ગુપ્ત દૂતોથી મંત્રી સર્વ સમાચાર મેળવી તદનુસાર વ્યવસ્થા કર્યાં કરે છે, અને તેવીજ કાંઈ વ્યવસ્થા કરવાને તે સુજ્યેષ્ઠાના ચિત્રથી મોહિત થએલા શ્રેણિક રાજા પાસે, તેની વ્યાકુળતાના અને એટલે મહારાજાથી તિરસ્કૃત થએલા દૂતના તેની પાસે આગમનના સમયે આવ્યો છે, એ વાંચનારને સમજવામાં આવીજ ગયું હશે.

મકરણ ૧૧ મું.
કન્યાઓનો સ્વતંત્ર માર્ગ.

“ સુન્યેષા ! તને શરીરે તો ઠીક છેને ? ત્રીજો પ્રહર વીતી જવા આવ્યો પણ તું દેખાઇ નહિ, ત્યારે મારા મનમાં આવ્યું કે ચાલ હુંજ ત્યાં જઈ આવું. ” રાણીએ વાતસલ્યભાવ દર્શાવતાં કહ્યું.

“ માજી ! મારી સખીએ આજે એક અપૂર્વ રમ્ય ચિત્ર જોયું તે વિષે તે મને કંઈ કહી રહી હતી તે સાંભળતી હું અહિં આંજ બેસી રહી; અને તેથી હું તમારી પાસે આવી શકી નહિ. ” સુન્યેષાએ માની પાસે ન દેખાવાનું કારણ દર્શાવ્યું.

“ પણ હમણાં હમણાં તો તું ચિત્રો વિષે કંઈ જોતી સાંભળતી નથી ને ? ”

“ હા, તેથી મને કંટાળો આવ્યો છે, પણ આજે સખીના દાક્ષિણ્યથી મને તેનું સર્વ કથન સાંભળવાની ફરજ પડી. ” સુન્યેષાએ જરી રૂપાંતર કરી કહ્યું.

“ તે કોનું ચિત્ર હતું અને કોની પાસે જોયું ? ” રાણીએ પુત્રીને રૂપાંતર કરતી જણી લીધી અને તેથી વિશેષ જિજ્ઞાસાએ પૂછ્યું.

“ તે કહે છે કે મગધેશનું છે અને મગધદેશના એક વ્યાપારીની પાસે છે. ” આ શબ્દો બોલતાં સુન્યેષાની આંખોમાં પ્રથમ કદી ન જણાયલી એવી શરમ અત્યારે ગુપ્તપણે આવી વસી અને તે ગુપ્તભાવ પણ રાણીના ન કન્યામાં આવે એમ ન બન્યું.

“ એમ કે ! તે શ્રેણિક રાજનું છે ! સાંભળાય છે કે તે રાજ રૂપ-ગુણાદિથી સમલંકૃત છે. ” રાણીએ પુત્રીના હૃદયનું વલણ તપાસવા માંડ્યું.

“ હા, મારી સખી પણ તે ચિત્રનું તેવુંજ વર્ણન કરે છે. ” સુન્યેષાએ સંકોચાતા હૃદયે કહ્યું; અને ભાવો ગોપવવાને પૂણ પ્રયત્ન કર્યો.

“ ઠીક, પણ તે વાહીક વંશનો રાજા છે. એવા ઉતરતા કુળનાં રાજાની વાતચીતથી આપણે શું પ્રયોજન છે ? ” રાણીએ ઉપેક્ષા બતાવી, અને સુન્યેષાના હૃદયમાં ઉતરવા માર્ગ શોધ્યો.

સુન્યેષાને રાણીનું આ કથન રૂપ નહિ; પણ શ્રેણિક વિષે

તેવું કાંઈ બોલી, તેનો પક્ષપાત કરવા જેવું સ્પષ્ટ જણાય એમ. તે દેખાવ કરે એ અશક્ય હતું.

“વાહીક વંશમાં જન્મતા રાજાઓમાં એવું શું નીચત્વ ઉતરી આવતું હશે કે તેઓ સર્વગુણાલંકૃત હોય તોપણ તેઓ ઉતરતા ગણાય ? માથું ! મને તો આ વિચારો વિષે વિચિત્રતા ભાસે છે !” સુજ્યેષ્ઠાએ જાણે મધ્યસ્થતા ન દર્શાવતી હોય તેવી ઢાંચે કહ્યું. રાણી ચેતી ગઈ છે. પુત્રીની મધ્યસ્થતાનાં આ વચન નહિ પણ ગમે તે રીતે તેના ત્યાં પક્ષપાત થયેલો છે તેના આ ઉદ્દગારો છે, એમ તેણે અનુમાન કર્યું. પોતાના વિચારો સાથે પુત્રી સંમત છે એથી તે સંતુષ્ટ થઈ. પોતાના વિચારોને વ્યક્તરૂપ આપવું એ સમય હજી દુર છે, કેમકે તે વિચારોની નિશ્ચિતતા જેવી જોઈએ તેવી હજી થઈ નથી. ધીરે ધીરે ચેટક મહારાજને અનુકૂળ કરી મંત્રીઓની સંમતિ મેળવ્યા સિવાય ગમે તે વિચારો કરી સાહસ કરવા તૈયાર થવું એ સુપરિણામજનક નજ હોય એમ રાણીને જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા છે, તેથી હવે તેણે વાતને ટુંકાવવા ઉઠવાની તૈયારી કરતાં કહ્યું.

“આ સર્વ જગત વિચિત્રતાથીજ ભર્યું છે ત્યાં કહેવુંજ શું ? આપણા હૃદયવશીઓજ તેમને પોતાથી ઉતરતા વંશના ગણી સ્વ-કન્યાઓ આપતા નથી, અન્યથા તું કુમારી હોતજ ક્યાંથી ! હું તો માતું છું કે વાહીકવંશમાં તેવું ઉતરતા જેવું કાંઈ છેજ નહિ, પણ તે શાં કામનું ?” આ શબ્દોથી વિચારમાં પડી ગયેલી પુત્રીને “હું જાઉં છું.” એ શબ્દોથી જાગૃત કરતી રાણી ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

ધણા રાજકુમારોને તપાસી જોયા, પણ પુત્રીને લાયક વર તેમાંથી કોઈ હોય એમ લાગ્યું નહિ. દિવસે દિવસે કન્યા મોટી થતી જતી હોય અને યોગ્ય વરનો પત્તો ન મળતો હોય તેના જેવી માબાપને બીજી ચિંતા શી ? મહારાજ મગધદેશને હલકા વંશનો ગણી કન્યા આપવાને ના પાડે છે પણ શ્રેણિકના જેવો લાયકાત ધરાવતો બીજો કોણ છે ? કોણ જાણે મંત્રીઓ પણ શામાટે ના પાડે છે ? કોઈપણ રીતે શ્રેણિકને સુજ્યેષ્ઠા અપાય તેવા હું પ્રયત્નો કરીશ, પણ લાવ જોઈ કે સુજ્યેષ્ઠા શ્રેણિકને સ્વીકારવા વંશાદિના કાંઈ વાંધો ઉઠાવે છે કે ? આ વિચારોથી રાણી સુજ્યેષ્ઠા પાસે ગઈ હતી અને પુત્રીના ચિત્તને પારખવા પ્રયત્ન કરી પાછી ફરી ગઈ છે તેને કેવી રીતે ખબર પડે કે તે અદ્યસમયમાંજ

કોઈ નવીન માર્ગ શોધવામાં પ્રયત્ન કરવા લાગી જશે અને પોતે ધારેલું કાર્ય તે બીજી રીતે સિદ્ધ કરવા ઉતાવળ કરશે ?

રાણીના ગયા બાદ, સુન્દરેષા પણ કાંઈ કાંઈ વિચારો કરતી અન્યકાર્યોમાં વ્યાપ્ત થઈ અને બવિધ્યની રાહ જોવા લાગી; કેમકે તે સિવાય બાળે એકે માર્ગ નહોતો. રાણીના શબ્દોથી તેના વિચારના ઢેટલાક માર્ગ બંધ થઈ ગયા છે હવે તો તેની સખીના પરિશ્રમથી જ કાંઈ બને તેનોજ તેને આધાર છે, અને તેથી આ વિષયમાં તેનું લક્ષ્ય તે સખીની પ્રવૃત્તિપર ધ્યાન રાખી બેસી રહ્યું છે. આ સખીભૂત દાસીએ તે વ્યાપારીની સાથે અધિક પરિચય રાખવા માંડ્યો છે. તેના મુખે વર્ણન કરાતા શ્રેણિકના ગુણોનો તે સુન્દરેષા પાસે અનુવાદ કરતી રહે છે. પરિણામ એ આવ્યું કે સુન્દરેષાનું ચિત્ત આ રાજાને આધીન થઈ ગયું. તેના સર્વ વિચારોમાં શ્રેણિકનું દર્શન થવા લાગ્યું, વિરહતાપે તેને તપાવી દીધી, તેના મનની આકુલવ્યાકુલતા વધી પડી અને સર્વ રસમય તરીકે સ્વીકારેલી વસ્તુઓ નિરસ થઈ પડી. તેને ખાવું પીવું ક્યાં ગમે છે ? તેને શૃંગાર સજવો ક્યાં ગમે છે ? અને આડી અવળી વાતચીત કરનારાં દાસીજનો પણ તેને ક્યાં ગમે છે ? તેના હૃદયને સમજનારી ચેલણા પોતાની વડીલ જહેનની આ દશાને સમજી ગઈ છે, કિન્તુ જ્યાં સુધી સુન્દરેષા કાંઈ પણ ન વહે ત્યાંસુધી તે બાળા કાંઈપણ પૂછી શકતી નથી પણ તે વખે તે હવેથી બહુજ ધ્યાન રાખે છે. અભયચંદ્ર વ્યાપારીની પાસેથી શ્રેણિકનું ચિત્ર લાવી તે દાસીએ સુન્દરેષાને દર્શાવ્યું કે સુન્દરેષા અધીરી બની ગઈ અને તેની હૃદયકાંચે તેના મુખને આગળ વધવાનો માર્ગ કરી આપ્યો.

“ સખિ ! તું મારા હૃદયને સમજી ચૂકી છે. તેં જેના સદ્ગુણો મારા કર્ણપર્યંત પહોંચાડ્યા છે અને જેના મનહર ચિત્રથી મારાં ચક્ષુ સંકળ બનાવ્યાં છે, તેના વિના હું મારા જીવિતને ટકાવી શકીશ કે નહિ એ પણ તારા સમજવામાં આવી ચૂક્યુંજ હશે. ” દાસીના મુખ પર એકવાર પોતાની વિચારમય દષ્ટિ ફેરવ્યા પછી રાજકુમારી સુન્દરેષાએ કહ્યું. ”

“ હા, હું એ વિષે તજવીજમાંજ છું, પણ તમે જાણોજ છો કે આવા જોખમભર્યા કાર્યમાં એકદમ ઉતાવળ કરી સાહસ કરવું યોગ્ય નાહ. પણ હીક માજી શું કહેતાં હતાં ? ”

“ વાહીકવંશના રાજાઓને વિષે માણનો આભપ્રાય કાંઈ હલકો નથી, પણ તે શું કરે ? મને તો લાગે છે કે તે પિતાની ઈચ્છાને અનુસરશે; અને તેથી મને જણાવ કે હવે મારે માટે કયો માર્ગ છે ? તું જાણેજ છે કે મારા ક્ષણે ગણતાં ગણતાં ખુટતા નથી.” સુન્યેષાએ અધીરાઈ દર્શાવતાં કહ્યું.

“ શ્રેણિકના સમાગમનો માર્ગ તે વણિકજ છે. તેણે કહ્યું છે કે તમારી સ્વામિનીની ઈચ્છા હોય તો હું પ્રયત્ન કરી મગધેશને અહિં મોકલું.”

“ તે શું જવાબ આપ્યો ? ” રાજકન્યાએ આતુરતાથી પૂછ્યું.

“ મેં તેને તેમ કરવા હા પાડી છે. દુરથી ખોદાવેલી સુરંગદ્વારાએ તે રાજા અહિં આવશે એવી ગોઠવણ થઈ ચુકી છે અને તે અમુક દિવસે આવશે તેથી તે દિવસે આપણે તૈયાર રહેવું જોઈએ. કેમ, હવે આથી પણ વધારે તો ઉતાવળ કરવાની નથી ને ? ” જરાક હાસ્યપૂર્વક દાસીએ છેવટનું વાક્ય ઉચ્ચાર્યું.

“ આથી વધારે ઉતાવળ કરવાની કોઈએ ના પાડી હતી ? ” સુન્યેષાએ સંતોષપૂર્વક દૃષ્ટિ દાસીની દૃષ્ટિ સાથે મેળવી ઉપાડી લેતાંની સાથેજ કહ્યું. સુન્યેષા અને તે દાસીની આ સંવ્રણી હીલચાલને લગભગ સર્વાંશે સમજી ગયેલી ચેલણા અત્યારે સુન્યેષાની પાસે આવવાને દ્વારમાં પ્રવેશ કરી રહી છે. તેને નિરખતાં સુન્યેષા ઉભી થઈ એ ચાર કદમ સામે જઈ તેને વળગી પડી અને પોતાનો સ્નેહ આજે અપૂર્વ રીતેજ પ્રકાશિત કર્યો. તે બન્ને બહેનો સાથેજ ચાલતી એક આસન પર બેઠી. છતાં સ્નેહને આવી રીતે આજે પ્રકાશિત કરવાનાં કારણો ચેલણા સમજી ગઈ અને તેણે કાંઈ બોલવા ઇચ્છ્યું પણ તેમાં તેને ઉચિત ન લાગ્યું, અને તેથી તે વિચારમાં પડી ગઈ. તેને વિચારમાં પડેલી જોઈ સુન્યેષાને તેનો પોતાના પર કેવો સ્નેહ છે એ વાતનું ભાન થયું અને તેને પોતાને પણ ચેલણાનો વિરહ અસહ્ય છે એવો અનુભવ થવા લાગ્યો. ખરેખર આ બહેનોના સ્નેહમાં એ નવીનતા હતી કે, તેઓ ગમે તેવા પતિની સાથે પ્રેમમાં ગુંથાય તો પણ એકબીજાને છોડવાને ન ઇચ્છે. ઘણા સમયથી તે બન્નેના હૃદયમાં એવીજ ભાવના હતી કે લગ્ન કરવુંજ નહિ અને કદાચિત્ કરવું તો એક પતિનેજ

વરવું. હાલ પોતાની હીલચાલ ચેલણાને જણાવી તેને પણ સાથેજ લેવી એવો વિચાર સુન્નચેષ્ટાના હૃદયમાં છે અને તેથી તેણે પ્રસંગ કાઢ્યો.

“ ચેલણા ! આપણાં લગ્ન સંયોગવશાત્ કદાચિત્ ભિન્ન ભિન્ન સ્થળે થયાં તો આપણને વિખુદું પડવું પડશે. ’ સુન્નચેષ્ટાએ દિલગીર મુખમુદ્રા કરી કહ્યું.

“ ના, બહેન ! એમ કેમ બને ? તમે મને કદિપણ વિખુટાં પાડશોજ નહિ ને હું તો કદિપણ તમને છોડવાની નથી. ” ચેલણાએ સભય પણ આચ્છાદીલાવે કહ્યું. હમણાં હમણાં ચાલી રહેલી સુન્નચેષ્ટાની ફેટલીક પ્રવૃત્તિ પરથી તેને વિરહનો ભય ઉત્પન્ન થાય એવી વ્યર્થ શંકા થઈ ગઈ હતી. બહેન મને મુકીને કાઢી નવો માર્ગ સ્વીકારવા ઈચ્છે છે એવું તેને ભાત થયું તેવું એ પરિણામ હતું, અને સ્નેહીઓને એમ બનવું એ સહજ છે.

“ ત્યારે તું મારી સાથે આવીશને ? પિતા વાહીકવંશના રાજાને મહેલે ધીકારે પણ આજકાલ મગધેશના નામથી કેાઠ અજાણ્યું નથી. પણ કન્યા તેના રૂપગુણાદિથી ન મોહે ? આપણે જ્યારે જવાનું હશે ત્યારે હું તને જણાવીશ. ” સુન્નચેષ્ટાએ ચેલણાને પોતાનો ભાવ વ્યંજરીતે નહિ પણ સ્ફુટતાથી કહી સંભળાવ્યો. કહેવાની જરૂર નથી કે તે બન્ને બેનો એકદિલ હતી. ચેલણાએ શબ્દથી નહિ પણ મુખપરના વિકારોથી બહેનના કથનને સ્વીકારી લીધું અને હવે બન્ને બહેનો શ્રેણિક મહારાજના આગમનની રાહ જોતી, ક્ષણોને વર્ષોની જેમ વીતાવતી, વિરહવેદના અનુભવતી આતુર બની બેસી રહી છે. તેઓનાં નસીબ તેઓને માટે કેવી વ્યવસ્થા કરે છે તે હવે આપણે આગળ જોઈશું.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

દૂતનું અપમાન અને મંત્રીશ્વરનો મંત્ર.

“ મહારાજ ! શ્રેણિક રાજાનો દૂત બહાર બિભો છે. આર્પની આજ્ઞા હોય તો તેને પ્રવેશ કરાવું ? ” પ્રતિહારે નમન કરવાપૂર્વક એટલે મહારાજને પૂછ્યું.

“ ઠીક, ભલે પ્રવેશ કરે. ” એટલે મહારાજનો આદેશ થતાં દૂતે

પ્રવેશ કર્યો. તેણે ચેટક મહારાજને નમન કરી સ્વયંચાલ આસન લીધું. તે મજબૂત બાધાનો અને દેખાવડો હતો. તેની મુખાકૃતિજ તેની અંતર્ગત વાગ્વૃત્તાને સૂચવતી હતી. ભરયુવાવસ્થામાં રહેલા તે દૂતનું મુખમાધુર્ય અકથ્ય હતું અને તેનું વચન બહુધા અચ્છા ન થતું હતું. રાજનીતિમાં તેની દક્ષતા પ્રશંસવા યોગ્ય હતી. તે સામાદિ ઉપાયોનો વિદ્વાન અને અવસરગ્રસ્ત હતો. આ સર્વની સાથે શૌર્યાદિ ગુણોને પણ તે ધરાવતો હતો. મગધેશને શ્રદ્ધા હતી કે મારો આ દૂત અવશ્ય કાર્ય સિદ્ધ કરીનેજ આવશે, અને તેથી તેણે તેને આ તેના અતિ મહત્વના કાર્યમાં યોજ્યો હતો. મહારાજ ચેટકે દૂતને આગમનનું કારણ પૂછ્યું કે તેણે પોતાના બાપણની શરૂઆત કરતાં કહ્યું.

“મહારાજ ! હું મગધેશ-શ્રેણિક નૃપનો દૂત છું અને તેમની તરફથી આવ્યો છું. અમારો રાજ આપની કન્યા સુંઝેશને યાચે છે અને સુંઝેશને તે સર્વથા યોગ્ય છે; તેથી આપ આ વાતને સ્વીકારી હૈહય અને વાહીકવંશના રાજાઓની મિત્રતામાં વૃદ્ધિ કરશો. આપના શ્રવણગોચર થયુંજ હશે કે શ્રેણિક રાજ અપૂર્વ રૂપાદિ અને શૌર્યાદિ ગુણો ધરાવે છે, અને તેથી આ સંબંધ યોજવામાં આપ વિચારપર વાત રાખશો નહિ. સુંઝેશના રૂપગુણાદિથી આકર્ષિત થયેલા શ્રેણિક રાજ પ્રતિ આપ સદ્ભાવ દર્શાવી તેમની આ માગણીનો પ્રત્યુત્તર આપશો. અમારો રાજ આશા રાખે છે કે આપ કદિપણ આ માગણીનો અનાદર કરશો નહિ.

“અરે ! પણ તારો રાજ અનાદર-પોતે કોણ છે તેજ બાણતો નથી. હૈહયકુલની કન્યા વાહીકને કદી પણ આપી શકાય નહિ. વાહીક-વંશમાં જન્મેલો શ્રેણિક ગમે તેવા ગુણો ધરાવતો હોય તો પણ શું તે હૈહય કુલની કન્યાને યોગ્ય ગણાય કે ? મિત્રતાને માટે યોગ્ય સંબંધ યોજાય પણ અયોગ્ય નહિ એ તારો નૃપ જૂલે છે. તેને આ માગણી કરતાં શરમ પણ ન આવી ? ખરેખર સ્વાર્થથી અંધ થયેલો આ રાજ વસ્તુતત્ત્વ જોઈ શક્યો નથી, અને તેથી તેને માફ આ : સર્વ કથન જણાવી દે કે તેની બુદ્ધિનું પડલ ઉઘડે.” ચેટક મહારાજએ દૂતને તિરસ્કાર બાવે કહ્યું.

આ પ્રથમ સંભાષણથીજ દૂતે પોતાની નિષ્ફળતા જોઈ; તો પણ તેણે નિવિધરીતિએ વૈશાલીશ આગળ આ યાચના રજૂ કરી.

તેણે પોતાનું સર્વ બુદ્ધિબળ અને વાક્યાતુર્ય ફેરવ્યું. હૂત સર્વ ઉપાયોનો ઉપયોગ કરી ચૂક્યો. પણ તે સર્વ વ્યર્થ ગયું અને અંતે હૂતને સાપમાન રાજસભા છોડવાની શરૂ પડી. વૈશાલીથી ખાછો શરૂઆત આ હૂત શ્રેણિક રાજાના ખાનગી મકાનના દ્વાર પાસે આવી પહોંચ્યો છે અને તેને શ્રેણિકે પોતાની પાસે આવવાને અંર પ્રવેશ પણ કરાવ્યો છે, કે જે વખતે મહામાત્ય અભયકુમારે તેને નિરખતાંજ મૌન અવલંબ્યું છે.

હૂત શું સમાચાર લાવ્યો છે એ સાંભળવાને આતુર થઈ રહેલો રાજા સ્વસ્થ થઈને બેઠો. પોતાના સ્વામી આગળ વીરાસનોપવિષ્ટ હૂતે વૈશાલીમાં પોતાના દૈત્યકર્મમાં સ્વાપમાન પર્યંત સર્વ જે કાંઈ બન્યું તે શ્રેણિક રાજાને કહી સંભળાવ્યું. તેના હૃદયમાં નિરાશા અને ક્રોધ બંને સાથેજ વ્યાપ્યાં. તેની મુખમુદ્રા પ્રથમ મ્હાન થઈ, પણ પછી તે મલીનતા ક્રોધનિત રક્તતામાં બળી ગઈ. તેનો આંખમાંથી ક્રોધાગ્નિ ઝરવા માંડ્યો. વિવેકી તે રાજાએ હૂતને રાજા આપી વિદાય કર્યો; પછી તેણે હૂતે કહેલાં ચેટકનાં વચનોનો જેમ જેમ વિશેષ ખ્યાલ કર્યો તેમ તેમ ક્રોધે તેના હૃદયમાં ઉગ્ર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું અને અંતે તે ક્રોધને શબ્દદ્વારાએ બહાર પાડ્યો.

“અભયકુમાર ! તે જે કહ્યું તે સર્વ સત્યજ છે. ચેટક રાજાને કુળ બળનો અતિશય મદ છે. રાજગૃહીનો રાજ્ય અને રાજાને નિર્માલ્ય અને નિર્બળ ગણનારા આ રાજાનો મદ કોઈપણ રીતે ઉતાર્યા સિવાય તારા પિતાનું ચિત્ત કદિપણ સ્વસ્થ થશે નહિ. ચેટકે માંડે અસહ્ય અપમાન કર્યું છે અને એ અપમાનનો બદલો ન લેવામાં આવે તો માંડે જીવવું આ જગતમાં ન જીવવા જેવું છે. આ સુભટો, મોહું સૈન્ય, યુદ્ધનાં અખૂટ સાધનો લક્ષ્મીથી છલકાઈ જતા મહાન ભંડારો ચેટકનો મદ ઉતારવામાં ઉપયોગ ન આવે તો તે શા કામના છે ? મારા મહાબુદ્ધિશાલિ મંત્રીઓને શું અસાધ્ય છે ? મારા હેંશીલા સુભટાને યુદ્ધની ઘણીજ હોંશ છે. તે ચેટકના સૈન્યની સાથે લડતાં પરી થાઓ. એમ હું ઇચ્છું છું. શ્રેણિક હવે યુદ્ધમાં પોતાનું કુલ ચેટક રાજાને બતાવશે. માટે ઉઠ, તૈયાર થા અને યુદ્ધસામગ્રી સજ્જ કર.” શ્રેણિકે અભયકુમારની તરફ મુખ ફેરવતાંજ કહ્યું.

“આપની આજ્ઞા ઉઠાવવાને તૈયાર છું, પણ આ વિષે હું કંઈ

કહેવા માગું છું તે તરફ આપ લક્ષ્ય આપશો એમ મને આશ્ના છે.” મંત્રીશ્વરે કહ્યું.

“હીક, તું શું કહેવા માગે છે? જે કહેવું હોય તે સ્પષ્ટ કહી દે.” રાજાએ જરા શાંત પડી કહ્યું.

“પિતાજી! જેવી રીતે આપ માનો છો, હું પણ તેમજ માનું છું અને તે મેં હાલજ આપને જણાવ્યું છે, પણ સાહસ કરવા જેવું નથી. આપણે બળમાં ચેટક રાજાથી કોઇ પણ રીતે ઉતરતા નથી, પણ જય કેના પક્ષને વરે એ સર્વથા અનિશ્ચિત હોય છે. જ્યાં સુધી અન્ય કોઇપણ પ્રકારે કાર્ય સિદ્ધ થતું હોય ત્યાં સુધી યુદ્ધનો માર્ગ સ્વીકારવો નહિ એજ ન્યાય છે. વ્યર્થ મનુષ્યસંહાર થાય એ સર્વથા નહિ સ્હાવા યોગ્ય છે. આપની આશાઓ પુરી થતી હોય અને તે રસ્તેજ સ્વમાન જળવાતું હોય તો યુદ્ધની શી જરૂર છે એમ કહેવાને મારી ખુદ્દિ સ્હને પ્રેરે છે. મને યુદ્ધથી કાર્ય સિદ્ધ થવામાં જેટલો વિશ્વાસ છે તેથી પણ ખીજી રીતે ખુદ્દિથી પ્રયત્ન કરવામાં હાલ વધારે વિશ્વાસ ઉપજે છે, પછી આપ જેમ આજ્ઞા કરશો તેમજ થશે.” અભયકુમાર મહા મંત્રીએ ઇચ્છિત માર્ગે શ્રેણિકરાજાને લઈ જવા પ્રયત્ન કર્યો. અભયકુમાર આવા પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ જાય એ અસંભવિત હતું. શ્રેણિક રાજાનો તે વિશ્વાસપાત્ર હોવાથી તે જેમ કહે એમ શ્રેણિક બિનવિચારે કરતો હતો. તેની ખુદ્દિવિષે શ્રેણિકને જાંચમાં જાંચો અભિપ્રાય હતો. તે એમ માનતો થયો કે, અભયકુમારની ખુદ્દિને અસાધ્ય એવું કાંઈ પણ નથી એને તેથી યુદ્ધ જેવા સંશયિત વિષયથી સુન્દેશ મેળવવાના પ્રયત્ન કરતાં ખીજી કોઈ રીતે તે સ્ત્રી મેળવવી વધારે સાનકૂળ છે અને તે કાર્ય અભયકુમાર જલદી પાર ઉતારશે. અને તેથી તે તરતજ યુદ્ધ કરતાં ખીજી રીતે કાર્ય કરવાને અભયકુમાર સાથે સંમત થયો.

“અભયકુમાર ! મારા માનીતા પુત્ર ! તું આ કાર્ય સિદ્ધ કરી શકવાને સર્વથા સમર્થ હોવાથી યુદ્ધ કરવું એવો કાંઈ મારો આગ્રહ નથી. મારું તો ફક્ત એજ કહેવું છે કે ચેટક રાજાએ જે વચનો કહ્યાં તે નિષ્ફળ કરવાં. મારા ખુદ્દિમાન મંત્રી ! જા, અને જેમ બને તેમ જલદીથી મારી ભાવનાને પુરી કર.” શાંત પડેલા શ્રેણિક રાજાએ અભયકુમારને સસંતોષ કહ્યું, અને અભયકુમાર નમનપૂર્વક રાજા માગી ત્યાંથી વિદાય થયો.

અમયકુમાર એ સર્વ કલાઓમાં નિપુણ છે. તેણે શ્રેણિક રાજનું એક અપૂર્વ ચિત્ર ચિતરી કાઢ્યું. ચિત્રકલાની દૃષ્ટિએ આ ચિત્ર એવું તો સર્વોત્તમ હતું કે ભાગ્યેજ ખીજે ચિત્રકાર તે જમાનામાં તેવું ચિત્ર ચિતરી શકે.

શ્રેણિકરાજના રૂપગુણો તે ચિત્રપરથી સહજ કળી શકાય તેવું તે ચિત્ર હતું. અમયકુમાર મંત્રી આ ચિત્રને લઈ વણિક વેશે વૈશાલી નગરમાં ગયો છે અને ત્યાં જઈ વ્યાપારના મિષે સુન્યેષાના ચિત્તમાં શ્રેણિકનું સતત ધ્યાન કરાવી દીધું છે તથા સુરંગદ્વારાએ શ્રેણિક અહિં આવી તમને લઈ જશે એવું સુન્યેષાને જણાવી તેને તૈયાર રહેવાનું કહ્યું છે વિગેરે પાછળ કહેવાયું છે. હવે શ્રેણિક રાજ વૈશાલીમાં કેવી રીતે આવે છે વિગેરે બિના આપણે આગલા પ્રકરણમાં જોઈશું.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

સુન્યેષાને બદલે ચેલણાનું હરણ.

આજે શ્રેણિક રાજના આગમનનો નિયત કરેલો દિવસ છે. સુન્યેષા અને ચેલણાએ ગમનની સર્વ તૈયારી કરી રાખી છે. હમણાં સુરંગદ્વાર જણાશે અને તે દ્વારાએ મગધેશ્વર અહિં આવશે એમ ખન્નેનાં હૃદય આતુર થઈ રહ્યાં છે. સુરંગદ્વારની તપાસને માટે નિયોજેલી વિશ્વાસપાત્ર દાસી ધડી ધડી સમાચાર આપી રહી છે. હજી રાજકેમ આવી શક્યા નહિ એવી ચિંતા પણ મધ્યે મધ્યે થઈ આવે છે અને સુન્યેષા જાતે પણ સુરંગદ્વારની તપાસ કરવા અહિં તહિં નજર ફેરવે છે. અંતે જણાયું કે આ કન્યાતંત્રપુરની એક બાળુએ રહેલા અને ઘણા સમયથી નહિ વપરાતા એવા એક મકાનની પાછળના ભાગમાં સુરંગનું મુખ ઉઘડ્યું છે અને શ્રેણિક રાજ પોતાના રથિકોની સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યો છે. વણિકવેશે આવેલા અમયકુમારે રાજકન્યાને જે દિવસ મુકરર કરી આપ્યો હતો તે દિવસેજ સુરંગદ્વાર ખુલ્લું થાય એવી વ્યવસ્થા કરી હતી, કારણકે, રખેને આ સુરંગ કોઈના જણવામાં આવી જાય. આ સુરંગ ઘણી લાંબી હતી. તે મગધદેશમાં આવેલા કોઈ સારા સુરક્ષિત સ્થાનથી વૈશાલીના

અંતઃપુર સુધી ખણાવી છે. વચ્ચે જ્યાં જ્યાં પ્રકાશની અતિ જરૂરી-
યાત પડે ત્યાં ત્યાં બહારથી કોઈને શંકા ન પડે એવાં જૂતાં દેવળો
વગેરેનાં ફાવતાં સ્થાનોમાં તાનાં નાનાં બાકારાં કરી રાખ્યાં હતાં,
પણ સામાન્યતઃ આ સુરંગ અંધકારમય હતી, જે પ્રકાશ પડતો
તે નજીવો હતો. અભયકુમારે સુરંગ સંબંધી સર્વ કાર્ય સર્વથા ચુપચુપ
કરાવ્યું હતું અને તે કાર્ય કરવાને એવા તો વિશ્વાસુ મનુષ્યોને
યોજ્યાં હતાં કે કદિપણ વાત બહાર પડે નહિ. જ્યારે સુરંગ પૂર્ણ થઈ
કે તેણે શ્રેણિકરાજને જણાવી દીધું અને તે પોતાના રથિક રથ હાંકનારા
સુલસાના બત્રીસ પુત્રોની સાથે એક રથ ચાલી શકે એવા સાંકડા
માર્ગવાળી આ સુરંગદ્વારાએ આવી, કન્યાંતઃપુરના ઉપરોક્ત ભાગમાં
દ્વાર પડાવી બહાર દટ્ટિ ફેંકે છે કે તેના બેવામાં સુજ્યેષ્ઠાની દાસી
આવી. તેણીએ સુજ્યેષ્ઠાને ખબર આપતાં ચેલણા સાંહત સુજ્યેષ્ઠા ત્યાં
આવી પહોંચી અને શ્રેણિક રાજના રથમાં ચેલણાને બેસારી પોતે
બેસવા તૈયાર થાય છે કે એક રતાબૂધણનો દાખડો વીસરી જવાય
છે એમ તેને સ્મરી આવ્યું. સુજ્યેષ્ઠા તે દાખડો લેવાને જાય છે અને
હજી વધારે વખત થઈ નથી તેટલામાં સુલસાના પુત્રોએ શ્રેણિકરાજને
ઉતાવળ કરતાં કહ્યું.

“રાજન! અહિં વધારે વેળા રોકાવું તે અહિતકર છે. આપ
સમજેજ છો કે આ શત્રુનું સ્થાન છે. કેવી રીતે સંકટ આવી પડશે
તે કહી શકાય નહિ. માટે હવે આપણું કાર્ય સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે
તો પછી શા માટે અહિં રોકાવું?” સુલસાપુત્રો સમજી શક્યા નથી કે;
જે સ્ત્રીના માટે અહિં આવવું થયું છે તે હજી રથમાં બેઠી નથી તથા
આ રથમાંની સ્ત્રી એ સુજ્યેષ્ઠાની બહેન ચેલણા છે; અને તેથી તેઓ
ઉતાવળ કરે છે તે વાજબી છે એમ તેઓ સમજે છે. સુલસાના પુત્રોનેજ
આવો ભ્રમ થયો છે એમ નહિ પણ શ્રેણિક રાજને પણ તેવોજ ભ્રમ છે.
સુજ્યેષ્ઠા અને ચેલણાના રૂપાદિમાં એટલું બધું સામ્ય છે કે, ગમે તેવી નિરી-
ક્ષક શક્તિવાળાને પણ ભ્રમ થાય એ સાહજિક હતું. આ કારણથી સુલસાના
પુત્રોના કથનપર ધ્યાન આપી શ્રેણિક પોતાનો રથ પાછો ફરવો અને
તેની પાછળ સુલસાના પુત્રોના રથ ચાલી રહ્યા છે. હજી સુરંગદ્વારથી
વધુ દુર જવાયું નથી તેટલામાં સુજ્યેષ્ઠા દાખડાને લઈ આવી પહોંચી
અને તેને સમજાયું કે મને છેડીને શ્રેણિક રાજ ચાલ્યો જાય છે.
તેણીને એકદમ હૃદયમાં આઘાત થયો. તેણીએ સુરંગદ્વારે શ્રેણિકને

જોયો હતો ત્યારે તેનો મોહ તે રાજપર અનહદ વધી પડ્યો હતો. વણિકે જોવો વર્ણવ્યો હતો અને ચિત્રમાં પોતાને બાસ્થો હતો તેવોજ, અરે! તેથી પણ વિશેષ રૂપાદિવાળો છે એવી બાવનાથી તે હર્ષધેલી બની ગઇ હતી અને અત્યારે જ્યારે આમ સહસા નિષ્ક્રાંતિ મળી ત્યારે તેને વિચાર કરવાની વેળા રહી નહિ. ચેલણા વિના રહી શકીશ નાહ એમ તેના મનમાં થઈ આવ્યું. અરેરે! હું સર્વથી બ્રહ્મ થઈ એમ તેનું હૃદય રહી ઉઠ્યું. તેના શોક અને બળાપાની અવધિ રહી નહિ. ચેલણાનું હરણુ થાય છે એવા શબ્દો ઉચ્ચ સ્વરે બોલતી તે બાળા વ્યાકુલતા દર્શાવવા લાગી. તેની બૃમથો દાસીવર્ગ ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને અંતઃપુરમાં કોલાહલ થઈ રહ્યો કે જેની ખબર પરંપરાએ ચેટક મહારાજને પણ પહોંચી. ચેટક મહારાજ હરણુ કરાતી કન્યાના રક્ષણ માટે સજ્જ થાય છે પણ તેમના વીરંગક નામના રથિકે તેને અટકાવ્યા. વીરંગક એ તે વખતમાં એક પ્રસિદ્ધ ધનુર્ધર હતો. તે લક્ષ્યવેધી ચોદાની કાર્યશક્તિમાં ચેટક મહારાજને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હોવાથી તેણે હરણુરક્ષણના કાર્યમાં તેનેજ રોક્યો. આ શરૂ રથિકે શ્રેણિક નાજની પૂંક પકડી અને સુરંગની અંદર આગળ જતાં શ્રેણિકના રથિકાના રથોની સમીપ જઈ પહોંચ્યો. તે મહાબાહુએ એક બાણથી એક સાથે સુલસાના બત્રીસે પુત્રોને વધ કર્યો અને આગળ વધવાને તેઓના વચ્ચે નડતા રથોને દુર હટાવવા માંડ્યા, પણ તે કાર્યમાં તેને વિલંબ થયો અને રથોને બાણ કરવાનું કાર્ય પૂર્ણ થયું તેટલામાં તો શ્રેણિકરાજ ધણે દૂર નીકળી ગયો હતો. હવે તેની પૂંક પકડીને સુરંગમાં આગળ વધવું એ વ્યર્થ સમજાયું; તેથી તે ફરી ચેટક મહારાજ પાસે આવ્યો અને સર્વ સમાચાર કહી સંભળાવ્યા. ચેટક મહારાજને રથિકાના વધથી બદલો લેવાયો હોવાને કારણે સંતોષ થયો પણ તે સાથેજ કન્યાનું હરણુ થતું ન અટકાવી શકાયોથી રોષ પણ વધી પડ્યો. આ ધાર્મિક મહારાજએ તે રોષને સરળ થવા દીધો નહિ. પરાક્રમી ચેટક મહારાજે ધાર્યું હોત તો ગમે તે રીતે વેરનો બદલો લઈ શકત, પણ જ્યારે કન્યાને કોઈ જગાએ દેવીજ છે અને વળી હાલ તે શ્રેણિકના હાથમાં જઈ ચૂકીજ છે ત્યારે હવે યુદ્ધ કરવું વ્યર્થજ છે એ વિચારે તેણે કાંઈપણ કર્યુંજ નહિ.

“વીરંગક રથિકે સુલસાના બત્રીસ પુત્રોને હણ્યા પણ તેથી મને શું લાલ? મને તો મગધેશ નજ લઈ ગયા. વિપયના લોહપીઓને

આવી વીટાળના થાય તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી. અહો ! જે મગધેશે મને દગો દીધો તેનેજ હું મ્હાતી હતી ? સુન્યેષ્ઠે ! આવી રીતે છેતરપીંડી કરનારા વિષયોમાં તને શામાટે આનંદ થવો જોઈએ ? એ વિષયોથી કેને તૃપ્તિ થઈ છે કે તને પણ થશે ? માંસાદિ અશુચિ પુદ્ગલોથી બનેલા અને અશુચિ વહન કરતા શરીરપર મમતા કરવા જેવું ક્યાં છે ? વિષયોએ આ જગતમાં ક્યાં અનર્થો નથી ઉપજાવ્યા. મેં સ્વ-ચ્છંદી બની આ કાર્ય આરંભ્યું, તેનું મૂળ કારણ વિષયવાસનાજ છે. માતાપિતાથી છુપી રીતે આવો પ્રપંચ કરવો એ મને ઘટતું ન હતું તોપણ હું તે માર્ગે ગઈ, પણ મને તેનું વાજબી પણ ઠીક મળ્યું છે. હવે હું તે વિષયવાસનાને વારે જઈશ નહિ. અરે ! હું આવી પેઠાંયું ત્યાંસુધી ચેલણાએ પણ શ્રેણિક રાજાને કેમ સ્થિરતા નહિ કરાવી હોય ? આ સર્વ જગત સ્વાર્થી છે, કોઈ કોઈનું નથી. ધીકાર પડો, આ સ્વારથીયા સંસારને ! હવે મને સાંસારિક સુખોની જરૂર નથી.”

નિરાશ થએલી સુન્યેષ્ઠાના હૃદયમાં આ વિચારોને સ્થાન મળ્યું. તેના સંસ્કારો જાગૃત થયા, તેની પૈરાગ્ય વૃત્તિઓ વિરહુરી અને ગૃહસ્થાશ્રમપર થએલી અશ્ચર્યએ તેને અન્ય આશ્રમ તરફ દોરી. તે દીક્ષા અંગીકાર કરવાને તૈયાર થઈ. ચેટક મહારાજ અને અન્ય સર્વની આગા મેળવી તેણીએ ચંદનખાલા સાખીની પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી અને તે મહાસતીએ આત્મોદ્ધારનો માર્ગ કાપવા માંડ્યો.

સુવસાના પુત્રો વીરંગની સાથે યુદ્ધ કરી રહ્યા હતા તે વખતે શ્રેણિક રાજાએ પોતાનો રથ બની શકે તેટલા વેગથી આગળ હાંપ્યાજ કર્યો. અંદર ચેલણા બેઠેલી છે તે તો શૂન્યચિત્તજ બની ગઈ છે. તેને શ્રેણિક જરા પતિની પ્રાપ્તિથી હર્ષ થયો છે પણ તે હર્ષ સુન્યેષ્ઠાના વિયોગથી થએલા શોકમાં ડૂબી ગયો છે. કોઈ કોઈના વિયોગથી મરતું નથી એવો સામાન્ય સિદ્ધાંત છે તોપણ કહેવું પડે છે કે સુન્યેષ્ઠા ચેલણાની પ્રાણમૂત હતી, અને તેથી તેના વિયોગ થવાના સંભવકાલે તે ઠૂંતવ્યશૂન્ય બની જઈ શ્રેણિકને કાંઈપણ કહી શકી નહિ. હવે ન્યારે શ્રેણિક રાજા નિર્ભય સ્થાને પહોંચી ગયો છે ત્યારે તેણે ચેલણાના તરફ મુખ ફેરવ્યું અને જુએ છે તો હજી તે વ્યાકુલાવસ્થામાંજ છે.

“સુન્યેષ્ઠે ! તું કેમ ગભરાય છે ! હવે આપણે નિર્ભય છીએ.” શ્રેણિક રાજાએ અતિપ્રેમભાવે કહ્યું.

ચેલણાએ કાંઈપણ ઉત્તર આપ્યો નહિ. તેણીએ શ્રેણિકના તરફ દષ્ટિ પણ કરી નહિ. પણ શ્રેણિકના પ્રેમભાવથી વદાયલા વચને તેને આત્માસિન અર્ધ્યુ તેથી તેની વ્યથતા કાંઈક ન્યૂન થઈ.

“ બહાલી સુઝ્યેઠે ! તું તો બહુ શરમીંદી જણાય છે. કેમ કાંઈ બોલતી નથી ? ” શ્રેણિકે ચેલણાનો હસ્ત પોતાના હસ્તથી પકડતાં કહ્યું.

શ્રેણિકના હસ્તનો સ્પર્શ થતાં તે બાળાના શરીરે કંપ થયો. શ્રેણિકના હસ્તમાંથી હસ્ત મુકાવવાની ઈચ્છા થઈ પણ તેમ કરી શકવું એ આ બાળાને અશક્ય થયું.

“ કેમ કાંઈ ઉત્તર આપવોજ નથી ? મારી સન્મુખ નિહાળી આંખને તો કાંઈ બોલાવ. ” શ્રેણિકે ચેલણાને સમીપમાં લઈ હસ્તપર ધીરેથી ચુંબન કરતાં કહ્યું.

તે રાજબાળાને શરમે ઘણીજ ઘેરી લીધી. પોતે સુઝ્યેઠા નથી એટલું કહેવાની ખાસ આવશ્યકતા હતી તોપણ તે કહી શકી નહિ-કહેવાની હીંમત ધરી શકી નહિ. શ્રેણિકે તેને પકડખામાં લઈ તેના ખભાપર પોતાનો હાથ મુક્યો. પ્રથમ તો તે વ્યાકુલતાવશે પસીનાથી ભીંજાઈ ગઈ અને પછી તેના મુખપર સુરમ્ય લાલાશ તરી આવી. તે વખતે શ્રેણિકે તેના ગોરા લાલીભિન્ન ગાલપર ચુંબન ન લીધું એ તેના મનોનિયંત્રની બલીહાની છે ! બે ચાર પણ પછી રાજકુમારી જરી સ્વસ્થ થઈ કે રાજાએ તેને કાંઈપણ બોલાવવા પ્રયત્ન કર્યો. એ કહેવાની જરૂર નથી કે આ વખતે પણ શ્રેણિકનો રથ સ્વાભાવિક ગતિએ ચાલી રહ્યો છે.

“ સુઝ્યેઠે ! આટલી બધી શરમ ! પૂછ્યાનો ઉત્તર પણ ન આપે એવી શરમાળ બાળાને માટે આટલું બધું જોખમ કાણ ખેડે ? ” શ્રેણિકે સહાસ્ય કહ્યું. “ જખીના શ્રેણિકથી આ શ્રેણિકમાં કાંઈ ન્યૂનતા છે ? ” એ શબ્દો બોલતાં રાજાએ તે બાળાના શિરપર મૂકેલા કરથી તેનું નમેલું મુખકમલ સ્હેજ ઊંચું કર્યું અને તેના મનહર મુખચંદ્ર પર પોતાની મોહમય નજર ફેરવી. આ વખતે ચેલણાએ શ્રેણિકના મુખ તરફ એક લગ્નભયભર્યો દષ્ટિપાત કરી, ત્યાંથી તત્કાલ દષ્ટિને ઉપાડી નીચી ઢાળી દીધી. આવા સર્વશ્રેષ્ઠ સ્ત્રીરતના ભાવમય દષ્ટિપાતના પાત્ર થવું એ શ્રેણિક રાજાનું પુણ્ય કવિને કવિઓ કદિપણ તૃપ્ત થઈ શકે નહિ. તે દષ્ટિપાતે શ્રેણિક રાજાને જે આનંદ ઉપજાવ્યો તે ન કહી શકાય એમ છે. રાજા આ સ્ત્રીની પ્રાપ્તિથી પોતાને મહાભાગ્યશાળી

સમજવા લાગ્યો એટલું નહિ પણ તેને એમ લાગ્યું કે હવે હું આ સ્ત્રી સિવાય કદિપણ જીવિત ધારણ કરી શકું નહિ. રાજા રાજકન્યાની પ્રત્યેક યેદા નિરખવાને આતુર થઈ રહ્યો; ખરેખર તે અધીરો બના ગયો છે.

“સુન્દરેડો!” હજી પણ આ સુન્દરેડા નથી એ ન સમજવાથી સુન્દરેડાના નામથીજ સંબોધન કરી શ્રેણિક આગળ બોલાવા બંધ છે, પણ “હું સુન્દરેડાની નાની બહેન ચેલણા છું.” ચેલણાએ ધીરા સ્વરે તે પહેલાંજ કહ્યું.

“એમ કે!” શ્રેણિક રાજાએ સાશ્વર્ય કહ્યું. “પણ તું મારે મન સુન્દરેડાજ છે. તું સુન્દરેડાથી કોઈપણ રીતે ક્યાં ન્યન છે?” રાજાએ વિશેષ આદર દર્શાવતાં આશ્વાસન આપ્યું. રાજાએ વિચાર્યું કે સુન્દરેડા રહી ગઈ અને તેને બદલે ચેલણા આવી છે, પણ મારો પ્રયત્ન તો સર્વથા સફળ થયો છે. હવે ચેલણા પણ વિરલ કિન્તુ અમૃતમય વચ્ચે. રાજાના કર્ણમાં રેડે છે. આત્મારમ્ભી મને ચેલણા સમજશે તો રાજા સ્વીકારશે કે કેમ, એ ચેલણાને સંદિગ્ધ હતું. પણ હવે સંશય નથી; અને તેથી તે અનુક્રમે આનુકૂલ્ય દર્શાવવા લાગી છે. તેના મંદ હાસ્યમાં શ્રેણિક રાજાનું હૃદય લીન થઈ ગયું છે અને રાજા પોતાની દૃષ્ટિએ ચેલણામય જગત કરતો રાજગૃહી તરફ આગળ વધી રહ્યો છે. તેમને લગ્નથી સંબંધ થએલાં હવે આપણે આગળ પર જોઈશું.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

શ્રેણિકનો પૂર્વલવ.

વસંતપુર નગરના જિતશત્રુ રાજાને રૂપગુણવતી અમરસુંદરી નામની પદ્મરાત્રી છે. તેનાથી તે રાજાને એક પુત્ર થયો છે. તેનું સુમંગલ એવું મંગલસૂચક અભિધાન છે. હાલ તે યાવનાવસ્થામાં આવ્યો છે. એક યોગ્ય રાજપુત્રમાં જેવા ગુણો જોઈએ તેવા સર્વ ગુણો તેનામાં છે. તે સ્વભાવે આનંદી અને હસમુખો છે. કંઈક કુતૂહલ-પ્રકૃતિ પણ છે. જિતશત્રુ રાજા હયાત હોવાથી તે નિશ્ચિંત છે અને પોતાનો સમય કલાકૌશલ્ય તથા વિનોદ વિગેરેથી વીતાવે છે. તે વિનોદ-કુતૂહલના સાધન તરીકે ઘણી વખત સેનકનો ઉપયોગ કરે છે.

સેનક એ મંત્રીનો પુત્ર છે. તે વામન હોઠ ધણોજ કુપો છે. તેનાં સર્વ અંગોપાંગો અપ્રમાણસર અને અવ્યવસ્થિત હતાં અને તે કર્મ-વિપાકના અનુભવીને પણ ઘડીકભર આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરાવે તેવાં હતાં. પીળા કેશ, માજીરની જેમ પીળી આંખ, ધુવડની જેમ ચપટું નાક, ઊંટની જેમ લાંબા હોઠ અને કંઠ તથા દંતુરદંતવાળું મુખ, ઉંદરની જેમ નાના કર્ણ, મોટું પેટ, કોળના જેવા ટુંકા ઉર-સાથળ, વક્ર જંઘા અને સુપડા જેવા પગ એવી રીતે રહેલાં તેનાં અંગોપાંગો ગમે તેવા ગંભીર પ્રકૃતિનેએ હાસ્ય ઉપજવી શકતાં હતાં. તે બિચારે જ્યાં જાય ત્યાં હાસ્ય પમાતો હતો અને તેથી તેણે ખાસ કારણ સિવાય ઘરની બહાર નીકળવુંજ બંધ કર્યું હતું. રાજપુત્ર સુમંગલ એ તેનો સવયસ્ક છે અને તેથી તે રાજપુત્રના ત્યાં જાય છે પણ રાજપુત્ર તો તેને દુરથી આવતો જોતાંજ હસી પડે છે અને વિદુષકની જેમ મુખવિકારોથી તેની ચેષ્ટાઓ કરે છે. રાજપુત્ર તેની ચેષ્ટા કરે છે તેથી તેને ધણોજ ખેદ થાય છે અને પરિણામે તેથી તેને દૈરાગ્ય થયો. નિર્ભાગ્ય તે દૈરાગીએ વસંતપુર છોડી દીધું અને ઉન્નમનની જેમ શૂન્યચિત્તે ભટકવા માંડ્યું. અંતે તેણે તાપસોની પાસે ઔષ્ણિકવ્રત લીધું અને તાપસ થયેલો તે દુષ્કર તપ તપવા લાગ્યો.

ઘણાં વર્ષો વીત્યાબાદ એક વખતે તે ફરતો ફરતો તે તાપસોની સાથે આ વસંતપુરમાંજ આવ્યો, કે જે વખતે સુમંગલકુમાર રાજ્યાસનપર બેસી ગયેલો હતો. સેનક તાપસને આવેલો સાંભળી નગરના લોકો તેને વંદનાદિ કરવાને ગયા. તાપસ અને તે આપણા મંત્રીનો પુત્ર એવી ભાવનાથી સર્વ લોકો તેની ભક્તિપૂજા કરવા લાગ્યા. તેઓ તેના તપની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા અને આખા નગરમાં સેનક વિષેજ વાર્તાલાપ થઈ રહ્યો. લોકોએ મંત્રીપુત્ર તાપસને તેના દૈરાગ્યનું કારણ પૂછતાં તેણે સુમંગલ રાજપુત્રનું હાસ્યજ કારણ તરીકે જણવ્યું. આ વાર્તા રાજાને શ્રવણ થતાં તે પણ સેનક તાપસ પાસે વંદનનિમિત્તે આવ્યો. તેણે પૂર્વકૃત અપરાધની ક્ષમા માગી અને તેના તપની પ્રશંસા કરવા-પૂર્વક માસક્ષપણ તપનું પારણું પોતાને ત્યાં કરવાને નિમંત્રણ કર્યું. સેનકે રાજાને આશિર્વાદ દેવાપૂર્વક નિમંત્રણ સ્વીકાર્યું અને રાજા પોતાને કૃતકૃત્ય માનતો સ્વરથાને ગયો. તાપસને એક માસનું તપ પૂરું થયું અને પારણાના દિવસે તે પોતે સ્વીકાર્યા પ્રમાણે પારણાના માટે સુમંગલ રાજાને ત્યાં ગયો, પણ ભવિતવ્યતાવશાત્ તે વખતે

રાજના શરીરે અસ્વાસ્થ્ય (રોગાદિથી) થયું. સર્વ રાજકુટુંબ રાજને ઉપચાર કરવા વિગેરેમાં વ્યથ તથા ચિંતાકાંત છે. તાપસે ગૃહમાં પ્રવેશ કરવા માંડ્યો કે દારપાલોએ રાજગૃહનાં દાર બંધ કરી દીધાં. તાપસનેા પ્રવેશ થઈ શક્યો નાહ. આવી રીતે અટકાવ કરાયલો તે તાપસ પાછો ફર્યો અને આગળ ફરી એક માસનું તપ આરંભ્યું. શાંત પ્રકૃતિવાળા તેણે ખેદ યા ક્રોધ કર્યો નાહ. તેણે તપમાંજ લાભ અને આનંદ માન્યો. રાજ સુમંગલનું શરીર ઉપચાર વિગેરેથી સ્વસ્થ થયું અને તેને સમન્નયું કે મંત્રીપુત્ર-તાપસ પારણું ક્યાંવિના દારેથીજ પાછો ફર્યો. હતો ત્યારે તેને અત્યંત પશ્ચાત્તાપ થયો. તે તરતજ તાપસ પાસે ગયો અને પોતાના અપરાધની ક્ષમા માગી. તે રાજ ભક્તિથી નમ્ર બનીને બોલ્યો કે; “ મેં પુણ્યને માટે નિમંત્રણ કર્યું હતું પણ મને નિર્ભાગીને તે પાપનેજ માટે થયું છે. દાન ન દેતાં પણ ભાવના માત્રથી લાભાંતરાય કર્મનો નાશ થાય છે એ સત્ય, પણ અ.વે સ્થાને નહિ. તેણે ઘણી ભક્તિ અને વિનય દર્શાવવાપૂર્વક આવતું માસક્ષપણું પારણું પોતાને ત્યાં કરવા તાપસને વિનવ્યું. અને ભક્તિભાવાધીન તપસ્રીએ તેનું નિમંત્રણ ફરીથી પણ સ્વીકાર્યું. અને રાજ રાજગૃહે ગયો. આ સમયે તેણે વચ્ચારે ધ્યાન આપ્યું અને પારણાના દિવસને કોઈપણ ગદ્ગલતથી ભુલી ન જવાય એવો પ્રયત્ન કર્યો પણ તેમાં સફલ ન થયો. બનવા ચોગ્ય કે પૂર્વની જેમજ રાજ પારણાના દિવસે અસ્વસ્થ થયો. તેની શરીરપ્રકૃતિ બગડતાં રાજદારમાં તાપસથી પૂર્વની જેમ પ્રવેશ કરી શક્યો નહિ. પારણું ક્યાં વગર તાપસને પાછું ફરવું પડ્યું! આ વખતે પણ તેના મનમાં અશાંતિ ન થઈ. તેણે ત્રીજું માસક્ષપણું આરંભ્યું. રાજ અદ્ય સમયમાંજ અસ્વસ્થ થયો અને પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો. હું શું સુખ લઈ તાપસ પાસે જાઉં એમ તેને મનમાં આવ્યું. તેને લાગ્યું કે મારાથી અનર્થ થયો છે, હવે મારે શું કરવું? અંતે તેણે તાપસ પાસે જઈ ક્ષમા ચાચવા નિશ્ચય કર્યો. એ મહાતપસ્વી ક્ષમાધર મારા અપરાધને ક્ષમા આપશે એ વિચારે તાપસ પાસે જઈ તેણે પૂર્વની જેમજ ક્ષમાદિ માગ્યાં અને ત્રીજા માસના પારણાને માટે વિનવ્યું. રાજને ગળગળો અને પશ્ચાત્તાપપર જેઈ તાપસે પણ તેનું નિમંત્રણ સ્વીકાર્યું. બે વખત કરતાં પણ આ વખતે રાજએ અતિ લક્ષ્ય રાખી દિવસોને ગણ્યા. રખેને ભૂલ ન થાય, પણ પારણાના દિવસે ફરી રાજ અસ્વસ્થ થયો અને તાપસને પ્રવેશ થઈ શક્યો નહિ. આ વખતે વિશેષ એ બન્યું

કે રાજપુરુષોએ એમ ચિત્તન્યું કે જ્યારે જ્યારે આ તાપસ અહિં આવે છે ત્યારે ત્યારે રાજને શરીરે અસ્વાસ્થ્ય થાય છે, માટે તેને સર્પની જેમ છંછેડીને નિકાળી મુકવો. તેઓએ દ્વારપાલોને તેવોજ હુકમ કર્યો, આ કારણથી દ્વારપાલોએ પણ તાપસને તિરસ્કારપૂર્વક કાઢી મુક્યો. તાપસ ક્રોધે ભરાયો. તેને મનમાં આવ્યું કે રાજ હજુ પણ મારી હાંસી કરે છે! તત્કાલ તેણે નિદાન-નિયાણું કર્યું કે, “હું આગળ મારા તપના બળે તેનો વધ કરનારો થાઉં.” તાપસે તપના લાભોને નિદાનના રૂપમાં ફેરવી નાંખ્યા.

આ બનાવ બન્યા પછી આગળ તેણે ઘણું ઉચ્ચ તપ તપ્યાં પણ તેને તે નિદાનનો પશ્ચાત્તાપ થયો નહિ કે જેથી પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાનો સમય આવે. સદ્ગુણપૂર્વક આવું તપ તપવામાં આવ્યું હોય તો તે મોક્ષ સંપાદન કરી આપે છે પણ આ તપથી તાપસને વાનવ્યંતરનું માત્ર સુખ મળી શક્યું છે. અગ્નિ કંટની કિંમત આટલી બધી જુજ છે!

રાજ સુમંગલ જ્યારે શરીરે સ્વસ્થ થયો અને ત્રીજીવાર પણ તાપસ બિનપારણે પાછો ફર્યો એમ તેને સમજાયું કે તે ઘણેજ ખેદ પામ્યો. પશ્ચાત્તાપપૂર્વક તેણે તાપસને ખમાવ્યો. સુમંગલ રાજ એ ઉત્તમ આત્મા છે. તેણે ઈશિદાપૂર્વક તાપસની વિડંબના કરી ન હતી. હાલ તે સમ્યક્ત્વી નથી પણ સામાન્યથી ધર્મને મહાન માને છે અને મોક્ષની ઇચ્છા ધરાવે છે. એક ત્યાગીની સાથે પોતાનું આવું વર્તન ગમે તેવા સંયોગોમાં પણ થાય એ સર્વથા અનુચિત છે એમ તે રાજ સમજતો હતો, અને તેથી તેણે તાપસપર આગળ પણ ક્યારે અભક્તિભાવ દર્શાવ્યો નહિ. તાપસ ક્રોધ કરે તો બલે, પોતાનોજ અપરાધ છે એવી તેની ભાવના હતી તેથી તેણે તો ક્ષમાજ ચામ્યા કરી પણ તેને ક્ષમા મળી નહિ. સુમંગલ રાજ પણ અંતે તાપસવ્રત સ્વીકારી વાનવ્યંતરમાં દેવ થયો અને ત્યાંથી ચ્યવી રાજના પુત્ર શ્રોણુક તરીકે જન્મ્યો છે, કે જે હાલ આ વાર્તાની નાયિકા સુબ્યેકાની બહેન ચેલણાના હરણને કરી રહ્યો છે અને અંતે તેના હૃદયહારના મુખ્ય મણિ તરીકે ગુંથાયો છે.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

સ્તેહસંબંધ અને કષ્ટ દોહલો.

“ પ્રિયે ! આજ તું શા વિચારમાં પડી છે ? કેમ, તારૂં મુખ ઉદાસીન જણાય છે ? ” શ્રેણિકે પલંગપર સ્થાન લેતાં ચેલણાને કહ્યું. શ્રેણિક-ચેલણાને ગાંધર્વલગ્નથી દંપતિ તરીકે જોડાયાને અને લગ્ન પછી તરતજ ચેલણાને પટ્ટરામીપદે સ્થાપ્યાને હાલ કેટલોક સમય વીતી ગયો છે અને નવદંપતી બાકી તરીકેના કેટલાક લ્હાવા પણ લેવાઈ ચુક્યા છે. અત્યારે રાજા અંતઃપુરમાંના ચેલણાના પ્રસાદે શયન-સ્થાનમાં જ્યાં તેનો શયનપલંગ છે ત્યાં આવી ચેલણાપર નજર ફેંકી, પણ તે વિચારનિમગ્ન હોવાથી રાજાની સામે ગાંધ નહિ. જ્યાં સુધી રાજાના મુખથી ઉપરોક્ત વાક્ય નીકળ્યું નહિ ત્યાં સુધી પોતાની પાસે રાજા આવી બેસે છે એ પણ તે સમજી શકી નહિ, પણ જ્યારે રાજાનું વાક્ય શ્રવણ કર્યું ત્યારે તેણે ચમકવાને બદલે રાજા તરફ જરી રોષમય તીરછી નજર નાંખી.

“ વ્હાલી ! મેં અથવા કોઈએ કાંઈ અપરાધ કર્યો છે ? ” ફરીથી રાજાએ પૂછ્યું.

“ હીક, જાઓ, મને છેડશો નહિ. ” ચેલણાએ બીજી તરફ મુખ ફેરવી રોષભર્યા સ્વરે કહ્યું.

“ નહિ છેડીશ, પણ કોપનું કારણ તો દાખવ ? ” રાજાએ પૂછ્યું, પણ જવાબ મળ્યો નહિ ત્યારે “ મને લાગે છે કે વખતે સુજ્યેષ્ઠા સાંભરી આવી હોય. ” શ્રેણિક કલ્પના કરી કહ્યું. શ્રેણિક રાજાએ ચેલણાને સુજ્યેષ્ઠા યાદ કરતી અને ઉદાસીન થતી ઘણી વખત જોઈ છે, પણ સુજ્યેષ્ઠાની સાથે વિયોગ થવાનું કારણ પોતાની ભૂલ છે એમ સમજી તે આવા વખતે ચૂપકી ધારણ કરી સમય વીતાવી દેતો અને તે પ્રેમાળ પત્ની પતિને સાનુકૂળ થઈ જતી. આજે રાજા વિલંબ ધારણ કરી શક્યો નહિ, તેથી તેનાથી આવી રીતે પૂછાઈ જવાયું. રાજાને આ જ કલ્પના થવાનું કારણ સ્પષ્ટ હતું, કેમકે બાજી કોઈ રીતે ચેલણાને અસંતોષ અથવા ઉદાસીનતા થાય એમ તે રાજાના અંતઃપુરમાં અથવા બીજે કાંઈપણ કારણ ન હતું.

“ સુજ્યેશના નામનું ઉચ્ચારણ કોઈએ શામાટે કરવું જોઈએ ? ”
ચેલણાએ પતિ તરફ એક રોષભર્યો વક્ર દષ્ટિપાત કરી કહ્યું.

“ સુજ્યેશ જેથી વિરાગિની આર્થાનું નામોચ્ચારણ કરવાનો
આધકાર જગતમાં સૌ કોઈને છે. ” રાજાએ કહ્યું.

“ પણ તેના વિશ્વાસઘાતિઓને નથી એ કેમ જૂલાય છે ? ”
ચેલણાએ સામર્થ્ય કહ્યું.

“ બહાલી ! સત્ય છે કે હું વિશ્વાસઘાતી છું, પણ મેં ઈશ્વારપૂર્વક
કાંઈ કર્યું નથી તો પછી મને દોષ દેવા એ અયુક્ત છે. હું સુજ્યેશને
જૂલી ગયો નથી પણ માફ હૃદય તેને ધણાજ પૂજ્યભાવથી પૂજે છે.
બહાલી ! મારા મને તારા અને સુજ્યેશમાં અભેદભાવ માનેલો છે
એ આજન્મ કાયમ રહી ભિન્નભિન્નરૂપે મારી પ્રવૃત્તિઓને ગોચર તમે
બંને બાળાઓ થશો. આ ઉપરાંત પણ મારા અપરાધનું પ્રાયશ્ચિત્ત તું
શું કરાવવા માગે છે ? ” શ્રેણિકે પ્રેમભાવે પ્રિયાને કહ્યું, અને મુખ-
પર મીઠી નજર ફેરવી.

ચેલણા એ જોટલી બુદ્ધિમતી છે તેટલીજ સહૃદયા પણ છે.
પતિ એજ પરમદેવત માને છે. તેનું પ્રેમાળ હૃદય પ્રેમકલહમાં પણ
પરાજયથી ડરતું નથી. પતિના આદરને પાત્ર હોવા છતાં તે હૃદયથી
પોતાને પતિની દાસીવત્ માને છે. પ્રેમ અને આદરના બદલામાં
પતિને સદ્ગર્ભે યોજવો એવી તેની ભાવના છે. શ્રેણિકે રાજા એ હાલ
જૈનધર્મી નથી પણ તે સત્યપ્રિય છે, અને તેથી તે સત્યને સ્વીકાર
કર્યા વિના રહેશે નહિ એજ નિશ્ચયથી તે ધણી વખત જૈનધર્મનાં
તત્ત્વોને રજુ કરે છે અને રાજાની પાસે તેનો ઉઠાપોઠ કરાવે છે.
શ્રેણિકે કહેલા ઉપરોક્ત (તું શું પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવવા માગે છે ?)
વાક્યથી પતિના ધર્મ્મહિતનો પ્રસંગ સમજતાં અતિવરાએ ચેલણા
અભિમુખ થયું. તેની વૈમનસ્યતા જતી રહી. પતિના આવા નિશ્વસિ
બહાલથી તેનાં નયન સ્નેહભીનાં બન્યાં અને થોડી ક્ષણો માન ધારણ
કરી અંતે પતિને સ્વતંત્ર અર્પણી તેણીએ ભાવમય નયનને પતિના
નયનની સાથે યોજ્યાં અને પછી શાંતભાવે બોલી.

“ સુજ્યેશએ સ્વીકારેલા માગને સન્માન આપવું એ સિવાય
બીજું કોણ કયું પ્રાયશ્ચિત્ત કોણ માગે ? ” બોલતાં રાજાના હૃદયમાં
ધર્મામૃત રેડવાના પ્રસંગનો લાભ લેતાં ચેલણાએ નિજમુખકમલને

કાંઈક રાજના મુખની સમીપ સ્વેચ્છાએ સમર્પ્ય અને રાજાએ તે સપ્રણય ચુખી લીધું.

“ પ્રિયે ! તું કહે છે તે મને રૂચે છે, પણ મને તે વિષયમાં ઘણી શંકાઓ છે. મારા મનનું સમાધાન થવું જોઈએ. હું સત્યને અવશ્ય સન્માન આપીશ. ” પોતાની મધ્યસ્થતા દર્શાવવા પૂર્વક આંતરમ શબ્દો બોલતાં રાજાએ પ્રાણપ્રિયાને કંઈ વળગાવી લીધી અને બાહ્યાભ્યંતર પ્રેમની વૃદ્ધિની સાથે તે દંપતીનો સાંસારિક સંબંધ સત્કલ નહિ પણ સદ્કલ થવાને આજે પતિપ્રતિકૂલ બી રોપાયું. સેનક તાપસનો શ્રવ જે વાનવ્યંતર દેવ થયો હતો તે ત્યાંથી સ્વાયુઃ પૂર્ણ થયે ચ્યવી હાલ ચેલણના ગર્ભે આવ્યો અને હવે તે રાણીથી પોષાઈ રહ્યો છે. ગર્ભના પ્રભાવથી ચેલણને પતિના માંસ-ભક્ષણનો દોહદ થયો પણ પતિવ્રતા તેણીએ તે કોઈની આગળ જણવ્યો નહિ. દિવસે દિવસે તે શરીરે શુષ્ક થવા લાગી અને તેનું ચિત્ત ઉદ્વિગ્ન રહેવા લાગ્યું. શ્રેણિકને આ સમજતાં તેણે ચેલણને પૂછ્યું, પણ તે સતી સાધ્યાએ મોન પકડી કાંઈપણ કારણ બતાવ્યું નહિ છતાં રાજાએ ઉપેક્ષા કરી નાહ. તેણે આગ્રહ અને પ્રેમપૂર્વક પુનઃ પુનઃ પૂછા કરી, કે જેથી ચેટકૃત્રીને અનીચ્છાએ પણ કહેવાની ફરજ પડી.

“ નાથ ! મારી કૃશતા ત્રિગેરેનું કારણ આપ પૂછો છો પણ તે કહેતાં મારી શબ્દ કપાઈ જાય છે. વહાલા ! મારો કોષ્ટએ પરાભવ કર્યો નથી, મને કોષ્ટપણ પ્રકારની ન્યૂનતા નથી, કોષ્ટએ મારો આરાખંડી નથી તેમ દુઃસ્વનાદિનો પણ મને ઉપદ્રવ પણ નથી. મને દોહદ-જન્ય ઉદ્વિગ્નતા છે, મારો ગર્ભ દુષ્ટ છે અને તે દુષ્ટ ગર્ભના યોગથી મને દુષ્ટ દોહદ થાય છે. મારા હૃદયના ભાવો રાક્ષસી જેવા બની જાય છે. ” ચેલણાએ સ્વનયનથી અશ્રુ ખેરવતાં કહ્યું.

“ પ્રિયે ! ગમે તેવો દોહદ હોય તોપણ તે હું પુરો કરીશ, માટે તું મને બિનસંકોચે જણાવી દે. વહાલી ! પ્રાણને સાટે પણ દંણિક તારો દોહક પૂરો કરવાને તૈયાર છે. જો, આ તારું શરીર કેવું બનતું જાય છે ! પ્રિયે ! મને કથન કરવામાં તે સંકોચ હોય ? ” રાજાએ આશ્વાસન ભાવે દર્શાવતાં સંકોચાતી પ્રિયાને પૂછ્યું.

“ મને દુષ્ટને આપના મસના ભક્ષણનો દોહદ થયો છે ! ”

ચેલણાએ મુખ નીચું નમાવતાં ધીરથી કહ્યું, અને પછીથી તેણીએ જોડા નીસાસો મુક્યો.

“હીક, તું ચિન્તા ન કર. આ તારો દોહદ ગમે તે રીતે પૂરવામાં આવશે.” રાજાએ કહ્યું, અને તે ત્યાંથી ઉઠી અભયકુમાર મંત્રીની પાસે ગયો. અભયકુમારે પિતાની સામે આવી સન્માન આપ્યું અને પિતાજી કાંઈ મહત્વના કારણે આવ્યા હશે એ વિચારે તેણે રાજાની સાથે એકાંત કરી.

“પિતાજી! શી આરા છે?” મંત્રીશ્વરે શ્રેણિકને આસનપર આરૂઢ થયા બાદ કરકમલ જોડીને પૂછ્યું, અને રાજાએ ચેલણાના દોહદનો વૃત્તાંત કહી સંભળાવી તે કાર્ય કરવાનું મંત્રીને સોંપ્યું અને મંત્રીએ તે પૂર્ણ કરવાનું પોતાને શિર ઊઠાવી લીધું.

આવા દુષ્ટ દોહદથી શ્રેણિક અથવા અભયકુમારને ચેલણા વિષે કુશંકા ન થાય એ સ્વાભાવિક હતું. ચેટક મહારાજની પુત્રીને માંસ-ભક્ષણની ઈચ્છા અને તે વળી પતિના, એ સર્વથા અસંભનીય હતું; અને તેથી તે બંનેને ચેલણાના ચારિત્ર્યપર શ્રદ્ધા હોઈ જાય તેમ ન હતું. અભયકુમારે સાવધી માતાનો દોહદ પૂરો કરવા પોતાની મતિનો વ્યાપાર ચલાવ્યો અને અંતે એક યુક્તિ શોધી કાઢી. હવે તે કેવી રીતે દોહદાશા પૂરે છે તે આપણે આગલા પ્રકરણમાં જોઈશું.

પ્રકરણ ૧૬ મું

દોહદપૂર્તિ.

મહારાજ શ્રેણિક અને મંત્રીશ્વર અભયકુમાર ઉભય અંતઃપુર-માંના ચેલણાદેવીના પ્રાસાદના એક ખંડમાં આવીને હાજર થયા છે. તેઓની આ હાજરીનું કારણ બની શકે તેટલી રીતે ગુપ્ત રાખવામાં આવ્યું છે. સામાન્યતઃ દેવી પ્રતિદિન શોષાતાં જાય છે એમ નિકટ રહેનારી દાસીઓ સમજી શકી છે, પણ તેનું કારણ શું છે એ બેદ કોઈના કળવામ આવ્યો નથી. તેઓ આપસ આપસમાં આ વિષે ભિન્ન ભિન્ન કારણો કહ્યે છે, તેમાં કોઈની કલ્પનામાં દોહદ-દોહલો પૂરો ન થવાનું કારણ પણ કલ્પાઈ ગયું હશે, છતાં દોહદનો વિષય

શું છે તે વિષે તો સૌ કોઈ અંધારામાંજ છે. એક પતિવ્રતા ચેટક મહારાજની જૈનપુત્રી પતિના ઉદરના માંસને ખાવાની ઈચ્છા કરે એ સર્વથા અસંભાવ્ય હોવાથી તેની અતીવ વિચક્ષણુ એવી પણ સખીઓ કે દાસીઓ ત્યાંસુધી પોતાની કલ્પનાના ઘોડા દોડાવી ન શકે એ સ્વાભાવિક છે, તોપણ પટ્ટરાસીનો કોઈ ખાસ દોહદ પુરો કરવાં મહારાજ અને મંત્રીશ્વર હાલ અહિંઆ પધાર્યા છે એમ તો ચેલણાની સામીખ્યવર્તી એક પ્રિયદાસી સમજી ચુકી છે. આ દાસીને આપણે હંસાના નામથી ઓળખી શકીશું, કે જેના નામથી અત્યારે અલય-કુમારે હાક મારી છે અને દેવીને આ એક બાળુ પડતા અને લગભગ ઘણી બારીઓ બંધ હોવાથી આજી અંધકારવાળા ખંડમાં મોકલવા તેને સૂચના કરી છે.

મંત્રીશ્વરની આ સૂચનાથી હંસાએ પોતાની સ્વામિનીને તે ખંડમાં જવા વિનવ્યું. ચેલણા સમજી ગઈ હતી કે મને મારો દોહદ પુરો કરવા ત્યાં બોલવવામા આવે છે, અને તેથી તેનું હૃદય ધ્રુજવા લાગ્યું. એક સખત, હૃદયમાં આઘાત થયો અને આખા શરીરે કંપ ધ્રુવ્યો. પોતે પોતાની જાતને ભારે ધીકારવા લાગી અને પોતાના પાતિવ્રત્ય વિષે પોતાનેજ અનેક શંકાઓ અને તન્નન્ન્ય વિતર્કો થવા લાગ્યા. હું એક જૈનમહારાજની પુત્રી અને પ્રભાવતી તથા સુખ્યેષ્ટા જેવી ધર્મિષ્ઠ તથા પતિવ્રતા અને સાધ્વી સ્ત્રીરત્નની ભગિની થઈ આ શું ઈચ્છી રહી છું, એ વિચારથી તેણીને પોતાના પર બહુ બહુ ઘૂણા આવવા લાગી. આપણે જાણીએ છીએ કે એક મહારાજની આ પુત્રી એક વિચારવિહીન સ્ત્રી માત્ર નથી, પણ તે પરમ વિવેકિની હોઈ મહારાજ શ્રેણિક જેવાને પણ વિવેકના માર્ગમાં અવસરે દોરો શકે તેવું એક સ્ત્રીરત્ન છે. તેનો વિવેકસૂર્ય દોહદના વિચારજન્ય વાદળોથી વારંવાર ઘેરાઈ જાય છે, પણ તેનો કાંઈ અસ્ત થયો નથી. તેના સ્વચ્છ સ્વાભાવિક વિચારો, તે પોતે હૃદયકુળની રાજકન્યા ચેલણા છે કે કેમ એવો અસમ્પદ પ્રશ્ન ઉઠાવે છે. દોહદથી પોતાના વિચારો અવળા દોરાય છે એ સારી પેઠે સમજતાં છતાંયે તે મુંઝવણમાં આવી જઈ પોતાની જાતનેજ દોષ દેવામાં દહાથહ ધરાવે છે. હંસાએ મંત્રીશ્વરના આવહાનને એક એ વખત સૂચવ્યા છતાંયે જ્યારે તે ખંડ તરફ જવા તૈયાર થઈ નહિ, ત્યારે તેણીએ ચેલણા દેવીને ફરી ત્રીજવાર

આસ વિનંતિ કરી છે અને તે વિનંતિ પર પણ ધ્યાન દેવા ચેલણાનું દિલ માનતું નથી, છતાં જોતજોતામાં તે દિલ બદલાય છે અને ગર્ભના પ્રભાવથી ધડીકમાં પૂર્વના વિચારો પલટાય છે. તેને મનમાં થઈ આવ્યું કે હું પતિના ઉદરમાંસને ભક્ષણ કરું અને તે એકદમ શ્રેણિકવાળા ખંડ તરફ જવા તૈયાર થઈ જાય છે. તે અત્યારે જીવન-ભર કેળવાયલા ભાવોનો કાચુ ખોદ ખેદી છે અને તેની ગર્ભજન્ય નિર્દયવૃત્તિ તેને આસનપરથી ઊભી કરી દે છે. ગર્ભોદ્ભવ ભાવનાઓ-એ તેની સ્વાભાવિક ગર્ભાલસતાને પણ દુર કરતાં આંચકો ખાધો નથી, અને હવે તે રાજા તથા મંત્રીથી અલંકૃત આછા અંધકારવાળા ખંડમાં પગ મુકે છે, કે જ્યાં પ્રથમજ અભયકુમાર મંત્રીશ્વર પર તેની નજર પડી છે. પટ્ટરાણી શંકાઈ, શરમાઈ અને એકદમ પડયા દષ્ટિપાતને પાછો ખેંચવા વ્યથા બની ગઈ. દષ્ટિપાતને ખેંચી લઈ તે નયનને નીચાં ઢાળી સ્થિર થઈ જાય છે, તેની ગતિને મંત્રીશ્વરની પ્રભાવમય સુદ્રાનો પ્રભાવ અટકાવી દે છે.

મહાબુદ્ધિશાળી આ રાજદારી પુરૂષ અભયકુમાર સમજે છે કે અત્યારે પોતાની આ સાવકી માતાની શી સ્થિતિ છે? તેણીને પોતાના જીવનની ભાવના વિરૂદ્ધ આ પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે અને તેનો ગર્ભ બળાત્કારે તેને આ પ્રવૃત્તિ કરવા પ્રેરણા અને જોસ આપી રહ્યો છે, પણ તેની જન્મસિદ્ધ પાતિત્રત્યભાવના તેનું પડખું છોડવા માગતી નથી, એ વિગેરે મંત્રીશ્વરને કાંઈપણ અનુભૂતું છેજ નહિ. પિતાને અનીષ્ટ ન થાય અને માતાનો દોહદ પૂરાય એવી સર્વ વ્યવસ્થાનો સૂત્રધાર તે અત્યારે મહારાણીને આમ અતિ સંકુચિત થવામાં કાંઈપણ શ્રેયઃ જોતો નથી, અને તેથી તે પોતાની ભક્તિના આવરણમાં પોતાના પ્રભાવને સંહરવા સાથે ચેલણાને કર્તવ્યદિશા તરફ દોરે છે.

“માજી ! તમે અંદર પધારો અને આ પલ્લંક પાસેના ભદ્રા-સનપર ખીરાજો. તમારો પુત્ર તમારા દોહદને પુરવાં પિતાની આજ્ઞાથી તૈયાર ઉભો છે. પિતાજી પ્રોતે પણ તમારો દોહદ પુરવામાંજ સર્વ શ્રેયઃ સમજે છે તો તમારો દોહદ શું કહે છે તેને છોડી દઈ અન્ય વિચારો કરવા અને સંકેચવૃત્તિ રાખવી એ અસ્થાને છે. તમે એજ વિચારો કે તમારો દોહદ શાની ઈચ્છાઓ કરે છે? હું પ્રાર્થના કરું છું કે એમાં હાલ તમે ખીલકુલ ઔચિત્ય અનેાચિત્યની જનનજની

જાળને ઉકેલવા ચિત્ત ન આપશો.” અભયકુમાર મંત્રીએ ભારે આદર અને વિનયતાથી આ સર્વ ઉચ્ચાર્યું.

જ્યારે ચેલણાએ ઐશ્વિક મહારાજ આગળ પોતાના દોહદની અમુક કાળ શુભ રાખેલી વાત પ્રગટ કરી હતી, ત્યારે તે તો એમજ સમજતી હતી કે પોતાનો દોહદ ભાગ્યેજ પૂરાય; પણ અત્યારે જ્યારે દોહદ પૂરવાની વાત મંત્રીશ્વર કરી રહ્યો છે, ત્યારે તેને સમજાયું કે મહારાજ પોતાનું અનીષ્ટ સ્વીકારીને પણ દોહદ પૂરવા તૈયાર થયા છે. અભયકુમાર જેવો પરમવિનયી માતૃભક્ત પુત્ર મારા જેવી અધમ ઇચ્છાવાળી માની આગળ હાજર થાય ત્યારે મારે તેને શું મુખ દર્શાવું, એવી વૃત્તિથી ચેલણાને જે સંકુચિતતા ઉત્પન્ન થઈ હતી તે ભાગ્યેજ એકદમ હઠાવી શકાય તેવી હતી, વિરૂદ્ધ મંત્રીનાં વચનોએ ઉપરોક્ત સમજ થતાં પોતાના પ્રતિ મહારાજનો કેવો આદર અને પ્રેમ છે એ સ્પષ્ટ જાનથી પ્રથમ તો એ સંકુચિતતામાં તેને તેની પોતાની જાતપરની ભારે ઘૂણા આવી ભળી, પણ આ ચાલુ ભાવે ઝાઝો સમય ટક્યા નહિ. દોહદપર ધ્યાન આપવાની મંત્રીશ્વરે કરેલી સૂચના ભારે વેગથી બળ કરીને આગળ આવતાં ન સમજી શકાય તેવી રીતે સંકુચિતતા અને પતિપ્રેમ તે રાક્ષીના હરમાંથી ખસી ગયાં. તે દોહદની ઇચ્છાઓને આધીન બની ગઈ. તેના જાન્યુના જીવનનું સ્વત્વ અત્યારે નહિવત્ બની ગયું અને તે સમય સંશંક પણ નિર્દય રીતે આગળ કદમ ધરવા લાગી. જઈ ભદ્રાસનને પોતાના સ્વાભાવિક નૈર્દયથી બાહ્યદષ્ટિએ તો તેણીએ શોભાચુંજ એની ના કહી શકાય તેમ નથી.

કહેવાની જરૂર નથી કે દોહદ પૂરવાની વ્યવસ્થામાં મંત્રીશ્વરે કોઈ જાતના ખામી ન રાખી હતી. ચેલણા આવીને જ્યાં આસન લે કે તરતજ આ દોહદ પૂરવાનું કાર્ય કરી નાખવાનું હતું. આમાં શું યુક્તિ યોજવામાં આવી છે એ વાતનો વિચાર કરવા ચેલણાને વખતજ ન મળે એમાંજ વધારે ઉચિતતા જણાયાથી મંત્રીએ વિશ્વંબને આદર ન આપવાનું પ્રથમથીજ વિચાર્યું હતું. ભદ્રાસનપર સ્થાન લેતાં ચેલણા ખાત્રીથી જોઈ ચુકી હતી કે મહારાજ પોતે પદ્મકપર સુતેલા છે, પણ તે સમયે તેનો પતિપરનો આદર ગર્ભજન્ય ભાવોથી આચ્છાદિત થયેલાં હોતાં તે પાતિવ્રત્ય ધર્મથી નબળા અને સુસ્ત થયેલી હતી, કે જથી તે પોતાની યોગ્યતા ભૂલી જઈ ઘૂંટ બની હતી.

પતિભક્તા કુળવતી આ મહારાણી અત્યારે નિર્દયતામાં એક રાક્ષસીના રૂપમાં ફેરવાઇ ગઈ હતી એમ કહીએ તો તેપણ કાંઈ ખોટું નથી. કેમકે અભયકુમારે શ્રેણિક મહારાજના ઉદરનું માંસ કાપી કાપી તેને આપવા માંડ્યું તેને તે નિઃશંક ખાવામાં પોતાનો આનંદ સમજતી હતી, એટલુંજ નહિ બધે પોતાની આંખે વારંવાર મૂર્છિત થઈ જતા મહારાજને જોતાં છતાં પણ તેને હૃદયમાં દયાદાતા ઉત્પન્ન ન થતી હતી. પણ આપણે જાણીએ છીએ કે આ દોહદથી ઉત્પન્ન થયેલી પરિણતિ છે, તેથી તે દોહદ પૂરો થતાં અવશ્યમેવ શાંત પડેજ. દોહદ પૂરો થતાંજ ચેલણા પાછી પોતાની સ્વાભાવિક વૃત્તિમાં આવી જાય છે અને પોતે પોતાના નીચ કૃત્યની અવધિ જીવે છે તો તેને તે જાતી નથી. પતિના પ્રાણને હરનારી હું પાપિણી પ્રાણને કેમ ધારણ કરી રહી છું એવા વિચારોએ તેને વિદૂલ અને વ્યાકુલ બનાવી દીધી. જે સ્ત્રી દોહદથી થયેલી સર્વથા પરાધીન દશામાં પણ પોતે પોતાના પતિનું ઉદર માંસ ભક્ષણ કરી રહી છે એવા વિચારથી મધ્યે મધ્યે હૃદયમાં કંપી ઉઠતી હતી અને રાક્ષસીરૂપના ભાવમાં પણ ન સમજી શકાય તેવી ગુપ્ત રીતે પાતિવ્રત્યભાવને હૃદયમાં વહેવડાવતી હતી, તે અત્યારે પોતાના કૃત્યનો કેટલો પશ્ચાત્તાપ કરતી હશે એ કલમથી ચીતરી કદિપણ ખ્યાલ ન આપી શકાય એવી વાત છે. આ પશ્ચાત્તાપના પ્રથમ આવેગેજ તેને મૂર્છિત બનાવી દીધી હતી. સમ્યેત કરાયા પછી ખેદના ઊંડા ખાડામાં ઉતરી ગયેલી ચેલણાને બહાર કર્ષવા શ્રેણિક મહારાજએ પોતે પોતાની સ્વસ્થતા દર્શાવવા વાર લગાવી નહિ. શ્રાણુકે પોતાનું ઉદર દર્શાવી રાણીને વિશ્વાસ ઉપજાવ્યો કે પોતે સર્વથા અક્ષત છે. અભયકુમારે પોતાના બુદ્ધિકૌશલ્યથી અર્ધસહિત સસલાનું માંસ શ્રેણિક મહારાજના પેટપર એવીરીતે રાખ્યું હતું કે, બીજને તો એમજ સમજાય કે ઉદરનેજ ચીરી આ માંસ કાપવામાં આવે છે, વળી આ કાર્યને સંપૂર્ણ કરવામાં પ્રકાશની એછાશ પણ સહાયક હોવાથી કોઈપણ બુદ્ધિમાન તેનો ખરો ભેદ એકાએક ન પામી જાય એ ખાસ બનવા જેવું હોવાથી તે વખતે ચેલણા પણ એ ભેદને પામી ન શકી હતી. આજ કારણથી ચેલણાનો દોહદ પુરાયો અને તે છતાંજ શ્રેણિક મહારાજ પોતે પોતાને સત્ત્વ જ અક્ષત દર્શાવી રહ્યા છે, કે જે અક્ષતતાથી રાણી પોતાના ખેદને દુર કરી પાછી આનંદમાં આવે છે.

કહેવાની જરૂર નથી કે તેના એ આનંદમાં દોહદસમયના પોતાના અભિલાષથી બનેલા કાર્યની સ્મૃતિજન્ય જાડી ગત્તાની છવાયલી હતી અને હવે આગળપર પણ તે ઘસાતા રૂપમાં છવાયલી રહેશે. બન્યું ન બન્યું થતુંજ નથી, પણ પરિણામ જે તેવા રૂપે અનીષ્ટમાં ન આવે તો તે ઓછુંજ ડાંખે એટલું તો આ સ્થળે ચોક્કસ છે; કેમકે પોતાની સાચી વૃત્તિઓને સ્થાન આપવા જગા રહે છે, કે જે હવે આગલા પ્રકરણમાં આપણે જોઈ શકીશું.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

પુત્રપ્રસવ અને રાજાનું ઔચિત્ય.

“પ્રમોદ ! પેલી દાસીને અહિં આં બોલાવી લાવ.” અંતઃપુરના મોખરાપર આવેલા એક રમણીય પ્રાસાદના કાંઈકે રસ્તાપર પડતા ઝરૂખામાં બેઠેલા મહારાજા શ્રેણિકે તીરછી નજર કરતાં, પોતાની ડાબી બાજુએ કંચુકીઓના રહેઠાણની પાછળના ભાગમાં અશોકવનિકામાં જતા એક રસ્તાપર આવી રહેલી હંસાને જોતાં તેને પોતાની પાસે બોલાવી લાવવા પોતાના એક પરિચારકને કહ્યું.

“જેમ દેવની આરા.” એ શબ્દો બોલતાંની સાથેજ તે તરત ત્યાંથી ઉઠ્યો અને પ્રાસાદની નીચે ઉતરી અંતઃપુરના કોઠની અંદરની રાંચે એક નાનીશી પગદંડીએ થઈ દાસીની પાસે ગયો.

હંસા એ અતીવ વિચક્ષણ અને સમયસૂચી હતી. પરિચારકને જોતાંજ તે કળી ગઈ હતી કે તે મહારાજાને કોઈ નિર્દેશ લખને આવેલો છે. પોતે જે કાર્યને માટે અત્યારે યોગ્ય છે, તે જોકે મહારાણીની આરાધીજ કરવામાં આવ્યું છે, તોપણ તે બહુ સુંદર તો નથીજ એમ હંસા સારી રીતે સમજતી હોવાથી અત્યારે તેનાં મનમાં છુપી વ્યગ્રતા આવી ગઈ હતી. તેને સ્વાભાવિક શંકા થઈ કે મહારાજા આ ગુપ્ત કાર્યથી ગમે તે રીતે વિદિત થઈ ચુક્યા છે. સ્ત્રીત્વને છાજતી વૈદગ્ધ્યપૂર્ણ ધૃષ્ટતા હોવા છતાંયે તે અત્યારે એકદમ અચકાઈ ગઈ.

“મહારાજા તમને બોલાવે છે.” પરિચારકે પોતાને મળેલી આરા હંસાને જણવી દીધી અને પોતાની સાથે ચાલવા ઇશારો કરી તે

પાછો ફર્યો કે હંસા પણ તેની પાઞ્જળ ગઈ.

જેમ તે એક પછી બીજી કદમ આગળ મુકવા લાગી તેમ તેને ભય ઉત્પન્ન થયો હતો તે વધવા લાગ્યો. પ્રચંડાદિ મહારાજની પોતે પણ ગુન્હેગાર છે એમ તેને સમજતાં પગમાં કંપ થવા લાગ્યો. પ્રાસાદનાં પગથીયાં ચઢતાં તે પોતે લથડી જશે એમ તેને લાગ્યું, છતાં પણ મહારાજની પ્રિય પટ્ટરાણી ચલણાની આજ્ઞા પોતે ઉઠાવી હતી એ વિચારેએ તેને આપેલા કાંઈક બળે તે સર્વથા ભયભીત થયેલી ન હોવાથી સારાંકે પણ ધૈર્યને સાવરતાં શ્રેણિક મહારાજની આગળ જઈને ઊભી રહી.

“ કેમ, અત્યારે આ પ્રભાતના સમયે ક્યાં ગઈ હતી ? તારી સ્વામિનીના શુભ સમાચાર શા છે ? ” શ્રેણિક મહારાજ પોતે પ્રસવ સંબંધી કાંઈપણ ન જાણતા હોવાથી તેમણે હંસાને આ લગભગ પ્રસવના કાળને ઉચિત એવો આજ્ઞકાલ કરાતો સાદોજ પ્રશ્ન કર્યો હતો, પણ તે દાસી અત્યારે આ પ્રશ્નને માર્મિક સમજી ખોટું ચલાવામાં જોખમ સમજતી હતી. શ્રેણિક મહારાજનાં અંતઃપુરનાં દાસદાસીઓ સ્વભાવતઃ ચાલાક અને સરલ હતાં. તેઓ અંતઃપુરની બાબતોમાં પોતાને જે આજ્ઞા મળી હોય તે સિવાય અન્યત્ર ભાગ્યેજ માયું મારવાને પસંદ કરતાં હતાં. આજ કારણથી તે ક્યારે તેવું ધર્મી-મત્સરની શાળાશ્પ ન બન્યું હતું કે નકામી ચર્ચાઓને હાથમાં લઈ અંદર અંદર વૈરાગ્યને સળગાવી રાજકર્તાને રાજકીય કાર્યો વિસરાવી દે તેવી રીતે શુંચવાવી મારે.

ચલણાએ પોતાને જે કાર્ય કરવા યોગ્ય હતી, તે કાર્ય સર્વથા શુભ રાખવાનું છે એમ હંસા સમજતી હોવાથી તેને સ્ફેટ મહારાજની આગળ પણ કરવો ઉચિત નથી એમ તેની માન્યતા હતી, પણ તેણીને લાગ્યું કે જેમાં પોતાને જોખમ ન હોય તેપણ મહારાજની આગળ ન જોપવી શકાય એવો અમારો ધર્મ છે, તો આ આવી વાત કેમ જોપવાય ? અને વળી મહારાજ આ વાતથી વિદિત હોય એમ સમજાય છે તો તેને છુપવવાનો અર્થ શો ? દેવી પોતે પણ આ કાર્ય કરતાં કરાવતાં અસહભાવથી પ્રેરાયાં નથી અને રાજનું હિત ચિંતવીનેજ તેમણે મને આવો નિર્દેશ કર્યો છે, તો મારે સ્પષ્ટ કથન કરવું એ સિવાય અન્ય કાંઈ માર્ગ મારામાટે નથી. વળી

દેવીએ આ વાત છુપવવા જણવ્યું છે, પણ તે લાંબો સમય મહારાજની છુપાવી શકાય એવી ક્યાં છે? આમ ઉલટાસુલટી તેની મનોરથમાલા ક્ષણભર ફરવા લાગી, પણ છેવટે તેને લાગ્યું કે પોતાને સત્ય બોલવામાં જ અનુકૂળતા અને ધર્મ છે અને દેવીનો વાત છુપવવા સંબંધી આદેશ સામાન્યજ છે, તેથી તે સત્ય કથન કરવાનાજ નિશ્ચયમાં આવી.

“શ્રીમતીદેવીએ આજ મધ્યરાત્રિએ પુત્રનો પ્રસવ કર્યો છે, પણ તે દુષ્ટદોહદના કારણથી કે અન્ય ગમે તે કારણથી પિતાનો વૈરી છે એમ સમજતાં તેમણે તે પુત્રનો ત્યાગ કરવા મને આજ્ઞા કરી અને મેં સ્વામિનીની આજ્ઞા મસ્તકે ચડાવી તેને અશોકવનિકામાં ત્યાગ કર્યો છે અને અત્યારે હું ત્યાંથીજ આવી રહી છું. મહારાજ! આ કાર્ય યોગ્ય અયોગ્ય ગમે તેમ હોય, પણ તે વાતનો વિચાર કરવાનું કાર્ય માફ ન હોવાથી મેં મારી ફરજ બજાવી છે.” હંસાએ પોતાની પ્રવૃત્તિને સાફ સાફ જણવી દીધી.

ચેલણાદેવીનો ગર્ભકાળ પુરો થઈ જવા આવ્યો હતો, તેથી શ્રેણિક મહારાજના મનમાં સંભાવના હતી કે આજકાલ પોતાની પ્રિયપત્નીના પ્રસવસંબંધી વધામણી મળશે, પણ અત્યારે તેને તે વધામણી આવા રૂપેજ મળી. હંસા તો શંકિતજ હતી, પણ મહારાજને ક્યાં શંકા હતી કે ચેલણાએ શામાટે આ માર્ગ લીધો છે? દોહદની દુષ્ટતાથી ચેલણા આ કાર્ય કરવા પ્રેરાઈ, પુત્રમોહ પણ ન ગણ્યો એ તેના પાતિવ્રત્યથી શ્રેણિક અત્યંત પ્રસન્ન થયો. પહેલાં પણ તેનો ચેલણાપર અત્યંત આદર અને પ્રેમ તો હતોજ, પણ આ બનાવથી તેમાં અતિશય વૃદ્ધિ થઈ; છતાં તેને સમજાયું કે રાણી પાતિવ્રત્યને ઊજાવું કરવા જતાં તેની વૃત્તિઓ અમુક પ્રકારના અનૌચિત્ય તરફ ઢળી ગઈ છે. પણ ક્ષણમાત્રમાં કર્તવ્યની આતુરતાથી તે સ્વભાવસ્થ કાર્યવ્યવૃત્તિવાળો થઈ ગયો અને અશોકવનિકામાં પોતાની સાથે આવી તે બાલકને ક્યાં રૂંદી દેવામાં આવ્યું છે તે દર્શાવવા તેણે હંસાને ફરમાવ્યું.

હંસાએ પોતે સત્ય હકીકત રજુ કરી ત્યારેજ તે શ્રેણિકના ઇગિતાકારોથી સમજી ગઈ હતી કે પોતાની સ્વામિનીનું કાર્ય મહારાજને ગમતું આવ્યું નથી, પણ તેની સાથે એ પણ તેના સમજવામાં

આવ્યું હતું કે મહારાજને આમાં ગેરવાજખીપણાથી અણગમતા ભાવ પેદા થાય એ સિવાય અન્ય કોઈ ભાવ જાગ્યો નથી, અને આજ કારણથી તે અત્યારે પૂર્વના કરતાં વધારે સ્વસ્થ થઈ હતી. તેણીએ મહારાજની સાથે જઈ પોતે ત્યજેલા બાલકને દર્શાવ્યું.

“અહો! આ બાળ ચંદ્રની જેમ આ સ્થળને કેવું પ્રકાશી રહ્યું છે!” શ્રેણિકે અશોકવનિકાના એક અશોકના તરૂંતળે બાળકને જોતાંજ સાશ્વત્ત મોહમિશ્રિત ઉદ્ગારો નીકાળ્યા.

તે પછી શ્રેણિકે તે બાળક, ચેલણાની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રને તત્કાલ પોતાના હસ્તમાં લઈ લીધો અને પોતાને ઇચ્છિત કોઈ અપૂર્વ વરદાન તરીકે મહાન લાભ મળી ગયો છે એમ તે પૂર્વભવ સંબંધના સંસ્કાર વશાત્ત મોહાસક્ત ચિત્તે માનવા લાગ્યો.

“દેવીથી આવું પ્રથમ પ્રસવેલું પુત્રરત્ન કેમ ત્યજ્ય ?” મહારાજ શ્રેણિકે પછી તે બાળ હંસાના હસ્તમાં સમર્પતાં કહ્યું.

હંસા આમાં શું બોલી શકે ? તેણીએ કાંઈપણ વિધિનિષેધ ન કરતાં વગર હૃદયનો એક નિરર્થક જીકારો ભણી સાવધતાથી તે બાળકને લઈ લીધું. અત્યારે હંસાના હસ્તમાં તે બાલક રૂંકી દેવાના સમયમાં જ હતું તેનું તેજ છે, પણ હંસાની વૃત્તિઓમાં તો કદાચ બિન્નરૂપેજ જણાય તો સર્વજ્ઞોના કાર્મચંધિક મહાન્ સિદ્ધાંતાનુસારે કાંઈ નવાઈ નથી. અશોકના ઝાડતળે જ્યારે તે પડ્યું હતું ત્યારે કોણ કહી શકે કે તે ભવિષ્યનો સમ્રાટ થશે, પણ અત્યારે તો સહજ કલ્પના કરી શકાય તેમ છે કે તે ભવિષ્યમાં મહારાજ કેમ ન થાય ? કારણ કે તે શ્રેણિક મહારાજની પ્રિયપત્ની પટરામીનો પ્રથમ પુત્ર છે. કહેવાની જરૂર નથી કે હવે શ્રેણિક મહારાજ પોતે હંસાની સાથે સીધા ચેલણાના આવાસમાં જાય છે.

“સ્વામિનિ! હંસાની સાથે મહારાજ અત્ર પધારે છે.” ચેલણાની એક દાસીએ મહારાજને આવતા જોઈ પોતાની સ્વામિનીને સમાચાર આપ્યા. આ સમાચાર મળતાંજ ચેલણા સમગ્ર ગઈ કે, હંસા બાલકનો ત્યાગ કરી શકી નથી, પોતાની કુક્ષિથી પુત્રની આશાવાળા મહારાજ તેને તેમ કરવામાં વિઘ્નભૂત થયેલા હોવા જોઈએ. તેની ધારેલી વાત નિષ્ફળ ગઈ છે એમ કલ્પતાં તે નિરાશ અને ખ્વાન બની. પતિના વૈરને પોષવાની શરૂઆત પોતાને શિર આવી પડશે

એ સમજથી તેનું હૃદય ધવાયું. આવી સ્થિતિમાં ખંડમાં સૂતિકાગૃહમાં પ્રવેશ કરતા મહારાજ અને હંસાને જોતાંજ તેણે શય્યાપરથી ઉઠવા પ્રયત્ન કર્યો.

“ દેવી! પ્રયાસ ન સેવો. ” તત્કાલ ત્યાં લાવી રખાયલા સિંહાસનપર બેસતાં મહારાજએ ચેલણાને શય્યાપરજ સ્થિર થવા સૂચવતાં કહ્યું. આ સૂચનાથી તે ત્યાંજ ઝાઠિંગણુને અટલી બેઠી. ચેલણા સ્થિર થઈ ન થઈ એટલામાં શ્રેણિકે હંસાતરફ દૃષ્ટિપાત કરતાં તે ચતુર દાસીએ બાળકના શરીરપર આવ્છાદેહું વચ્ચે દુર કર્યું અને મહારાજએ હસ્ત ધરતાં તેણીએ તે બાલક તેમના કરકમલમાં મુકી દીધું.

હવે શ્રેણિક આ બાલક, શરમ અને નાપસદગીથી નીચી નજર ઢાળી રહેલી ચેલણાને સમર્પતાં શું બોલે છે અને તેને શું પ્રત્યુત્તર મળે છે તથા આ એક પુત્રરૂપે શત્રુ કેવીરીતે વૃદ્ધિગત થાય છે તે આપણે આગળના પ્રકરણમાં જોઈ શકીશું.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

પાતિવ્રત્ય અને અનીચ્છાએ પુત્રપાલન.

“ વિવેકિનિ ! હૃદયવંશની કુળકન્યાને આવું, ચાંડાલિનીને પણ અયોગ્ય કર્મ દૃષ્ટિપણુ કર્તવ્યતરીકે ન હોઈ શકે. ” શ્રેણિકે ચેલણાના ઉત્સંગમાં પુત્રને મુકતાંની સાથે ઉચ્ચાર્યું. ચેલણા તે સંતાનતરફ નિરૂત્સાહ હતી. તેણીએ ફક્ત પોતાની અણુગભાભરી દૃષ્ટિ તે સુંદર પણ તેને સુંદર નહિ દેખાતા બાળપર ફેરવી. દૃષ્ટિ ફેરવતાં તેનું વાત્સલ્ય દ્રવવા લાગ્યું, પણ પાતિવ્રત્યભાવથી સંબંધ રાખતા તેના આજ્ઞામસિદ્ધ સંસ્કારો અને તન્નજન્ય વિચારો તેમાં તેને પ્રતિરોધ કરવા લાગ્યા. તેણે બાળપરથી તત્કાલ દૃષ્ટિ ઊઠાવી લીધી અને હૃદયના ગ્લાનિભાવનો સૂચક ચહેરો કરતાંની સાથે તેણે તે શ્રેણિકના મુખપર નાંખતાં ન નાંખતાંજ નીચી નમાવી દીધી. પોતાને આવીરીતે વર્તવામાં ખાસ મહત્ત્વનું કારણ છે એ ભાવ તેના ચહેરાપરથી શ્રેણિક સમજી શક્યો હતો, તોપણ તે કારણને ન પૂછતાં તેનું આ કાર્ય અતિ અનુચિત છે એજ મંતવ્યના આધારે તેણે આગળ કહેવા માંડ્યું.

“ હું જાણું છું કે સ્ત્રીઓનું સ્વસંતાનવાત્સલ્ય અપૂર્વ હોય છે.

અકુલીન, દુશ્ચારિણી અને અધર્મિષ્ઠ એવી પણ સ્ત્રીઓ સ્વસંતાનપ્રિય હોય છે, તોપણ તારા જેવી એક પતિવ્રતા આવી અનુચિત માર્ગ કેમ સ્ત્રી-કરવા તત્પર થઈ? સંતાનને માટે સ્ત્રીઓ દોહદ આકાંક્ષા રાખતાં તેને માટે અનેકાનેક પ્રયત્નો કરવામાં પણ ચુકતી નથી એ વાત લક્ષ્યમાં લેતાં, મગધદેશના રાજાની પ્રિય પદ્મરાણી પ્રથમપુત્રની આવી રીતે ઉપેક્ષા કરે છે એ અનુભવ મને આશ્ચર્યચકિત કરી મુકે છે.”

દુષ્ટ દોહદના કારણથી આવા પુત્રરત્નને ત્યજવાની હદમુધી જવું એ ભલે ચેલણાની સદ્વૃત્તિ હોય, પણ તે સ્ત્રીના વાત્સલ્યભાવનું સર્વથા વિરોધી છે એ જ્ઞાન હાલ શ્રેણિક મહારાજાને પુત્રમમતાના બળે જોસભેર સ્ફુરી રહ્યું છે, અને તેથી તેઓ ચેલણાની આગળ અનેકધા વાત્સલ્યભાવનો જ હાલ મહિમા ગાઈ રહ્યા છે અને તેનાપર લક્ષ્ય આપવામાં પોતાનો એક મહાન ધર્મ “ પાતિવ્રત્ય ” નબળો પડે છે, એવી દૃઢ સમજવાળી ચેલણાને તેઓએ સપ્રેમ મધુરરીતે સોપાલંબ દઈ પોતાના ચીલાપર વાળવા પ્રયત્ન કર્યો છે; છતાં તે ચેડામહા-રાજાની પુત્રીને શ્રેણિકનું વાત્સલ્યબોધક કથન જેવું જોઈએ તેવું અસર કરી શક્યું નહિ. પોતે જે માટે આ કાર્ય કરવા પ્રેરાઈ છે તે કોઈ સામાન્ય હેતુથીજ નહિ, પણ ખાસ મહત્વના હેતુથી એ વાત સ્પષ્ટ કરવી એમ તેને કરાયલા ઉપાલભે પ્રેરણા કરી, અને તેથી તેણે કાંઈક માનસિક સ્વસ્થતા ધારણ કરવા અને પોતે લોભેસો માર્ગ વાળખી છે એ સમજાવવા યત્ન કર્યો.

તેણીએ કહ્યું:-

“ નાથ ! હું આપનાથી પુત્રને ચાહનારી છું. આ પુત્રના સંજ્ઞ-વમાં આપ કહી શકો છો કે હું પુત્રવત્સલ નથી, પણ તેથી હું સર્વથા પુત્રવત્સલજ નથી એમ તો નજ કહેવાય. હૃદયવંશની કુત્રકન્યાઓ નરંતર પતિક્ષેપને ચાહનારી હોય છે, તેઓ પતિવિદ્રેષી પુત્રતરફ પોતાનું વાત્સલ્ય ન દર્શાવે એથી તેઓ વાત્સલ્યવતી નથી એમ કેમ કહેવાય ? મારા દોહદથી આપ જાણીજ શક્યા છો કે આ પુત્ર આપના શત્રુરૂપેજ છે; અન્યથા મને નરકમાં લઈ જાય એવો દુષ્ટ દોહદ થાયજ કેમ ? મારી બુદ્ધિ મને આ પુત્રથી કાંઈપણ ભવિષ્યમાં આપનું શ્રેયઃ જોવા દેતી નથી, વિરુદ્ધ તે મને આપનું અશ્રેયઃ કહાવે છે. પ્રિય ! આપ જેનાપર મમતા રાખો તે મને પણ અવશ્યમેવ મમ-

તાનું પાત્ર હોયજ, છતાં આપનો મોહ એક શત્રુપર યાય છે એમ મારો આત્મા મને સાક્ષી પૂરી રહ્યો છે. પતિના ક્ષેમમાં મારી હૃદય-વૃત્તિઓ સદા સચેત રહે એવા વિચારો ન્યાસુધી મારા જગતા છે ત્યાંસુધી મારા વિવેકમાં કાઈ જાતની ન્યૂનતા હોય એમ માનવાને માંડે હૃદય કળૂલ નજ કરે તો એ સ્વાભાવિક છે. નાથ ! મને સમજાતું નથી કે આવા એક પતિના શત્રુભૂત કલ્પાતા પુત્ર પ્રતિ હું કેવી રીતે વાતસલ્ય ધારણ કરી શકું અને મારા સ્તનપાનથી તેને ઉછેરી શકું ? આપના કથનપર મને સર્વથા આદર થઈ તેને અનુસરવામાં મારા ધર્મનો લોપ થતો હોય તેમ મને જણાય છે.”

ચેલણાની સમજ મથાર્થ હતી. તેણીએ પતિભક્તિમાં સર્વસ્વ સમાયણું જાણ્યું હતું, અને તેથી સંતાનમોહમાં ન મુઝાતાં તે ભાવિ ભાવોનાં સૂચક લક્ષણોનો વિવેક કરવા બરાબર શક્તિમતી થઈ શકી હતી. પ્રથમ પતિ અને પછી પુત્ર એ ખુદનો ન્યાય આ પતિમતા સ્ત્રીની નજર બહાર હોય એ કેમ સંભવી શકે ? તેણીનાં હૃદયગમ શબ્દોથી મોહવિવશ એવા શ્રેણિકને પણ સમજાયું કે તેના કહેવામાં ધણું વજ્રુદ છે. પણ ભાવિભાવ શ્રેણિકના હૃદયને મોહરહિત થવા દે કે કઠોર બનવા દે એમ હતુંજ નહિ, તેથી તે આશ્રયપૂર્વક આ બાળને ઉછેરવામાંજ ઔચિત્ય માનતો એક શાસ્ત્રીય હેતુ દર્શાવે છે.

“ પ્રિયે ! તારું કથન અને તારી વૃત્તિઓ હ્રમદા છે, પણ જો તું આ પ્રથમ પુત્રને આવી રીતે દુર કરીશ તો તને અન્ય સંતાનોની ક્ષેમકુશલતા રહેશે નહિ; માટે મારી એ ઇચ્છા છે કે તું આ પુત્રને પાલન કર. ” શ્રેણિકે નૈમિત્તિક હેતુ દર્શાવતાં સાથે પોતાની ઇચ્છા પણ દર્શાવી દીધી અને તે ત્યાંથી ચેલણાની મુંગી આધીનતા સમજતાં હવે સ્વઆવાસે ચાલ્યો ગયો.

હવે ચેલણાએ પોતાના વિચારો બાળુએ રાખ્યા. તેણીને ભાવિ ભાવની નિશ્ચિતતા સમજાઈ અને પતિની ઇચ્છાને અનુસરવા મનને તે તરફ વાળ્યું. પણ તે વળેકેમ ? આ બાળકને ઉછેરવામાં તેણે જોઈતું બધું કર્યું પણ તે સર્વ હૃદયવગરનુંજ થયું. ફક્ત પતિની ઇચ્છાને આધીન થતોજ કર્યું, બાકી વાસ્તવિકરીતે તો તે સમજતી હતી કે હું સર્પને દૂધ પાઈ ઉછેરવાનું કાર્ય કરી રહી છું. તેની તે સમજ તેણે અધારામાંજ રાખી હતી. હંસાજ માત્ર કેટલાક પ્રસંગોથી સમજ

શકતી હતી કે પોતાની સ્વામિની આવા અંતર્ભાવથી આ બાહ્ય પ્રવૃત્તિ કરી રહી છે, કેમકે બાલત્યજનના પ્રસંગમાં તેની કામગિરી હતી. પણ આ દાસી બહુજ ચાલાક અને ગંભીર હોવાથી તેણે પોતાનો અનુભવ પોતાના મનમાંજ સમાવી દીધો હતો. અત્યારમુધીમાં આ વિષે શ્રેણિક, અભયકુમાર, ચેત્રણા અને હંસા આ ચાર સિવાય અન્ય કોઇને કંઈપણ ખબર નજ હતી એમ જો કહીએ તો તે ખોટું નથી. આજ કારણથી આખું રાજકુલ આ પુત્રનિમિત્તે કરાયલા જન્મમહોત્સવમાં નિઃશંકપણે ભાગ લઈ તેણે પોતાનો અપ્રતિમ પ્રેમ અને રાજભક્તિ દર્શાવી હતી. આચાર પ્રમાણે વર્ધાપન, યાચકોને દાન અને પ્રાબુતોનો સ્વીકાર વિગેરે પણ પ્રિય પટરાણીના પુત્રજન્મને શોભતું સવ ભારે ઉછરંગથી કરવામાં આવ્યું હતું. કારાગૃહો છૂટા કરવામાં આવ્યાં હતાં, માનોન્માન વધારવામાં આવ્યાં હતાં અને લોકોનાં ઋણો રાજ્યથી ચુકવવામાં આવ્યાં હતાં. પ્રજાહિતચિંતક શ્રેણિક મહારાજની વશદાર નાગરિક પ્રજાએ પોતાનાં ગૃહો શણગારી, તોરણોથી સનાથ કરી, ધવલમંગલનાં ગીતોથી નિર્નાદિત અને હર્ષભર્યાં કરી મુક્યાં હતા, અને એવી રીતે આ પુત્રોત્સવની ઉજવણીમાં તેણે ભાગ લઈ શ્રેણિકના સ્વાભાવિક પ્રજવાત્સલ્યમાં વધારો કરી દીધો હતો. આખા મગધ દેશમાં જન્મ ઉજવાયો અને લોકોથી પુત્રનું કુશલ ઇચ્છાયું વિગેરે ભાગ્યવંતોનાં ત્યાં જન્મેલા ભાગ્યશાળીઓની વાતો છે તે કોઈથી ક્યાં અજાણી છે? આથી વધારે તેનો ઉલ્લેખ કરવો બહુ જરૂરનો ન હોવાથી તેને છોડી દઈ કહીશું કે, આ જન્મને દશ દિવસ વીતી જતાં શુચિશુદ્ધ થયા પછી પુત્રનું નામ ‘અશોકચંદ્ર’ પાડવામાં આવ્યું. અશોકવનિકામાં કાન્તિથી ચંદ્રસમાન આ પુત્ર શ્રેણિક રાજને જણાયો હતો, અને તેથી નૃપે આ નામ સામિપ્રાય રાખ્યું હતું. બાલવયસ્થોથી તો તે ‘કૂણિક’ નામથીજ ઓળખાયો હતો.

ચેત્રણાએ અશોકવનિકામાં આ પુત્રનો ભાગ કરાવ્યો ત્યાં તેની કનિષ્ઠ આંગળીએ મરધીના પિચ્છની અણી ભોંકાઈ હતી અને છિદ્ર પડી પછીથી તેમાં પડે વહેવા લાગ્યું હતું. આ સમયે વે દાથી રડતા બાળની અંગુલિ મુખમાં રાખી શ્રેણિકે તેને રડવાથી શાંત કર્યું હતું, અને એવીજ રીતે તે વ્રણ રૂઝાવ્યો હતો. આમ વ્રણ રૂઝાતાં પણ તે અંગુલિ કૂણિત-ખૂંટીજ રહેવા પામી હતી અને અંગુલિના આ કૂણિકપણા

પરથીજ અન્ય બાલભિત્રો સાથે રમત રમતાં તેઓએ અશોકચંદ્રને કૃષ્ણિક નામથીજ બોલાવતો શરૂ કરીધો હતો, અને તેથી તે નામ વધારે પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું હતું. આપણે પણ તેને બહુધા કૃષ્ણિક નામથીજ સંબોધીયું. રાજકીય સાવચેતી અને વૈભવથી ઉછેરાતો કૃષ્ણિક બીજના ચંદ્રની જેમ આખા રાજકુટુંબમાં પોતાના પ્રકાશને પસારતો અને ચેલણાના હૃત્પદ્મ સિવાય સર્વેનાં ચિત્તોને આલેહાદ કરતો પ્રતિદિન વધવા લાગ્યો. પૂર્વજન્મમાં આદરેલા તપના પ્રભાવે તેનું રાજકીયતેજ હાલ આ કુમળાં બાળઅંગોમાં પણ સ્ફુરી રહ્યું હતું, અને તેથી ભવિષ્યમાં મગધદેશના રાજમોક્તા તરીકે તેજ ઉત્તરાધિકારી થશે એમ લક્ષણ-વેત્તાઓની કલ્પના કામ કરી રહી હતી; પણ અભયકુમારની હયાતી એ કલ્પનાને શબ્દોમાં બહાર પડવા દેતી ન હતી, તેથી તે યુવરાજ નહિ પણ શ્રણિકની પ્રિયપત્નીના પુત્ર-એક રાજકુમાર તરીકે સર્વેની દૃષ્ટિમાં રમી રહ્યો હતો. ચેત્રણાએ બીજા બે પુત્રોનો જન્મ કૃષ્ણિક પછી આપ્યો, તેનાં નામ હલ્લ અને વિહલ્લ રખાયાં હતાં. તેણીએ પોતાનું જનનીવાત્સલ્ય આ પાછળ જન્મેલા પુત્રોપરજ સર્વથા ઢોળ્યું હતું અને તેના હલ્લના વાત્સલ્યકેડ પણ ત્યાંજ પુરાયા હતા. કૃષ્ણિક અને પાછલા બે પુત્રોપરનો બેઠ તેણીએ સદાને માટે રાખ્યો ! અન્યોને સમગ્રજ ન સમગ્રજ એ ગમે તેમ હો, પણ કૃષ્ણિકને એ બેઠ ભાસ્યા સિવાય રહી શક્યો નહિ. ચોરમાન માતાનો પ્રસંગ હોત તો તેના આરોપ સીધો માતાનાપરજ લઈ જવાત, પણ તેમ ન હોવાથી આ આરોપને ત્યાં લઈ જતાની જગા ન રહેતાં, તેને પોતાને પણ ખ્યાલ ન આવે તેવી રીતે તે શ્રણિક મહારાજપરજ અંતરથી દુભાતો રહે છે; પરંતુ તેની વિરિતવૃત્તિ એ દુભવણીને સર્વથા દાબી દે છે અને તે હૃદયવિકલ્પની સાથે પિતૃભક્તિના શિક્ષણમાં અને વર્તનમાં તેને આપણે પાછળ પડેલો નહિ જોઈ શકીયું. છતાં કહેવું પડે છે કે તેના હલ્લમાં એ શલ્ય વખતોવખત ખરેખરું હતું કે ચેત્રણા જે બેઠ ભાવ દર્શાવી રહી છે તે પોતાની સ્વેચ્છાથી નહિ પણ તેને પિતાની તેવી આજ્ઞા મળેલી હોવી જોઈએ. પૂર્વજન્મનો વૈરાગ્યધ તેને માતા દોષ જેવાતરફ નહિ દોરતાં પિતાના દોષ જેવાતરફ અગાત્કારથી દોરે છે, અને તેથી શ્રણિકનું તેનાપર નિરંતર દર્શાવાતું અપૂર્વ વાત્સલ્ય તે ન જોઈ શકે એ સ્વાભાવિક છે. દુનિયામાં લોહીના કે એવા કાઈ સંબંધોમાં લેણાદેણી નથી, પણ પૂર્વજન્મમાં કરેલાં કર્મોના

સંબંધોમાંજ લેણદેણીનો પ્રશ્ન છે, એવા પ્રકારના જૈનસિદ્ધાંતમાં અનંતા પુરાવા દુનિયા સ્વયંજ પુરી રહી છે ત્યાં વધારે લખવું નિરર્થક છે.

બાલ્યથી વિનીતાત્મા પણ અંતરથી પિતા પ્રતિ સશલ્ય કૃષ્ણિક અનુક્રમે યૌવનઅવસ્થાને પામ્યો ત્યારે શ્રેણિક મહારાજાએ તેને મોટા મહોત્સવથી પદ્માવતી નામની રાજકુમારીની સાથે પરણાવ્યો. રૂપમાં, બળમાં અને સૌભાગ્યમાં તેની બરોબરી કરી શકે એવું અભયકુમાર સિવાય અન્ય કોઈ નજ હતું એમ આપણે સામાન્યતઃ કહી શકીએ; પણ જ્યારે શ્રેણિક મહારાજાના અંતઃપુરમાં તપાસ કરીએ તો સમજશે કે ત્યાં અત્યારે એવા અન્યપણ રાજકુમારો ક્રીડા કરી રહ્યા છે.

મેઘવૃષ્ટિમાં ભ્રમણ કરવાના દોહદથી સૂચિત ધારિણીપુત્ર મેઘકુમારથી તથા અન્ય રાણીઓથી પ્રસૂત નન્દિષેણ અને કાલાદિથી આજે શ્રેણિકમહારાજાનો દરબાર સર્વથા શોભી રહ્યો છે. કૃષ્ણિકના હૃદયમાં શ્રેણિક વિષે જેવો જોષાએ તેવો સદ્ભાવ નથી અને ચેલણા અંતરથી કૃષ્ણિકપર અલ્પ આદરવાળી છે એ સિવાય આ રાજકુલમાં સર્વથા શાંતિ અને પ્રવૃદ્ધિજ છે. અભયકુમાર મંત્રીશ્વરની અપૂર્વ બુદ્ધિથી શ્રેણિકનાં રાજ્યકાર્યો જે અશક્ય જેવાં હોય તેપણ શક્ય કરાય છે ત્યાં વિધીને રહેવા સ્થળ ક્યાંથી મળી શકે ? અત્યારે તેના રાજ્યપર અન્યનાં આક્રમણોનો ભય ન હોવાથી આખા દેશની પ્રજા કેવલ આનંદનોજ ઉપભોગ કરી રહી હતી. મગધ એ રસાળ અને કુદરતની લીલાથી ભરેલો દેશ હોઈ અત્યારે તે સર્વથા આખાદ બની રહ્યો હતો. હાલ ત્યાંના લોકોને બહુજ શાંતિથી, પોતે કોણ છે ? પોતાનું કર્તવ્ય શું છે ? એ વિચારવાનો વખત હતો અને તેની દિશા દર્શાવનાર દુનિયામાં થઈ ગયેલા મોટામાં મોટા પુરુષોમાંનો એક મહાવીર નામનો સર્વજ્ઞ આ મગધ અને તેની નજીકના દેશોમાં હાલ પોતાનું મહત્ત્વભર્યું જીવન ગાળી રહ્યો હતો. તેણે લાખો આત્માઓને પોતે જાણેલું અટલ સત્ય ઉપદિશ્યું હતું અને તેઓને તે સત્યમાં પ્રવર્તવા શાંત પણ યોગ્ય દલીલો કરી તેની સત્યતાની સાબીતી કરી આપતો હતો. તેણે પ્રથમ દયા અને ક્ષમા વિગેરેનો મહાન સિદ્ધાંત સ્વજીવનમાં આભેદ્ય ઉતાર્યો હતો, અને હવે પછી તે જગતને આ સિદ્ધાંત જીવનમાં ઉતારવા વર્તન તથા ઉપદેશદ્વારા પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો. આ મહાનપુરુષ ભગવાન મહાવીર કોણ છે વિગેરે એ આપણે આગલાં પ્રકરણોમાં જોઈશું.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

ભગવાન મહાવીરનો શૃહસ્થવાસ.

આજથી પૂર્વે ૨૬૯૯ મા વર્ષે ત્રેવીસમા શાસનસ્થાપક તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથનું નિર્વાણ થયું તેપછી તેમનું શાસન ૨૨૦ વર્ષ ચાલ્યું હતું. ભગવાન પાર્શ્વનાથ અને તેમની પાછળ શાસનમાં થયેલા તેમના સંતાનીયોએ જૈનોનો જાણીતો દયાદિનો સિદ્ધાંત દુનિયાને ઉપદેશી સ્વપરહિત કરવામાં બહુ બહુ કર્યું હતું, પણ શ્રીપાર્શ્વનાથના નિર્વાણ પછી જેમ જેમ સમય વીતતો ગયો તેમ તેમ લોકો હિંસામાં ધર્મ માનવાની વૃત્તિવાળા વધારે વેગથી થવા લાગ્યા હતા. હજી પ્રસેન-જિત, ચૈટક વિગેરે સેંકડો રાજાઓ શ્રીપાર્શ્વનાથના શાસનને અનુસરવામાં સ્વશ્રેયઃ સમજતા હતા, તોપણ તેમની પ્રજામાં ધાર્મિક વ્યામોહ વધવાની સાથે ધર્મનિમિત્તે કરાતી યજ્ઞાદિ ક્રિયાઓમાં ધર્મ માનનારા ઘણા વધી પડ્યા હતા, કે જેઓ તેમાં પશુહિંસાને ખાસ પ્રાધાન્યતા આપતા હતા અને વર્ણશ્રમના ધર્મથી સ્વવચ્ચસ્વ સ્થાપી પોતાથી ભિન્ન વર્ણોને ધર્મમાં અલ્પઅધિકારવાળી તથા હીનગૌરવવાળી માનતા હતા. કેટલાક રાજાઓ પણ આ યાચિક હિંસામાં ધર્મ માનવા લાગી ગયા હતા અને તેઓ સર્વ જીવદયાના સિદ્ધાંતની વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરનારા આવા હિંસકોને સહાય સમર્પી રહ્યા હતા. આ સમયમાં એટલે કે શ્રીપાર્શ્વનાથના શાસનમાં ૪૨ વર્ષ અવશિષ્ટ રહ્યાં હતાં ત્યારે આજથી પૂર્વ ૨૫૨૧ મા વર્ષે ક્ષત્રિયકુળઆમ નામના એક મોટા અને અતિસમૃદ્ધ નગરમાં ઈલવાકુવંશીય રાતકુળના સિદ્ધાર્થ રાજાની મુખ્યરાણી ત્રિલસાદેવીએ એક અતિ સંસ્કારી, સુરૂપ અને પ્રભાવશાળી બાલકને જન્મ આપ્યો હતો. ચતુર્દશસ્વપ્રસૂચિત તે બાલકનો જન્મદિવસ ચૈત્ર સુદિ ત્રયોદશી હતો. આ મહાપુરુષના જન્મસમયે મહાદુઃખીઓને પણ ક્ષણવાર સુખશાંતિનો અનુભવ થયો એવો તો તેનો પુરુષવૈભવ અને મહાત્મ્ય હતું ! દિવ્ય નરનારીઓએ અને ક્ષત્રિયકુળઆમની પ્રજાએ પોતાના રાજાઓની આગેવાની નીચે બાલ્યાવસ્થાથીજ રાત્રી આ બાલકનો જન્મનો સ્નાત્રાદિ તથા અનેકધા હર્ષપ્રદર્શનાદિ મહોત્સવ કર્યો. રાજાએ ભારે આદરપૂર્વક રાજકીય બનતી સામગ્રીઓથી દશ

દિવસની સર્વ રિચિતિપતિકા-કુળમર્યાદાઓ સમાચરી અને તેનું ગુણ-
નિપજ વર્ધમાન નામ રાખવામાં આવ્યું, કારણ કે આ મહાન આત્મા
જ્યારથી ગર્ભમાં આવ્યો ત્યારથી આ શાંતકુલ સર્વરીતે વૃદ્ધિગત
થવા પામ્યું હતું, અને તેથી સિદ્ધાર્થ તથા ત્રિસલાદેવીએ ગર્ભકાળ-
માંજ પુત્રનું નામ ગુણનિપજ-વર્ધમાન પાડવાનો ઇશિદો રાખ્યો હતો.
ત્રિસલાદેવીને પહેલાં બે સંતાનોમાં એક પુત્ર નંદિવર્ધન તથા એક
પુત્રી સુદર્શના હતી અને હાલ આ વર્ધમાન તૃતીય સંતાન હતું. તે
અસારે જગતપૂજ્ય તીર્થંકરની જનેતા બનેલી હોવાથી જગત
પૂજ્યા હતી.

બીજાના ચંદ્રની જેમ પ્રતિદિન વર્ધમાન વર્ધમાન આલ્લેખ્યિત રમતે
રમતાં ચંચળ જણાયલા છતાંયે તેઓ સ્વભાવથી હૃદયમાં સ્થિર
અને ગંભીર હતા. તેમનો રમણીય અને શાંત દેખાવ છતાંયે તેઓ
સ્વભાવથી શૂરા અને વીર હતા. રનાત્રોત્સવના સમયે સંશયિત
છંદ્રની શંકાનું નિરસન કરવા એક મહાન પર્વતને અંગુડાથી દબાવી
કોલાવ્યો હતો એ વર્ધમાનનું બળ ગાંભીર્યભાવથી સર્વદા મહિમાને
પાત્ર હતું. શકે આમલકીકીડાના સમયે વર્ધમાનના દૈર્યની પ્રશંસા
કરી એમાં કાંઈ વિશેષ કર્યું ન હતું, ફક્ત એ સ્વાભાવિક ગુણસ્તવના
હતી; પણ એ દૈર્ય સર્વકોઈ બાલગોપાલને પણ શ્રદ્ધાનો વિષય
હાલ થાય એવી કાર્મિક શક્તિએ એ ગુણસ્તવનામાં એક દેવને
શ્રદ્ધા થવા દાંધી નહિ. તે દેવ સર્પરૂપે આવી આમલકીના વૃક્ષે વી-
ટાયો, પણ વર્ધમાને આ કૃષ્ણ, ભયંકર, મુશલસ્થૂલ સર્પથી લેશપણ
ન ડરતાં તેને પોતાના કોમળ કરકમલથી પકડી દૂર ફેંકી દીધો.
બાળરૂપ થયેલા અને વર્ધમાનને ડરાવવા રમતમાં હારી ગયેલા આ દેવે
શરતપ્રમાણે વર્ધમાનને પોતાના સ્કંધપર ચઢાવી અત્યુચ્ચ ભયંકરરૂપ
કરી દીધું, પણ તે બાલ એવા મહાવીરની મુદ્દિનો પ્રહાર ન ઝીલી
શકતાં, વરૂપરથ થઈ પ્રણમી આલ્લેખો ગયો અને હવેથી વર્ધમાન મહા-
વીરના નામે શકવિગેરેથી ઓળખાવવા શરૂ થયા. વર્ધમાનને વિદ્યાગુ-
રૂની પાસે અભ્યાસનિમિત્તે લઈ જવામાં આવ્યા અને ઇંદ્રે પડિતના
મનની આબાલકાલીન શંકાઓનું તેમની પામથી સમાધાન મેળવ્યું
તથા તે પ્રશ્નોત્તરો જૈનેદ્રવ્યાકરણરૂપે પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા, આવી
સંબંધોના અને પૂજકોના મોહની તથા ભક્તભાવની વાતો વર્ધ-

માનના પ્રભાવને વ્યક્ત કરે છે; વાસ્તવિક રીતે તો બાહ્યકાલમાં પણ આ તીર્થકરભગવાન શ્રીવર્ધમાન ઉર્દે મહાવીર એ એક એવો આત્મા હતો કે તેનો પ્રભાવ કોઈથી યથાપ્રમાણ વ્યક્ત કરી શકાયજ નહિ. તેમની માનના ગિરિઓને ડાલાવવાની તથા ક્રોધના સર્પોને દુર ફેંકી દેવાની શક્તિઓ આગળ આ બાહ્યબલ અને ધૈર્યની વાતો અતીવ સામાન્ય હોઈ તેમના અંતઃ મહિમાની સૂચક હોવાથી વ્યવહારમાં માનપદ છે, તેથી તેનો ઉલ્લેખ મહાશયો કર્યા સિવાય રહ્યા નથી. અતિશયવંતા અવધિરાની શ્રીવર્ધમાન અનુક્રમે મનદર યુવાવસ્થામાં આ આ ત્યારે માતપિતાની મોહમય ઈચ્છાઓ તેમને પરણાવવાના હોવા લેવામાં દોરાઈ. તેઓ જાણતાં હતાં કે વર્ધમાન પ્રથમથીજ ગૃહવાસથી વિરક્ત છે તેથી તે લક્ષ્મીના હા બહુશે નહિ, પણ પુત્રમાં હરવખત જણાયલી વિનીતતાએ એ સરલ માતપિતાના હૃદયમાં એવો ભાવ ઉત્પન્ન કર્યો કે અતીચ્છાએ પણ વર્ધમાન આપણને અનુસરશે. બન્યું પણ તેમજ મિત્રોનાં વચનોપર લક્ષ્ય ન આપનાર વર્ધમાન ત્રિશલાવીનાં વચનોને અનાસક્ત છતાં પણ તાણે થયો. વાસ્તવિકરીતે કહીએ તો હજુ ભગવાન મહાવીરને અમુક પ્રકારનાં ભોગ્યકર્મો ભોગવવાનાં અવશિષ્ટ હતાં કે જે ભોગ સિવાય અન્ય કોઈપણ સાધનથી વિખુટાં થઈ શકે નહિ. ભગવાનથી ગર્ભમાં અભિયુક્ત કરવામાં આવ્યો હતો કે માતપિતા જીવતાં હોય ત્યાંસુધી હું દીક્ષા અંગીકાર નહિ કરીશ તથા તેઓ માતપિતાના મૃત્યુનાં પણ વરીઝાતા નંદિવર્ધનના કહેવાથી જે વર્ષ ગૃહવાસમાં રહ્યા એ વિગેરે બનાવો ખાસ કરીને નિકાચ્ય ભોગ્યકર્મોની સાથેજ સંબંધ રાખે છે, અન્ય તો સર્વ કારણો નિમિત્તમાત્રજ છે; અર્થાત્ શ્રી વર્ધમાનકુમારને ભોગોદ્યે કુમાર રહેવા દીધા નહિ. માતપિતાએ અત્યાચ્છથી સમરવીર રાજની પુત્રી યશોદા શ્રીવર્ધમાનને પરણાવી.

અત્યારે શ્રીમન્મહાવીરમાં અદ્ભૂત રૂપ છે, અપૂર્વ પ્રમુતા છે, લોકોત્તર સાભાગ્ય છે, અકથ્ય શરીરસૌંદર્ય છે, પ્રભૂત પ્રભાવ છે અને આકર્ષક યોવન છે, છતાં તેઓ વિષયમાં તો અનાસક્તિથીજ પ્રવૃત્તિવાળા છે; અર્થાત્ ભવિષ્યમાં અસાતોપભોગના સમયે ભારે ઉદાસીન રહેનારા આ મહાન્ આત્માની અત્યારે સાતોપભોગમાં તેવીજ ઉદાસીનતા છે, કે જે ઉદાસીનતામાં લેણપણ ઐચિત્યનું ઉત્તરન કદિ પણ જણાયું નથી. આ વિષયમાં મહાનુભાવોના મહિમાનું બ્યાન

પ્રાકૃતજન શું કરી શકે એટલુંજ કહી મને અટકવાની ફરજ પડે છે.

હવે શ્રીમન્મહાવીરે ગૃહસ્થાશ્રમ આદ્યો અને તેના ફલતરીકે-
તેમને એક પુત્રી પ્રિયદર્શના નામે થઈ, કે જેને જમાલિ નામના કુળવાન
સુરપ રાજકુમારની સાથે પરણાવવામાં આવી હતી. આ આશ્રમમાં
પણ તેઓ સર્વત્ર વિરક્ત અને અંગીકૃતમાં દૃઢપ્રતિષ્ઠ હતા. સર્વ
પ્રસંગોમાં તેઓ સરલ અને ઉદાત્ત હતા. સિદ્ધાર્થરાજના રાજ્યમાંજ
નહિ, પણ આણુબાણુનાં અન્ય રાજ્યોમાંએ તેમની મહાનુભાવતાનાં
મશોગાન ગવાઈ રહ્યાં હતાં. દેખવામાત્રથી પણ શાંતિ અને પૂજ્યભાવ
જન્યત કરે એવી આ મહાન પુરુષની અનુપમ પ્રાકૃતિ સર્વથા
સર્વજનસ્પૃહણીય હતી, તો પછી સિદ્ધાર્થ રાજના રાતકુલના જનોનો
આહ આ વિનીત અને વત્સલ પ્રાકૃતિપર અપૂર્વ હોય તો તેમાં આશ્ચર્ય
જેવું શું છે ? શ્રીવર્ધમાનની વડીલોપર ભારે ભક્તિ હતી, પણ તેઓ
વર્ધમાનની જન્મસિદ્ધ મહત્તાને સમજતાં હોવાથી હૃદયમાં આ ભક્તિને
અનુચ્છેદ સમજી સર્વદા પ્રેમથી ગળગળાં બની રહેતાં હતાં. પોતાનાજ
પુણ્યથી ધારે સમૃદ્ધ થયેલા રાજ્યમાં આ અદ્ભૂત પુણ્યશાળીને ક્યાં કયા
જાતની ન્યૂનતા હોય ? તેમની અભિલાષાઓને પુરવા દિવ્યપુરુષો
પણ હાજર થવા તાપરજ છે; પણ આ અનાસક્ત મહાત્માને જે કંઈ
કરવાનું છે તે આસંગ વગરજ કરવાનું છે, ત્યાં અપેક્ષા ઓછીજ
હોય એ સ્વાભાવિક છે. તેમના જગતનું હિત કરવાના ભવાંતરીય
શુભ સંસ્કારો અત્યારે ગૃહસ્થાશ્રમમાં પણ તેમના હૃદયમાં રમી રહ્યા છે,
અને તેથી તેમની આંખમાં સહજસિદ્ધ કૃપાર્દ્રતા સહજ સર્વ દષ્ટાઓને
અનુભવાય છે. શ્રીમન્મહાવીરનો કેવલ કર્મ ક્ષપાવવારૂપ ગૃહસ્થાશ્રમ
એ બહુધા આસક્તિના અભાવે નિષ્પાપ હોવાથી અયોના કરતાં
વધારે રમણીય અને સુંદર છે એમ જો કહીએ તો તે સર્વથા
સત્યજ છે.

આવા ગૃહસ્થાશ્રમમાં સમય વીતાવતાં શ્રીમહાવીરની અણવીસ
વર્ષની વય થઈ ગઈ છે, ત્યારે તેમનાં માતૃપિતા કાળધર્મથી દેવલોકમાં
ગયાં. હવે તેઓ, સંસારવિમુખ પ્રથમથીજ હતા પણ અનીચ્છાએજ
આટલો સમય આવીરીતે ગૃહસ્થાશ્રમમાં ગાળ્યો, એ વાત સ્પષ્ટ
કરવાપૂર્વક વડીલબ્રાતા નંદિવર્ધનની અનુસા માગવા લાગ્યા કે દીક્ષાને
માટે રજા આપો. સર્વદા સ્વાભાવિકરીતે અસહ્ય એવી આ શ્રી
મહાવીરની યાચ્યા હતી, છતાં પણ અત્યારે માતૃપિતાના તાજા

વિરહમાં નંદિવર્ધનને આ ભાગણી અતીવ અસહ્ય થઈ પડી.

પ્રથમથીજ શ્રીમહાવીરને રાજતરીકે જોવા નંદિવર્ધનને ઇચ્છા હતી, તેથી સિદ્ધાર્થરાજ દેવલોક થતાં તેણે પોતે પોતાના આ લઘુ ભાઈને રાજ્ય સ્વીકારવા અત્યાગ્રહ કર્યો હતો; પણ નિરુદ્ધ ભગવાને તે ન સ્વીકારવાથી પ્રધાનોએ નંદિવર્ધનનેજ રાજ્યાભિષેક કર્યો હતો. જો કે આ પણ તે રાજાને ખુશતુંજ હતું, છતાં અત્યારે જ્યારે ભગવાન મહાવીર દીક્ષાની અનુચ્છા માગવા લાગ્યા તે પહેલાં તેવું તો તે ન હતું, કે જેવું આ પછી અસહ્ય થઈ પડ્યું. ભગવાને સંસારની અનિત્યતા દર્શાવવાપૂર્વક નંદિવર્ધનનો માતૃપિતૃવિરહજન્ય શોક કોઈપણ રીતે સમાવ્યો હતો તે અત્યારે આ અનુચ્છાની યાચ્યાએ પાછો જગૃત કર્યો. તે શ્રીમહાવીરના આલંબનથીજ શોકને સમાવી શક્યો હતો અને હાલ તે આલંબન નષ્ટ થવાની વાતથી તેને હૃદયમાં એકદમ આઘાત થયો. ભગવાને વિરક્તભાવની વાતો કર્યા છતાંયે તેપર લક્ષ્ય ન આપતાં રાજા નંદિવર્ધને દૈન્યભાવથી કહી નાંખ્યું કે; “ભ્રાતઃ હન્તુ માતૃપિતાના વિરહજન્ય શોકમાંથી હું અને રાજકુલ જીયું આવ્યું નથી, તેટલામાં તમે તમારો વિરહ ઉપજવવાની વાતથી વાગ્યા ધાપર મીઠું ભભરાવવા જેવું કરો છો.” નંદિવર્ધનના આ શબ્દો સાંભળતાં ભગવાને ઉપયોગ દીધો અને જ્ઞાનથી જાણ્યું કે, હન્તુ મને સંયમની વાર છે. તેમણે બે વર્ષ ફેર પણ ગૃહસ્થપણે રહેવા કબુલ્યું; પણ સાથે સાથે જાણવી દીધું કે મારા નિમિત્તે કોઈપણ પ્રકારનો આરંભ ન થવો જોઈએ.

હવે ભગવાન શ્રીમન્ મહાવીર ગૃહસ્થાવસ્થામાં હતા પણ ભાવન યતિ હતા. નિરંતર કાર્યોત્સર્ગમાં રહી ધ્યાનતત્પર રહેતા તથા એપણીય પ્રાસુક આહારાદિ લેતા. સ્નાન-વિલેપનરહિત રહી બ્રહ્મચર્ય પાળતા. નંદિવર્ધનના આગ્રહથી ભગવાને આમ કોઈપણરીતે એક વર્ષ ગૃહવાસમાં નીકળ્યું, તેટલામા લોકાન્તિક દેવોની આચારરૂપ સૂચના થઈ કે; “જગતના હિતની ખાતર ભગવન્! તીર્થ પ્રવર્તાવો.” પ્રથમથીજ સંયમોત્સુક ભગવાને આ સૂચના મળતાં પોતાના સંયમનો કાલ હવે એક વર્ષ અવશિષ્ટ જાણી વાર્ષિકદાન દેવા માંડ્યું. તેમણે યાચકોને પડહ બળવવાપૂર્વક યથેચ્છ દાન આપી તેમને સત્તાના યાચ્યા વૃત્તિથી મુક્ત કરી દીધા. દુનિયામાં તીર્થંકર જેવો કોઈપણ દાતાર હોતો નથી એટલા શબ્દોમાંજ તેમના દાનની તારીફ કરી આપણે અટકોશું.

એક વર્ષભર દાન આપ્યા પછી ઇંદ્ર અને નંદિવર્ધને કરેલા

મહામરોચ્છવપૂર્વક ભગવાન ચંદ્રપ્રભા નામની પાલખીમાં બેસી દીક્ષાને માટે શાતખંડવન નામના રમણીય ઉદ્યાનમાં ગયા, ત્યાં જઈ નીચે દત્તરી અલંકારાદિનો ત્યાગ કર્યો અને ઇંદ્રે અપેલા-સ્કંધપર રાખેલા દેવદૂખ્યના સ્વીકારપૂર્વક તેમણે પંચમુદ્રિથી કેશનો લોચ કર્યો તથા ઇંદ્રાદિથી વાજ્રત્રાદિના શબ્દો બંધ કરાતાં, શાંતિવચ્ચે આ મહાન આત્માએ સિદ્ધ ભગવાનને નમસ્કાર કરવાપૂર્વક પંચમહાવ્રતરૂપ ચારિત્રમાર્ગ સ્વીકાર્યો. માગસર વદી દશમીનો આ શુભદિવસ હતો. હવે ભગવાન શ્રીમહાવીર શ્રમણ થયા, સર્વ સહન કરવાને સ્વચ્છાએ ઉપસ્થિત થયા. આપણે આગલા પ્રકરણમાં જોયું કે કેવી રીતે તેઓ સહન કરે છે અને સ્વહિત સાધતાં પરહિતમાં પ્રવૃત્તિ કરવાને પૂર્ણ લાયક બને છે.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર.

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર હવે ગૃહસ્થવાસ કરતાં વિશિષ્ટજ્ઞાની થયા છે; કેમકે આજસુધી તેમને મોત, શ્રુત અને અવધિ એમ ત્રણ જ્ઞાન હતાં, હવે તેમને ચતુર્થ મનઃપર્યવજ્ઞાન પણ થયું છે. આવા જ્ઞાનવન્ત ભગવાને સ્વજનાદિને પૂછી શાતખંડવનથી વિહાર કર્યો, વિહાર કરવામાં તેઓ એકાકી છે અને આવીરીતે એકલવાયા વિખુટા પડતા તેમને જોઈ નંદિવર્ધનરાજાએ બહુજ શોક અને વિલાપ કર્યો. રાજ્ય, ઋદ્ધિ અને વૈભવથી નિરપેક્ષ ભગવાનને તો પ્રથમની અને હાલની સ્થિતિમાં સમાનતાજ છે; કેમકે ષગોહં એ સૂત્ર તેમણે પોતાના જીવનમાં ઉતાર્યું છે. ભગવાન નજરની બહાર થતાં રૂદન કરતો રાજા પાછો ફર્યો અને દિવસના છેલ્લા પ્રહરે વિહાર કરી ગયેલા ભગવાન સાયંકાલે કુમારઆમની સમીપમાં પહોંચ્યા. અહિં રાત્રિભર પ્રતિમાથી ધ્યાનમાં સ્થિર રહેલા ભગવાનને રાત્રિના અંતે કોઈએક ગોવાળ દામનીથી-પશુને બાંધવાના દોરડાથી મારવાને તત્પર થયો; કારણ કે તેને શક આવ્યો હતો કે આ મનુષ્ય મારા બળદને ચોરવાના દુરાદર્શમાં અહિં જાનનો ટોંગ કરી બેસે રહ્યો છે. ખરી વાત એ હતી કે, તે પોતાની ગાયો દોહવાને ગામમાં ગયો ત્યારે તેણે અહિં ચરતા છોડેલા બળદ ધણી

વિનાના થતાં અટવીમાં ચાલ્યા ગયા હતા અને તેણે તે વિષે ભગવાનને પૂછતાં તેઓ ધ્યાનમાં હોઈ મૈાન રહ્યા હતા. બળદની શોધમાં આખી રાત ભટકી રાત્રિ અદ્ય અવશેષ રહેતાં તે પોતાની મેળે મૂળસ્થાને આવી ઉભેલા બળદને જોતાં શાંકત થયો કે, આ ધૂર્તે જાણી-જોઈને કે સવારમાં બળદને ચોરી લઈ જવાને માટે મને ભટકાવ્યો અને આવી રીતે હેરાન કર્યો, આથીજ તે ઉપસર્ગ કરવા તયાર થયો હતો; પણ ઇંદ્રના જાણવામાં આ વાત આવતાં તેણે ગોવાળને ભગવાનની સિદ્ધાર્થરાજના પુત્રતરીકે પીછાન કરાવી અને ઉપસર્ગથી અટકાવ્યો. આ સમયે પ્રદક્ષિણા દઈ નમસ્કારપૂર્વક ઇંદ્રે ભગવાનને વિનવ્યું;—

“ જગત્પુન્ય ! આપને નાર વર્ષ ધણુ ઉપસર્ગોની પરંપરા થશે, અને તેથી હું તે ઉપસર્ગોને નિવારવા આપની પાસે સેવક થઈ રહેવા ઇચ્છું છું.”

“ ઇંદ્ર ! તીર્થકરે ક્યારેપણુ પરકીય સહાયની અપેક્ષા રાખતા નથી. ત્રણે કાળમાં ક્યારે એવું ન બને કે તેઓ કોઈ ઇંદ્રાદિની સહાયથી કેવલગાન કે મુક્તિ મેળવે. અહિંન્તો પોતાના વીર્યથીજ પોતાનાં સાધ્યો સાધે છે.” ભગવાને કાર્યોત્સર્ગ પારી ઇંદ્રને પ્રત્યુત્તર કર્યો.

હવે ઇંદ્રે ભગવાનનો મારણાંતિક ઉપસર્ગ નિવરવા ભગવાનના માસીઆઈ ભાઈ સિદ્ધાર્થ, કે જે બાલતપથી હાલ વ્યંતરદેવ થયો છે તેને તેમની પાસે રાખી તેઓ પોતે સ્વર્ધામ ચાલ્યા ગયા. આ વ્યંતરના અને અવસરે ઇંદ્રાદિના વ્યવસાયથી કેટલીકવખતે ભગવાનનો મહિમા અને વિદ્વદ્ધાન થઈ છે, પણ તેથી સહન કરવાને સર્જન-યલાં કર્મજન્ય ભાવિભાવો તો ભગવાનને ભોગવવાજ પડ્યા છે. ભગવાને આ ભોગમાં ક્ષમાથી જે સહન કર્યું છે તે લોકોત્તર છે; ઉપરાંત ઇરાદાપૂર્વક ઉપસર્ગોમાં ઉતરી અને છમાસીથી લઈ છઠ્ઠસુધી સતત વિવિધ તપો તપી, તેમણે કર્મેને અપાવવાં અપૂર્વ પુરુષાર્થ આદરી જગતને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી નાંખ્યું છે એ તેમના મહિમાનો ચીતાર આપવો અશક્ય છે. તેઓ સદા ચંદ્રની જેમ શીતકેશવ, સૂર્યની જેમ તેજસ્વી, સિંહની પેરે નિર્મય, હસ્તિની પેરે શૌણ્ડીપ્રેશાવી, ગંડાના શૃંગની જેમ એકાકી, જાલ વૃષભની જેમ જાતતેજ, કચ્છપની જેમ ગુપ્તેન્દ્રિય, મેરૂની જેમ નિશ્ચલ, પૃથ્વીની પેરે સર્વસહ, સમુદ્રની જેમ ગંભીર, શંખની જેમ નિર્મળ, કમલપત્રની પેરે નિર્લેપ, ગગનની જેમ નિરાશ્રય, સુદૃઢ અગ્નિની જેમ અસત્યદષ્ટાઓને દુરાલોક

અને સર્પની જેમ એકાંતદત્તદષ્ટિ હતા. શત્રુ-મિત્ર, તણુ-સ્ત્રીજન, સુવર્ણ-પાષાણુ, મણિ-મૃત્તિકા, આલોક પરલોક, સુખ-દુઃખ, સંસાર-મોક્ષ વિગેરે દ્વંદ્વોમાં સર્વત્ર તેઓ સમાનવૃત્તિવાળા હતા. પવનની જેમ કોઈપણ જગ્યાએ તેમને પ્રતિબંધ ન હતો. આવા શ્રમણુ ભગવાન શ્રીમહાવીર, નિષ્કારણુ કેવલ કર્ણપર ચિત્ત હોવાના સખ્યે સંસારસાગરમાં ડૂબતા ભોળા જગતનો ઉદ્ધાર કરવાને ઇચ્છુક, સમુદ્રસુધીની પૃથ્વીપર સર્વત્ર એકસરખો વિહાર કરી કંઈકે અધિક બાર વર્ષ છદ્મસ્થપણુ વિચર્યા. ગ્રામમાં એકરાત્રિ અને નગરમાં પંચરાત્રિથી આધક ક્યારેપણુ શેષાકાલમાં રહ્યા નથી. તેઓએ છઠ્ઠી ઉપરની અને છઠ્ઠી તપસ્યાના પારણાતરીકે બાર વર્ષમાં કક્ત ત્રણસે ઓગણપચાસ દિવસજ આહાર લીધો હતો. પંચસમિતિથી સમિત અને ત્રણગુપ્તિથી ગુપ્ત એવા ભગવાનનો પ્રમાદકાલ આટલા લાંબા છદ્મસ્થકાળમાં રક્ત બે ધડીજ છે. ભગવાને પ્રથમ ચતુર્માસના અશાઠ વદિ અમાવાસ્યાએ દ્વંદ્વજનંત તાપસની અપ્રીતિનું નિમિત્ત મળતાં, અપ્રીતિવંતના ગૃહે કદિપણુ ન રહેવું, નિરંતર કાર્યોત્સર્ગથીજ સ્થિર રહેવું, બહુધા મૌન ધારણુ કરવું, હસ્તમાંજ આહાર કરવો અને ગૃહસ્થનો વિનય ન કરવો આ પાંચ અભિગ્રહ ધારણુ કર્યા હતા, ઉપરાંત અન્ય પણ અનેક અભિગ્રહોથી આ છદ્મસ્થકાલ વીતાવ્યો છે, કે જેમાં સર્વત્ર સહન કરવાનાંજ સાધનો હતા.

દીક્ષાના સમયે ભગવાનના શરીરપર દિવ્ય સુગંધી વિલેપન કરવામાં આવ્યું હતું, તે કંઈકે અધિક ચારમાસ રહ્યું. આ વિલેપનની સુગંધને લઇ ભગવાનને તેટલો સમય પુષ્કળ રહેવું પડ્યું. સ્ત્રીઓએ - ભોગની પ્રાર્થનાથી અને યુવાનોએ ગંધપુટીની યાગ-ચાથી તથા ભમરા વિગેરેએ દંશ દેવાથી ભગવાનને વખતો વખત ઉપસર્ગ કર્યા.

પ્રથમ ચતુર્માસમાં કુલપતિના આશ્રમથી અસ્થિકાએ શલપાણિના ચૈત્યે ગયા, ત્યાં તે યક્ષે આખી રાત-કાંઈકે ઓછા ચાર પ્રહરસુધી અદૃહાસ કરવાથી તથા હસ્તિ, પિશાચ અને સર્પનાં ભયંકર રૂપથી અનેકધા ઉપદ્રવ કર્યો; છતાં ભગવાનને નહિ ક્ષોભેલા જોતાં તેણે ભગવાનના શીર્ષ, નયન, કર્ણ, નાસિકા, દંત, પૃષ્ઠ અને નખમાં ભારે વેદનાઓ કરી કે જેમાંની એક વેદનાથી પણ પ્રાકૃત મનુષ્યનું - મૃત્યુ થઇ જાય. આ સર્વ કષ્ટો અને વેદનાઓ શ્રમણુ ભગવાન મહા-વીરે શાંતિથી સહી એ તેમની સહનશીલતા અને અક્ષોભતા જોતાં

ઉપસર્ગ કરી કરી કંટાળેલો યક્ષ શાંત થઈ ભગવાનને ખમાવવા લાગ્યો અને ભગવાનને સિદ્ધાર્થનંદન તીર્થંકર શ્રીમહાવીર તથા શકપૂજ્ય તરીકે જાણતાં તે ભય અને પશ્ચાત્તાપથી યુક્ત થઈ પ્રતિજ્ઞા પામ્યો. આ રાત્રિના અંતેજ ભગવાનને શ્રમથી નિદ્રાનો પ્રભાદ થયો હતો, કે જેમાં દશસ્વમ આવ્યાં હતાં.

ચતુર્માસ વીત્યાબાદ ભગવાન અસ્થિકગામથી મોરાકસન્નિવેશમાં ગયા, પણ ત્યાં સિદ્ધાર્થવ્યંતરના તેમનો મહિમા વધારવાના પ્રસંગથી અચ્છંદક નિમિત્તિયાને અપ્રીતિ જાણતાં તેઓ ઉત્તરઆવાલ તરફ વિહાર કરી ગયા. ત્યાં સ્વેતવીએ જવાની ઇચ્છાએ ભગવાને વહેતા વાંકા માર્ગને જાણતાં છતાં છોડી દઈ કનકખલતાપંસના આશ્રમવાળા ચંડકૌશિક નામના ભયંકર દણ્ડિવિષ સર્પથી ઉપદ્રવિત સીધા માર્ગનેજ પકડ્યો અને તે સર્પને પ્રતિજ્ઞા પમાડવા ભગવાન આશ્રમરણ્યમાર્ગમાં આવેલી એક યક્ષની માંડવીમાં કાર્યોત્સર્ગધ્યાને સ્થિર થયા. બિલથી બહાર નીકળી રખડતા સર્પે ત્યાં ભગવાનને જોયા અને તે ક્રોધાતુર થઈ પાસેની વનલતાઓને બાળી મુકતી એવી વિષજવાલા ભગવાનના પર મુકવા લાગ્યો. ઉત્તરોત્તર વધારે વધારે ક્રુદ્ધ થતાં સૂર્યના સામું જોવાથી પોતાનું દણ્ડિવિષ વધારવાપૂર્વક તેણે આ પ્રવૃત્તિ અનેકવાર કરી, પણ તેમાં જ્યારે તે સશ્લ થયો નહિ અને પોતાનું વિષ આને અમૃતરૂપે પરિણમે છે એમ સમજ્યો, ત્યારે તેણે ભગવાનના પગે દંશ દીધો, વારંવાર ડસ્યો; આથી પણ ભગવાનને વિષ ન વ્યાપ્યું, ફક્ત દંશસ્થળોમાંથી લોહી તો વહેતું હતું, પણ તે કેવું? દૂધના જેવું ધવલ ! ડશી ડશીને ચગદાઈ જવાના ભયથી વારંવાર ભગવાનથી દુર ખસતા સર્પે ‘આમ કેમ ?’ એવી રીતે વિચાર કરતાં વિલક્ષ થઈ તેણે ભગવાનને લક્ષ્ય દઈ નિહાળ્યા. શ્રીમન્ મહાવીરનું અસમાન રૂપ જોતાંજ તેમાંનું સામ્ય ચંડકૌશિકની ચક્ષુમાં સંક્રમ્યું અને તેથી તેમાંનો ક્રોધાગ્નિ ધુધાઈ ગયો. આ સમયે અવસર જોઈ શ્રમણ ભગવાને ‘ચણ્ડકોસિય ! બુઝ્ઝાહિ બુઝ્ઝાહિ’ એ અનુગ્રહવચનો ઉચ્ચાર્યાં અને તે વચનોના ઉહાપોહથી પૂર્વનો જન્મ અને ક્રોધનું પરિણામ સમજાવનાર એવું જાતિસ્મરણ થતાં તે સર્પે ભગવાનને પ્રદક્ષિણા દઈ, કષાયનો ત્યાગ કરવાપૂર્વક અનશન અંગીકાર કર્યું. ભગવાનનાં ઉપદેશવચનોથી અને કૃપાદણ્ડિથી અમૃતની જેમ સિંચાયલો તે સર્પ પોતાના દગ્ધવિષથી ક્રોધનું મૃત્યુ ન થાય એવા ધરાદાથી બિલમાંજ

મુખ રાખી રહ્યો અને અનેક આવી પડેલાં કંદેને સામ્યતાથી સહન કરતાં તે દેવલોકમાં ગયો. ભગવાન પણ સર્પનો ઉદ્ધાર કરવા એક પક્ષ સુધી અહિંઆં રહી ઉત્તરચાવ્રાલમાં નાગસેનના ત્યાં પારણું કરી પ્રદેશીરાજની શ્વેતત્રીનગરીએ ગયા.

ત્યાંથી વિહાર કરતાં સુરભિપુરે નાવથી ગંગા ઉતરતાં ત્રિપુદના ભવમાં મારેલા સિંહના શ્વ સુંદર વે ભગવાનને ઉપસર્ગ કરવા માંડ્યો, પણ કંબલશંખલ નામના એ દેવેએ આવી એકે જલમાં ડૂબાડાતા નાવને બચાવ્યું અને ખીજાએ તર્જના કરી સુદષ્ટને નસાડી મુક્યો. ત્યાંથી ભગવાન રથૂણાકસંનિવેશે થઈ રાજગૃહીનગરીએ ગયા અને આ ખંજુ ચતુર્માસ ત્યાંજ તે નગરીના નાલંદાપાડાની બહાર તંત્રવાયની શાલામાં કુર્વ. ગોશાલક નામનો મંખલીપુત્ર અહિં ભગવાનને મળ્યો. સ્વભાવથી ક્લેશપ્રિય, વડાલોથી સ્વચ્છન્દી, હીનલક્ષણો અને ખટપટીકુદ્ધિવાળો આ ગોશાલો તેજ શાલામાં રહેતાં વિજય, આનંદ અને સુનંદ એ ક્રેષ્ટીએને ત્યાં થયેલાં ભગવાનનાં માસક્ષપણનાં પાંચાનાં સમયે ભગવાનનો પંચદ્રિવ્ય પ્રગટનરૂપ મહિમા દંખી શિષ્ય થવાને લલચાવ્યો. તેણે પોતાને શિષ્ય કરવા ભગવાનને યાચના કરી, પણ ભગવાન હાલ તો માનજ રહ્યા. આ દ્વિતીય ચતુર્માસ પૂર્ણ થયે ભગવાન વિહાર કરી કોણાકસંનિવેશે ગયા અને ત્યાં ચતુર્થમાસક્ષપણનું પારણું બહુલ પ્રાહુણના ત્યાં કુર્વ. શોધતો શોધતો ગોશાલો પણ અહિં ભગવાનને આવી મળ્યો તેણે દ્વિતીય શિષ્ય થવાની યાચના કરી, ભગવાને પણ નિરીહ છતાં ભવિત્યતાવશે તે સ્વીકારી લીધો. કુટિલ, વિદૂષક, અતિયપલ અને દુર્મતિ એવા આ શિષ્યની સાથે શ્રીમન્મહાવર ત્યાંથી સ્વર્ણખલ સંનિવેશ તરફ જવા નીકળ્યા, ત્યાં રરતામાં દૂધ પદાવતા ગોવાળોને જોઈ ગોશાલો ભોજનનિમિત્તે ત્યાં રિથતિ કરવા કહ્યું; પણ સિદ્ધાર્થે ભગવાનના શરીરમાં સંક્રાંત થઈ દૂધપાકનું ભાજન ભ્રમ થવાની વાત કરી તથા ગોવાળોથી દણુયે સાવચેતી રખાઈ છતાંયે બન્યું પણ તેમજ; અને તેથી રાજગૃહીમાં ભગવાનના જ્ઞાનની પરીક્ષા કરવા સમયે પોતાને સિદ્ધાર્થવ્યંતરના કથન પ્રમાણે તુલ્યભોજન અને કૂટરૂપિઓ મળતાં, જે નિયતિવાદ આ ગોશાલાએ સ્વીકાર્યો હતો તે અત્યારે વધારે મજબૂત મંતવ્યથી સ્વીકાર્યો. પાંચમા લદિલપુરના ચતુર્માસ પછી વિહાર કરતાં અતુકમે કૂપિકાથી વિશાલી જતાં ભગવાનથી ગોશાલો સ્વયમેવ જુદો પડ્યો.

હતો તે પાછો છ મહિને ભદ્રિકાના ચતુર્માસમાં એકઠો થયો, આ છ મહિના સિવાયનાં સાત વષ તેનાં ભગવાનની સાથેજ એકસરખાં વિચરવામાં ગયાં, અને તે દરમીયાન આ વિચિત્ર વ્યક્તિએ લોકોની સાથે અનેકધા કલેશ, ઉત્પાત, હાસ્ય અને કુચ્છેષ્ટાઓ તથા ભગવાનમાં સંક્રાંત સિદ્ધાર્થની સાથે સંવાદ વિગેરે કરવામાં કયાશ રાખી નહિ. પરિણામે તેને અને કવચિત્ ભગવાનને પણ રૂંદવું પડ્યું છે. આશ્ચર્યની વાત છે કે ભવિતવ્યતાને યોગે ભગવાનના નામે લોકોને કરાયેલા તેના ઉપદ્રવો સિદ્ધાર્થે અને અન્ય દેવાલોકોએ સદૃશ પણ કર્યા હતા! સર્વથા છૂટો તો તે ત્યારેજ થયો કે જ્યારે નવમા ચતુર્માસ પછી તેજ્જલેશ્યા સાધવાનો તેને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો-વંશિકાયનની હાંસી કરતાં તેણે ગોશાલાને તેજ્જલેશ્યા મુકી અને તેને બળતો જોઈ ભગવાને શીતલેશ્યાથી શાંત કર્યો આ વખતે ગોશાલાએ ભગવાનને પૂછી તેજ્જલેશ્યાની વિધિ બાળી લીધી હતી અને કૂર્મપુરથી સિદ્ધાર્થપુર જતાં તે છૂટો પડી ગયો. અહીંથી વિષ્ણુદી તે શ્રાવસ્તી ગયો અને ત્યાં જઈ તેણે તેજ્જલેશ્યા સાધી તથા શ્રીપાર્શ્વનાથના છ શિષ્યો પાર્સથી નિમિત્તશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો અને તે પોતાને “ જિન ” તરીકે ઓળખાવવા લાગ્યો. પોતાના કલ્પિત અનુભવથી અનેકધા દૃઢ કરાયેલો નિયતિવાદ એ તેનું ખાસ મંતવ્ય હોય, તે મંતવ્યમાં તેણે હાંથી લોકોને દોરવા સ્વતંત્ર પ્રયત્ન આદર્યો હતો, વિગેરે પ્રસંગોને આટલા સૂચનથીજ સમાપ્ત કરતાં ગોશાલાસહિત ભગવાનનો સ્વર્ણખલથી આગળનો વિહાર અને ઉપસર્ગો આપણે નિહાળીશું.

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વર્ણખલના રસ્તે થઈ બ્રાહ્મણગ્રામ ગયા અને ત્યાંથી વિહાર કરતા ચંપામાં જઈ ત્યાં તૃતીય ચતુર્માસ રહ્યા. ચોમાસાખાદ કોહ્લાકસનિવેશે ગયા અને પછી ત્યાંથી કુમાર સંનિવેશમાં રહી શ્રમણ ભગવાન ચોરાકમાં ગયા. ત્યાં બસુસ તરીકે ઉપસર્ગ કરતાં પરિવ્રાજિકા થયેલી શ્રીપાર્શ્વનાથની શિષ્યાઓ અને ઉત્પલનની બહેનો સોમા જ્યન્તિએ ભગવાનને ઉપસર્ગરહિત કર્યાં. અહિંથી વિચરી ભગવાને ચોથુ ચોમાસુ પૃથ્વચંપામાં કર્યું. ચોમાસા ખાદ વિહાર કરતાં કરતાં કૃતમંગલ ગયા અને ત્યાંથી શ્રાવસ્તિએ જઈ બાહિર ધ્યાનમાં રહ્યા તથા ત્યાંથી પણ થોડા સમયમાં વિહરી ભગવાન હરિદ્રક ગામની બાહિર હારદ્રુષ્કના નીચે કાર્યોત્સવમાં સ્થિર થયા, કે જ્યાં રાત્રિએ સાર્થે સળગાવેલા અને ધીમે ધીમે ભગવાનના

પગસુધી પસરેલા અગ્નિથી ભગવાનના પગ દાઝ્યા. ત્યાંથી ભગવાન લાંગલ અને પછી આવર્તગ્રામે ધ્યાનમાં રહ્યા અને પછી તેઓ ચોરાક અને કલંબુક સંનિવેશોમાં અનુક્રમે વિચર્યા. ત્યાં કલંબુકમાં ઉપસર્ગ થવાના પ્રસંગે સિદ્ધાર્થરાજના સેવક મેઘે ભગવાનને ઝાળખી તેમને મુક્ત કર્યા અને ક્ષમાવ્યા, પણ આથી ભગવાને વિચાર્યું કે ઉપસર્ગની સહાય સિવાય કર્મોને છૂટી શકાય નહિ અને અહિં તો ઉપસર્ગ જેવાં જોઈએ તેવા થતા નથી, માટે મારે તેવા પ્રદેશમાં જવું કે જ્યાં ઉપસર્ગ કરનારા કરપુરુષોની બહુલતા હોય. આવો દેશ ભગવાનને “લાટ” જણાયો, તેથી તેઓ ત્યાં ગયા અને તેમણે બંધન, તાડન વિગેરે વિવિધ કષ્ટોને ધરિદાપૂર્વક શાંતિથી સહ્યા. અમુક સમય લાટદેશમાં રહી ત્યાંથી આર્યદેશમાં આવી ભગવાને પાંચમું ચતુર્માસ ભદ્રિલપુરમાં કર્યું. ચોમાસા બાદ વિહાર કરી કદલીસમાગમગ્રામ, જંબૂખંડગ્રામમાં વિચરી ભગવાન તુંબાકસંનિવેશમાં આવ્યા અને ત્યાંથી કૂપિકાસંનિવેશે ગયા. અહિં જમ્બુસની બ્રાંતિએ ઉપસર્ગ કરાતા ભગવાનને શ્રીપાશ્વનાથની શિષ્યાઓએ છોડાવ્યા, અને પછી ત્યાંથી ભગવાન વિશાલીએ ગયા અને ત્યાં લોહારની શાલામાં પ્રતિમાથી સ્થિર રહ્યા. અહિં પણ લોહારથી થતા ઉપસર્ગને ઇંદ્રે આવી દુર કર્યો અને ભગવાન પણ વિહાર કરી ગ્રામાકસંનિવેશે ગયા અને ત્યાં બિભેલક યક્ષના ચૈત્યમાં ધ્યાનસ્થ થયા. સમ્યકત્વીઆ યક્ષે ભગવાનનો પૂજ સત્કાર કર્યો. હવે પછી ભગવાન શાલિશીર્ષગ્રામે જઈ ત્યાં ઉદ્યાનમાં કાર્યોત્સર્ગધ્યાને માધમાસમાં શીતને સહન કરતા સ્થિર રહ્યા, ત્યાં ત્રિપૃષ્ઠભવમાં અપમાન કરાયેલી અને હાલ વાણવ્યંતરી થયેલી એવી કટપૂતનાએ પૂર્વભવનું વૈર સ્મરી ભગવાનને શિતલજલથી બારે શી-તોપસર્ગ કર્યો, કે જેને સમ્યક્ રહેતાં ભગવાનને લોકાવધિ ઉત્પન્ન થયું. ભગવાનની સામ્યતાથી તે દેવતા તો અન્તે શાન્ત થતાં પશ્ચાત્તાપ કરવાપૂર્વક ભગવાનની પૂજા અર્ચા કરી સ્વસ્થાને ગઈ. અહિંથી વિચરી ભગવાન ભદ્રિકાનગરીએ ગયા અને છઠું ચોમાસું ત્યાં ગાળ્યું, કે જે ચોમાસામાં વિવિધ અભિગ્રહપૂર્વક ભગવાને ચાર માસના ઉપવાસ કર્યા હતા. આવી રીતે ભગવાનનો અર્ધથી કાંઈક ઓછો હ્રસ્વકાલ વીત્યો અને હવે શેષ હ્રસ્વકાલ તેઓ કેવી રીતે સમ્પત સહન કરવાપૂર્વક વીતાવે છે તે આપણે આગળપર નિહાળીશું.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

વમુમતિ ઉર્ફે ચંદનબાલા.

“વીરસિંહ ! તને આ લૂંટમાં હીક દ્રવ્યપ્રાપ્તિ થઈ હશે, કેમકે તું તો અંતઃપુરનાં ઝવેરાતો શોધવામાંજ પડ્યો હતો.” જાડની સ્વારીમાં નિષ્ણાત એક શરસિંહ નામના ઔદ્ધિક ક્ષત્રિયે કહ્યું,

“હા, મને કેટલુંક ઝવેરાત હાથ લાગ્યું છે. આપણે લશ્કરી નોકરી કરી આવા યુદ્ધના પ્રસંગે જીવના જોખમે લડીએ છીએ તો આવી દ્રવ્યપ્રાપ્તિની તક કેમ જવા દઈએ ? સૈનિકોને ચંપાળેવી ધનાઢ્યનગરી લૂંટવાનું શું વારંવાર મળે છે ? પણ શરસિંહ તેણે આવો દાવ સાધવામાં ક્યાંથી ન્યૂનતા રાખી હશે ?” વીરસિંહનામના ઔદ્ધિકે પ્રત્યુત્તર આપી સામો પ્રશ્ન કર્યો.

“મેં તો એવો દાવબાવ કાંઈ સાધ્યો નથી. તું જાણે છે કે હું દ્રવ્યને ઇચ્છું છું પણ તેના કરતાં હમણાં હમણાં મને સ્ત્રી મેળવવાની વધારે અભિલાષા હતી; અને તેથી હું આ લૂંટમાં સ્ત્રીની ગવેપણા-પરજ વધારે પડ્યો હતો. આ રૂપવતી સ્ત્રીની પ્રાપ્તિથી મારી એ આ-શાઓ સફલ થઈ છે.” શરસિંહે પોતાની લૂંટતરીકે એક આઠેક વર્ષની બાલા સહિત યુવતિ તરફ પોતાનો અંગુલીનિર્દેશ કરતાં કહ્યું.

એક વૃક્ષના નીચે વિશ્રામાર્થે બેઠેલા કૌશામ્બી નગરીના શતાતીક રાજાના બે સુબટો પરસ્પર આવીરીતે વાતચીત કરી રહ્યા હતા. શરસિંહ પોતે જ બોલી રહ્યો હતો, તેનું શું પરિણામ આવશે તે તેને ક્યાંથી ખબર હોય ? પોતે જ સ્ત્રીને લૂંટમાં લાવ્યો છે, તે ચંપાના દધિવાહન રાજાની કુલીન રાણી હોઈ પોતાના જન્મમાં અન્ય કોઈની સ્ત્રી બનેજ નહિ એ કલ્પના આવા એક ઔદ્ધિકને નજ થઈ શકે એ સ્વાભાવિક છે, કેમકે તે અત્યારે સ્ત્રીલોભ અને કામાશામાં તણાયો છે, અને તેથી વિવેકહીન બનેલો છે. આ સ્ત્રી કે જેનું નામ ધારિણી છે તે ઉપરોક્ત વાર્તાલાપને શ્રવણ કરતાં પોતાનું પાતિત્રત્ય ખંડન થવાના ભયથી વધારે શોકસાગરમાં ડૂબી ગઈ. તેને પોતાના આત્માપર, હૃદયપર ભારે તિરસ્કાર છૂટ્યો. ચંપાનો ત્યાગ કરી

પતિ જંગલમાં રખડતો થઈ ગયો અને પોતે તેનાથી વિખુટી થઈ અત્યારે આવા એક કામી મનુષ્યના હસ્તમાં આવી પડતાં છતાંયે જીવી શકે છે તે તેને ધણુંજ અસહ્ય લાગ્યું. તેનો તેની પાસે રહેલી એકની એક પુત્રી, કે જેણીનું નામ વસુમતી છે તેનાપર અથાગ પ્રેમ, મમતા અને વાત્સલ્ય હતું અને તે જાણતી હતી કે પોતાની પાછળ આ માવગરની થઈ અતિશય કફેડી દુઃખદશામાં આવી પડશે; તોપણ તેણે અત્યારે આ સર્વ પર લક્ષ્ય નજ આપ્યું અને પાતિવ્રત્ય સાચવવાનો પ્રયાસ કરવામાં તે સર્વથી પ્રેરિત થઈ જઈ પ્રપંચના પ્રગેશથી પાતિવ્રત્ય સચવાય એમ તો તેને અત્યંત અશક્ય લાગ્યું, અને તેથી તે સતી રાજરાણી પોતાના દાંત વચ્ચે જીભને ચગદી નાંખી અથવા આઘાત પામી કે અન્ય ગમે તે રીતે આ દુનિયામાંથી સદાને માટે પૂતીત આ નામશેષ થઈ.

રાજકન્યા, અત્યારે ખિચારી વસુમતિ બાલા આવી રીતે પોતાની માનું મૃત્યુ નજરે નિહાળતાં એકદમ હેબકાઈ ગઈ અને તેણે શોકભરી એક ચીસ પાડી કે જેથી તે વાર્તાલાપ કરી રહેલા ઔષ્ટ્રિકાનું ધ્યાન આ તરફ ખેંચાયું. શરસિંહ હઠીને જોતાં પોતાના મનોરથોને નષ્ટ થયેલા જુવે છે અને ખિન્ન થાય છે. તેને લાગ્યું કે પોતે પોતાના વિચારો આટલા જલદથી આ સ્ત્રીના કર્ણે નાંખવામાં ઉતાવળો થયો. ચંપાની લૂંટમાં પોતે ખાલી હાથે આવ્યો છે એ વિચારોએ તેને નિરાશ અને ઉદાસીન બનાવ્યો. આનાથી તો કાંઈ દ્રવ્યાદિની લૂંટ લાવ્યો હોત તો સાફ એમ તે વિચારવા લાગ્યો અને તે વિચારના અંતે તેને સૂઝ્યું કે, આ સ્ત્રી તો હાથમાંથી ગઈ, પણ હજુયે જો આ બાલિકા જીવતી હશે તો તેને વેચતાં કાંઈક દ્રવ્ય મળશે; માટે તેને હેબકથી યા અન્યરીતે મરતાં બચાવવી.

હવે શરસિંહે રૂદ્ધ કરતી વસુમતીને શાંત કરી, તેને આશ્વાસન આપ્યું અને પોતાનો કૃત્રિમ વાત્સલ્યભાવ તેનાપર દર્શાવ્યો, પણ કૌશામ્બીએ જાતાંજ તેણે તે બાળાને વેચવા ચૌટામાં ધરી. ઓ! કરમ! તને ક્યાં શરમ છે? પરાધીન વસુમતી, દધિવાહનરાજની પુત્રી અત્યારે ચૌટામાં વેચાય છે-પોતાની ઔરમાન માશી શતાતીક રાજની પટરાણી મૃગાવતી, તેનીજ રાજધાનીના જાહેર ચોકમાં વેચાય છે એ નસીબને અંકર્તવ્યજેવું શું છે?

અરતુ, આ બાળાને વેચવા મુકી છે ત્યારે કૌશામ્બીનો એક

ધનાઢ્ય ક્રેદી ધનાવહ પોતે ચૌઠામાં ગમે તે કારણે જઈ ચડ્યો હતો. અને તેના જ્ઞેવામાં એ રાજકન્યા આવી. વસુમતીનું રૂપ, આકૃતિ, લક્ષણ વિગેરે પરથી આ શેઠને લાગ્યું કે, આ કન્યા કોઈ સામાન્ય નથી, પણ તેનાં માતપિતા આપત્તિમાં આવી પડતાં અત્યારે તે આવી નિંદરિથિમાં આવી પડી જણાય છે. એ ઘણું સાઈ થયું છે કે તેને અન્ય કોઈ ન ખરીદે તે પહેલાં હું અહિં આવી ચડ્યો; કેમકે કદાચ તે કોઈ એવા તુચ્છના હાથે જઈ ચડી હોત તો તેનું જીવન વિંડખાત. આવા આવા પ્રશસ્ય અનેક વિચારોથી પ્રેરિત ધનાવહે પૂરતું દ્રવ્ય આપી વસુમતીને ખરીદી લીધી, વાસ્તવિક કહીએ તો તેને મમતાથી સ્વાયત્ત કરી લીધી એમ નાંહ, પણ સૌજન્યથી સ્વાયત્ત કરી દીધી. હવે શેઠે તે બાળાને પોતાના ગૃહે લઈ જઈ તેનું નામ તથા કુલાદિ વિગેરે પૂછ્યું, પણ તે ઔચિત્યવતી કુલીન બાળાએ પોતાના રાજકીય વંશના ગૌરવનો ખ્યાલ કરી, પોતાના વિષે તેણીએ એક અક્ષર સુધાં ન ઉચ્ચારતાં મ્હાનતાથી મુખ નીચું નમાવી દીધું. શેઠનો ધરાદો હતો કે જ્ઞે તેનાં સંબંધી સમજવામાં આવે તો હું તેને તેઓને સુપ્રેત કરી કૃતકૃત્ય થાઉં, પણ જ્યારે તેણે આ બાલિકાને નીચું મુખ કરી ભારે સંકોચ દર્શાવતી જોઈ, ત્યારે તેને એમ લાગ્યું કે કોઈ મહાન તેનાં માતપિતાદિ વિષે તે કાંઈ કહેવા ઇચ્છતી નથી; અને તેથી તે વાત તેણે જાણ્યું માટે પડતીજ મુકી. ધનાવહે તેને આશ્વાસન દેવાપૂર્વક પુત્રીતરીકે સ્વીકારી લીધી અને પોતાની સ્ત્રી મૂલાને પણ પુત્રી તરીકે વાતસલ્ય દર્શાવવાનું તે માયાળુ ધર્મપિતાએ સૂચવ્યું. હાલ મૂલાને કાંઈપણ સંતાન ન હોવાથી તેણે પોતાના વાક્યને અનુસરી અને હવે પોતાના ગૃહની જેમ આ બાલા વસુમતી શેઠના ત્યાં સુરચતાથી જીવન ગુજારે છે. સ્વાભાવિક કંઈક અને ઇર્ષાળુ પ્રકૃતિની હોતા છતાંયે મૂલા પુત્રીતરીકે સ્વીકારાયેલી વસુમતીના સહગુણોથી રંજિત થઈ ભારે પ્રસલતાથી તેની સાથે વર્તતી હતી. ધનાવહનો આદર તો પ્રતિદિન બધારેને બધારે હૈયામાં ઉભરાઈ જતો હતો; કેમકે તેને વસુમતીમાં કોઈ અકથ્ય સાંસ્કારિક ગુણોની અદ્વિતા પ્રતિદિન વધતીજ લાસતી હતી.

ચંદના કે ચંદનબાલાના નામે ઓળખાવાયેલી વસુમતી સ્વભાવથી નમ્ર અને વિનીત હતી. તે કાલના આખા જગતની સ્ત્રીઓમાં પ્રથમ નંબરે તેની ગણના થાય એવી કોઈ મહત્તાનાં લક્ષણો તેનામાં અત્યારે

પણ બારીકદ્રષ્ટિથી જોનારને સમજી શકાય તેમ હતાં. એક મહારાજની મૃગાવતી અને સુનયેષા જેવી બુદ્ધિવૈભવશાલિની પુત્રીઓ પર પણ અધિકાર મેળવી શકે એવી તેની બુદ્ધિનું બીજ હાલ બીજરૂપે હોતાં છતાંયે તેના ભાવિકલને સૂચવનારું હતું. ચંપાનો વૈભવ અહિં ધનાવહના ત્યાં નજ હોય એ સ્વાભાવિક છે, છતાં અહિંયાં પણ જે વૈભવથી તે વૃદ્ધિ પામી રહી છે તે તેને ઓછું આવડા દે એવો તો નથીજ; પણ સદા સંતુષ્ટ એવી વસુમતીને માટે આ વાત આલેખવાનો અવકાશ નથી, કારણ કે તેના જીવનમાં અત્યારે કોઈ જાતનો ખુલ્લો ત્યાગનો ભાવ જણાતો નથી તોપણ છુપા ત્યાગના ભાવો તો સંસ્કારરૂપે રહેલાજ છે. તેની વય સદાચાર અને સુશીલતાને કેળવવાયોગ્ય છે, પણ તે તેનામાં પ્રકૃતિસિદ્ધ હોતાં તેને કેળવવાનો પ્રયાસ એ દેખાવપુરતોજ થઈ પડ્યો છે. સ્ત્રીઓમાં આલેખાતા સ્વભાવજ અનૃત, સાહસ, મૂર્ખતાદિ દોષોએ તેની વધતી જતી વયમાં પ્રવેશ કરવા છિદ્ર ન મેળવ્યું એ વસુમતીની મહત્તા વર્ણવતાં અતિશયોક્તિનો લેશ પણ નથી. આવી રીતે આખ્યંતર સૌંદર્યની સાથે અનુપમ બાહ્ય સૌંદર્યમાં પણ તે પ્રતિદિન વૃદ્ધિને પામી રહી હતી અને અનુક્રમે તે આશરે પંદરેક વર્ષની વયમાં આવી ગઈ હતી. તેની સાત્ત્વિક પ્રકૃત્યનુસાર ભાવિ ધૈર્યનજ વિકારોનું બીજ અહિં રોપાવાનું છેજ નહિ, પણ કુદરતના નિયમાનુસાર ધૈર્યનની સુંદરતાનું બીજ તો રીતસર રોપાઈજ રહ્યું છે; અને તેથી તે અત્યારે પણ અતિશય મોહક અને આકર્ષક લાગે છે, છતાં કહીયું કે કામરાગનું ઉદ્દીપક સ્થાન તો તે સર્વથા નથીજ, કારણ કે તે મોહકતા અને આકર્ષકતા નિર્દોષભાવનેજ જગવે તેવી હતી. અને આજ કારણથી ધનાવહશેકનાં સંબંધી સ્વજનોમાં તથા પરિચીતોમાં આ વસુમતી માટે બહુજ ઊંચી લાગણીઓ બંધાઈ હતી. તેની મુગ્ધતા અને સરલતા સૌ કોઈને ચ્હાવાની લાગણી ઉત્પન્ન કરાવી શકતી નથી. લાંબા લાગસગવાળા ધનાવહના સંબંધી કુટુંબો-માંની સમાનવયસ્કા બાળાઓ તો આ વસુમતીને વીંટાઈ વળી રહેતી હતી. ફક્ત શેઠાણી મૂલાનેજ હમણાં હમણાં કોઈ છુપા વૈભવસ્યનેદ અનુભવ થતો હતો. તેનો ઇર્ષ્યાજી સ્વભાવ તેને નિષ્કારણ કોઈ એવી કલ્પનામાં ચડાવી દેતો હતો કે તે વિવેકબુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી શકતી ન હતી. તે વસુમતીના સંબંધમાં અત્યારે મનથી બહુજ ઝીણું કાંતી રહી હતી, છતાં તેનો ગુણનો તાર તૂટી શકતો ન જોઈ અને બીજી

તરફ શેઠની મમતાનો પ્રશ્ન ઉઠેલતાં ગુચવાઈ બાહ્યથી મૌન પણ અંતરથી વધારેજ મત્સરિણી બની જતી હતી, છતાં વસુમતીની વિનિતતાએ અને તેના ગુણાધિક્યે આ દુષ્ટપ્રકૃતિની શેઠાણીને પણ અમુક સમય તો વૈરને જાહેર કરતાં ખચકાવી રાખી, પરંતુ અંતે જે ભાવ લજવવાને સર્જિત હતો તે લજવાઈ ગયો.

એક દિવસ ધનાવહરેથી પાદપ્રક્ષાલન કરવા ગૃહાંગણની આગળ બાજેઠપર બેઠા છે, તે વખતે દૈવવશાત્ કોઈ દાસદાસી અન્ય કાર્યમાં ગુચાયલાં હોતાં હાજર થઈ શક્યું નહિ અને તેથી શેઠ પોતે પોતાના હાથેજ પગને ધોવા લાગ્યા. આ વખતે વસુમતી કે જે ઘરની પરસાળમાં બેઠી હતી તેની નજર શેઠના પર પડી અને સ્વાભાવિક વિનયશીલ તે બાલા એકદમ ઉઠી પોતે જાતે પોતાના હસ્તથી શેઠના પગ ધોવા તૈયાર થઈ. ધનાવહે ભારે વત્સલતાપૂર્વક તેને આનાકાની કરી, પણ તે તરફ લક્ષ્ય ન આપતાં તે વિનયવતી સુશીલાએ ભક્તિપૂર્વક પગને ધોવા માંડ્યા. આ વખતે નાણુકતાથી ભરેલો વસુમતીનો સર્વ ઉપક્રમ અતિશય રમણીય હતો, પણ તે રમણીયતામાં શેઠના મમતાભર્યા વાત્સલ્યનો રંગ એક પ્રસંગથી મૂલાના વહેમને પાત્ર થયો. વસુમતી બ્યારે પોતાના કમલકોમલ કરોથી શેઠના પગને ધોઈ રહી છે તે વખતે તેના મસ્તકપરના સુવર્ણવર્ણિય સુકોમલ કેશો છુટા હતા તે તેના ઉત્તરીયવસ્ત્રમાંથી એક ખભાની બાજુમાં થઈ બહાર નીકળી પડ્યા. શેઠે આ સુંદર કેશકલાપને પાદપ્રક્ષાલન જલમાં પડી તે ખરાબ ન થાય માટે તત્કાલ પોતાના હસ્તથી ધરી રાખ્યો. દેખાવ સર્વથા નિર્દોષ મમતાભર્યા હતો, પણ તે અવસરેજ કાર્યવશાત્ ગવાક્ષમાં આવેલી શેઠાણી મૂલાના નજરમાં તે પડતાં ભવિષ્યમાં શોક્યસંકટના ભયનું કારણ થઈ પડ્યો. તેને લાગ્યું કે શેઠની આ એટલા કોઈ ભાવિ અર્થની સૂચક છે. એકદમ તે ધખ્યાથી ધેરાઈ અને મનમાં વિચારવા લાગી કે ભવિષ્યમાં આજ ઘરની માલીકણુ થાય તો તેને કાણુ અટકાવી શકે તેમ છે ? કારણકે હું તો હવે વયસ્થા અને નિર્માલ્યપ્રાયા થઈ છું. માફ પૂર્વનું યૌવન પસાર થઈ ગયું છે, રૂપના રંગનાં પાણી ઉતરી જવા માંડ્યાં છે, તે નાયતી અંચળતાઓનું આકર્ષકપણું અત્યારે મારામાં લગભગ નામશેષ થઈ રહ્યું છે અને હવે શેઠ આતેજ ગૃહની અધિષ્ઠાતા બનાવવા ઈચ્છે તો તેમાં નવીન શું છે ? શામાટે ન ઇચ્છે ? તેમની એટલાઓ પણ તેવીજ મમતાભરી

છે. આ ક્યાંયથી આવેલી અને વેચાતી લીધેલી રંડા ક્યાં સાચી પુત્રી છે કે દુનિયાની ઉચિતતા શેઠને પોતાના ઇચ્છિત કાર્યમાં વિધન નાખે ? આવા આવા અનેક વિચારોએ મૂલાનું મસ્તકે ભભાસી નાંખ્યું. તેના સંશકિત વાતસલ્યભાવ એકદમ વરના રૂપમાં પલટાઈ ગયો. અને તે કિંકર્તવ્યના વિચારોમાં વ્યાકુલ બની ગઈ તથા છેવટે અમુક નિશ્ચય પર પણ આવી ગઈ.

જ્યારે શેઠ ભોજન કર્યાબાદ દુકાને ચાલ્યા ગયા ત્યારે મૂલા આ ભોળી વસુમતીને નહિ વપરાતી એવી એક જૂની ડેલીમાં લઈ ગઈ અને તેણીએ સ્ત્રીસ્વભાવને બહુધા ઉચિત એવું સાહસ આરંભી દીધું. તે ગૃહની સત્તાવીશ શેઠાણીએ વસુમતીનું મસ્તક મુંડાવી નાંખાવ્યું અને તેના પગમાં લોખંડની ભારે બેડીઓ નાંખી તે ડેલીને તાણું છઈ તેણીએ પોતાનું આ નિંદ્ય કર્તવ્ય સમાપ્ત કર્યું. આ કર્તવ્યના સંબંધમાં કેમ શેઠને કંઈ પણ વાત કરે નહિ માટે મૂલાએ તે વાતથી જાણીતાં મનુષ્યોને ધમકીપૂર્વક પૂછી દેખાણ કર્યું હતું. તે માનતી હતી કે શેઠના જાણવામાં આ વાત આવશે નહિ અને આવશે તે પહેલાં તો સુકુમાલ તે બાલા ક્યારનીયે આ દુનિયામાંથી ચાલી ગઈ હશે. પણ આયુષ્યમતી વસુમતીને માટે કંઈ એવું નિર્નાણુ ન કર્યું હતું, કારણકે ધનાવહના જાણવામાં તે વાત તત્કાલ તો નહિજ પણ ત્રણ દિવસ બેટલો સમય વીતતાં આવીજ ગઈ.

ધનાવહ એ ટૌશામ્બીનગરીમાં એક મહાન વ્યવસાયી ગૃહસ્થ હતો, તોપણ તે પોતાને લગતી નાની મોટી દરેક બાબતો સ્વચ્છતેજ તપાસતો હતો. યાવત નોકરચાકરોના સંબંધમાં પણ તે તેઓની સ્થિતિપર્યંત પોતાની આરોક નજર નાંખ્યા સિવાય રહેતો નહિ. વસુમતી તો વાતસલ્યભર્યું પાત્ર હતું તેથી તેના વિષે કહેવુંજ શું ? આમે છતાં પણ મૂલાના પ્રપંચી આડાઅવળા ઉત્તરોથી કંઈક સમય તે શેઠ અંધારામાં રહ્યો, પણ છેવટે તેને જણાયું કે વસુમતીનો પતો નથી અને અ.માં પોતાની સ્ત્રીનું કાંત્રક હવે છે. ચોથા દિવસે બપોરના એટલે કે એ નિંદ્ય કર્તવ્યને ત્રણ દિવસ પુરા વીતતાં શેઠ ઘરની એક જૂની વિશ્વાસુ કાર્યકરી બાઈ પાસેથી વસુમતીનો ડેલીમાં દુસ્થ હોવાનો પતો મેળવ્યો. ભારે બેદમર્યા હૃદયે તે એકદમ ત્યાંથી ઉઠી ડેલીએ ગયો તથા તત્કાલજ આવેશથી તેણે પોતાના હાથે ડેલીનું તાણું તોડી નાંખ્યું. અંદર જઈને જુવે છે તો તેણે ત્રણ દિવસના

ઉપવાસથી ફૂલની જેમ કરમાઈ મચેલી, પણ સાંત સ્થિતિમાં વસુમતીને જેમ અને પોતાની આંખમાંથી આંસુ નાંખી દીધાં. મૂલાના પર ભારે ધીંકાર છુટ્યો પણ એ લાવેને હાલ સવથા બાળુએ રાખીને કર્તવ્ય પરાયણ થયો. તેણે વસુમતીને લાવી દેહલીના ઉમ્મર પર રાખી અને તેને ખાવાને માટે અન્ય કાંઈપણ હાથ ન લાગતાં તેવીજ ભવિતવ્યતાવશાત્ હાથ લાગેલા અડદના બાકુળા તે તેને આપી પોતે તેના પગની બેડીઓ તોડાવવાની ખાતર લુહાર બોલાવવા એકદમ ચાલ્યો ગયો. હવે આ મહાત્ સ્ત્રીપાત્ર એ બાકુળાથી કેવારીતે પોતાના સ્વસ્વરૂપને જાહેર કરવા ભાગ્યશાલિની થાય છે તે આપણે આગલાજ પ્રકરણમાં જોઈશું.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર.

(૨૦ મા પ્રકરણથી ચાલુ.)

શ્રીમન્મહાવીર ભદ્રિકાની બહાર પારણું કર્યા પછી શેષાકાલના આઠ માસ મગધ દેશમાં વિચર્યા. બસ, આજ એક શેષાકાલ એવો વ્યતીત થયો કે જેમાં ભગવાનને અન્યોથી ઉપસર્ગ સંઘવાનો પ્રસંગ ન આવ્યો. પછી ભગવાન આલંબિકામાં ગયા ત્યાં સાતમું ચતુર્માસ વીતાવ્યું અને પારણું બહાર કરી કુણ્ડગસન્નિવેશે જઈ વાસુદેવના દેવળમાં કાર્યોત્સર્ગે રહ્યા તથા ત્યાંથી મર્દનગ્રામે જઈ બલદેવના દેવલમાં કાર્યોત્સર્ગે રહ્યા પછી ભગવાન લોહાર્ગલે રહ્યા, કે જ્યાં જાસુસ તરીકે પકડાઈ જિતશત્રુરાજ પાસે ખડા કરાતાં અસ્થિકચ્છામથી આવેલા ઉત્પલે ભગવાનને છોડાવ્યા. આ પછી ભગવાન પુરિમતાલ તથા શદ્દટમુખ એ બે ઉદ્યાનોના અંતરાલે પ્રતિભાયા રહ્યા અને ત્યાંથી ઉન્નાગસન્નિવેશે થઈ ગોબૂમિએ ગયા. શેષાકાલના અંતે ત્યાંથી વિહાર કરી ભગવાને આઠમું ચતુર્માસ રાજગૃહીમાં કર્યું. એમાસાબાદ બહાર પારણું કરી વજ્રભૂમિમાં ઘણા ઉપસર્ગ થઈ કર્મ ખપાશે એમ ચિંતવી ભગવાને શેષાકાલના આઠ માસ અનેક ઉપસર્ગ સંઘવાપૂર્વક વજ્રભૂમિ,

દદભૂમિ, લાટદેશ વિગેરેમાં ગાળી, નવમું ચતુર્માસ અને તે બાદ પણ બે માસ વજ્રભૂમિમાંજ રહ્યા, ત્યાં ભગવાનને રહેવા વસતિ ન મળેલી હોવાથી તે ચતુર્માસ અનિયત એટલે ફરતાંજ ગાળ્યું. ત્યાંથી શ્રીમહાવીર સિદ્ધાર્થપુરે અને પછી કૂર્મગ્રામે ગયા. અહિંથી પાછા ફરી સિદ્ધાર્થપુર તથા વાણિજ્યગ્રામે થઈ તેઓ દશમ ચતુર્માસ શ્રાવસ્તીમાં રહ્યા. ચોમાસાબાદ વિહાર કરતાં બહુમ્લેચ્છવાળી દદભૂમિમાં ગયા અને તેની બહાર પોદાલઉદ્યાનમાં પોલાસચૈત્યે ભગવાન અકૂમની તપસ્યાપૂર્વક એક રાત્રિની પ્રતિમાથી સ્થિર રહ્યા.

આ વખતે ઇંદ્રે સભામાં ભગવાનની પ્રશંસા કરી કે; “અહો! શ્રીવીરનું શું ધૈર્ય છે! તેમની કેટલી સ્થિરતા છે! તેઓ ધ્યાનમાં કેટલા એકાગ્ર છે! ત્રણ જગતના લોકો પણ તેમના ચિત્તને ચળાવી શકે તેમ નથી.” ઇંદ્રનો આ ગુણગ્રામ અતિશયોક્તિ વિનાનો તથા સ્વાભાવિક હતો, પણ તેનાપર સંગમ નામના એક સામાનિક દેવતાએ શ્રદ્ધા કરી નહિ. તેને લાગ્યું કે ઇંદ્ર આધિપત્યથી કેવું અસંગત અને અસાર બોલી રહ્યા છે, કે જાણે પુત્રનું પડવાથી મેરના ચુરેચુરા થઈ જાય! આવા એક મનુષ્યનું શું ગળું છે? હું હમણાંજ જઈ તેને ધ્યાનથી ચુકાવું અને ઇંદ્રની મિથ્યાસ્તુતિને મિથ્યા સાબીત કરી બતાવું કે આ મનુષ્યના ધૈર્યમાં તેવું કાંઈ વૈશિષ્ટ્ય હોજ નહિ. તત્કાલ તે દેવે પ્રતિજ્ઞા કરી અને શ્રીમહાવીરને ચળાવવા તે મનુષ્યલોકમાં દદભૂમિએ જ્યાં ભગવાન હતા ત્યાં ઉતરી આવ્યો. આવતાંજ તેણે ઉપસર્ગોની શરૂઆત કરી દીધી. એકાદ ઉપસર્ગથી પણ સામાન્ય મનુષ્યના પ્રાણ પલાયન કરી જાય એવા વીસ ઉપસર્ગો તેણે અનુક્રમે આ દિવ્યશક્તિ અનંતબલી ભગવાનને એક રાત્રિમાં કર્યા, કે જેની નોંધ આ પ્રમાણે છે:—

૧ ધૂળની વૃષ્ટિ કરી, કે જેનાથી ભગવાનનાં આંખ, કાન, નાક વિગેરે છિદ્રો પૂરાઈ જતાં તેઓ નિરઝવાંસ થયા. ૨ કીડીઓ ૩ ડંશો ૪ ધીમેલો ૫ વીંછીઓ ૬ નોળો, ૭ સર્પો ૮ અને ઉંદરો મજાના જેવા તીક્ષ્ણમુખવાળા અને ઝેરીલા વિકુર્વા, કે જેઓએ ભગવાનને કરડવા, ડંશ દેવા તથા ભક્ષણ કરવાથી કષ્ટ દીધું. કીડીઓ વિગેરેએ તો ભગવાનના શરીરને એક બાજુએથી બાજુ બાજુએ જાય તેવી રીતે ચાલણી જેમ કરી મુક્યું. ૯ હસ્તિ અને ૧૦ હસ્તિનીઓ બનાવી કે જેમણે શૂંઢથી અફળાવવાના તથા પગથી ચગદવાના

ઉપસર્ગો કર્યા. ૧૧ પિશાચે અદૃઢહાસાદિથી અને ૧૨ વાઘે દાઢા તથા નખવડે વિદારવાથી ભગવાનને ઉપસર્ગ કર્યો. ૧૩ સિદ્ધાર્થ અને ત્રિશલા વિકુર્ચ્યા, તેઓએ કર્ણવિલાપાદિથી ઉપસર્ગ કર્યો. ૧૪ જાવણી વિકુર્ચી, કે જેના સૈનિકો ભગવાનના પગમાં અગ્નિ સળગાવી પગપર સ્થાલીઓ મુકી પકાવવા લાગ્યા. ૧૫ ચાંડાલ વિકુર્ચ્યો, કે જે તીક્ષ્ણ મુખવાળાં પક્ષીઓનાં પિંજરો ભગવાનના કર્ણ બાહુમૂલ વિગેરે સ્થાનોમાં લટકાવે છે અને તે પક્ષીઓ ભગવાનના શરીરને યથેચ્છ ભક્ષણ કરે છે. ૧૬ તોરાની પવન અને ૧૭ વંટોળીઓ વિકુર્ચ્યો, કે જે ભગવાનને ઉછાળી ઉછાળી પટકાવે છે અને ચક્રની જેમ ભભાવે છે. ૧૮ મેરનું શિખર પણ ચૂરા થઈ જાય એવું હજાર ભારનું લોહમય ચક્ર ભગવાનનાપર ફેંક્યું, કે જેનાથી તેઓ હીચ્છુસુધી જમીનમાં પેસી ગયા. ૧૯ પ્રભાત વિકુર્ચી કહેવા લાગ્યો કે; “દેવાર્થ ! હજી પણ ઊભા છો ? ભગવાન તો રાત્રિ જાણતાજ હતા. ૨૦ દેવતાની ઋદ્ધિ વિકુર્ચી કહેવા લાગ્યો કે તમારે સ્વર્ગ, મોક્ષ કે જે કાંઈ જોઈતું હોય તેનું હું વરદાન આપું છું માટે માગી લ્યો. આમ છતાં પણ ભગવાનને ક્ષોભ પામેલા નહિ દેખતાં તેણે દેવાંગનાઓ વિકુર્ચી કે જેઓએ નાટ્ય, ગીત, વિલાસ વિગેરે વિવિધ કામચેષ્ટાઓપૂર્વક ઉપસર્ગ કર્યો.

આ મોટા મોટા વીસ ઉપસર્ગોથી પણ તે દેવતા શ્રમણ મહાવીરને ક્ષોભ પામેલા નહિ જોતા તેણે અનેપણીય આહાર કરવા વિગેરે રૂપ વિચિત્ર ઉપસર્ગો છ માસ સુધી જારી રાખ્યા. છ માસ વીત્યે ભગવાને સામાન્યતઃ વિચાર્યું કે તે દેવ ગયો હશે અને તેથી તેઓ વ્રજગામ ગોકુલમાં ગોચરીએ ગયા; પણ અર્ધમાં જતાંજ જાણ્યું કે તેની કરેલી અનેપણીયતા છેજ તેથી તેઓ એકદમ પાછા ફરી તે ગામની બહાર પ્રતિમાથી સ્થિર થયા. હવે દેવતા અવધિરાનથી શ્રીમહાવીરને શુદ્ધ મનોવૃત્તિવાળા અને સ્થિર જાણી બીજે દિવસે ઉપસર્ગ તપણે કહેવા લાગ્યો કે; “આર્થ ! ખુશીથી વિચરો અને ગોચરી વિગેરેને માટે ખુશીથી પ્રેરો. હવે હું કાંઈપણ કરતો નથી.” પણ ભગવાને તેને જાણાવી દીધું કે; “ઈચ્છા હશે તો જઈશ અથવા નહિ જઈશ, કોઈના કહેવાથી મને કાંઈ કરવાનું નથી.” શાંતિ અને ધૈર્યનો સૂચક ભગવાનનો આ બેપરવાઈભર્યો ઉત્તર મળતાં વિષણુ તે દેવતા ભગવાનને વાંદી સ્થામચ્છેરે દેવલોકમાં ચાલ્યો ગયો. પોતાની કરેલી સ્તુતિના

પરિણામે આ દેવે ભગવાનને આવી રીતે ઉપસર્ગ કર્યો એ વિચારથી ભારે ખેદતિ ઇંદ્ર મહારાજે બ્રહ્મપ્રતિય આ દેવનો ભારે તિરસ્કાર કર્યો અને તેની સાથે જવાને આજ્ઞા માગનારી તેની મહિષીઓની સાથે તેને આખા દેવલોકના અપમાનપૂર્વક દેવલોકમાંથી કાઢી મૂક્યો અને તે મેરૂચૂલાપર જઈ આયુષ્ય પૂરું કરવા લાગ્યો.

અહિં ભગવાને વ્રજગામ ગોકુલમાં વૃદ્ધ વત્સપાલીના ત્યાં પારણું કર્યું, પંચદિવ્ય પ્રગટયાં. પછી તેઓ આલભિકા, શ્વેતામ્બિકા, શ્રાવસ્તિ, કૌશમ્બી, વાણાશ્વીરી, રાજગૃહી, મિથિલામાં અનુક્રમે વિચર્યાં, કે જ્યાં દરેક રથજે કોઇના કોઇ ઇંદ્રે અને મિથિલામાં તો ઇંદ્રે અને જનકે રાજ્યે આવી તેમને પ્રિયપ્રશ્નાદિ કર્યાં. ત્યાંથી વિહરતાં ભગવાન વૈશાલીએ ગયા અને અંગીઆરમું ચતુર્માસ કર્યું, કે જ્યાં ભૂતે પ્રિય પૂછ્યું. ચોમાસાબાદ ત્યાંથી વિહરતાં ભગવાન સુંસુમારપુરે ગયા. અને ત્યાંથી ભોગપુરે ગયા. અહિં મહેન્દ્ર નામનો ક્ષત્રિય ભગવાનને કાંટાવાળી ખજૂરીની સોટીઓથી તાડન કરવા લાગ્યો તેને પ્રિય પૂછવા આવેલા સનતકુમારે નિવાયો. ત્યાંથી શ્રમણશ્રી નન્દિગામે થઈ મિષ્ટિક શ્રામે ગયા ત્યાં ઇંદ્રે ઉપસર્ગ કરતા ગોવાળને ડરાવી હાંકી મૂક્યો અને પછી ભંજુલીન કૌશામ્બીએ ગયા ત્યાં તેમણે પોપવદી એકમના દિવસ આવો અભિયજ્ઞ અંગીકાર કર્યો કે; દ્રવ્યથી અડદના બાકુળા સુપડાના ખુણે, ક્ષેત્રથી એક પગ દેહલીના આગલા ઉમ્મરની અંદર અને એક પગ ખંડાર હોતાં, કાલથી સર્વ ભિક્ષુકો નવૃત્ત થયે છતે અને ભાવથી રાજસુતા દાસવત્તે પામેલી, પગમાં બેડીઓથી યુક્ત, મુદ્દિડત્ત મરતકન્વાળી, અઠ્ઠમની તપસ્થાવાળી તથા રડતી એવી જે કોઈ મને પ્રતિલાભે દાન આપે તો હું લાઇશ અન્યથા નહિ.

આ અભિયજ્ઞ લીધા પછી ભગવાન મહાવીર નિરંતરે મધ્યાહ્ન-કાલે કૌશામ્બીનગરીમાં ભીક્ષાર્થે ફરે છે, પણ આવો અભિયજ્ઞ પૂરાયજ શી રીતે? દેવાર્થ કાંઈ ક્ષેતા નથી એ વાત આખી નગરીમાં ચર્ચાય છે અને સુગુપ્ત અમાત્યની સ્ત્રી નન્દા શ્રાવિકા પાસેથી મૃગાવતી કે જે શતાનીક રાજની પદ્મરાણી છે ત્યાં પર્વત પહોંચે છે. પદ્મરાણીએ રાજની પાસે અનેક યોજતાઓ કરાવરાવી કે ગમે તે રીતે ભગવાનને અભિયજ્ઞ પુરો થાય, પણ તે સર્વ નિષ્ફલ નિવડી. કોઈને શું ખબર પડે કે કેવો અભિયજ્ઞ છે? આ અભિયજ્ઞ અંગીકાર કર્યો મંચ દિવસ ન્યૂન એવા છ માસ વીતી ગયા છે ત્યારે ભગવાન દેવવ્રજાત

ધનાવહ શ્રેષ્ઠીના પાડામાં જઈ એડયા. આ તેજ દિવસ અને સમય છે કે બયારે ડેલીમાં વસુમતીને છોડી ધનાવહ લુહારને બોલાવવા ગયો હતો. ભગવાન પાડામાં પ્રવેશી કાંઈ લેતા નથી, ત્યારે મુખેમુખ બોલાયું કે દેવાઈ શ્રી મહાવીર કાંઈ લીધાં વિના પાછા ફરી જાય છે. ડેલીમાં રહેલી વસુમતીએ આ શબ્દ જતાં આવતાં મનુષ્યોના મુખથી સાંભળ્યા અને તેને લાનોહ્વાસ થયો કે બીજું તો કાંઈ નથી પણ આ બાકુળા છે. જો હું આ મહાન્ શ્રમણને તેનું દાન કરી પછી પારણું કરું તો મારી આ અવસ્થા પણ સફલ થાય. તેનો આવો ભાવ શ્રમણ ભગવાનને ખેંચી લાવ્યો, પણ શ્રમણથીએ અભિગ્રહની સર્વ બાબતો હોતાં છતાંયે એકંતી ન્યૂનતા જોઈ અને તે એ કે આ રાજસુતા રડતી ન હતી. ભગવાનને જોતાં દાન દેવાના હર્ષોત્કર્ષથી તેની આંખમાં અશ્રુ તો હતાં, પણ તે રૂદનનાં નહિ એ ખામી હતી. આ ખામીને લઈ ભગવાન પાછા ફર્યા કે તરતજ તે ખામી પુરાઈ ગઈ, કારણ કે ભગવાનને પાછા ફરતા જોઈ તેનો આનંદ ખેદમાં ફેરવાતાં તે હર્ષાશ્રુ ખેદાશ્રુમાં ફેરવાઈ ગયાં હતાં અને તે રડવા લાગી હતી કે હું કેવી નિર્ભાગ્ય છું કે આવું મહાન્ પાત્ર પ્રતિલાભી શકી નહિ. ભગવાને અભિગ્રહ પુરાયલો જોઈ વસુમતીના હાથે પારણું કર્યું. પંચદિવ્ય પ્રગટ્યાં-દેવોએ વૃત્ય કર્યાં, વસુમતીના પગની બેડીઓ ઝાંઝર બની ગઈ, મસ્તકે કેશ હતા તેવા થઈ ગયા, ચંદનસમ ચિત્તલ હોવાથી તેણીનું ચંદનબાલા એવું નામ દેવોએ દીધું અને વસુધારાની વૃષ્ટિ થઈ કે જે શતાનીકરાગ્ન લેતો હતો તેને રોડી ચંદનબાલાના કથનાનુસાર ઇંદ્રે ધનાવહને આપી અને પછી ઇંદ્રે રાજાને જણાવ્યું કે આ કન્યાનું સમ્યક્ રક્ષણ કરવું, કારણ કે ભગવાનના કેવલજ્ઞાન પછી તે તેમની પ્રથમ શિષ્યા થશે.

અભિગ્રહ પુરાયા પછી ભગવાન આહથી સુમંગલગ્રામે થઈ વાલ્મીકીગ્રામે ગયા. ત્યાં યાત્રાએ જતો વાયલવાણિઓ તરવારથી ભગવાનને ધા કરવા જતો હતો, પણ તે સિદ્ધાર્થે તેનેજ હણી નિવાર્યો. ત્યાંથી તેઓ ચમ્પામાં જઈ સ્વાતિદત્ત બ્રાહ્મણની અગ્નિહોત્રશાલામાં બારમું ચતુર્માસ રહ્યા, ત્યાં યક્ષેન્દ્રોથી સેવાતા ભગવાનને જોઈ વિરિમત થયેલા બ્રાહ્મણે પ્રશ્નો કર્યા અને ભગવાને તેનો પ્રત્યુત્તર કરી તેને પ્રતિબોધ્યો.

શ્રીમાસાખાદ અહિંથી વિહરી જંભિકાયામ તથા મિષ્ટકાયામ થઈ ભગવાન્ પદ્માનિગ્રામે ગયા અને ત્યાં ગામની બહાર પ્રતિમાથી સ્થિર રહ્યા. આ વખતે એક ગોવાલ ભગવાનની પાસે પોતાનો વૃષભ મુકી ગામમાં ગયો અને ત્યાંથી પાછો આવી ભગવાનને પૂછવા લાગ્યો કે; “દેવાર્ય ! તે વૃષભ ક્યાં ગયો ?” પણ ભગવાન તો મૌનજ હતા તેથી તેને કાંઈપણ જવાબ ન મળતાં તેણે ક્રોધાયમાન થઈ ભગવાનના કર્ણમાં એવી રીતે ખીલા ઠોક્યા કે અને ખીલાના છેડાઓ અંદર એક ખીજને જઈ અડ્યા. વળી તે ખીલાઓ બહારથી એવી રીતે કાપી નાંખ્યા કે જેથી ઉપર કોઈને દેખી શકાય નહિ. ભગવાનના ત્રિપૃષ્ઠવા-સુદેવના ભવમાં શય્યાપાલક, કે જેને વાસુદેવે નિદ્રાગ્રસ્ત થયા પછી ગા-યકોને ગાતાં રોકવાનો હુકમ કર્યો હતો પણ તેણે તેનો ગાળનરસથી અમલ ન કરતાં તેના કર્ણમાં તપેહું સીસું રેડ્યું હતું, તેજ આ ગોવાલ હતો. તેણે આવીરીતે આટલા લાંબાકાળે પોતાનું વેર લીધું. આ પછી ભગવાન્ મધ્યમાપાપામાં સિદ્ધાર્થ વણિકના ત્યાં ભીક્ષાર્થે ગયા, તે વખતે કાર્યવશાત્ આવી ચડેલા ખરકદેવે ભગવાનને સશ-લ્ય જાણી તે વણિકને વાત કરી. આપરથી આ સિદ્ધાર્થ તે વેદને સાથે લઈ ઉદ્યાનમાં ગયો અને તેણે વેદની કને તે ખીલા ઉપાયપૂર્વક સંડાસક-સાંડસાથી કઢાવરાવ્યા. આ વખતે ભગવાને એક કારમી ચીશ પાડી કે જેથી આખું ઉદ્યાન મહાભરવયુક્ત થયું. વેદે ખીલા કાઢ્યા પછી તે ઘાને સરોહિણી ઔપધિથી રૂઝાવી નાંખ્યો અને ભગ-વાન્ સર્વથા સ્વસ્થ થયા. આ સ્થળે એક મંદિર પણ કરાવરાવ્યું. આ ઉપસર્ગનો કરનાર ગોવાલ સાતમી નરકમાં ગયો. અને તે ખીલા કા-ઢનાર કઢાવનાર વણિક વેદ દેવલોકમાં ગયા.

ભગવાન શ્રીમહાવીરની સહેવાની વાતો અહિં પૂર્ણ થાય છે. તેમણે પૂર્વજન્મોમાં સહનના ઉદયને નિકાચિતતા આપનાર એવાં જે કર્મો ઉપાર્જન કર્યા હતાં તેમાંનાં છદ્મસ્થભાવને યોગ્ય એવાં જે કર્મ તે આવી રીતે ભય, ક્રોધ, દેન્ય કે અસ્થૈર્ય ભજ્યા સિવાય ખપાવી દીધાં છે. નવા આશ્રવનો સંવર કરતાં અને જૂતાની નિર્જરા કરતાં તેઓ હવે કર્મના ભારથી ઘણા હલકા થઈ ગયા છે અને ચડતા અધ્યવસાયે આત્મવીર્ય ફારવવાને વધારે શક્તિવંતા થયા છે. આવા ભગવાન્ અહિંથી એટલે પદ્માનિગ્રામથી વિહાર કરી જંભિકાયામે

ગયા અને ત્યાં નગરની બાહિર ઋણુવાલિકા નદીના કાંઠે જુદું ઉદ્યાનમાં આવેલા વ્યન્તરચૈત્યની કંઈક સમીપમાં રહેલા રામાક નામના કૌટુંબિકના ખેતરમાં, તેઓ સાલવૃક્ષના નીચે આતાપના લેવાપૂર્વક ગાયને દહોવા બેસે એવા ઉભડક આસને ધ્યાનમાં રહ્યા. સમય તેમના દીક્ષાના વર્ષથી તેરમા વર્ષમાં વૈશાખસુદિ દશમના ત્રીજા પહોરના છેવટનો હતો ત્યારે એટલે બપોર પછી બુરાબર એક પ્રહર વીત્યે, શ્રમણ ભગવાનને ધ્યાનમાં વર્તતાં છતાં—શુક્લધ્યાન ધ્યાતાં છતાં તેના બે પાદ વીત્યે કેવલજ્ઞાન કેવલદર્શન ઉપજ્યું. હવે ભગવાન મહાવીર સર્વગથયા અને સ્વતંત્રપણે ઉપદેશ દેવાને અધિકારી બન્યા. ત્યાંથી તેઓ મહસેનવનમાં ગયા અને ત્યાં જઈ ગૌતમ વિગેરે ચુંવાળીસો બ્રાહ્મણોને પ્રતિબોધ્યા તથા ગૌતમાદિને ગણુધરપદ આપી અને ચંદનખાલાને દીક્ષા દઈ પ્રવર્તિની બનાવી તેમણે સંઘની સ્થાપનાપૂર્વક સ્વશાસનની પ્રવૃત્તિ કરી. તેઓ જ્યાં જ્યાં જતા ત્યાં ત્યાં તેમના મહાન ઉપદેશનો લાભ લેવા રાજામહારાજાઓ, શેકશાહુકારો અને યાવત શૂદ્રાદિકો પણ એકઠા થઈ જતા. દેવતાઓ પણ તેમની સેવામાં સર્વદા હાજર હતા અને તેઓ ભક્તિથી સમવસરણાદિ અતિશયો પ્રગટાવતા. તેમના બ્યાખ્યાનમાં સર્વનાં વૈર શમી જતાં હતાં અને તેમનો ઉપદેશ સર્વગમ્ય હતો. દુષ્ટમાં દુષ્ટ પણ ભવિ પ્રતિબોધ પામી જતો એી આ મહાન આત્માની અતિશયશક્તિ હતી. તેઓએ અનેક મનુષ્યોને યતિમાર્ગમાં અને શ્રાવકધર્મમાં દોર્યા તથા અનેક લોકોને યજ્ઞાદિ વિગેરેમાં હિંસા કરતા અટકાવી દયાધર્મમાં દાખલ કર્યા. આવી રીતે ઉપકાર કરતા તેઓ મગધાદિ દેશોમાં વિચરી રહ્યા છે, કે જે વિષે આપણે પાછળ ઉલ્લેખ કરી ગયા છોએ. આટલી શ્રીમન્ મહાવીરની ઝોળખ કરાવી, મગધદેશના વિહાર દરમિયાન તેઓ રાજગૃહીમાં જઈ કેવી રીતે શ્રેણિક અને તેના કુટુંબમાં ધર્મનું ત્રીજ વાવે છે તે વાત હવે આગળપર રાખીશું.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

તથાભવ્યત્વનો પરિપાક.

અમણુ ભગવાન શ્રીમહાવીર ભગધર્મમાં વિચરતાં રાજગૃહીમાં આવી શ્રેણિકને પ્રતિબોધ કરે તે પહેલાં, તે રાજા મિથ્યાવી હતો. ચેટકરાજની પુત્રી ચેલણાપર તે રાજાનો અપ્રતિમ પ્રેમ હતો અને તેનાં એકેએક વચનેને તે આદર આપતો હતો, પણ ધર્મના વિષયમાં તો તે તેનાથી સર્વદા વિરુદ્ધ પડતો. સુભયેષ્ઠાની સ્તુતિ કરતા રાજાને જોઈ વારંવાર ચેલણા કહેતી કે; “તમારી સ્તુતિમાં કાંઈ તત્ત્વ હોય તો તમે તેના સ્વીકારેલા મહાન માર્ગને આદર આપો,” પણ રાજા તે વચનેને જરાએ ગણકારતો નહિ; વિરુદ્ધ તે ચેલણાને અનેકવાર એમ સમજાવવા મંથે હતો કે જૈનસાધુઓના કરતાં અન્યત્ર સુંદર સાધુતા છે. ચેલણાએ પણ રાજાની આ સમજાવટને નિષ્ફલ દર્શાવવા અતુભવની અને યુક્તિની દલીલો કરવામાં કયાશ રાખી નહતી, છતાં શ્રેણિક પોતાનું પકડેલું છોડવા ખુશી ન થયો. તેને ચેલણાનાં વચનો વાસ્તવિક ન લાગતાં હતાં અને તે વારંવાર કહેતો હતો કે; “પ્રિયે! તું અન્ય સર્વ વિષયોમાં યુદ્ધિમતી અને ચતુર છે પણ ધર્મના વિષયમાં તો તું ભોળા છે. તારૂં કુલાભિમાન તને તેમાં ઠગતું હોય તેમ જણાય છે.” અને આથી ચેલણાને અંતે ચૂપ રહેવું પડતું હતું. ચેલણાનું ખાસ મંતવ્ય હતું કે જ્યાંસુધી પતિને શુદ્ધ ધર્મમાં હું ન દોરી શકું ત્યાંસુધી મારી યુદ્ધિની કાંઈપણ કીંમત નથી અને તેથી તે એકવાર ચૂપ થયેલી છતાં પણ ફરીથી જ્યારે તેવો પ્રસંગ મળે ત્યારે તે ભારે આનુકૂલ્યથી પોતાનું ધાર્યું સિદ્ધ કરવા મથતી હતી. તે સદા સર્વથા સાવધ હતી કે, ભલેને મારૂં કાર્ય હિલમાં પડે પણ સર્વનાશનું કારણ પતિપ્રેમની વંચકતા તો નજ થવી જોઈએ. રાજા શ્રેણિક પણ ધાર્મિક વાતોમાં કુવૃદ્ધિ હતો અને તેથી પોતાની પ્રેમાળ પત્નીની મજાક કરવાની ખાતર કોઈ કોઈવાર તેને છંછેડતો અને તેની પાસેથી દેવ ગુરૂ ધર્મના સંબંધમાં બહુ બહુ બોલાવતો, પણ તે તેને શ્રદ્ધાવિષય નજ થતું. કોઈ કોઈ તેવા પ્રેમભર્યા મનહર વાર્તાલાપમાં તો તે બન્ને એકબીજાના ધાર્મિક પ્રસંગોની હાંસી કરવાને પણ ચુકતાં નહિ અને તેમાં શ્રેણિક તો

અવસરે અનાવટ કરીને પણ ચેલણાના મંતવ્યને મહાત કરવા પ્રયત્ન કરતાં અટકતો નહિ; દિનુ તેઓ ઉમદાં દંપતી હોવાથી ક્યારે પણ અથડી પડ્યાં હોય એમ બન્યું નહિ. ચેલણા પતિચિત્ત આવર્જનમાં એકો હતી અને શ્રેણિકરાજ સ્વમંતવ્યમાં દદાચહી હોતાં છતાંપણ ચેલણા પ્રતિ પ્રેમાળ, મોહગ્રસ્ત અને સ્વાભાવિક મોટા મનનો હતો. વળી તે એમ શ્રદ્ધાપૂર્વક માનતો હતો કે દુનયામાં સુખ્યેષ્ઠા સિવાય ચેલણા-જેવી અન્ય કોઈ સ્ત્રી છેજ નહિ. આથી તેમના ધર્મવાદમાં પણ પ્રેમ અને રસ હતો અને એવી રીતેજ તેમનો વર્ણનો સંબંધ અસ્ખલિતપણે આજસુધી, એટલે કે શ્રેણિકરાજ આજે એક મુનિના સમાગમમાં આગ્યો ત્યાંસુધી વહો આબ્યોછે.

આજે શ્રેણિકરાજ રચવાડીએ નીકળ્યો છે. ત્યાં રાજવાટિકામાં ફરતાં તેને એકાંતમાં એક મુનિ નજરે પડ્યા અને તે તેની પાસે ગયો. મુનિનું રૂપ અદ્ભૂત હતું અને તે દેહીખમાન કાન્તિથી ભરેલું હતું કે જેને જોતાં તે રાજને તે મુનિનાપર સ્વાભાવિક મોહ થયો.

“સાંસારિક સુખો છોડી આ ભરયૌવનમાં તપ આદરી કાયાને કાં દમો છો? આવું રૂપ અને સુકુમાલતા કઈને લાયક કેમ હોઈ શકે?” મોહિત રાજએ મુનિને પૂછ્યું.

પોતાનાપર કોઈ સ્નેહની નજરથી જુવે તોયે શું અથવા તો દ્વેષ બાવથી જુવે તોયે શું? તેને એવી વાતોની દરકાર હવે રહી નથી, પરંતુ તેઓ કૃપાળુ છે, પોતાની જેમ પારકાના હિતને પણ ઇચ્છે છે; અને આજ કારણથી મુનિએ પોતાના ધ્યાનને સમાપ્ત કરી તે રાજના હિતની આતર સાદું ટૂંકું પણ મર્મભર્યું એક વચન ઉચ્ચાર્યું:—

“રાજન્! હું અનાથ હોવાથી મેં આ માર્ગ સ્વીકાર્યો છે.”

મુનિ આટલું બોલી મૌન રહ્યા, પણ રાજ અત્યારે મુનિપર અત્યંત સ્નેહી થયેલો હોવાથી તે અનાથ શબ્દની મીમાંસા કરવા લાગ્યો. રાજને લાગ્યું કે આવી રૂપલાવણ્યવતી મનહર આકૃતિ કોઈનો પણ આધાર ન મળતાં આવાં સંકટો વેડે તે અતીવ અનુચિત છે. રાજનું હૃદય વધુ વધુ સ્નેહથી ભરાયું અને તેણે બાહ્યદષ્ટિથી બોલવા માંડ્યું.

“મુનિ! મારા જેવો નાથ હોતાં છતાં તમે પોતાને અનાથ કેમ જણાવો છો? તમે મારે ત્યાં પધારો, તમને જેની જરૂરત હશે તે

સર્વ હું પુરી પાડીશ અને તેનું રક્ષણ પણ કરીશ. ભોગસુખથી વંચિત થઈ આ અવસ્થામાં આ શરીરે કષ્ટો આદરવાની જરૂર નથી.” શ્રેણિકે ભારે સ્વજનભાવથી રનેહાળ નયનો મુનિના શાંત પણ પ્રભાવી મુખપર નાંખતાં સ્વનાથતાના ગર્વપૂર્વક કહ્યું.

“રાજન્! પણ આપ પોતેજ જ્યારે અનાથ છો તોપણ અન્યને સનાથ ક્યાંથી કરી શકવાના હતા?” મુનિએ મોઢમજ આગળ ચલવ્યું, અને આવી રીતે રાજને વધારે ઊંડા ઉતરવાની જગા કરી આપી. આ સિવાય શ્રેણિકમહારાજને પુણ્યનો અને ધર્મનો મહાન્ ભેદ સમજવો મુશ્કેલ હતો, કેમકે અત્યાર સુધી લૌકિક વાતોએ તેને રાજમાં ઇશ્વરનો અંશ સમજાવ્યો હતો. નવપદની આરાધનાથી પ્રસિદ્ધ થયેલી મયણાસુંદરીનું લોકોત્તર જૈનધર્મ સિવાય અન્યત્ર નજ હોય. “હું પણ અનાથ છું એમ આ મુનિ કહી રહ્યા છે તે ખરેખર આશ્ચર્યકારક છે. હું જ્યારે પોતાને ધણાઓના નાથ તરીકે પ્રત્યક્ષ અનુભવી રહ્યો છે ત્યારે તેઓ અસલ બોલતા હોય એમ મને લાગે છે, પરંતુ આવી આકૃતિવતી વ્યક્તિમાં અસલ હોઈ શકે કે કેમ એ ખાસ સવાલ છે અને તેથી મારે તેનો નિર્ણય કરવો જોઈએ” શ્રેણિકે સ્વગત આટલું વિચારી મુનિને પ્રશ્ન કર્યો કે;—

“કેવી રીતે?”

મુનિ સમજ્યા કે રાજને જિજ્ઞાસા છે, અને તેથી તે પોતાના આત્માને આગળ દોરવા શક્તિમાન થશે. તેમણે રાજના પ્રશ્નનો નિકાલ કરવા સ્વકથિત કથનનો મર્મ બોલવાને ઇચ્છ્યું અને તેઓ રાજને સંબોધી બોલ્યા.

“રાજન્! વિશાલ લક્ષ્મીવાળા અને પુરા પરિવારવાળા એવા પિતાનો હું પુત્ર છું અને માતૃપિતાને અતિશય પ્રિય હતો. જેને દુનિયા સુખ અને વૈભવ કહે છે તેવું મારે માટે પુષ્કળ હતું અને તમે જેને સનાથતા કહો છો તેવી સનાથતા મારે માથે પણ હતી. રાજન્! સાંસારિક સુખોમાં હું સર્વદા મશગુલ હતો અને મનથી માનતો હતો કે મારા જેવું કોઈ સુખી નથી, પણ વાર્તાવિક રીતે પાછળથી મને સમજાયું કે હું સર્વથા અનાથ છું; કારણ કે એક વખતે મને એવો કોઈ સખ્ત અસહ્ય વ્યાધિ ઉત્પન્ન થયો કે જેથી મારું રક્ષણ કરનાર આ સ્વજનાદિઓમાંથી કોઈપણ ન નિકળ્યું.

ધનના બળે માતાપિતાએ આખી કૌશામ્યીના મોટા મોટા રાજવૈદ્યો એકઠા કર્યા તથા તેઓથી બાવના ચંદનના લેપાદિ ઉપચારો કરાવવા, પણ તે સર્વ વ્યર્થજ ગયું. રાજન! મારી વેદનાને જોનારાં માતાપિતા અને સ્ત્રીઆદિ તેઓ પણ મારા દુઃખે દુઃખીયારાં થઈ રાત-દિન ઝુરતાં હતાં, પણ તેથી મારું દુઃખ શમ્યું નહિ. મારા દુઃખમાંથી અમુક દિસેો તો દુર રહ્યો પણ તેમાંથી લેશ પણ દુઃખ કોઈએ ન લીધું. કેવળ મુજ એકલાનેજ તે પીડા સહેલી પડી. મહારાજ! નિરોગતાને યોગક્ષેમ કરાવવા મારા પ્રયત્નો વિશાલ હતા, પણ તેવો યોગક્ષેમ કરનારા દુનિયામાં મને ન જણાતાં હું સારી પેઠે સમજી શક્યો કે અભિમાનથી સનાથ માનનારી આ દુનિયા અને હું અનાથ છીએ. આ પછી હું સનાથ કેમ થાઉં એ સવાલ મારા હૃદયમાં ઉઠ્યો અને મને જણાયું કે મનુષ્ય ધર્મથીજ સનાથ થઈ શકે છે. હવે મેં માતા, પિતા, સ્ત્રી, ધન, સ્વજન અને મિત્રાદિ તથા મારી જન્મભૂમિ કૌશામ્યી નગરીપરથી મોહને લજી દીધો અને સનાથ થવા શ્રીવીતરાગના ધર્મને આદરવા ઇચ્છ્યો. મને એવી શુભભાવના થઈ કે જે હું વેદનાથી નિર્મુક્ત થઉં તો દીક્ષાને અંગીકાર કરું. રાજન! એવો ભાવ ભાવતાં મારો વ્યાધિ નિર્મૂલ થયો અને મેં પચન પાચન કરાવવા વિગેરેના પાપોથી રહિત એવી જૈનદીક્ષાનો અંગીકાર કર્યો. હાલ પણ હું સનાથ હોઉં તો ધર્મથીજ છું, નહિતર તો હું અનાથજ છું અને તમે પણ તે ધર્મનું શરણું ન લ્યો ત્યાં સુધી અનાથજ છો. ”

મુનિ-અનાથતાના વિવેકથી સંયમને સ્વીકારનાર હોવાથી અનાથીમુનિ, પ્રત્યુત્તર તરીકે કહ્યો કે ઉપદેશતરીકે કહ્યો, આટલું બોલી તેઓ ધ્યાનસ્થ થયા અને રાજ હમણાંજ ઉત્પન્ન થયેલી કોઈ અપૂર્વ રૂપિપૂર્વક મુનિને વાંદી શુણ્યામ કરવા લાગ્યો.

“મુનિરાજ! આપનું કથન સર્વથા સત્યજ છે અને આપે જે પંથ પકડ્યો છે તે સમ્યગ્ હોઈ તેમાં આપ પુરેપુરા પ્રયત્નશીલ છો. અહો! તંમારી આ મનહર આકૃતિજ જાણે કે તમે ક્ષમા અને સમતારસના સાગર ન હોય એમ સૂચવી રહી છે! અહોહો! આપનો ત્યાગ અને વિરાગ અથાગ છે! શરીરપર પણ મમતાને લવલેશ ક્યાં છે! ધન્ય છે આપના જન્મ તથા જીવિતને! કે જેને આપ આવીરીતે પરમોત્તમ આચારોથી પૂતીત કરી રહ્યા છો! ખરેખર, આપના જેવું આવું સર્વથા નિરાંત જીવન અન્યત્ર હોવું મુશ્કેલજ છે.”

આવી આવી રીતે અનેકધા શ્રેણિકે મુનિને સ્તવ્યા અને હવે જાણે કોઈ નવીનજ્ જન્મ ન થયો હોય તેમ તે બાવુકચિત્તવાળો થયો. તેણે ચેલણાની પાસે જૈનધર્મ વિષયક બહુ બહુ સાંભળ્યું હતું, તે બધું અત્યારે સદ્વિચારોમાં ફેરવી નાંખ્યું, અને તેથી તેને ચેલણાપર આદર અને તેનાથી વારંવાર સવચ્છતરીકે સ્તુતિ કરાતા ભગવાન શ્રીમહાવીર-પર ભક્તિરાગ થયો. આવીરીતે ધર્મમાં નિશ્ચયી બનેલો તે રાજા હવે ફરીથી એકવાર વંદન કરવાપૂર્વક મુનિને નમસ્કાર કરી ત્યાંથી ઉઠી નગરીએ પહોંચ્યો અને પછી વાસ્તવિકરીતે પોતાની ધર્મપત્ની બનેલી ચેલણાત્રી સાથે તે પોતાનો સુખમય સમય ગાળી રહ્યો છે.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

સમ્યક્ત્વનો સ્વીકાર.

અત્યારે રાજગૃહીનાં નાનાં મોટાં સવ કુટુંબોમાં એકજ અવાજ નીકળી રહ્યો છે કે ચાલો, ભગવાન શ્રીમહાવીરને વંદન કરવા જઈએ. ગૃહેગૃહ સૌ તૈયારી કરી રહ્યાં છે. સ્ત્રીપુરુષો યથાયોગ્ય વેષને સજ્જ રહ્યાં છે અને બાલકોને બહુ સુંદરીતે શણગારવામાં આવે છે. નાગરિકોના ઉરમાં આનંદ માતો નથી અને તેઓ અધીરા થઈ મહારાજા શ્રેણિકના અભ્યાગમનની રાહ જોઈ રહ્યા છે, કારણ કે અત્યાર પહેલાં એવી વાત રાજગૃહીમાં પસરી ચુકી છે કે આજે મહારાજા પણ શ્રી વીરને વંદન કરવા જવાના છે.

આપણે ગત પ્રકરણમાં જોઈ લીધું છે કે જે કાર્ય ચેલણાના હાથે સંજીત ન હતું તે કાર્ય એક મુનિના હાથે અતિ સહજરીતે થઈ ગયું છે અને શ્રેણિકરાજાનું હૃદય શ્રીમહાવીરના પર નહિ વળતું હતું તે ઝોચિતું વળી ગયું છે. મુનિના સમાગમ પછી આ રાજા હરનિશ ધ્યાન કરતો હતો કે, શ્રીવીરનું આગમન અહિં ક્યારે થાય અને હું તેમને વંદન કરી ઉપદેશશ્રવણથી મારા આત્માને ક્યારે પૂતીત કરું ? આજે વનપાસે આવી રાજાને વધાર્થ આપી કે શ્રીસિદ્ધાર્થનંદન મહાવીર અહિં

ગુણશિલચૈત્યે સમોસર્યા છે અને રાજ્યએ આ વર્ધાપન દેનારાને સંતુષ્ટ કર્યા પછી તત્કાલ જવાની તૈયારી કરવા માંડી છે. ભગવાનને ભેટવાનો તેનો આ પ્રથમ પ્રસંગ છે અને તે ઘણા સમયની આતુરતાથી ભરેલો છે, તેથી તેણે સર્વ વૈભવસહિતજ જવાની ઇચ્છા રાખી છે. આપું રાજકુલ અને અંતઃપુર અત્યારે સજ્જ થઇ રહ્યું છે. અનુક્રમે સર્વ તૈયારીઓ થઇ ગઇ અને શ્રેણિક રાજ્ય ચેત્રણા, નન્દા, ધારિણી વિગેરે રાણીઓ તથા અમયકુમાર, કૃષ્ણિક, મેઘકુમાર, નન્દિષેણુ વિગેરે પુત્રોની સહિત ભગવાનને વંદન કરવા નીકળ્યો. નાગરિકો પણ આ અભ્યાગમનમાં આવી ભળ્યા અને રાજ્ય સમવસરણે પહોંચ્યો. ત્યાં જઈ તેણે શ્રીમહાત્મીને પ્રણામ-પ્રદક્ષિણા કરવાપૂર્વક આવી રીતે સ્તવના દરી:—

“નાથ ! આપના જગજ્યકારી અન્નગુણે તો દુર રહો ! કેવલ આપની ઉદાર શાંત મુદ્રાથીજ ત્રણે જગત જતાયાં છે. ભગવન્ ! જે પાર્ષીઓએ મહાત્મામાં પણ મહાન્ એવા આપને ત્યજ્યા છે, તેમણે મોહથી મેરુને તૃણતુલ્ય અને સમુદ્રને પદ્મલક્ષ્મ ગણ્યો છે. નાથ ! જે મૂર્ખજનોએ આપનું શાસન સર્વથા સ્વીકાર્યું નથી, તેઓના હાથમાંથી ચિંતામણિ રત્ન પડી ગયું છે અને પ્રાપ્ત થયેલું અમૃત નિરર્થક ગયું છે. પ્રભુ ! કદલના સાગર એવા આપના ઉપર પણ જે ઇર્ષ્યાથી અંશુ વદદદિ ધારણુ કરે છે ‘તેને અગ્નિ,’ (ભસ્મ કરે.) અથવા આમ કહેવાની કાંઈ જરૂરત નથી. જિનેશ્વર ! જેઓ આપના શાસનનું અન્યશાસનોની સાથે સરખાપણું માને છે, એક છે કે ખવાયલા હૃદયવાળા તેઓને અમૃત વિષની તુલ્ય છે. વીતરાગ ! આપને વિષે જેઓને મત્સર છે તેઓ ખેડેરા મુંગા થાઓ, કારણ કે પાપનાં કાર્યોમાં એવી વિકલ્પતા પણ શુભ ભવિષ્યનું કારણ થાય. તેમને નમસ્કાર હો, તેઓને અમે અંજલિ કરી હાથ જોડીએ છીએ, તેઓની અમે સેવા કરીએ કે જેમણે આપની આગ્રાહ્ય અમૃતરસથી આત્માને નિરંતર સિંચ્યો છે. ભગવન્ ! તે ભૂમિને નમસ્કાર હો, કે જ્યાં આપના પાદ-નખનાં કિરણો લાંગો સમય ચૂડામણિના આચરણને ધારણુ કરે છે; આથી વધારે અમે શું કહીએ ? નાથ ! હું સદૃશ જન્મ, ધન્ય અને કૃતકૃત્ય છું કે જેથી તમારા ગુણગ્રામ કરવામાં સુંદરરીતે લંપટ થયો છું.”

સ્તુતિ કર્યાબાદ શ્રેણિકરાજ્યએ સમવસરણમાં ચોગ્યસ્થાન લીધું

અને ભગવાને ઉપદેશામૃત વર્ષાવ્યું કે જેથી ધણા જીવે પ્રતિબોધને પામ્યા. શ્રેણિકે ભગવાનની પાસે સમ્યક્ત્વ અને અભયકુમારે આવકનો ધર્મ અંગીકાર કર્યો. આ વખતે ધારિણી રાણીનો પુત્ર મેઘકુમાર પણ પ્રતિબોધ પામ્યો હતો, કે જેણે શ્રેણિકના નગરીમાં ગયાબાદ પોતાનો દીક્ષાભિપ્રાય શ્રેણિકધારિણીને જણાવી, અત્યંત તેમનો પ્રતિબંધ છતાંયે છેવટે આજ્ઞા મેળવી, દીક્ષા અંગીકાર કરી.

શ્રેણિકરાજા હવે જૈન થયો છે, નામનો જૈન નહિ પણ પક્ષે જૈન થયો છે. તેને વિરતિનો ઉદય નથી પણ તેની દેવગુરુભક્તિ અને ધર્મશ્રદ્ધા અપૂર્વ છે. મિથ્યામલ બળી ગયો હોવાથી તેના આત્માની ઉજ્જવલતા અખંડ છે, એટલે કે તે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી છે. તેના હૃદયમાં નિરંતર ભગવાન મહાવીરનું જ ધ્યાન છે અને તેનો તે ભગવાનપરનો રાગ અસ્થિમજ્જનગત છે. તે વારંવાર શ્રી વીરના ઉપદેશામૃતનું પાન કરે છે અને તેની નિરંતર ચેલણાની સાથે ચોયણા પડિ-ચોયણા થાય છે. અત્યારસુધી રાજા ચેલણાની સામે પ્રતિવાદ કરી પ્રેમની મજા માણતો હતો, પણ હવે તો ધર્મગોષ્ઠીનો પ્રસંગ હોઈ તેમાંથી પ્રેમરસનું પાન કરવાની તેની રીતિ કોઈ અપૂર્વજ છે. તે પોતાના ધર્મ અને પ્રેમના સોખતી ચેલણાથી ધડીભર વિખુટો પડતો નથી. જલક્રીડા, પુષ્પાવચ્ચયન, વનવિહાર વિગેરેથી તે રાણીની સાથે રમતાં આ રાજાનો સમય ખૂટી જાય છે પણ તેનો રસ જરાયે ખૂટતો નથી. તે પોતે બહુવખત પોતાના હાથેજ તેને શૃંગાર સજ્જવે છે. સ્વયં શુથેલી મનહર ફૂલની માળાઓથી તે ચેલણાના કેશોને શુથી પ્રતિદિન નવનવરીતે કેશપાશને બાંધે છે અને પોતેજ ઘસેલાં મૃગમદાદિ દ્રવ્યોથી તેના કપોલસ્થલપર વિચિત્ર ચિત્રવેલી ચીતરે છે.

આવીરીતે રમતાં રમાડતાં અને સમય વીતાવતાં એકદા શિશિ-રક્તપ્રતો સમય વર્તી રહ્યો છે. હિમના કણોને વહતો અને વનોને દહતો શિતલ વાયુ એકસરખો વહેવા લાગ્યો છે, અને તેથી ટાઢ તો જાણે માઈંજ કામ એમ પડવા લાગી છે. અગ્નિની શગડીઓ અને જિનનાં વસ્ત્રોને સેવતા નાગરિકો બહુ ઓછું જ ગૃહની બહાર નીકળે છે, જ્યારે બિચારા ગરીબ લોકો જોઈતાં વસ્ત્રોદિના અભાવે ઠરતા ધુનતાં દંતની વીણા વગાડી રહ્યા છે. રાજગૃહીના પાદરમાં આવેલાં

સરોવરો અત્યારે ઠરી બરફરૂપ બની જાય છે અને તેમાંથી નીકળતી શીત બાદથી સર્વત્ર શિતળતામય બની રહે છે.

આવા શિયાળાના સમયમાં અતિશયવંત ભગવાન મહાવીર રાજગૃહીએ આવી સમોસર્યા છે, તેમને વંદન કરવા શ્રેણિકરાજ્ય ચેલણુની સાથે ગયો અને ત્યાં ઉપદેશશ્રવણાદિ કર્યાબાદ તે પાછો ફરી રહ્યો છે, ત્યાં તેને રસ્તામાં જલાશયના તીરે એક મુનિ ધ્યાનગ્રસ્ત જોવામાં આવ્યા. ચેલણુની સૂચનાથી રાજ્ય વાહનપરથી નીચે ઉતર્યો અને તેણે મુનિની સમીપ જઈ તેમને ભક્તિભાવપૂર્વક વંદન કર્યું. પત્ની સહ રાજ્યએ મુનિને વંદનાદિ કર્યાબાદ પુણ્યની વાર્તા કરતો તે નગરીમાં પહોંચ્યો અને પોતે રમણીય તથા દિવ્ય એવા સ્વપ્રાસાદે ગયો, ત્યાં સાયંકાલયોગ્ય કર્મ કર્યું અને પછી તે ધૂપાદિથી વાસિત તથા અનેક અન્ય ઉપચારોથી ઉજળુ એવા ચેલણુના વાસાગારે-શયનાગારે ગયો.

અહિં આ પ્રૌઢપતીએ પશ્યંકમાં શયન કર્યું અને અનેક ધર્મ કર્મની વાતો કરતાં અનુક્રમે તેમનાં નયનો નિદ્રાથી ઘેરાવા લાગ્યાં. ચેલણુએ પોતાના પીતૌચ્ય સ્તનમંડલથી મજ્જૂત આન્નિગેદો શ્રેણિક સ્વવામ કરને તેના શીર્ષ નીચે રાખવાપૂર્વક તેના કામગ્રહરતું ઓસિંશું કરી તેના વક્ષઃસ્થલ મધ્યે પોતાનો જમણો હસ્ત છુપવતો હતો નિદ્રાધીન થયો અને પછી રાત્રી પણ નિદ્રિત થઈ ગઈ. બન્ને ભર-નિદ્રામાં પડ્યાં છે તેવામાં નિદ્રાની વ્યસ્તતાથી ચેલણુનો કરકમલ પ્રાવરણથી બહાર નીકળી પડ્યો અને તે રાણી હાથે વીંજીના કંટકની જેમ શીત વેદના અનુભવતી ઓચિંતી જાગી ઉઠી. તેણીએ શીતની વેદનાથી સીતકાર કરી સ્વહસ્ત પ્રાવરણની અંદર ખેંચી લીધો, કે જ્યારે રાજ્ય શ્રેણિક પણ તે સીતકારને શ્રવણ કરતાં ગતનિદ્ર થયો હતો. ચેલણુએ પોતાનો હસ્ત અંદર ખેંચી લીધો તે વખતે પણ તે નિદ્રાર્થી વ્યગ્રચિત્ત હતી, છતાં અત્યારે તેને સ્વાનુભવથી કોઈ અન્યનો અનુભવ વિચારવાનો પ્રસંગ મળ્યો અને તેથી તેને ‘તેનું આવી શીતમાં શું થશે ?’ એવું વાક્ય ઉચ્ચારવાનો વખત આવ્યો છે કે જે આપણે આગલા જ પ્રકરણમાં વાંચીશું.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

“તેનું આવી શીતમાં શું થશે ?”

“હડહડતી શિયાળાની મોસમ છે અને હાલ પોપ મહિનો પસાર થઈ રહ્યો છે. હમણું, હમણું શીત ધણીજ પડે છે અને તેમાં પણ આજની ટાઢે તો હદજ વાળી છે, શિયાળાની ઋતુઓમાં પણ હું આપે એવી રીતની ચેજનાથી ખાસ બંધાયેલા આવા વાંસાગારમાં પણ, એટલા શીતસહ પ્રાવરણમાંથી ક્ષણભર બહાર નીકળી પડેલો મારો હસ્ત અણિ ચંપાવાની જેમ શીતની વેદનાને અનુભવતો તે મને ભરતિદ્રામાંથી જગૃત કરી વ્યાકુલ કરી દે છે, તો વૈભારગિરિના વાયુથી વધારે શિતલહરીવાળા તળાવના તીરે ખુલા અંગે ઊભા રહેલા-” આટલું શ્રેણિક મહારાજની સાથે પલંગમાં સુતેલી ચેલણાએ સ્વગત સ્મર્યાબાદ તેનાથી તે વખતે ઓચિંતું ધારે પણ સ્પષ્ટ રીતે બોલાઈ જવાયું.

“તેનું આવી શીતમાં શું થશે ?”

“શ્રેણિક જગતો હોવાથી તેણે આ શબ્દો સ્પષ્ટ સાંભળી લીધા અને તે અનુક્રમે આશ્ચર્ય, ખેદ અને ક્રોધના આવેશમાં હતરી ગયો, કેમકે તેણે એ શબ્દોનો સંબંધ અને ભાવ ચેલણાના સ્વગતથી કોઈ અન્ય ખરાબ રીતેજ કલ્પી નાંખ્યો હતો.

“આ હૈહયવંશના કુલની કન્યા અત્યારે કેને યાદ કરી રહી છે ! નહીં તેના મનમાં કોઈ અન્યપ્રિય સમવા ધન્યેલો છે, કે જેને તે અત્યારે આવીરીતે શીતની વેદનાની સંભાવનાથી શોચી રહી છે. ઘિગ આટલો લાંબા સમયનો મારો અપૂર્વ માનભર્યો સ્નેહસંબંધ પણ તેને અન્યજનની આવી ચિંતાથી અટકાવી શક્યો નથી ! અરે ! એવો કોઇપણ મનોરથ નથી કે જે મારાથી ન પુરાયો હોય ! તેના તેવા પ્રકારનો પણ દોહદ પુરવામાં મારે અભયની યુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો પડ્યો હતો. ‘ત્રી કોઇની થઈ નથી અને થવાનીયે નથી’ એ કથન શું સર્વથા સાચુંજ છે ? જે તેમ ન હોય તો આ પ્રસંગ મને શું શીખવે છે ? અરે ! હમણાંજ હું તલવારથી તેના દુકડા કરી નાંખું, પણ હા ! શ્રેણિક વિગેરે કુમારોની માતાતરીકે તે હોવાથી

તેમ કરતાં મારી જાતને માટે તે કદાચ વિશેષ અપવાદજનક થઈ પડે. વળી આટલો લાંબો સમય પ્રેમથી પ'પાળેલા પાત્રને સ્વહસ્તેજ છેદવું એ મને અસહ્ય છે, તેથી તેને માટે કોઈ અન્યજ રસ્તો લેવાશે. હવે મને આની જાતનો પ્રેમ જોઈતોજ નથી, કારણ કે આનાથી ઠગા-યણું મારું હૃદય હવે ક્યાંયે પણ વિશ્વસ્ત બની આતંદ પામશે નહિ એ નિશ્ચિતજ છે." શ્રેણિકે કંઈપણ ચેલણાનો ખુલાસો મેળવ્યાવિના સ્વગત વિચારી નાંખ્યું અને તે ધર્મ્યાથી બગી જળી રહ્યા.

સતી ચેલણા તો ઉપરોક્ત વાક્ય ઉચ્ચાર્યા પછી તત્કાલજ પાછી નિદ્રાચસ્ત થઈ ગઈ હતી પણ સરલાશયવતી તે સતીના સતીત્વમાં, કોઈ પણ જાતનો ખુલાસો કરવાની જગા ન આપે એવીરીતે શક્તિ થયેલો રાજા હવે આ મધ્યરાત્રિ પછી નિદ્રાને ભેટે એવી માનસિક સ્થિતિ-વાળો ક્યાં રહ્યો છે? જો એકલો ક્રોધજ હોત તો તેનો ક્યારેનોયે રસ્તો કરી રાજા શાંત થઈ નિદ્રાચસ્ત થઈ ગયોજ હોત પણ આતે પ્રેમમાંથી જન્મેલો પ્રેમગર્ભિત ક્રોધ છે, અન્ય શબ્દમાં કહીએ તો ધર્મ્યા છે, આં શાંતિ કે નિદ્રા કેમ રહી શકે? આજ કારણથી વિચારના તરંગોને થયેજી ઉછળવાનો માર્ગ રોકનાર કોઈ રહ્યું નથી અને રાજા વિચારોમાંજ રાત્રિ વ્યતીત કરી રહ્યો છે.

અતે બંદીઓએ પ્રાભાતિક મંગલોથી જગવવાની શરૂઆત કરી. રાજાને જગવવાનો છેજ નહિ. ચેલણા જાગી ઉઠે છે પણ તેના મુખપર દૃષ્ટિ નાંખ્યા સિવાજ, અલ્પાર સુધી પહોંચ્યાં વિચારોની ગુચવણો-માં ગુચાયેલો અને વૈમનસ્ય તથા ક્રોધમાં ક્ષણેક્ષણ વધારે વ્યાપતો રાજા એકદમ ઉઠી પ્રાભાતિક કાર્યો કરવાને ચાલતો થયો.

ચેલણા ! તને આજે પતિમુખદર્શનનું મંગલ સાધવાનો સમય મળ્યો નથી. સ્વામી આમ જોલાવ્યા વિના કેમ ચાલ્યા ગયા એ પ્રશ્ન તને તારા હૃદયમાં ઉત્પન્ન થયો પણ બોળી ! તં તેનો અમુક અમુક કલ્પિત ઉત્તર કલ્પી હૃદયનું સમાધાન કરી નાંખ્યું. તું જાણતી નથી કે આજે પતિના આ મુંગાગમનમાં કોઈ જાતનાં પ્રેમકલહાદિ નહિ પણ ભારે ભયંકરતા રહેલી છે. પતિવ્રતે ! તું પવિત્ર છે, નિર્દોષ છે, પતિચિંતાનું ગામની છે, પણ અત્યારે પતિના પુરેપુરા સંશયને પાત્ર થઈ પડી છે. રાજાનો વિશ્વાસ તારાપર આજે રહ્યો નથી અને તે લગભગ એ દાયકાથી પણ વધારે સમયનો સ્નેહસંબંધ સંશયના હોમાગ્નિમાં હોમત્રા

ધ્રુવે છે. સતીમુખ્યા! તને આ બેદથી વાકેફ થવાનો કે અનિદ્રથી બચવા બચાવની દલીલો કરવાનો સમય મળશે નહિ, પણ હરકત નહિ તારૂં પાતિવ્રત્ય તારી બહાર છે તો પછી ભય જેવું કંઈ છેજ નહિ. નિર્દોષતામાં રહેલું અગ્નિ બલેને તને શાંત અને સુખીજ રાખે. તારા એકસ્તંભીયા મહેલનો દહાવો એથીજ પુરાશે, માટે થોડો સમય તું પણ તારાં કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થઈ જા કે જ્યાં સુધી તારો નાથ તને તે વખતના એક મહાન્, શાનીના શાનના કસવદ્વર ધસી, પોતાના સાહસી પણ નિષ્ફળ કાર્ય માટે તે પશ્ચાત્તાપપૂર્વક સંતુષ્ટ થતો તારા-પર પ્રેમનો વર્ષાદ વર્ષાવી તને ગમતું પારિતોષિક કરે.

અહિં શ્રેણિકરાજ્યે સમયનાં કાર્યો સમયે કર્યો પણ તે સર્વત્ર વ્યથ અને કુપિત ચિત્તવાળો છે. નિરંતર તે રાજ્ય વિચારશીલ હોતાં છતાંયે આજે તો તે પુરપુરો સાહસી છે. નાનાં મોટાં દરેક કાર્યોમાં તે અભયકુમારના મંત્રની અવકાશ રાખે છે પણ આજે તેને તેની સાથનો મંત્ર નિર્ણય જણાયો છે, અને તેથી તે પ્રતિ તેણે બેદરકારજ રાખી છે. રાજ્યોને માટે આમ બનવું એ સાહજિક છે પણ શ્રેણિકને માટે તો આવો પ્રસંગ કદાચિત્ક છે, તેથી આપણે ભવિતવ્યતાનો ખ્યાલ કરી તેની રાજનીતિને ઝાઝો દોષ દર્શાવું નહિ; કારણ કે કર્મવશાત્ ધર્મગ્રંથમુખ્ય પણ પ્રકૃતિવશ થાય છે અને અવસરે ભૂલે છે. બેશક, આ ભૂલ ભયંકર છે, માફ ન કરી શકાય એવી છે, પણ શું કરીએ? રાજ્ય ભૂલે છે અને ભગવાન્ શ્રીમહા-વીરને વંદન કરવા જતી વેળાએ તે મંત્રીશ્વર અભયકુમારને સખ્ત દર-માન આપતો જાય છે કે; “મારા ગયા બાદ પાછળથી તું અંતઃપુરને બાળી મુકજે; કેમકે તે નજી બ્રહ્મ બની ગયેલું છે. હું ધ્રુવિયું છું કે તું માતૃમોહથી મારા આ દરમાન પ્રતિ જરીએ બેદરકાર કે ઉદાસીન રહીશ નહિ.”

બુદ્ધિમાન્ પ્રધાન આજના પ્રાતઃકાલથીજ સમજી ગયો હતો કે પિતાજી આજે ગમે તે વિષયપર સખ્ત નારાજ થઈ હૃદયમાં દુભા-યલા અને કુપિત છે. તેની ઔત્પાદિકીબુદ્ધિએ તેને શાન કરાવ્યું હતું કે અંતઃપુરના કોઈ ખાસ બનાવે પિતાના ચિત્તને સકારણુ કે નિષ્કારણુ દ્વિષિત બનાવ્યું છે, અને આથી તે આજે શ્રેણિકની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિપર બહુજ બારીકીથી ધ્યાન આપતો રહ્યો હતો. ક્યા સમયે

તેઓ શું આગ્રા કરે છે એ સાંભળવાને તે આજે તૈયારજ ખડો હતો અને અંતે તેને ઉપરોક્ત આગ્રા મળી. ખિન્ન પણ વિચારશીલ હૃદયે તેણે હાલ એક પિતાની નહિ, પણ એક પ્રચંડ પ્રતાપીરાજની આગ્રા મરતક નમાવવાપૂર્વક જીકારથી ઉઠાવી લીધી.

શ્રેણિક મહારાજ આગ્રા ફરમાવી ગુણશિલ વનમાં જવા આગળ વધ્યા અને અભયકુમાર વિષમઆગ્રાની વિષમતા વિચારતો પાછો ફર્યો. પોતાને શું કરવું એ તેને મટે અત્યારે પહેલાં કદિપણ નહિ ઉપસ્થિત થયેલો એવો એક પ્રશ્ન હતો. તે એકતરફ પિતાની પ્રચંડ આગ્રા અને પોતાની જાતની વશદારીભરી વિનીતતા તથા બીજી તરફ પોતાના માતૃવર્ગનું પાતિત્રય અને સ્વકર્તવ્યતા બુદ્ધિપૂર્વક નિહાળે છે. તેનો વિશ્વાસ તેને ખાત્રી આપે છે કે રાજ સાહસ કરે છે, કારણ કે ગમે તે કારણથી તે અંતઃપુરવિષે મિથ્યા બહેમાયો છે. મહારાજની આગ્રા મારે ઉઠાવવીજ જોઈએ, પણ તેની ઉચિતતા અનુચિતતાના અંગે મારી કેટલીએક સ્વતંત્ર જવાબદારીઓ કાંઈ ઓછી નથી. અત્યારે આવી આગ્રા ફરમાવનારા પિતાજી બીજા સમયે આ આગ્રાના સંબંધમાં શું બોલશે એ ન કહી શકાય, કારણ કે મને લાગે છે કે તેમની આગ્રામાં સંશયઘટિત અસમજસતા છે; અન્યથા મારા આજ સુધીના અનુભવોમાં ન આવતી એવી વાત તેમણે ન કહી નાંખી હોય. મારી ફરજ છે કે મારે પિતાજીને આ સાહસજન્ય પશ્ચાત્તાપમાંથી ગમે તે રીતે બચાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આગ્રાનો અમલ તો કર્યા વિના છૂટકોજ નથી પણ વખત વીતાવવાને હાલ તો દેખાવધીજ. બસ, અમયકુમારે પાંજા ફરી અંતઃપુર નજીકની જૂતી હાથીશાળા સળગાવી મુકાવી અને ધૂમાડાના ગોટેગોટા ગગનની સાથે વાતો કરવા લાગ્યા. નગરીના લોકોમાં વાતો ફેલાઈ ગઈ કે મહારાજનું અંતઃકર બગી રહ્યું છે, પણ શાથી બળ્યું એ કોઈ જાણતું નથી. અને એ ન જાણવામાં કારણ અભયકુમારની પહેલાંથી પુરતી રખાયલી સાવચેતી અને બુદ્ધિની કળા છે એ કહેવાની જરૂર નથી. દુનિયાની દષ્ટિમાં મહારાજ સાહસિક છે અથવા તો અંતઃપુર નષ્ટ ભષ્ટ છે, એવો ખ્યાલ આવવાને અભયકુમાર જેવો બુદ્ધિમાન માતૃપિતૃમક્ત જગાજ કેમ આપે ? રાજકુલોમાં અન્ય પણ આવાં કાર્યો જાત્રુનાં અધારામાંજ રહેતાં આપણે કહીએ છીએ, તોપણ અનિશ્ચિતભાવવાળું આ કાર્ય

તાત્કાલિક અધારામાંજ રખાય એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? બસ, અભય-કુમારે આવીજ રીતે હાલ તો આગાનો અમલ કર્યો છે. તેને કોઈ આગાનો ભંગ કર્યો એમ કહેશે, પણ વધારારી કે વિનયના રહસ્ય વેત્તાઓ પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ કરી તેમ કદિપણ કહેશેજ નહિ. શ્રેણિક રાજા કોઈ એવો લોકોત્તર પુરુષ હોત કે જે કદિ ભૂલ કરેજ નહિ, તો એ વાત બંધબેરતી ગણાય કે અભયકુમારે તેનું દરમાન જેવા રૂપમાં હોય તેવા રૂપમાં તત્કાલ દહાવવુંજ જોઈએ, પણ નહિ શ્રેણિકને પોતાની ભૂલ સ્વીકારવાનો વારો આવવાનો છે. અને આવી સ્થિતિમાં તેનાથી વધારે બુદ્ધિનો ધણી થોડા સમયને માટે આગાભંગ જેવો ભાવ પોતાની જાતને માટે વહેારી લે તો તેમાં અનુચિત જેવું કાંઈપણ નથી. વ્યવહારના ક્ષેત્રમાં મનુષ્ય આથી વધારે અન્ય કાંઈપણ કરી શકે નહિ; અને તેથીજ શ્રેણિક તેની બુદ્ધિમત્તા અને ઔચિત્યને સદ્ગુણઃ ધન્યવાદ હમણાં અલ્પસમયમાંજ આપ્યા સિવાય રહેવાનો નથી, કે જે આપણે આગલા પ્રકરણમાં સ્પષ્ટતા સાંભળી શકીશું.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

ધર્મપત્ની ચેલણા.

અંતઃપુરને પ્રજ્વાળી નાંખવાનું શરમાન કરી ગુણુશિલ વનૌધાન તરફ જતો શ્રેણિક રાજા જેમ જેમ આગળ વધે છે તેમ તેમ તેના મનમાં શમ અને વિવેકને પ્રસવનારી કોઈ અપૂર્વ અસર થતી જાય છે. ગતદિવસે આજ રસ્તે વંદન કરવા જતાં તેની સાથે તેની ધર્મ-ભર્મિણા પદરાગી ચેલણા હતી, આજે તે તેની સાથે નથી. એટલુંજ નહિ કિન્તુ અન્ય પણ પરિવાર ઓછોજ છે. આ એકાંતતામાં તેનું ક્રોધથી બળી રહેલું હૃદય શાંતિ કે વિચારને સ્થાન આપવા તત્પર ન થાય, પણ ભગવાન મહાવીરના અતિશયનો પ્રભાવ વૈરને દબાવી તેને તે કાર્ય કરાવવા પ્રેરણા કરે છે. તેની માન્યતા અને દહાથહ હતો કે અંતઃપુર નષ્ટ થયું છે, પણ એ નિશ્ચયમાં હવે હુપો ધસારો પડવા લાગ્યો છે. તેની ભક્તિનિર્ભરતા તેને ચેલણાના ઉપકારતો

દયાયલો દર્શાવે છે; અને તેથી પોતાને આવી નિર્દયતા આચરવાનો સમય આવ્યો તેને તે પોતાનું અતિશય કમનસીબ સમજે છે. અનુક્રમે રાજ ભગવાનની દેશનાઝૂમિમાં પેઠા અને તેણે સ્વયંચ રથાન પણ લીધું, કે જમારે પરમકૃપાળુ મહાનીરદેવ આવી દેશના દધ રહ્યા હતા;—

“ ભવ્યો ! જગત સુખને ઇચ્છે છે અને તેની આશાએ વિષય તરફ વળે છે, પણ એ પૌહગલિક વિષયોમાં સુખનો છાંટોયે હોતો નથી, ઉલટું તેનાથી કર્મબંધ થઈ દુઃખની પરંપરાજ વધે છે. મનુષ્ય વિષયના પદાર્થો પામી વિચારે છે કે આ અનુકૂલ છે અને આ પ્રતિકૂલ છે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે ઊવને કાંઈ અનુકૂલ નથી અને કાંઈ પ્રતિકૂલ નથી. વળી અનુકૂલ પ્રતિકૂલની માન્યતામાં સ્થિરતાયે ક્યાં છે ? એવું ક્યાં જોવામાં આવતું નથી કે એકકાળે અનુકૂલ મનાયલો પદાર્થ અન્ય કાળે કારણવશાત્ પ્રતિકૂળ અને પ્રતિકૂલ મનાયલો અનુકૂલ મનાય ? માઈ એ માઈ નથી એ વિચારી મનુષ્ય દુભાય છે, ક્રોધવશ થાય છે અને અકૃત્ય કરી ખેસે છે; પણ માઈ માની છેવટે છોડનારા અને ભવાંતરના પડદા ઓઢે માઈ શું હતું એ વિસ્મરી જનારા જનેને સાચીરીતે મારા જેવું છેજ શું ? અને જો આમજ છે તો મનુષ્ય ! તું વૃથા ‘ આ આમ કેમ અને આ આમ કેમ નહિ, ’ એવા વિચારથી રાગદેશને વશ થઈ શામાટે કર્મ બાંધી લે છે ? શામાટે તું નસીબની વ્યવસ્થાને અનુસરવામાં હૃદયથી દૂષિત થઈ ક્રોધને જગા આપે છે ? વળી તાંડે નસીબ તને કથીરીતે અનુકૂલ છે યા કથીરાતે પ્રતિકૂલ છે એ પણ તું ક્યાં સમજી શકે છે કે તું તારા ડહાપણને આગળ ધરી સ્વાભાવિક પ્રાપ્ત થતા પ્રસંગોને સમતાથી ઝીલવામાં આનાકાની કરે છે ? શામાટે અનુકૂલ પ્રતિકૂલ પ્રસંગોમાં એકરૂપ રહેતો નથી અને કલ્પનાની સૃષ્ટિથી કર્મ ઉપાર્જન કરી વૃથા દુઃખને વહોરી લે છે તથા સુખને વિદાયગીરી આપે છે ? મનુષ્ય ! હાથે કરી સંતાપ વહોરી લેનારા અજ્ઞાન ! સમજ અને વિવેક કર કે તારી ભૂલોજ તને તાંડે ભલું કરતાં અટકાવે છે. હવે તો તું ચેતી લે અને ચિત્તને ચેતાવી લે કે તને સુખનો સાચો માર્ગ મળી શકે. તારા શ્રેયનો માર્ગ શોધવો એ તારાજ હાથમાં છે ”

શ્રેણિક ભૂપાલે ભગવાનની દેશના સગવડ રીતે શ્રવણ કરી, તેને

વસ્તુને વિવેક સ્કુર્ધો અને અનુકંપા પક્ષવિત થઈ. પોતે હમણાંજ સાહસથી નિર્દયતા આચરી આવ્યો છે તેનું તેને ભાન થયું. નિકાચિત બંધવાળા આ રાજાને અત્યારે પદાર્થોની વિષમતા શ્રવણ કરતાં સંસારનો ભાગ કરે એવી સફલ વિરક્તતા તો ન જન્મી, પણ સંસારમાં રહેલી કડવાશનો અનુભવ તો તે કરી શક્યો. તેનો આત્મા શાંતિથી શમી ગયો અને તેને લાગ્યું કે અપરાધીના પર પણ હું આવી નિર્દયતા કેમ દર્શાવી શક્યો? અરે! પણ શું ચેલણા દ્વિપિતજ હતી? ચેલણાને માટે તેની દ્વિપિતતાનો અનુભવ મને આવો ક્યારે પહેલાં શું થયો હતો કે આજ પહેલવહેલો છે? ચેટકની પુત્રીઓ ધર્મસ હોઈ દ્વિપિત હોય કે કેમ એ શું વિચારવાનો પ્રશ્ન નથી? કરવાનું તો મેં કરી નાંખ્યુંજ છે, પણ તે સદાને માટે ઉચિત માની લેવામાં પણ કદાચ હું ભૂલતો નહિ હોઉં? શાંત થયેલા રાજાના હૃદયમાં આવા આવા અનેક પ્રશ્નો ઉઠે છે અને તે તેના ચેલણાના સંબંધમાં નિશ્ચિત કરાયેલા હૃદયભાવને હચમચાવે છે; કારણ એ છે કે તેનું હૃદય ઉપરથી તો નિશ્ચિત છે, પણ અંદરથી છૂપી રીતે તે તેને ડબ્બે છે. અત્યારે ધર્મામત્સરની સહાય ન હોવાથી એ ડબ્બ જરા જરા તેના વિવેકને વધારતો જાય છે અને પોતાની ભૂલ તો નથી થઈ એની ખાત્રી કરવા તે કંઈક એકાંતનો લાભ લઈ સર્વસ શ્રીમહાવીરને પૂછે છે કે; “ચેટકરાજાની પુત્રીઓ એકપત્ની કે અનેકપત્ની?”

“રાજાજી! મહારાજ ચેટકની પુત્રીઓ એકપત્ની છે. ચેલણા તારી ધર્મપત્ની છે ત્યાં કોઈપણ જાતની શંકા ન કર.” શ્રેણિકના હૃદયભાવને જ્ઞાનદષ્ટિથી જોતા ભગવાને પ્રત્યુત્તર આપી તેના સંશયને છેલ્લો.

ભક્તિમાન રાજા શ્રી મહાવીરના વચનને સાંભળી ઠરીજ ગયો. જો આ સમયસરણની ભૂમિ ન હોત તો તે તત્કાલ આઘાતથી દુનિયાને છોડી ચાલ્યો ગયો હોત કે છેવટે મૂર્છિત પણ થયોજ હોત. આજ પહેલાં કદિપણ નહિ જણાયેલા એવા સદગુણો અત્યારે તે રાજાને ચેલણામાં જણાવા લાગ્યા. પોતાના સાહસને માટે તેને પશ્ચાત્તાપ થયો એટલુંજ નહિ પણ તે છેકજ તેમાં ઉતરી ગયો, કયુ ન કયુ કેમ અને એ વિચારે તેને નિરાશા ઉપજતી; પણ ભગવાનના અતિશયે ધૈર્ય અને આશાને પ્રેરતાં તે એકદમ કર્તવ્યતત્પર થયો. તેને લાગ્યું કે હું તો

ભૂલ્યો પણ બુદ્ધિમાન પુત્ર નહિ ભૂલ્યો હોય. સર્વથા ભગવાન શ્રી મહાવીરનાં વચનોપર પૂર્ણ વિશ્વાસુ રાજા ભગવાનને વંદનાદિ કર્યાબાદ ત્યાંથી ઉઠ્યો અને બની શકે તેટલા વેગથી તે નગરાભિમુખ જવા નીકળ્યો, ધાયો.

“ કેમ ! મારી આરા બળવી દીધી ? ” નગરીની સમીપ પહોંચતાં રાજાએ સન્મુખ આવતા અભયકુમારને ખેદભરી વ્યગ્રતાથી પૂછ્યું.

“ જી હા, ” અભયકુમારે જવાબ આપ્યો. અને પછી તેણે બળતી જીર્ણ હરિતશાળાનું દૂરથી દર્શન કરાવ્યું. આ વખતે મંત્રી સારીરીતે સમજી શક્યો હતો કે પિતાની વૃત્તિઓમાં પૂર્વનું રૂપ કાંઈક પલટાયું છે, પણ તેણે વધારે રખડુ થવાની ખાતર રાજનીતિની વિધાતક એવી ઉતાવળ ન કરી.

દ્રેણિકે જાણ્યું કે અંતઃપુર બાળી નાંખવામાં આવ્યું છે. તેને અભયકુમારપર એકદમ તિરસ્કાર વણ્ણ્યો અને ક્રોધવિવશ થઈ તે મંત્રીને સખ્ત ઉપાલંબભર્યા શબ્દો કહેવા લાગ્યો.

“ અરે ! પાપી ! પોતાનાં જનનીવર્ગને બાળી તું શું જોઈ જવે છે ? ભૂંડા ! બીજું તો દૂર રહો પણ તને માઓનું દાક્ષિણ્ય પણ ન આવ્યું ? તુંપણ ત્યાં અગ્નિમાં ઝંપલાવી કેમ ના બળી મુવો ? જા, જા, તું તારું મુખ મને શું જોઈ બતલાવે છે ? ”

“ રવામિન ! આપ મહારાજાની આરા મારે પાળવીજ જોઈએ. અન્યને પણ આપની આરા સર્વથા પ્રમાણુ કરવીજ પડે તો પછી મારાજેવા મંત્રીને માટે તો કહેવુંજ શું ? મેં આપની આરા પાળી તેમાં કાંઈ અતુચિત કર્યું નથી કે હું અગ્નિમાં ઝંપલાવું, વળી મારાજેવા જિનેશ્વરનાં વચન સાંભળનારને તે અગ્નિપતન કેમ ઉચિત હોય ? છતાં જો આપે તેવી આરા ફરમાવી હોત તો હું તેમપણુ કરત, પણ આપે તેમ તો મને આરા ન આપી હતી. હવે મારેમાટે એજ ઉચિત છે કે હું સમયે સંયમને સ્વીકાર કરું. ” અભયકુમારે ઠોકકેળે રાજાના ઉપાલંબ અને ધીક્કારનો જવાબ આપ્યો.

દ્રેણિકથી હવે પુત્રના ઉત્તરની સામે કાંઈપણ બોલાય તેમ ન રહ્યું હતું, કેમકે તેની પોતાનીજ સર્વથા ભૂલ હતી. આ કાર્યમાં અભયકુમાર તો ફક્ત ચીઠ્ઠીનો ચાકર હતો એમ તે સમજે છે, તેથી તેણે પોતાનો અભયકુમારપરનો ક્રોધ શમાવ્યો,

“ભારી આચાર્યો પણ આવું અકાર્ય તે કેમ કર્યું !” અભય-કુમારની બુદ્ધિને હવે આવો દીનતાભર્યો ઉપાલંબ દેતાં શ્રેણિક રાજા તત્કાલ મૂર્છા પામી ધરણીપર ઢળી પડ્યો. અભયકુમારે આ વખતે ચંદનાદિના શિતલ ઉપચારો કરી રાજાને સચેતન કર્યો અને તેણે શોકાકુલ પિતાની આગળ ખુલાસો કરી દીધો.

“પિતાજી ! અંતઃપુર સહીસત્રામત છે. દૈવવશાત્ આપે મારા જનનીર્ગપર અકૃપા કરી મને તેનો નાશ કરવાનું ફરમાન કર્યું, પણ હું આપનીએ આજ્ઞા વગર વિચાર્યું ન કરી શકું, અને તેથી મેં સમય વીતાવવાની ખાતર જીર્ણ હસ્તિશાળાનો બાળીને નાશ કરવા વિચાર્યું પણ અંતઃપુરને તો એમજ રહેવા દીધું છે. આપ મારા તે અપરાધની ક્ષમા કરો.” મંત્રીએ ખુલાસો કરવામાં અપરાધ ક્ષમાવવાની રીતિએ પોતાની સર્વથા આચાર્યકૃતિતા સ્વીકારી વિનીતભાવ જણાવ્યો.

શ્રેણિક અભયકુમારનો આ ખુલાસો શ્રવણ કરી આનંદિત થયો અને તેણે ધન્યવાદ પુરઃસર કહી નાંખ્યું.

“અભય ! તું પુત્ર છે. બુદ્ધિમાન છે. મારે શિર આવતા કલંકને તે તારી અપૂર્વ બુદ્ધિથી અટકાવ્યું છે. તને હું શાં-શાં પારિતોષિકોથી નવાજી લઉં ?”

આ વખતે શ્રેણિકે અભયકુમારને પુરતાં પારિતોષિકો આપી પોતાનો પ્રેમ અને આદર જણાવ્યો અને હવે તે રાજા અંતઃપુરમાં જઈ ચેત્રણાને પોતાનો પ્રેમ પૂર્વના કરતાં શતગુણ સહસ્રગુણ દર્શાવવા ભારે આતુર થયો છતાં એકદમ ત્યાંથી સીધોજ અંતઃપુરમાંના ચેત્રણાના આવાસે ચાલ્યો ગયો.

પ્રિયવાચક ! ચાત્ર, આપણે પણ અંતઃપુરમાંના પટ્ટરાસીના પ્રાસાદમાં જઈએ અને શ્રેણિકના આજ્ઞા અપૂર્વ વહાલને નિરખવા-પૂર્વક તેનું આવી શીતમાં શું થશે ? એ શબ્દોનું યોગ્ય સમાધાન મેળવીએ તથા શ્રેણિકનો પ્રસાદ નોંધીએ.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

કસાયલા પ્રેમનાં હાથાં કે પાતિવ્રત્ય પ્રભાવ.

“ વહાલા ! પ્રાણનાથ ! આજ તો તમારૂં વહાલ કોઈ અતેજન જણાય છે ! ” એલણાએ પોતાનું વદનકમલ પતિના મુખતરફ અર્પતાં ભારે પ્રણયથી હસતા ચહેરે કહ્યું. એલણા એ હાલ પ્રૌઢા છે. તેણીએ અત્યાર પહેલાં પતિના પ્રેમનું નવનવલીરીતે પાન કરેલું છે. ગમે તેવા પ્રસંગોમાંયે તે ક્યારે પણ અપમાનિત થઈ નથી, એટલુંજ નહિ કિન્તુ તેણીએ ક્યારેપણ પતિને પોતાનાપર ન્યાનાદર થયો નિહાળ્યો નથી. રાજાએ તેને નિરંતર એક દેવીના જેમ પ્રેમનાં તાજાં પુષ્પોથી પૂજી છે અને તે તેને સ્વસ્થી અંતઃપુરનુંજ સર્વસ્વ નહિ કિન્તુ પોતાના આખા રાજ્યનું સર્વસ્વ માને છે. પતિના પોતાનાપર કેવો પ્રેમ છે એ એલણા સારી રીતે સમજતી હોવાથી તેનું હૃદય સદા આભારથી ભરેલું હોઈ, તે તેના બદલામાં પોતાનો પ્રણયપ્રવાહ પતિના તરફ અપૂર્વરીતે વહેવરાવી તેમાં તેને સ્નાન કરાવી સદા રસનિમગ્ન કરી નાંખે છે. તેનામાં એવી કોઈ જાતની વાસ્તવિક રમણીયતા રહેલી છે કે જે અત્યારે આ પ્રૌઢાવસ્થામાં પણ નવોદાની નવીનતા દર્શાવી શકે છે. આજના પ્રાતઃકાલમાં તે પતિથી રસભરરીતે છૂટી પડી નથી, તેને પતિમુખદર્શન સિવાયનો આજનો દિવસ અણુગમતો લાગે છે, સ્વયં તે અણુગમતો કરી રહી છે; પણ તેવામાં સમાચાર સાંભળ્યા કે મહારાજા અંતઃપુરમાં પધારે છે. એકદમ તે આનંદિત થઈ, હર્ષોદ્ધાસમાં આવી અને તેણીએ તેના રમણીય પ્રાસાદમાં પધારતા શ્રેણિકનું રનેહરવાગત કર્યું; આજના તેના સ્વાગતમાં વિશેષ રસ અને નવલી સસંભ્રમતા હતી. અહિં શ્રેણિકે પધારી તરતજ પોતાના માટે તૈયાર રચાયેલા એક પહોળા સુંદર સિંહાસનપર સ્થાન લીધું અને દષ્ટિપ્રક્ષેપમાત્રથીજ દાસીવર્ગ ખસી જતાં એલણા પતિની અર્ધાગના બની, તે પતિથી અર્ધાગના બનાવાઈ. તે કારણ સમજી શકી નથી:—શ્રેણિકનું નિરંતરનું મંતવ્ય હતું કે એલણા એ જાત્યમુવર્ણ છે, પણ આજ તેમાં તેને સંશયનું નજીવું કારણ મળતા તેણે તે કૂટમુવર્ણ છે એમ કલ્પના કરી અંતે સર્વગના

વચન કસથી ખાત્રી કરી લીધી છે કે, પોતે પોતાની કલ્પનામાં સર્વ-
થા જૂઠો અને નિર્દય હોઈ સદાને માટે પ્રાણપ્રિય સતી સ્ત્રીને ગુમા-
વી દેતાં પુણ્યખલે બચી ગયો છે; અને આથી તે આજે ચેલણાની
પ્રાપ્તિ એકવાર નવેસરથીજ માનતો હોઈ, સુખ્યેષાને, વાસ્તવિકરીતે
ચેલણાને લેવા વૈશાલીએ ગયો હતો ત્યારે તેનામાં જે આતુરતા હતી
તેથીયે વધારે આતુરતાથી અહિં ચેલણાના આવાસમાં આવ્યો છે અને
તે વખતે તેને ચેલણામાં જે નવરૂપતા ભાસી હતી તેથીયે અત્યારે
વધારે નવરૂપતા ભાસે છે, વિશેષમાં અત્યારે તે તેને પોતાના પ્રસા-
દથી નવાજિત કરી કરેલા ધાતકી અપરાધને પ્રક્ષાલન કરવાપૂર્વક
રંજિત કરવા ચાહે છે; શ્રેણિકના પ્રેમ અને પ્રવર્તનમાં નવીનતા આ-
ણવાને કારણભૂત એવી આ સર્વ પરિસ્થિતિ ચેલણાને વિદિત નથી-
તોપણ તેને પતિના પ્રેમ અને પ્રવર્તનમાં આજે કોઈ જાતની વિશે-
ષતા છે એમ સહજ સમજાઈ ગયું છે અને તેથી તેણે પોતાના પ્રાણ-
યમાવમાં એવીજ જાતના કથનને ઉતાર્યું છે, કે જેનો આપણે ઉપર
ઉલ્લેખ કરી ગયા.

“ના, ના, એમ તો કાંઈ નહિ.” કહીને શ્રેણિકે તેના કોમલ
કપોલ સ્થલપર પ્રેમ પ્રકટન કર્યું. તે મનમાં કંઈક સશંક થયો કે
અંતઃપુર દહન કરવાની મારી આજના સંબંધમાં આને પુરતી મા-
હિતી મળી ચુકી હશે માટેજ તે આમ બોલી રહ્યો છે. તેણે એકવાર
ફરીથી ચેલણાના મુખનું અવલોકન કર્યું અને તેની દૃષ્ટિસાથે દૃષ્ટિ મે-
ળવી સદૈન્ય કહી નાંખ્યું; “પ્રિયો આજ હું અપરાધી છું.” પણ આ
બોલતાંની સાથે તેણે ચેલણાના કપોલસ્થલને ભારે પ્રેમાદરથી પોતાના
વક્ષઃસ્થલ સાથે આલિંગ્યા કે નથી તેની આંખમાંથી દીનતાનું જ્ઞાન
જેવું જોઈએ તેવું ચેલણા કરી શકી નહિ. શબ્દગત દીનતાને માટે
તો તેને લાગ્યું કે આજ પ્રાતઃમાં મને બોલાવ્યા સિવાય ચાલ્યા ગ-
યા માટે તેઓ આમ બોલે છે, અને તેથી તેણે તે વિષે કાંઈપણ ન
ગણકારતાં શ્રેણિકની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિપર પ્રેમોપાલંબપૂર્વક મજાક કરતાં
ધર્મોત્તેજનનો માર્ગ બોલ્યો.

“ભગવાન મહાવીરને વંદન કરવા આમ એકલાજ ચાલ્યા
જાઓ અને મને ન લઈ જાવો એ અપરાધ તો ખરોજ ને ?
જુઓ તો ભગવાનનેયે સ્વાંગ કરી લેવા છે ! મને મુજીને

એકલાજ મુક્તિમાં આલ્યું જવું જણાય છે, પણ એમ તો હું જવા દઉં એવી ક્યાં છું? ત્યાંએ હું તમારો પાલવ પકડી સાથેજ આવીશ, પછી? બોલો, હવે બોળી સમજીને મને ઠગશો કે? ” ચેલણાએ કાંઈક તીરછી ઉંચી નજરે પતિનું મુખ નિહાળતાં કહ્યું. આયારે તેના મુખકમલમાં ભારે મુગ્ધતા અને નિર્દોષતા સ્ફુરી-તરવરી આવી હતી, તેને જોતાં રાજ પોતે પોતાના અપરાધ માટે ઝંખવાયો અને ચેલણાની રમુજનો જોવો જોઈએ તેવો રમુજભર્યો પ્રત્યુત્તર ન વાળી શક્યો, એટલુંજ નહિ કિન્તુ તે અંદરથી ખિન્ન થતો જણાયો. ચેલણા ચેતી ગઈ કે પતિના હૃદયમાં કોઈ ખાસ મહત્ત્વના પશ્ચાત્તાપે સ્થાન લીધું છે, પણ તેની તર્કયુક્તિમાં આવ્યું નહિ કે તેમનાથી મારી વિરુદ્ધ એવું શું આચર્યું છે? હવે તેને પતિના હૃદયગત શું છે એ જણવાની જિજ્ઞાસા થઈ. તેણે પોતાની દિશા બદલી.

“કાણુ જણે તમારા હૃદયમાં શું છે? હું તો કાંઈયે સમજતી નથી.” ચેલણાએ પોતાનું અજ્ઞાન દર્શાવવાપૂર્વક કાંઈક ગંભીરતાથી કહ્યું.

“પ્રાણપ્રિયે! મેં સત્યજ્ઞ કહ્યું છે કે હું તારો અપરાધી છું, મહાન અપરાધી છું. કેમ, ક્ષમા આપીશ ને?” શ્રેણિકરાજ ચેલણાના સતીત્વ આગળ નમ્ર થઈ જતાં બોલ્યો. તેને લાગ્યું કે મારી નિર્દય આત્માવિષે ચેલણા કાંઈપણ જાણતી નથી, તોપણ તેને હું તે જણાવવા કેવીરીતે ધૃષ્ટતા કરી શકું? પણ તેના પ્રેમના આવેગે તેને કુદરતી રીતે સહભાવ બોલવાતરફ પ્રેર્યો અને તેમાં ધૃષ્ટતા આવી શકવાનો સંભવજ ન રહ્યો. સહભાવભાવિત હૃદયમાં જ્યાં પૂર્વકૃત લાખો અપરાધો ધોવાઈ જાય છે, ત્યાં ખિચારી ધૃષ્ટતા ધૃષ્ટતાના રૂપે રહી શકેજ કેમ? “દેવિ! હું તારી ક્ષમા યાચું છું.” તેણે સહભાવથી ક્ષમા પણ યાચી લીધી.

“પણ શાની ક્ષમા? અને એવું તે શું છે? પ્રાણનાથ! તમે મને હસતા હો એમ આ કાંઈક મજાક કરાય છે કે શું?” કાંઈપણ ન સમજતી ચેલણાએ ગુંચવાડામાં પડી પોતાની ભારે જિજ્ઞાસા બહાર કરી અને અંતે શ્રેણિકનું પ્રેમહૃદય પોતાની મેજેજ ખુલ્લું થઈ ગયું. તેણે રાત્રિના પ્રસંગથી લઈ અત્યારસુધીની સર્વ વાતો પ્રાણપ્રિયા ચેલણાની પાસે સ્પષ્ટ કરી નાંખી અને કહી દીધું કે; “પ્રિયે! હું આ અપરાધને માટેજ ક્ષમા યાચી રહ્યો છું.”

હવે ચેલણાને સ્પષ્ટતા સમજાયું છે કે પતિની સર્વ પ્રવૃત્તિમાં શું ભર્મ હતું? પણ તેથી તેના મનમાં કોઈ જાતનો વિકાર થયો નહિ, સિવાય કે પોતે અનવસરે સંદિગ્ધ સ્મૃતિગ્રન્થ વાંચ્યું હોયું હતું તે દીકરું કંઈ નહિ એમ પશ્ચાત્તાપ થયો.

“પણ તેમાં તો મારી ભૂલ છે કે જે હું અવસરનો વિવેક કર્યા સિવાય પ્રવર્તી. મારે તે વખતે આખું વાક્ય સ્પષ્ટ ઉચ્ચારવું જોઈતું હતું કે; ‘મુનિનું તેવી શીતમાં શું થશે?’ પણ મેં તેમ કંઈ નહિ તેના પરિણામે આવે. પ્રસંગ ઉપરિચિત થઈ ગયો, તો નાથ! આમાં આપનો શો અપરાધ ગણાય?” ચેલણાએ આર્યસ્ત્રીને ઠાજતા પાતિવ્રત્યનું દર્શન કરાવ્યું. ધન્ય છે, તારા સતીત્વ અને આર્ય સરલ સ્વભાવને! સ્ત્રીઓને માટે કહેવામાં આવે છે કે તેઓ “મનસ્યન્યદ્ ચચસ્યન્યત્ કાયાયામન્યદેવ ચ” હોય છે, પણ તેના અપવાદો આ આર્યસંસારમાં કોઈ ઓછા નથી. ભલેને તેઓને છુદ્ધપ્રકૃતિની ગણવામાં આવતી હોય પણ તેઓના હૃદયની વિશાલતા ઘણીયેવાર ઉદાત્તનરોને પણ ચક્રિત કરી નાંખતી જણાય છે. અવસરે તેઓ કેટલી ઉદાર હોય છે તે આપણને ચેલણાના ઉદાહરણથી સમજાયા વગર રહે તેમ નથી. શ્રેણિક! તારી ભૂલનો તું પશ્ચાત્તાપ કરે અને ચેલણાને અત્યારે શતશુભ આદરથી અને પ્રેમથી વધારી લે તે યથાર્થજ છે. ખરેખર, તારું પ્રેમપાત્ર એ નિર્મળ આદર્શ છે કે જે પોતાનામાં તારા અપરાધનું પ્રતિબિંબ ગ્રહણ કરી તને સ્વચ્છ બનાવવા પ્રયત્ન કરે છે. આજ કારણથી તું તેની જેટલી તારીફ કરે તેટલી ઓઝીજ છે. ભલેને તું તેમ બોલી જા કે;

“પ્રાણેશ્વરી! તારો પ્રેમ અને પાતિવ્રત્ય અખંડ છે. તે તારી સ્વેચ્છાએ અત્યારસુધી ક્યારેપણ ભૂલ કરી નથી અને ભૂલ કરે તેમ પણ નથી. આજે તું તારા અવિવેકનો ભોગ થઈ પડી હોત એમ નહિ, પણ કદાચ મારા સાહસનો ભોગ થઈ પડી હોત એ ખુલ્લુંજ છે; છતાં તારું આદર્શ મને નિર્દોષ જણાવી સદાનો આભારી કરી મુકે છે. હું જાણું છું કે તારી ઇચ્છાઓ અને આશાઓ સદા મારા હૃદયને અનુસરીનેજ પ્રવર્તે છે, છતાં હું આમ શંકાયો તો તેમાં કોઈ દેવી ગૂઢ રહેલું હશે. પ્રિયે! આવું કારણ ઉપરિચિત ન થયું હોત તો ભગવાન શ્રીમહાવીરના મુખે

તારી મહત્તા વર્ણવવાની વેળે ક્યાંથી આવી હોત ? હું નિરંતર તારી પાતિવ્રત્ય અને મહત્તા સમજીને રહેલો હતો પણ આજે તેમાં મને જે શ્રદ્ધા જાગૃત થઈ છે તે તો કેઈ નવલીન છે એ બધું પ્રસંગનું પરિણામ છે. વ્હાલિ! તે તારા પ્રણયભાવથી કેવલ આલોકન નહિ પણ મારા પરલોકને પણ સુધાર્યો છે. મારા સંસ્કારોને સુધારી અનાથીમુનિની અનાથતાને જોવાપર્યત લાયક કરવામાં તે જે કાંઈ પ્રયત્ન સેવ્યો છે અને ધીરજતા દર્શાવી છે તે, હે પ્રિયે! ભગોભવ ના વિસરાય તેવાં છે. આ સર્વના બદલાતરીકે હું શું કરું ? હું તને કેવી રીતે પ્રસાદિત કરું ?” શ્રેણિકે આ સર્વ બોલતાં અનેકધા ઇગિતો અને ભાવોથી પોતાનો પ્રેમ વહતો કરી દીધો. આ પછી તેઓ રસના સાગરમાં ડૂબકી મારતાં, આનંદિત થતાં શ્રેણિકે સ્વપ્રસાદતરીકે જણવ્યું કે “પ્રિયતમે! તારા માટે હું અલ્પસમયમાં જ ઉપવનથી શોભિત એવો એકસ્તંભી મહેલ તૈયાર કરાવીશ.” હસતાં ઉમેર્યું કે; “ત્યાં આકાશમાં વિચરતી દેવી તને બનાવીશ.”

મહારાજ શ્રેણિક અભયકુમાર મંત્રીને કહી કેવી રીતે આ પ્રાસાદ કરાવરાવે છે તે હવે આપણે આગળ જોઈશું.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

એક સ્તંભી મહેલ અને શ્રદ્ધાની કસોટી.

શ્રેણિકે ક્યારનું નક્કી કરી દીધું છે કે ચેલણાને માટે એકસ્તંભી પ્રાસાદ તૈયાર કરાવવો અને તે એવો તૈયાર કરાવવો કે જે એક દેવતાઈ વિમાનની સાથે સ્પર્ધા કરી શકે. અન્ય રાસીઓના કરતાં ચેલણા પોતાને વધારે પ્રેમપાત્ર છે એ દર્શાવવાની તેને અત્યારે બારે હોંશ હતી અને તે હોંશ પુરવાને તે ઘણો ઉતાવળો થઈ રહ્યો છે. તેણે વિચાર્યું કે અભયકુમાર સિવાય અન્ય કેઈ આવો મહેલ અતિશીઘ્રતાથી બંધાવી શકે નહિ અને તેથી તેણે મંત્રીને આજ્ઞા કરી કે; “અભય! તું મારા મનની ઇચ્છાઓ જાણતો હોવો જોઈએ કે હું ચેલણાને માટે એકસ્તંભીયા મહેલને બનાવવા ચાહું છું.”

“આપની જેવી આત્મા” કહી અભયકુમારે પિતાની આત્મા શિરસા ઉઠાવી લીધી. અને તેણે તત્કાલ એક સારા સૂત્રધારને બોલાવી પ્રાસાદને યોગ્ય સ્તંભ મેળવવા અટવીમાં મોકલ્યો કે જ્યાં જેવું કાષ્ટ મેળવવું હોય તેને યોગ્ય મહાન વૃક્ષો રહેલાં છે. આ સુતારે અટવી-માંનાં એકેએક વૃક્ષોને તપાસવા માંડ્યાં અને અતે તેના જોવામાં એક મહાન, આવા પ્રાસાદના સ્તંભને યોગ્ય એવું વૃક્ષ નિહાળ્યું, પણ તેણે વિચાર કર્યો કે આવું પશ્ચવિત, વિશાલ શાખાઓ તથા પ્રશા-ખાઓથી શોભિત, ધેરાવાદાર, સમ્ભાય અને સ્થૂલસ્કંધાદિવાળુ વૃક્ષ કદિપણ નિર્દેવત હોઈ શકે નહિ, માટે હું તેના અધિષ્ઠાયકને આરાધી પ્રસન્ન કરી પછી આ વૃક્ષને છેડું, કે જેથી મને તથા મારા સ્વામ્યા-દિને કોઈ દેવી ઉપદ્રવ નડે નહિ. તે ઉપવાસાદિપૂર્વક ધૂપાદિથી વૃક્ષા-ધિષ્ઠાયકને આરાધવા બેઠો. તેની એકાગ્રતાયે અને અભયકુમારાદિના પુણ્યે વ્યંતર, કે જે તે વૃક્ષોના આધષ્ટાતા હતો તેને આકર્ષ્યો.

“મારા વૃક્ષને છેદવા આપ પ્રયત્ન ન કરો. આપને એકસ્તંભી મહેલની જરૂરાત છે તો તે હું શીઘ્રતાથી બહુજ સુંદર રીતે પુરી પાડીશ.” આકર્ષાયલા વ્યંતરેદેવે મંત્રીશ્વરને કહ્યું. હવે અભય-કુમારે આ વાતથી અત્યંત ખુશ થઈ તે વૃક્ષને છેદવાનું કાર્ય માંડી વાળતાં સૂત્રધારને પાછો બોલાવી લીધો. આ વ્યંતરેદેવે પોતાના કથ-નાનુસાર એકસ્તંભી દિવ્યપ્રાસાદ બનાવી આપ્યો, એટલુંજ નહિ પણ તેની ફરતું નંદનવનના જેવું ઉદ્યાન પણ બનાવી આપ્યું, કે જેમાં એકી સાથે છએ ઝડતુઓ સરખીજ રીતે પ્રવર્તમાન રહેતી હતી.

આવી રીતે આ પ્રાસાદ તૈયાર થઈ જતાં અભયકુમારે શ્રેણિક મહારાજને ખબર આપ્યા. આટલી શીઘ્રતાથી આ કાર્ય કેવી રીતે કરાયું એ વિચારતાં રાજગૃહીના અધિપતિને પ્રથમ તો ઘણુંજ આશ્ચર્ય થયું, પણ અતે મંત્રી તરફથી તે વાતનો ખુલાસો મળતાં તેને મંત્રીની પુદ્ધિ અને પુણ્યપ્રાગ્ભારપર અત્યંત સન્માનની વૃદ્ધિ થઈ અને તે મંત્રીની સાથે આ દિવ્ય પ્રાસાદને નિરખવા ગયો. પ્રાસાદમાં સુંદર કારીગરી અને અદ્ભૂત ચિત્રકળા તથા તેની નમૂનેદાર દિવ્ય બાંધણી એ સર્વને જોતાં શ્રેણિકરાજ જટલો આશ્ચર્યમુગ્ધ થયો તેટલો પ્રસન્ન પણ થયો; વિશેષમાં સર્વર્તુક ઉદ્યાનને જોઈ તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. હસતાં બોલાયલું તેનું વચન વધારે વાસ્તવિક રીતે ખરું પડ્યું.

છે, કેમકે તેણે ચેલણાદેવીને અહિં દિવ્ય પ્રાસાદમાં સ્થિતિ કરાવી નંદનવનસમા ઉદ્યાનમાં વિહરતી કરી છે.

અભયકુમાર મંત્રીશ્વરના મહામંત્રણના કારભારા નીચે ન્યાય નીતિથી રાજ્યનું પાલન કરતો પ્રતાપી મહારાજ શ્રેણિક અહિં ચેલણાદેવીના પ્રાસાદમાં વધારે સમય ગાળતો હતો તે યથાવસરે ધર્મ, અર્થ અને કામ ત્રણે પુરુષાર્થને સાધે છે. તેઓ આ દિવ્ય ઉદ્યાનમાંથી સ્વહસ્તે દિવ્યકુસુમે વીણી તેનો ધર્મ અને કામ પુરુષાર્થમાં ઉપયોગ કરે છે, કળાચાતુર્યના પુરતા ઉપયોગપૂર્વક ગુંથાયલી પુષ્પમાલાઓથી તેઓ શ્રીજીનેશ્વરનાં અને પરસ્પર એક બીજાનાં અંગેને પૂજી, અલંકૃત કરી પરલોક અને આ લોકને સદૃશ કરે છે. ચેલણા ! તારૂં સૌભાગ્ય નિઃસીમ છે ! તે તારા વૈદગ્ધ્ય અને ચાતુર્યથીજ કેવલ નહિ પણ ધર્મ પૂનીતતાથી પતિને સ્વાધીન કરી લીધો છે. તું અત્યારે પતિને કેવી કેવી રીતે ધર્મ અને કામમાં દોરી રહી છે ! તું પૂજાલક્ષિમાં અને વનવિહારમાં બહાલાને કેવો રસ સમર્પી રહી છે ! સતિ ! તે તારા સતીત્વથી પોતાને અને પતિને પૂનીત કરી શોભાવ્યાં છે. ચેલણા ! અત્યારનાં તારાં મુખો અને મહિમા અવર્ણ્ય છે. આજે આખા મગધમાં તારૂં બાહ્ય આભ્યંતર સૌંદર્ય ઘેર ઘેર ગવાય છે. તે મહાતાં શીખી પતિને મહાતાં શીખવ્યું છે એ આદર્શ આર્થસંસાર કદિપણ ભૂલી શકે તેમ નથી. હજીપણ તું પતિને તારા લીધેલા માર્ગમાં વધારે આગળ દોર અને વધારે પ્રસાદપાત્ર થા.

અસ્તુ, શ્રેણિકરાજ પોતે શુદ્ધ સમ્યક્ત્વી અને અભયકુમાર મંત્રી પરમશ્રાવક હોવાના કારણે, ‘યથા રાજ તથા પ્રજા’ એ ન્યાયે હાલ મગધદેશની પ્રજામાં શ્રીમહાવીરનો ઉપદેશ એકસરખો પસરી રહ્યો છે. રાજકુમારો અને ધનાઢ્યોના પુત્રો જોતજોતાંમાં ગૃહવાસથી વિરક્ત થઈ સંયમનો સ્વીકાર કરે છે. રાજગૃહીના રહીશોનાં તે ધન્યભાગ્ય છે કે તે પુરી વારંવાર શ્રીવીરનાં ચરણોથી અલંકૃત અને પૂનીત થાય છે. રાજ શ્રેણિક પણ કૃતપુણ્ય છે કે તેને પોતાને વારંવાર સેવા અને શ્રવણનો લાભ મળે છે. તે ચેલણાને સાથે લઈ ભારે મહોત્સવ અને આડંબરથી શ્રીભગવાનને વંદન કરવા જાય છે. તેના શેખેશમમાં શ્રીવીરરાગ અને તેમનો ઉપદેશ રમી રહ્યો છે. તેનું આસ્થ-મજ્જગત થયેલું આસ્તિક્ય સદા શ્રીવીરની લક્ષિતી ઉલ્લસિત છે,

ચાવત તેના સમ્યક્ત્વની તારીફ ઇંદ્રે પણ પોતાની સલામાં કરી એવો તે દલચિત્ત છે.

આવા સમ્યક્ત્વગુણથી અલકૃત શ્રેણિકની પરીક્ષા કરવા સાદું એક દુર્દરાંક નામનો દેવ, કે જેણે શ્રેણિકના સમ્યક્ત્વની ઇંદ્રે કરેલી પ્રશંસાને ન સદહી, તે દેવલોકથી રાજગૃહીના ગુણશિલ ઉદ્યાને શ્રીવીરના સમવસરણુમાં ઉતરી આવ્યો. આ વખતે ભગવાન દેશના દઈ રહ્યા હતા અને શ્રેણિક ભારે શ્રદ્ધાથી તે પીયૂષનું પાન કરી રહ્યો હતો. આવેલો દુર્દરાંક દેવ શ્રેણિકના દેખતા ગોશીર્ષચંદનથી ભગવાનના ચરણુ-કમલ સ્પર્શવા લાગ્યો, કે જ્યારે તેણે પોતાની દિવ્યશક્તિથી શ્રેણિકને એવીરીતે મતિમોહ ઉપજાવ્યો કે તે કુઝી હોઇ પોતાના દુર્ગંધ પડ્થી ભગવાનના પાદનું વિલેપન કરી રહ્યો છે. શ્રેણિકે તેની કરેલી આવી આશાતનાથી કોપાયમાન થઈ દેશનાંતે તેને પોતાના સુભટોથી રોખ્યો, પણ તે દેવ પોતાનું દિવ્ય સ્વરૂપ દર્શાવતો આકાશમાં ઉડ્યો. આથી આશ્ચર્યચકિત થયેલા તે રાજાએ ભગવાનને પૂછ્યું કે, “આ કોણ છે અને એણે આપને દુર્ગંધી વિલેપન કાં કર્યું?”

“રાજન્! એ કોઈ મનુષ્ય નહિ, પણ વાવડીમાં પત્નીહારીઓના મુખથી અમારું આગમન સાંભળી જાતિરમરણુ જ્ઞાન થતાં ભાવપૂર્વક અમને વંદન કરવાને આવતા અને રસ્તામાં તારા અશ્વના ખુરશી ચગદાઇ જતા એવા દેડકાનો જીવ, હમણાંજ નવીન ઉત્પન્ન થયેલો દુર્દરાંક દેવ છે. તેણે પડ્થી નહિ પણ ગોશીર્ષચંદનથી અમારા પાદ વિલેપ્યા છે, અને તેથી તેણે અમારી કાંઈપણ આશાતના કરી નથી. રાજન્! તને જે કાંઈ આશાતના જણ્યાઈ છે તે કેવલ દષ્ટિમોહજન્ય છે પણ વાસ્તવિક નથી. તેણે, દેવલોકમાં ઇંદ્રે કરેલી તારી ભક્તિની પ્રશંસા કેટલી વાસ્તવિક છે એ પરીક્ષા કરવા ખાતર, તારી અમારાપરની ભક્તિનું માપ લેવાને તેવો આશાતનાનો દેખાવ કર્યો છે. વળી છીંક ખાતાં તેણે મને ‘મરો’ એમ કહ્યું; જ્યારે તને ‘જીવો’, અભયકુમારને ‘જીવો વા મરો’ અને કાલસૌકરિકને ‘ન જીવો ન મરો’ એમ કહ્યું, તેપણ કાંઈ મારી આશાતના કરી નથી, કિન્તુ યથાર્થજ કહ્યું છે; કારણ કે હું અહિંથી મુક્તિમાં જઈશ માટે તેણે મને મરવાનું કહેતાં મુક્તિ જવાનું સૂચવ્યું, જ્યારે તું મૃત્યુખાદ નરકમાં જવાનો છે અને અભયકુમાર અનુત્તર દેવલોકમાં જવાનો છે તેથી અહિંઆ સૌખ્યને

જોગવતા તને જીવવુંજ અને ધમને આરાધતા અભયકુમારને જીવું
મરવું ઉભય એ અનુકૂલ હોવાથી તેણે તેમજ સૂચના કરી, કાલસાકરિક
તો અહિં જીવતો સર્વથા પાપતત્પર છે અને મરતાં નરકમાં જવાનો
છે માટે તેને તો ખૂબ અનુકૂલ ન હોવાથી ખૂબનો નિષેધજ તેણે
અભિનંદ્યો. ” લગવાન મહાવીરે શ્રેણિકના પ્રશ્નો પ્રત્યુત્તર આપ્યો.

આ પછી શ્રેણિક લગવાનને વંદનાદિ કરી રાજગૃહી પ્રતિ પાછો
જ્યો. ત્યાં રસ્તામાં દર્દુરાંક દેવે જૈનમુનિને જાળથી મત્સ્યાદિ પકડતા
દર્શાવ્યા અને સાધ્વીને ગર્ભવતી દર્શાવી, પણ શ્રદ્ધાળુ તે રાજાશ્રદ્ધાથી
લેશપણ ચલિત થયો નહિ. તેણે વિચાર્યું કે યથાર્થ જૈનસાધુ અથવા
સાધ્વી કદિપણ આવા આચરણવાળાં હોઈ શકેજ નહિ, માટે આ
કોઈ આવા રમણીય વેશનીચે અનાર્થ પ્રવૃત્તિ કરનારાં હોવાથી
તેઓમાં યથાર્થ સાધુતા હેજ નહિ; છતાં બાળજીવને શ્રદ્ધામાં હાનિ
ન પહોંચે તેથી તેમને તેમ કરતાં અટકાવવાં, ગોપવવાં એ મારી ફરજ
છે; પણ આ સિવાય અન્ય વિચારમાં તે ન ઉતર્યો. દેવતા શ્રેણિકની
આવી સ્થિરતા, શ્રદ્ધા, સુવિચારતા અને ભક્તિ ઇત્યાદિક જોઈ અન-
હદ સંતુષ્ટ થયો. તેણે પ્રગટ થઈ શ્રેણિકના શ્રદ્ધાબલાદિની પ્રશંસા કરી
અને તેને એક અષ્ટાદશયુગ હાર તથા બે ગોલકો, કે જેમાંના એકમાં
બે કુંડલ અને બીજામાં બે દ્વામવસ્ત્ર હતાં તે આપ્યા. દેવ અંતર્ધાન
થઈ ગયો અને શ્રેણિક પોતાના રાજમહાલયે પહોંચ્યો.

ધન્ય છે તે મહાશયોને ! કે જેઓનો સત્યના પર આટલો બધો
આગ્રહ હોય છે. શ્રીમહાત્માનાં સત્યો અચલ છે. કોઈ ગમે તેવાના
ચયેષ્ટ આચરણથી તેને કાંઈ લેવા દેવા નથી. એ સત્યોથીજ જગતનો
ઉદ્ધાર થતો આવ્યો છે અને થશે માટે તેનાપર શ્રદ્ધાથી નિર્ભર રહેવું
એ સર્વની ફરજ છે, કે જેવીરીતે આ આદર્શ રાજા રહ્યો.

અસ્તુ, રાજા શ્રેણિકે, જેમાં શું છે તેની ખબર નથી એવા તે
બે ગોલકો નંદાને આપ્યા અને પેલો રમણીય હાર તેણે સ્વહસ્તેજ
ચેલણદેવીના કંઠમાં પહેરાવ્યો. આ સમયના શ્રેણિકના પ્રેમનું અને
ચેલણના સૌભાગ્યનું વર્ણન કરી અમે પુનરક્તિ કરતા નથી, પણ
વાંચકો સમજશે કે એ પ્રેમ અને સૌભાગ્ય અત્યારે નિરવધિક હતાં.
“ પતિ પોતાને આવું શું આપે છે, ” એમ ઈર્ષ્યાથી ગોલકોને સ્તં-
ભની સાથે ફેંકવાથી અજ્ઞાવતાં નંદા કુંડલ અને દ્વામયુગ્મ પામી

અને તે સંતુષ્ટ થઈ. ચેલણા તો સદા સંતુષ્ટજ છે, તોપણી તેને માટે સંતુષ્ટ થવાનું ક્યાંથી હોય ? છતાં પણ કહીશું કે તે દિવ્યહારથી અતિ બહુ સંતુષ્ટ થઈ છે અને એ સંતોષનાં શિતલ ઝરણાંથી રાજ્યને અધિકારીક શિતલ ઢરી રહી છે તથા પોતાનો અને પતિનો સંસાર વધારે દિવ્ય બનાવી રહી છે. આપણે અહિં આં તેમને તે દિવ્ય સુખની દેહજોતોમાં જ છોડી હવે અભયકુમાર તરફ વળીશું.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

અભયકુમારની દીક્ષા.

મંત્રીશ્વર અભયકુમાર એ શ્રેણિકના રાજ્યનો સંચાલક છે, અને તેથી તેને હાલ રાજ્યનાં એકેએક કાર્યોમાં ભાગ લેવો પડે છે; પણ હૃદયથી તે નિરીહ છે. તેણે પોતાની અગાધયુદ્ધિનો ઉપયોગ કેવલ બાહ્યશત્રુઓને જીતવામાં કર્યો છે એમ નહિ પરંતુ અભ્યંતર શત્રુઓપર પણ વિજય મેળવવામાં તે તેનો ઉપયોગ કરતો રહ્યો છે. તેને રાજ્યનો કારભાર કરવામાં જેમ પ્રમાદ કે આલસ્ય નથી તેમ અંગીકાર કરેલાં શ્રાવકોનાં વ્રતોમાં પણ તેને લેશમાત્ર ક્યારે પ્રમાદ કે આલસ્ય નથીજ. ઉભયલોકને સાધતો તે નિરંતર પિતૃભક્તિ અને શ્રીજિનેશ્વરભક્તિમાં એકસરખો તત્પર છે. તેણે સંસારની હજારો વિચિત્રતાઓ અનુભવી, તેમાં રહેલી નિરસતાનો સારી પેઢે નિશ્ચય કરી લીધો હતો. ભગવાન શ્રીમહાવીરપાસે તેણે બહુ બહુ શ્રવણ કર્યું છે અને તે તે શ્રવણના મનન તથા નિદિધ્યાસનથી દૃઢપ્રભુ પણ થયો છે. શ્રાદ્ધધર્મ તથા સાધુધર્મની રક્ષા અને પુષ્ટિને માટે પણ તેના પ્રયત્નો જેવા તેવા થયા નથી. દીનતામાંથી સાધુ થયેલા મુનિની હાંસી કરનારા રાજગૃહીના રહીશોને તેણે પોતાની યુદ્ધિના બળે ઠેકાણે આપ્યા હતા અને તેઓને તેજ સાધુની પ્રશંસા કરતા ક્યાં હતા એ ઇતિહાસ સુવિદિત છે. તે દુનિયામાં કોઈથી પણ ન છેતરાય તેવી અપૂર્વ યુદ્ધિશાળી હતો પણ એકવાર તે ચંડપ્રલોતના બીડાને ઝડપનારી વેશ્યાથી છેતરાયો હતો તેમાં કારણ તેની ધર્મશ્રદ્ધાની અનહદતા હતી. તેને એકેએક ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં અપૂર્વ રૂચિ હતી અને તે સમય-

સર સર્વક્રિયાઓને સમારાધવામાં સદા ઉજમાળ હતો. હરનિશ પોતે બાવતો હતો કે આરિત્રધર્મને ઉદય ક્યારે આવે ? મેઘકુમાર, નંદિષેષુ વિગેરે રાજકુમારોના દીક્ષામહોત્સવોમાં આગેવાનતરીકે સર્વ વ્યવસ્થા કરનારા આ મહામાત્યના હૃદયમાં તેઓનાં દૃષ્ટાંતો સદાકાળ એકસરખાં રમી રહ્યાં છે; ઉપરાંત દુર્ગેષા, પ્રતિમા મોકલવાથી પોતેજ પ્રતિભોધેલો આર્દ્રકુમાર, પ્રસન્નચંદ્રરાજર્ષિ, ધન્ય અને શાલિભદ્ર વિગેરેના જ્ઞેતજ્ઞેતામાં કરાયલા અપૂર્વ ત્યાગો તે તેને સારી પેઠે સમજવામાં છે અને વળી તે તેની સાવકી માતા ચેલણાની બહેનો સુન્યેષ્ઠા તથા મૃગાવતીને હાલ દીક્ષિત અવસ્થામાં માનભરતે જોઈ રહ્યાં છે. તે વિચારે છે કે હવે હું સંસારનો ત્યાગ કરી આરિત્ર ગ્રહણ કરું એજ મારે માટે ઉચિત છે, પણ શું કરું ? પિતાજી મને રાજ્યકારભારથી મુક્ત કરતા નથી. અત્યારે પણ તેઓ મને બોલાવે છે તેનું કારણ એમ સમજાય છે કે કદાચ આ રાજ્યની આખી ધુસરી તેઓ મારીપર નાંખવાની ઇચ્છા રાખતા હોય. એ વાત ખરી છે કે પિતાજી હવે વૃદ્ધ થવા આવ્યા છે, પણ મારા સિવાય અન્ય રાજ્યધર કુમારો ક્યાં નથી ? કૃષ્ણિક વિગેરે રાજકુમારો ખરેખર રાજ્યનો ભાર ઉપાડવાને સમર્થ છે તોપણ મારે મારા આત્માના હિતનો માર્ગ લેવો તેજ હવે તો ઉચિત છે. પ્રિયવાચક ! આવી સ્થિતિમાં અભયકુમાર મંત્રીશ્વર રાજ્યસભામાં ગયો છે અને ત્યાં જઈ તેણે શ્રેણિક મહારાજના સિંહાસનની જમણી બાજુએ રહેલા એક સિંહાસનપર સ્થાન લીધું અને પોતાને શું આરાધાય છે એ સાંભળવા તેણે મહારાજના મુખતરફ પોતાની દૃષ્ટિ રાખેલી છે.

“ મંત્રીશ્વર ! મારી ઇચ્છા છે કે હવે આ રાજ્યનો ભાર સર્વથા તમારા શિરપર નાંખી હું શ્રીવીરની શુશ્રૂષામાં મારું હવે પછીનું જીવન સર્વથા વ્યતીત કરું. ” શ્રેણિકે અભયકુમારની બુદ્ધિનો સંવાદ કર્યો. શ્રેણિકરાજ શ્રીમન્મહાવીરસ્વામીના મુખથી જાણી શક્યો છે કે મને વિરતિનો ઉદય નથી, પણ તેને ભાક્તમાર્ગમાં મારે રસ છે તેથી તે હાલ ઇચ્છે છે કે આ માર્ગ તો હું પુરેપુરો આરાધન કરું. અને તેથી તે તેવાજ જીવનને ગાળવા હાલ સર્વથા સમર્થ અને યોગ્ય એવા યુવરાજ શ્રીઅભયકુમારને રાજ્યપર આરૂઢ કરવા ઇચ્છે છે અને તે ઇચ્છા અત્યારે તેણે જાહેરરીતે બહાર પાડી છે.

વ્યવહારદક્ષ પિતૃભક્ત અભયકુમારે પિતાની આ ઇચ્છાને

અહિં એકદમ અનુકૂલ થઈ હા ભણતીજ નોંધએ એમ આપણી મનો-
દેવતા કહે, પણ આપણે તેની ધર્મ્યપ્રવૃત્તિના ખ્યાલ કરીએ તો સ-
મજાયા સિવાય રહેશે નહિ કે તેનો સંસારથી ઉત્પન્ન થયેલો ભય
કદિપણ તેને તેમ કરવા દે એમ છેજ નહિ. અલખત, તે વિચારમાં
તો પડી ગયો છે કે મારે શું કરવું? પિતાજીની આજ્ઞાને સન્માન
આપવું કે સંસારના ભયનો વિચાર કરવો? મારાજીવો પિતૃભક્ત
પુત્ર પિતાની આજ્ઞાનો ભંગ કેમ કરે? અને વળી તેમજ મારાજીવો
સંસારના સ્વરૂપનો વેત્તા સંસારના ભયને કેમ ન ગણે? ઉભયરીતે
મહાત્માયને મુશીબત નડતી હતી, તેથી તેણે આ વિષે હાલ કાંઈપણ
વધારે સ્પષ્ટ ન કરવાની ખાતર આનુકૂલ્યથી આ વાત ભવિષ્યપર નાં-
ખવાની ઇચ્છા કરી.

“ પિતાજી ! આપ ઇચ્છો છો તે ઠીક, પણ કાંઈક સમય વીતવા
હો. ” અભયકુમારે વિલંબ કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી. શ્રેણિકે પણ જાણ્યું
કે પુત્ર હાલ અહિં સમામાંજ કાંઈ સ્પષ્ટ કરવા માગતો નથી માટે
તેમાં આને કંઈક મહત્ત્વભર્યું કહેવાનું હશે, અને તેથી તેણે તે વાત
આટલેથી બંધ કરી. સમાના સર્વ સરદારો અને મુસદ્દીવર્ગ તો
એમ સમજી ગયો હતો કે અહિં આ હમણાંજ આ વાતનો નિર્ણય
થઈ જશે, પણ આ વાત જ્યારે આટલેથીજ અટકી ત્યારે તેઓએ
પોતાની આતુરતા મનમાં મનમાંજ સમાવી લીધી. આપણે જાણવું
નોંધએ કે શ્રેણિકું રાજસાસન ધણુંજ સુંદર, શાંત અને નીતિના
સૂત્રપર બંધાયેલું છે અને તે સર્વ મહાત્માત્મની દારાએજ પ્રવૃત્ત-
માન છે, તોપણ દુનિયા નવીનતાની પ્રેમી છે, તેથી ઘણાકો એમ
ઇચ્છે છે કે આપણે અભયકુમાર મંત્રીશ્વરને રાજ્ય થયેલો નિરખીએ.
આ સિવાય અન્ય કાંઈ એવું કારણ આ રાજ્યની પ્રજા કે અન્ય
કોઈને મળ્યું નથી કે જ્યાં આ વાતમાં કોઈનો વિશેષ આગ્રહ હો-
યથી પણ હોય. આ પછી રાજસમામાં રાજ્યનાં અન્ય કાર્યોનો વિચાર
થયો અને અંતે તે બંધ કરવાની તૈયારી હતી એવામાં ખબર મ-
ળ્યા કે, ભગવાન શ્રીમહાવીર સિંધુસૌવીર દેશમાં વીતલયનગરના
સ્વામી ઉદાયન રાજાને દીક્ષા આપી મરમંડલમાં થઈને અહિં પત્તાપા
છે. આ સમાચારથી શ્રેણિકાદિ સર્વ હર્ષને પામ્યા, તોપણ કહેવું પડે
છે અત્યારે તે સર્વના કરતાં અભયકુમારનો હર્ષ કાંઈક વિશેષ અને

નવીન પ્રકારનો હતો; કારણ કે તેને પોતાને રાજ્ય બનવું કે સંયમી થવું એ નિશ્ચય કરવાને જ્ઞાની ભગવાનની અપેક્ષા હતી.

હવે મંત્રીશ્વરે યોગ્ય તૈયારી કરી અને તે આડંબરપૂર્વક ભગવાનને વંદન કરવા ગયો. ત્યાં જઈ તેણે શ્રીજિનેશ્વર ભગવાનની તાત્વિક સ્તુતિ કરી અને અંતે પૂછ્યું કે; “ભગવન્ ! છેલ્લા રાજર્ષિ કાણુ થશે ?” તેના આ પ્રશ્નમાં ગર્ભિત એ હતું કે પોતે રાજ્ય થયા પછી ર્ષિ-મુનિ બની શકશે કે કેમ ? છેલ્લા રાજર્ષિ તરીકેની વાત સમાપ્ત તો થઈ નથીને ? અથવા હું રાજ્ય થઈ દીક્ષા અંગીકાર કરું તે પછી પણ કોઈ અન્ય રાજ્ય સંયમનો સ્વીકાર કરશે કે કેમ ? અર્થાત્ તે આ પ્રશ્નના ઉત્તરથી પોતાની અદ્ભૂત યુદ્ધિના બળે એ નિર્ણય કરવા ચલાતો હતો કે મારા રાજ્ય થયા પછી હું સંયમનો સ્વીકાર ન કરી શકું એમ તો નથીને ?

“આ ઉદાયન રાજ્ય કે જેઓ હમણાં થોડો સમય થયાં દીક્ષિત થયા છે તેઓ અંતિમ રાજર્ષિ છે.” ભગવાન જ્ઞાતપુત્રે કહ્યું. આ પછી અમયકુમારે શ્રીજિનાધીશ પાસેથી તે રાજ્યનું ચરિત્ર સાધન શ્રવણ કરી તે પોતાના વિષે વિચારવાલાગ્યો કે; “ખરેખર, જ્યારે આ મહા-મુનિજ્ઞ અંતિમ રાજર્ષિ છે તો હું રાજ્ય થાઉં તો સંયમનો ભાગી થઈ શરીશજ નહિ, માટે મારી ફરજ છે કે ગમે તે રીતે પિતાજીની સંમતિ મેળવી રાજ્ય ન સ્વીકારતાં દીક્ષાનેજ અંગીકાર કરવી. જો હું એમ ન કરી શકું તો મારી યુદ્ધિ અને જ્ઞાન એ શા કામનાં ? વળી પિતા રાજ્યનો આગ્રહ તો અવશ્યમેવ કરશે પણ તેઓ છેવટે મને માફ દિત સાધવામાં અવશ્ય. આડખીલીરૂપ તો નહિજ થશે; કારણ કે તેઓ પોતે ચારિત્ર અંગીકાર કરવાને શક્તમાન થયા નથી, પણ તેના સર્વથા પ્રશંસક તો છેજ. તેમણે પોતે અતિપ્રિય એવા મેઘકુમાર, નંદિપેણુ વિગેરેને સંયમની આજ્ઞા આપી છે, તો પછી મને તેઓ બળાત્કારે સંસારમાં રખડાવવાનો ઇરાદો ધરે એ સર્વથા અસંભવિત છે. વળી તે દેવકુમાર જેવા, સુકુમાલ અને નવચૌવન લઘુબ્રાતાઓ, દીક્ષિત થયા છતાં, સંસારની વિષમતાનો અનુભવી હું અત્યારસુધી આ પાપના કીચક્રમય સંસારમાં ખુંચી રહ્યો છું તો મને ધીક્કાર કેમ નહિ કે હું હજી પણ સંયમને માટે ત્વરા ન કરું ? હું હમણાંજ પિતાજીની પાસે જઈ આજ્ઞા માગું અને તે મેળવું. આ સિવાય હવે મારા માટે

અન્ય કાંઈ કર્તવ્ય છેજ નહિ.” આ વિચાર્યા પછી ભગવાનને નમસ્કારાદિ કર્યાબાદ તે તરતજ ત્યાંથી ઉઠી શ્રેણિક મહારાજ પાસે ગયો અને પોતાનું વક્તવ્ય શરૂ કર્યું.

“પિતાજી ! આપ રાજ્યનો ભાર ઉપડાવવા ઇચ્છો છો પણ મારી ઇચ્છાઓ તેથી જુદીજ છે. હું નિરંતર મારી ઇચ્છાઓને બાળુ રાખી આપની ઇચ્છાઓનેજ તાબે થયો છું એ આપ જાણોજ છો, પણ આજે તેમ કરતાં હું માફ જાણું હિત શુભાવી બેસું છું એ આપના લક્ષ્યમાં આવ્યા સિવાય રહેશેજ નહિ. ભગવાન મહાવીર અંતિમ રાજર્ષિ ઉદાયન રાજાને જણાવે છે, તેનો અર્થ એજ છે કે હું રાજ્ય સ્વીકાર કરું તો ભવિષ્યમાં સંયમ સ્વીકારી શકીશ નહિ. અને પિતાજી ! આપનો પુત્ર થઈ હું સંયમજીવનથી આયુષ્ય ન સમાપ્ત કરું એ શું મને ધટારત છે ? વળી મેં શ્રીમહાવીર પ્રભુની સેવા અને શ્રવણનો લાભ લીધો છે તેપણ ક્યારે સફલ થયો કહેવાય કે ક્યારે હું ત્યાગનો માર્ગ સ્વીકાર કરું. આપનો પુત્ર અને ભગવાનનો ભક્ત થઈ હું સંસારમાં ભેટકુ એ કેમ અને ? ભલેને રાજ્યસુખ બહારથી સુંદર અને સુખાવહ દેખાતું હોય પણ તે સ્વહસ્તે દડ ધરી મસ્તકે છત્ર રાખવાની જેમ કેવલ અભિમાનમાત્ર છે. તેમાં વાસ્તવિક સુંદરતા કે સુખ જેવું કાંઈ છેજ નહિ. સુખ તો સંતોષમાંજ રહેલું છે એમ તેના અનુભવીઓ કહે છે તે સાચું છે. પિતાજી ! આમ સમજતાં છતાં અને સંયોગો મળતાં છતાંયે જો હું આ સંતોષનો માર્ગ ન લઉં તો મારા જેવો આ દુનિયામાં અધમ કોણ ? મહારાજ ! હું અભય છું પણ અભય નથી, માટે અભયને દેનાર શ્રીભગવાનનું શરણું લેવા ઇચ્છું છું. આ રાજ્યથી હું અભય થઈ શકીશ નહિ, તો પછી મારા હિતને સદા ઝહાનારા આપ તેમાં આશ્રય કદિપણ નહિ કરો. આપને યાદ હશે કે અંતઃપુરના પ્રજ્વલન સમયે મારી શી અભિલાષાઓ હતી ? મેં ત્યારે કહ્યું હતું કે સમયે હું સંયમને સ્વીકારી અંતે પંડિતમરણને અંગીકાર કરીશ. હાલ મને તે સંયમનો રસ્તો લેવાનો સમય સમીપ જણાય છે તેથી હું અત્યારે આપની આજ્ઞા યાચી રહ્યો છું પિતાજી ! મેં આપની આજ્ઞાને આધીન થઈ આટલો સમય આ રાજ્યકાર્યો કર્યા કર્યા, પણ હવે તેમાં શુંથાઈ રહી અવશિષ્ટ સમયને વીતાવવો અને પરલોકનું હિત જનું કરવું એ મને હચિત જણાતું નથી, તેમ આપને પણ હચિત

જળાશો નહિ. આપ જાણો છો કે પૃથ્વી કદિપણ નિર્નાથ રહી નથી અને રહેવાની નથી, અને તેમાં પણ મગધદેશના રાજ્યભારને ઉપાડવા મારા બંધુઓ હાલ યૌવનાવસ્થાનો અપૂર્વ ઉત્સાહ ધરાવી શકે તેવા વિદ્યમાન છે, તો એ ચિંતા મારા શિરપર નાંખી આપ મને સમય કેમ રાખશો ? સાચો અભય કેમ થવા દેશો નહિ ? પિતાજી ! હાલ મારી હોંશ રાજ્યધુરા ઉપાડવામાં નથી પણ સંયમની ધુરા ઉપાડવામાં છે, તેથી હું વાસ્તવિક રીતે સંયમનેજ લાયક છું. શ્રેણિકનો માનીતો અને તેનાથી સદા બુદ્ધિમાન ગણાયેલા મંત્રી અને પુત્ર તે હવે પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ મોક્ષાર્થમાંજ કરે એજ તેને માટે ઉચિત છે. આપેજ શાલિભદ્રના અનશન સમયે ભદ્રાશેઠાણીને તેવા પુત્રનો જન્મ આપવા માટે શું કહ્યું હતું ? આજે આપ પણ મારી સંયમસ્વીકારની ઈચ્છાથી કાં સંતોષ અને આનંદને ન અનુભવો ? પિતાજી ! મને આશા છે કે અવશ્યમેવ હું સંયમની આગ્રા મેળવી શકીશ અને અવશ્યમેવ નિર્ભય થઈ શકીશ.” અસયકુમારે પોતાના વક્તવ્યમાં ભારે આગ્રહથી દીક્ષાની આગ્રા યાચી. શ્રેણિકરાજનો અભયકુમારને રાજ્યાભિષિક્ત કરવાનો ભારે આગ્રહ હતો, પણ પુત્રની ઈચ્છા તેની ન હોવાને લીધે અને અન્યને અંતરાય કરવાનો તેનો અભિપ્રાય ન હોવાને લીધે તેણે છેવટે આગ્રા આપી અને મગધદેશના રાજ્યસૂત્રના આ બાહોશ સૂત્રધારે શ્રીવીરના ચરણે ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું.

આમ પુત્રે દીક્ષા અંગીકાર કરતાં નંદાએ પણ શ્રેણિકની આગ્રા મેળવી દીક્ષા અંગીકાર કરી. નંદાએ દીક્ષા અંગીકાર કરતાં પોતાની પાસે રહેલાં દેવતાઈ બે કુંડલો અને ક્ષામયુગ્મ તેણીએ ચેલણનાથ પુત્રા-કૂણિકના નાના ભાઈઓ હક્ષવિહરને આપ્યાં. ધન્ય છે આવાં નિરપ્રહી માતાપુત્રને ! એવાં મહાનુભાવોથીજ શાસન જયવંતુ અને પૃથ્વી બહુરતના છે, આથી વધારે શું કહીએ ?

બસ, હવે શ્રેણિકનો એક મહાન આધાર ગયો છે અને તેથી શું પરિણામ આવે છે તે આપણે આગળ જોઈશું.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

વૈરાનુબંધ.

શ્રેણિકરાજની ઇચ્છા હતી કે અભયકુમારને રાજ્યાભિષેક કરી પોતે પોતાની આ વૃદ્ધાવસ્થામાં જિનભક્તિપરાયણ થવું, પણ તેની તે ઇચ્છાએ પાર પડી નહિ એ આપણે ગતપ્રકરણમાં જાણી લીધું છે. તે હાલ ચિંતામાં છે કે હું ક્યારે આ રાજ્યભારથી સર્વથા વિમુક્ત થઈ? વિવેકી તે રાજા માને છે કે ગમે તેવો પુત્ર હોય તોપણ તે રાજ્ય-ગાદીનો વારસ હોય છે; તો પછી આ દૃષ્ટિક તે સર્વથા સમર્થ છે, માટે હવે મારે તેના શિર આ રાજ્યભાર છોડી છૂટા થઈ જવું; કારણ કે હવે હું વૃદ્ધાવસ્થામાં માફ જીવન એ રાજકીય જંગલોમાં ગુંથાવી નાંખું એ મને કાઠપણ રીતે ઉચિત નથી. શ્રેણિકે નિશ્ચય કરી નાંખ્યો છે કે અલ્પ સમયમાંજ અશોકચંદ્રને રાજ્યારોહણ કરી દેવું, અને તેથી તેણે ચિલ્લણની ઇચ્છાનુસાર દિવ્ય અષ્ટાદશચક્ર હાર અને સેત્રનક મજા એ રતો હક્ષવિહક્ષને આપી દીધાં. દૃષ્ટિકને રાજ્યસર્વસ્વ સમર્પવાની ભાવના હોતાં હક્ષવિહક્ષને આ ઉપહારો અર્પવામાં શ્રેણિક-રાજની દષ્ટિ તો તટસ્થજ હતી, પણ દૃષ્ટિકે કેટલાક સમયથી શરૂ કરી દીધેલા પ્રપંચમાં આનો લાભ લેવાને અવસર સાધ્યો.

શ્રેણિકરાજના પૂર્વભવનો શત્રુ આ ગાદીવારસ રાજકુમાર દૃષ્ટિક, મંત્રીશ્વર અભયકુમારના મંત્રકાલમાંયે શ્રેણિકના પ્રતિ કડવાશભરી લા-ગણીઓ ધરાવતો હતો અને ચેલણાથી કરાતી ન્યૂનતાઓથી ચીડાઈ તે તેનો બદલો લેવા ઇચ્છતો હતો, પણ અભયકુમારની હયાતીમાં તેનું કાંઈ વળે એમ ન હોવાથી તેની ઇચ્છાઓ ખર આવે તેમ ન હતું. આજે તે મહામાત્ર્ય દીક્ષિત થઈ ચાલ્યો ગયો છે તેથી દૃષ્ટિકને અનુ-કૂલતાથી સ્વેચ્છાએ પાર પાડવાને અવસર મળ્યો છે અને તે પિતાને પદબ્રષ્ટ કરી યોગ્ય પરાભવ કરવાપૂર્વક રાજ્યનો ભોક્તા થવાને હમણાં હમણાં પૂર્વના પ્રપંચને વિસ્તારવા લાગ્યો છે.

કેટલાક મંત્રીઓની અને કોલાદિ કુમારોની તો તે આજ ધણો સમય થયાં અનુકૂલતા સાધવાનો પ્રયાસ સેવી રહ્યો હતો, પણ તેઓ તેટલા પણ અનુકૂલ ન થયા હતા કે જેવી રીતે દૃષ્ટિક પોતાનો દુષ્ટ

અભિપ્રાય ત્યાં સાદી રીતે પણ પ્રગટ કરી શકે; કેમકે તે મંત્રીઓ સારીરીતે સમજતા હતા કે યુવરાજ અભયકુમાર છે, કૃષ્ણિક નહિ; અને કાલાદિ કુમારો ભાતૃત્વ સ્નેહે ભર્યા હતા, પણ પિતા વિરૂદ્ધની સાદી વાત પણ તેઓ કાને ધરે એમ તેમની વિનીતતા તેમને ના પાડતી હતી. આમ લાગવગ વંચારી સ્વેષ્ટ સાધવાપર્યંત જવાની જે મુશ્કેલી હતી તેમાંની એક અભયકુમારની દીક્ષાથીજ ટળી ગઈ છે.

ભવિષ્યના હિતને જોનારો સ્વાર્થપ્રિય મંત્રીવર્ગ ભવિષ્યને વર્તમાન માની લઈ કૃષ્ણિકને ન જગ્યા છતાં પણ જગતો માની લઈ તેના પ્રતિ રાજાઈ પૂજ્યભાવ માનવા લાગ્યો છે અને તેમાંથી કેક લોભાંધાને કૃષ્ણિકે લાભો દર્શાવી સર્વથા સાતુફૂલ કરવા માંડ્યા છે.

તે બીજી તરફ શ્રેણિકરાજની વિરૂદ્ધમાં કાલાદિ બ્રાતાઓને પણ હાલ જીધુચતુ સમજાવવા માંડ્યો છે. હાર, હસ્તિ હથાલિને અર્પનાર પિતાજી પક્ષપાત કરે છે અને વૃદ્ધાવસ્થા થયા છતાં પણ હજી તેઓ યોગ્ય પુત્રોને માટે રાજ્ય છોડતા નથી એ વાત કાલાદિની નજરમાં લાગી શ્રેણિકના પ્રતિ કાલાદિ બ્રાતાઓનું વૈમનસ્ય જિલુ કરવા કૃષ્ણિક હાલ ખટપટ કરી રહ્યો છે. અભયકુમારની ગેરહાજરીમાં પોતાના મનનું વિશ્રામસ્થળ અને રાજ્યગાદીને યોગ્ય ગુણુવાન તથા સમર્થ કૃષ્ણિક છે એ વાત શ્રેણિકના મનમાં છે પણ તે મનમાંજ હોવાથી કાલાદિકોને શું ખબર પડે કે કૃષ્ણિકની ગેરસમજ છે? સામાન્યતઃ રાજ્યલોભ અને ઇર્ષ્યા એના જેવું ખૂંડ અને અનીતિપોષક કંઈપણ નથી. તે દશ કુમારો સ્વભાવતઃ વિનીત અને પિતૃભક્ત હોવા છતાંયે પિતાના પ્રતિ સ્વકર્તવ્યમાં શિથિલ થવા લાગ્યા છે. કૃષ્ણિકના પ્રપંચથી તેઓને પણ એમ સમજવા લાગ્યું છે કે પિતા ‘સાઠી બુદ્ધિ નાહી’ ની સ્થિતિમાં છે; અર્થાત્ કૃષ્ણિકના વિચારો જેવા કે; “ધન્ય છે અભયકુમારને ! કે. જે વૃદ્ધ ન હોતાં છતાં પણ રાજ્ય અને ઋદ્ધિનો ત્યાગ કરી દીક્ષા લઈ ચાલ્યા ગયા, પણ પિતા વૃદ્ધ છતાંયે હજી મોહ-મૂર્છા ઉતારતા નથી માટે તેઓ અવિવેકી છે. જે આવા અવિવેકી પિતાને ગમે તે રીતે રાજ્યથી દુર કરી પુત્રો રાજ્યને બહેંચી લઈ ભોગવે તો તેમાં કેામજાતની અનીતિ નથી અને અપવાદ નથી.” તે તેણે કાલાદિ બ્રાતાઓમાં બરાબર સંક્રમાંવ્યા છે; અને તેથી કૃષ્ણિક જે પ્રવૃત્તિ કરે તેમાં અનુક્રમે તેઓએ સંમતિ પણ આપી છે. આમ

અલ્પસમયમાંજ મંત્રીઓ અને બ્રાતાઓમાં કૂણિકે શટકૂટ કરી પિતાને વિશ્વસ્તસ્થિતિમાં રાજ્યબ્રજ કરી કારાગૃહમાં નાંખી દીધા!

હલ્લવિહલ્લ અને ચેલણાદેવી વિગેરે શ્રેણિકના પક્ષકારો રાજ્યમાં નથી એમ નહિ, પરંતુ સ્વસમાન બલાદય કાલ વિગેરે દશ કુમારો કૂણિકની પ્રપંચજળમાં ગુંથાઈ ગયેલા હોવાથી મંત્રી અને મુસદ્દી તથા સરદારોનો વર્ગ હલ્લવિહલ્લાદિનો પક્ષ કરે તેમાં તેઓને બીલકુલ ક્ષેમતા ન જણાતી હતી, ઉપરાંત કેટલાક સ્વાર્થના અંગે કૂટી પણ ગયા હતા; આવી સ્થિતિમાં હલ્લાદિ શ્રેણિકને સંકટથી બચાવી શકે એ અશક્ય હતું. આપણને એમ લાગશે કે જો અભયકુમારે દીક્ષા ન લીધી હોત તો શ્રેણિકની આ દશા ન થાત, પણ એમ બનેજ કેમ? એક પુત્ર પિતાને કારાગૃહમાં નાંખી દે છે તેનો અર્થ એજ છે કે પૂર્વજન્મનાં દૈરો ચુકવાય છે, ત્યાં 'હોત' 'થાત' ની વાત કરવી એ સંસારના સ્વરૂપનું અજ્ઞાન નહિ તો બીજું શું છે? આપણે જાણીએ છીએ કે બાહ્યાવસ્થામાં ચેલણાએ કૂણિકનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્ન કર્યો હતો, પણ તેમાં શ્રેણિકરાજાએજ નિષ્ફલતા આણી હતી. અરે! કદાચ ત્યાગ પણ કરી શકાયો હોત તોયે શું? તેનું આયુષ્ય તેને એક નહિ પણ અનેક રીતિએ બચાવવા અને પૂર્વજન્મના વૈરનો બદલો લેવાને સમય આપવા તત્પર હતું તેને કોણ અટકાવત? શ્રેણિકના વાતસલ્ય અને મમત્વને ધ્યાનમાં ન લેવું અને વિરૂદ્ધ, ચેલણાની વેરાવચો દાખવનારી વૃત્તિનું કારણ નિષ્કારણ શ્રેણિકને કલ્પવો એ કૂણિકનો ભવાંતરીય વિરોધ કોઈથી અટકાવી શકાય તેમ ન હતું. એ વિરોધ નિદાનઘરત હોવાથી અવશ્યમેવ સફલ થવાનો હતો તેથી સર્વ સામગ્રી પણ તેને અનુકૂળજ મળે એ સ્વાભાવિક છે, અન્યથા શ્રેણિક જોવા પ્રતાપી રાજાને આવા એકાદ પુત્રથી આમ પદબ્રજ કરીજ કેમ શકાય? કાલાદિ વિગેરે અતિવિનીત કુમારો કૂણિકની જળમાં સપડાયા એ તેવી કોઈ કર્મની વિચિત્રતા સિવાય અન્ય કોઈપણ રીતે સંભાવ્ય હતું? શ્રેણિકરાજાના મંત્રીઓમાં ફૂટશટ કરાવી કેટલાકોને રાજ્યથી વિરૂદ્ધ કરવા એ પણ શું બનવાયોય હતું? અશક્ય, અસંભાવ્ય, અધટિત એવાં પણ કાર્યો વિધિવિવશતાથી આ અનાદિ સંસારમાં બનતાં આવ્યાં છે, બને છે અને બનશે; તેમાં મનુષ્યની બુદ્ધિનો પ્રયોગ નિષ્ફલતા કે દેશકાલાદિનું અંતર આણી શકે એ સર્વથા અસં-

ભવ છે. શ્રેણિકના લલાટમાં પણ નિકાચનાની સ્પાહીથી લિખિત છે કે તેને અતે આર્તધ્યાનાદિનો પ્રસંગ ઉપરિચિત થઈ તે નરકમાં જ ગમન કરે, તેથી આવતો તેનો પ્રસંગ કોઈથી ટળીજ કેમ શકે ? કોઈ પણ કાર્ય બની ગયા પછી તે જો લાભમાં ન ઉતર્યું હોય તો તે વિષે અકાસે ડહાપણુ ડહોળનારાઓનો કાંઈ તોટો નથી, પણ તે વખતે એ ડહાપણુની કીમ્મત કાંઈપણુ હોતી નથી. વાસ્તવિક વાત તો એજ છે કે દૃઢ સંચિતોની આગળ બુદ્ધિની કારગત કામ આવતી નથી. આવા પ્રસંગોમાં ‘બુદ્ધિઃ કર્માનુસારિણી’ એ વાક્યજ અનુસરવામાં ડાહ્યાઓનું ડહાપણુ છે અને સહન કરનારાઓની સહિષ્ણુતા છે. ચેલણા ! એ સૂત્રના સંસ્મરણથીજ તું તારા ડહાપણુને હાલ રક્ષી રાક્ષી છે, ઘેલી બની ગઈ નથી, અને શ્રેણિક ! તું પણ તેથીજ કારાગૃહના પાંજરામાં કબ્જોને અનુભવતો જીવતર ગાળી રહ્યો છે.

જ્યારે પિતાને રાજ્યથી દુર કરી બંદીખાનામાં નાંખવાની સંકલસ કરવામાં આવી હતી ત્યારે કૂણિકે કાલાદિકુમારોને સમજાવ્યું હતું કે કારાગૃહમાં ભલે પિતાજી સ્વજીવિતને મુખે વહન કરે, પણ એ કેવલ ખાલી સમજાવટજ હતી, કારણકે તેણે કારાગૃહમાં રહેલા પિતાના ઉપર જીલમ ગુજરવા માંડ્યો હતો. કાલાદિકુમારો પણ હાલ તેને શું કરે ? કારણકે શ્રેણિકને કેદમાં પૂર્યા પછી કૂણિકે તરતજ રાજ્યને કબજે કરી તે તેનો સ્વતંત્ર માલીક બની બેઠો હતો, શ્રેણિકના ઉપર ગુજરાતો જીલમ અસહ્ય હતો. તેને ખાવા પીવાનું કાંઈપણુ આપવાને સર્વથા મનાઈ હતી ! દરરોજ પૂર્વાહને અને અપરાહને સો સો ફટકા તેને મારવામાં આવતા હતા ! ! ચેલણા સિવાય અન્ય કોઈને પણ આ કારાગૃહસ્થ રાજની મુલાકાત લેવાની છૂટ ન હતી ! ચેલણાને પણ જે છૂટ આપવામાં આવી હતી તે પણ માનું દાક્ષિણ્ય ન છોડી શકાયું તેથી કરીનેજ. જોકે વાસ્તવિક રીતે કહીએ તો તેને પણ છૂટ તો ન હતી, કિન્તુ તેનો બળાપાભર્યો અત્યાચ્છ જણાયાથી તેને રોકવામાં અટકાયત કરવામાં કૂણિકને દાક્ષિણ્ય નડતું હતું; કે જે દાક્ષિણ્ય નિદાનને પૂરું પાડવામાં ખાસ મદદગાર થનારું છે ! આપણે આગળ જાણીયું કે એ દાક્ષિણ્યના બળેજ કૂણિક પાંજરાને તોડવા જતાં શ્રેણિક ભયથી સ્વજીવિતને શુભાવી બેસે છે, સ્વહસ્તેજ પ્રાણનો ત્યાગ કરે છે.

પ્રિય વાયકબધુઓ ! પુત્રના હસ્તે પમાયલી શ્રેણિક જેવા પ્રતાપી

રાજની દુર્દશાથી અવશ્યમેવ તમને અનુચિતતા લાગશે, પણ દુષ્ટ કર્મની નજરમાં ઉચિત યા અનુચિત જેવું કાંઈપણ વિચારવાનું હોતું નથી. મહાન પુરૂષો કહી ગયા છે કે તેની ગતિ ગહન અને વિપ્લવ છે, એ સર્વથા સાચું અને ઇતિહાસના અભ્યાસીઓને સુવિદિત છે. ગમે તે દેશનો ઇતિહાસ લ્યો અને તેનાં પાનાં ઉથલાવો તો તેમાંથી તમને આવીજ જાતની પુષ્કળ ગહનતાઓ અને વિપ્લવતાઓ મળી આવશે. સામાન્યતઃ પણ લોભ અનર્થનું મૂળ છે. તેમાં વળી આ તો રાજ્યલોભ, તેનું તો કહેવુંજ શું ? રાજ્યના લોભે વડીલોનાં, ગુરુઓનાં, બંધુઓનાં અને સંબંધીઓનાં ખુનો કરવાં એ તો એક ઇતિહાસની સામાન્ય બાબત છે. આવાં કાર્મિક પરિણામોના વિચારથી લગવાન મહાવીરના અનુયાયીઓને આશ્ચર્યમાં ગરક થવાનું રહેતું નથી, કારણ કે તેઓ સમજતાજ હોય છે કે સંસારના સર્વ સંબંધો યથાત્મણુનુબંધિ હોય છે. બૂલથી મનુષ્ય એમ માની બેસે છે કે મને અમુકના આ સંબંધથી અનુકૂલતા મળશે, પણ તે તેનો મિથ્યા મોહ છે; કારણ કે તે અનુકૂલતાના સ્થાનથીજ તેને ભારે પ્રતિકૂલતા ન થાય એવો કાંઈ નિયમ નથી. મનની માનેલી અનુકૂલતા પ્રતિકૂલતા શા કામની ? કર્મે જે અનુકૂલતા પ્રતિકૂલતા માની હશે તેનોજ આ દુનિયામાં ઉપયોગ થતો આવ્યો છે અને થશે. શ્રેણિકે કૂણિકના પર મોહ રાખ્યો, તેને ત્યજતાં ચેલણાને અટકાવી, પરંમય અંગુલિ મુખમાં રાખી ઘા રઝવ્યો, રમાડ્યો જમાડ્યો, લાડો લડાવ્યાં, પોષ્યો પરણાવ્યો, માન મરજતો વધાર્યો અને શુણવાન બલવાન ગણી રાજ્યનો ઉત્તરાધિકારી માની તેના માટે રાજ્ય છોડી દેવાને પણ ઈચ્છ્યું, એ સર્વ શું અનુકૂલ ગણાયા વગર હતું ? રાજને ક્યાં સંભાવના હતી કે પુત્ર પોતાની આવી દુર્દશા કરી મુકશે ? આવા સ્થલથી એવો પરાભવ કદી પણ કેમ શકાય ? દોહડ સમયના અને પુત્રત્યજન સમયના ચેલણાના શબ્દોપરં પણ શ્રેણિકે વિસ્મૃતિનું પટ નાંખી દીધું હતું અને એકસરખો પુત્રપરની મમતાથી મોહિત થઈ આનંદ માનતો હતો, પણ આજે આ સ્થાન તેને ભારેમાં ભારે પ્રતિકૂલ થઈ પડ્યું છે. ચેલણા ! આજે તારું કથન સાચું પડ્યું છે અને તું તારા પતિનું દુઃખ તત્વદર્શિની હોતાં છતાંયે જેઈ શકતી નથી આજે પણ તારી પતિભક્તિના પ્રયત્નો ચાલુ જ છે કે જે તારા જીવનવૃત્તના વાયકોને આગળ સમજાશે.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

પિતૃદેવીની પુત્રપર ભક્તતા !

રાજા અશોકચંદ્ર-કૃષ્ણિક પિતાને પાંજરામાં પૂરી ભગધ્વેશનું રાજ્ય ભોગવી રહ્યો છે. અભયકુમાર મંત્રીશ્રીની કરેલી રાજ્યવ્યવસ્થા અને ખજાનાની પૂર્તિથી તથા અન્ય સર્વ પ્રકારના યોગ્ય બંધારણથી કૃષ્ણિક રાજ્યના પ્રારંભકાલમાં પણ અન્ય રાજાઓના ભયથી નિર્મુક્ત છે. તે સ્વયં પણ ધૈર્યવાન, સાહસી અને શરો હોવાથી તેણે નહિ જેવા દિવસોમાં પણ પોતાનો પ્રતાપ પસારી પુરતો દાખ બેસાડી દીધો છે. અભયકુમારના દીક્ષિત થવાથી મંત્રીખાતામાં અમુક પ્રકારની ભારે ન્યૂનતા આવી ગઈ હતી તે પણ તેણે પ્રત્યેક મંત્રકાર્યમાં ભાગ લઈ ઓછી વત્તી પૂરવા માંડી છે અને જોતજોતામાં તે એક સ્થિર મંજૂર બૂપાલ બની બેઠો છે. તેની વીરપણાની કીર્તિ હાલ સર્વત્ર પસરી રહી છે અને તેના તેજથી આજે આખું રાજ્ય નિષ્કંટક બની ગયું છે. શ્રેષ્ઠિકને પાંજરામાં પુરી તેની દુર્દશા કરવાપૂર્વક તે રાજ્યને ભોગવે છે, પણ તે વાત અનુચિત છે એમ તેના કર્ણપર્યંત પહોંચાડવાને કોઈ હિંમત કરી શકે તેમ નથી. તેના તેજથી અંગઈ કોઈ તેની આગળ એ વાતનો અક્ષરોચ્ચાર કરી શકે એમ છે નહિ. તાજા પ્રાપ્ત થયેલા રાજ્યના મદે તે કોઈનું પણ ન જ સાંભળે એ સ્વાભાવિક છે, પણ ચેલણાનું તો કથન કદાચ તેને સાંભળવું પડે, કિન્તુ ચેલણા સમજે છે કે જે મનુષ્ય પિતાના પ્રતિ આટલો નિષ્ઠુર અને નિર્દય બનેલો છે તે મારા કથનનો સીધો અર્થ કરી અકાર્યથી પાછો ફરશે એ મુશ્કેલ છે, અને તેથી તે યોગ્ય સમયની અપેક્ષા રાખી તેની પ્રતીક્ષા કરતી સ્વદરજને ખગવે છે, પણ પતિને છોડાવવા વિષેની વાતમાં સંકોધ મૌનજ છે; કારણ કે અત્યારમુધીના તેના તેવા પ્રયત્નોમાં તે સફલ થઈ શકી નથી. પૂર્વજન્મના વૈરભાવથી કૃષ્ણિક નિર્વિવેકી બની બેઠેલો હોવાથી, તે સતી સ્ત્રીને સંતાપ સિવાય હાલ કોઈનો પણ આશ્રય નથી. પોતાનો અંગજ કૃષ્ણિક હાલ એ સતીના આ સંતાપને દુર કરવામાં અંગજભાવને ધારણ કરનારો ક્યાં છે ? તે તો હાલ અનર્થના ભાવોમાં મુંઝાયેલો છે. પૂર વહનું ચૌવન, અખૂટ ધન સંપત્તિ, અખંડ રાજ્યૈશ્વર્ય અને ભવાંતરીય કર્મના સંયોગથી વર્તી રહેલો અવિવેક, એ

સર્વનો હાલ કૃષ્ણકને સથોગ છે ત્યાં તેને યોગ્ય શિષ્યામણુ કેણુ આપી શકે? તે તો નિર્બાધ રાજ્યવૈભવ અને રાજ્યસત્તા ભોગવી રહ્યો છે અને યથેચ્છ અનુચ્છ નિચ્છ કરી રહ્યો છે! જો કે તે અન્ય રાજકીય બાબતોમાં હાલ નીતિના સૂત્રને અવલંબે છે પણ પિતાને ન્યાય આપવા તો તે તૈયાર નથીજ, અને તેથી તે આખા મગધદેશની પ્રજાથી હૃદયમાં છુપીરીતે અને અવસરે પીઠ પાછળ વચનથી પણ એક સરખો નિન્દાય છે. પ્રજા તેને રાજા તરીકે સ્વીકારે છે, પણ તે શ્રેષ્ઠિકના પ્રતિ તેનું કઠોર વર્તન બારે અણુગમાથી ધિક્કારે છે. અભયકુમારના મહામાતૃત્વ નીચેનો શ્રેષ્ઠિકનો શાસનકાલ અને તેનાં સુખોની મજાની પ્રસાદીથી પોતાને આભાર નીચે દબાવેલી માનતી આ દેશની પ્રજા પોતાના રાજાના દુઃખે દુઃખાતીજ છે; અર્થાત્ કૃષ્ણિકના રાજ્યશાસનનું સૌંદર્ય પિતા પ્રતિ તેના અનુચિત વર્તનથી ઉત્પન્ન થયેલી અપકીર્તિની કાળાશે જેવું જોઈએ તેવું ઉજ્જવલ રહ્યું નથી.

આવી રીતે રાજ્યનું શાસન કરી રહેલા કૃષ્ણિકને એક વખતે અંતઃપુરની દાસીઓએ વધામણી આપી કે; “શ્રીમતી પદ્માવતીદેવીએ લક્ષણોપેત પુત્રનો પ્રસવ આપ્યો છે.”

પ્રિયવાચક! કૃષ્ણિકને આ વધામણીથી અત્યંત આનંદ થયો અને તેણે વર્ધાપન કરનારી દાસીઓને દાસત્વથી મુક્ત કરી દીધી તથા વસ્ત્રાભરણો વિગેરે આપી તેઓને સદાની સુખી અને શોભિત કરી દીધી. આ પછી કૃષ્ણિક રાજા સ્વયં અંતઃપુરમાંના પદ્માવતીદેવીના પ્રાસાદમાં ગયો અને સૂતિકાગૃહથી પુત્રને મંગાવી તેણે સ્વહસ્તમાં લીધો. સુવર્ણવર્ણુશા પુત્રને જોઈ રાજાને બારે મોહ ઉત્પન્ન થયો. જાણે કે દુનિયામાં કેાઈને પુત્ર થતોજ નહિ હશે એવો તેનો અત્યારે ઘાટ હતો. તેનાં વિકસિત થયેલાં નયનો તે બાલકની આગળ મોહનૃત્ય કરવા લાગ્યાં. બાલકને જોઈ જોઈ તે ગાંડાધેણા જેવો થઈ જવા લાગ્યો. તેણે વારંવાર ઉચ્ચારવા માંડ્યું કે; “મારા અંગથી ઉત્પન્ન થયો છે, મારા હૃદયથી ઉત્પન્ન થયો છે, માટે પુત્ર! તું મારા આત્મરૂપજ હોઈ ચિરંજીવી હો.” રાજા પોતાના હૃદયમાં હર્ષવિશયી ન માતો આ વાક્યને ઉચ્ચારતો મોહચેષ્ટા કરી રહ્યો છે તેને જોઈ, ત્યાં બેઠેલી પુત્રપાલનમાં નિષ્ણાત એવી વૃદ્ધાઓ ધડીભર છકંથઈ ગઈ. આવી રીતે પરમાનંદમાં નિમગ્ન રાજાને પુત્રપર અત્યંત મોહ કરતો જોઈ તે વૃદ્ધાઓ કંઈક સમય તો સ્તંભી, પણ પછી અવસરને સાધી તેઓએ કૃષ્ણિકના હસ્ત-

માંથી તે બાલકને લઈ સૂતિગૃહમાંની શય્યામાં મુકી દીધો.

કૃષ્ણિકરાજાએ પુત્રજન્મનો અસામાન્ય મહોત્સવ કર્યો, યાચકોને દાન આપી સંતુષ્ટ કર્યા અને અન્ય પણ તેવી જાતનો દેશાચાર, કુલાચાર વિગેરે આચર્યો. અનુક્રમે શુચિકર્મ કર્યા પછી ભારે આડંબરપૂર્વક તે બાલકનું ‘ઉદાધી’ એવું નામ રાખવામાં આવ્યું. દ્વિતીયાના ચંદ્રની જેમ, નંદનવનમાંના કલ્પવૃક્ષની જેમ આ રાજબાલક વૃદ્ધિને પામવા લાગ્યું, તેમ તેમ કૃષ્ણિકરાજાનો પુત્રમોહ પણ વધવા લાગ્યો. લાલનપાલન કરનારી ધાવમાતાની જેમ આ સમર્થ રાજા પુત્રને નિરંતર પોતાની કેડપર રાખતો દેખાય છે. તે ઉદાધીને બોલાવવા પોતે પણ કાલી તોતડી બાધાને બોલતો બાલક બની જાય છે. શુચિશુદ્ધ રાજા આની મોહની વિષમસ્થિતિમાં બાલકથી થનારી અશુચિને નજ ગણે એ સ્વાભાવિક છે. મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિનયજી મહારાજ સત્ય કહે છે કે;—

“ લાલયન બાલકં તાતેત્યેવં વૃત્તે મમત્વવાન્ ।

વેત્તિ ચ શ્લષ્મણા પૂણામંગુલીમમૃતાંચિતામ્ ॥ ”।

(“ મમત્વવાન્ મનુષ્ય લાડને લડાવતો સ્વબાલક પુત્રને ‘બાપ’ કહીને બોલાવે છે અને તે તેની શ્લેષ્મભરી અંગુલીને અમૃતથી લેપાયેલી માને છે ! ”)

વિશેષ શું કહીએ ? તે જ્યાં જાય છે ત્યાં તેને સાથેજ રાખે છે. સૂતાં, બેસતાં, ભોજન કરતાં યે રાજા પુત્રને વિખુટો કરતો નથી. શ્રેણિકે કૃષ્ણિકની બાધ્યાવસ્થામાં તેનાપર જેવો મોહ રાખ્યો હતો તેવો તો નહિજ, પણ કહીશું કે કૃષ્ણિકનો ઉદાધી પર અગાધ મોહ છે.

આમ કૃષ્ણિકરાજાની પ્રવૃત્તિ આજે મૂઢતાથી ભરેલી છે. પોતે પુત્રપર મોહ રાખે છે પણ તેવો મોહ રાખનાર પિતા પુત્રથી કેવી દુર્દશામાં મુકાય છે એનો ખ્યાલ કરવા પુરતોયે તેને હાલ વિવેક નથી ! એ વિવેકને જગવનારું તેનું ડહાપણ પૂર્વજન્મના વૈરભાવથી કાણ જાણે ક્યાંયે જતું રહ્યું છે. અથવા તો જગતની મોહમય પ્રવૃત્તિઓમાં સારાસારનો ખ્યાલ કરે એવા તો કોઈ વિરલાજ જન્મે છે. ઘણાઓ એમ કથન કરનારાઓ મળી આવશે કે અમે પિતાપુત્રાદિક સાંસારિક સંબંધોની અસારતા, વિષમતા, અસ્થિરતા અને વિરસતાદિ જાણીએ છીએ, ઉપદેશ કરીએ છીએ; પણ તેપર વાસ્તવિક વિચાર કરી વિવેકના પ્રકાશથી મોહના અંધારાને હઠાવનારા તેઓ બંધા ક્યાં છે ? જગતે જાણેલુંજ હોય

છે કે મોહથી આવી પડતી આપત્તિઓ અસહ્ય હોય છે, પણ તે આ વાત પ્રત્યેક સ્વવ્યક્તિગત વિચારવા ઓછુંજ લક્ષ્ય રાખે છે. શ્રેણિકે કૃણિકના પર અપૂર્વ મોહ દર્શાવ્યો તેનું શ્લ તેના મોહની રીતિમાંજ ક્યાં આવ્યું છે? તેણે એક કદર દુશ્મનના પર મમતા ધરી હતી એ આજે સ્પષ્ટ થઈ ગયું છે. પણ મોહ ધરતી વખતે એ સ્પષ્ટ કેવી રીતે થાય? આજ કારણથી વિવેકીઓ આવી પુત્રાદિની પ્રાપ્તિઓમાં હર્ષશોકને ન કરતાં સમભાવને ધારણ કરે છે. તેઓ વિચારે છે કે કાણુ જાણે આ પ્રાપ્તિઓ હર્ષનું કારણુ હશે કે શોકનું કારણુ હશે? શ્રેણિક કૃણિકના બાલ્યકાલમાં લૌકિક હતો, લોકોનાર ન હતો; આજે કૃણિક પણ લૌકિક જ છે. નંદાનત્રસ્તતાથી બન્ને નરકમાં ગમન કરનારાઓ છે ત્યાં મોહનું સામાન્ય હોય એ સંભવિત છે, છતાં કહીશું કે કૃણિકની વૈરાગ્યબંધનથી વ્યામોહતા અત્યારે ઘણીજ વિકટ છે. તે બદલો લીધા સિવાય રહેવાની નથી તે નથીજ. જો જરીપણુ વિચાર કરવામાં આવે તો કૃણિકને પિતાના પર કરેલો દ્રોહ અને પુત્રપર રખાતો મોહ એ બન્નેપર ખેદ અને હાસ્ય આવ્યા સિવાય રહે નહિ, પણ હજી તેવો વિચાર આવવાને સમય બરાયો નથી. તેના હાથે શ્રેણિકને જેટલું કષ્ટ અનુભવવાનું કર્મથી નિશ્ચિત કરાયલું હોય તેટલું અનુભવાવુંજ જોઈએ. તેમાં લેશમાત્ર ઓછુંવતું કરવાની તાકાદ કોઈની હોયજ નહિ ત્યાં પછી શું?

આપણે શ્રેણિકનાં સંકટો વિષે શું વિચારીએ? જે રાજા નિત્ય નવનવાં સ્વાદિષ્ટ મનોરુ ભોજનોનો આસ્વાદ લેતો હતો તેને આજે શરીરને નિભાવવા પુરતો ખોરાક મેળવવાને મુશ્કેલી અને વક્ષમાં મારવાં પડે છે. પાણી પીવાને પણ મળતું નથી? એક હાક મારતાંની સાથે જેની નજર આગળ જુકારો ભરનારા પરિચારકો હાજર થઈ જતા હતા, તેને આજે દુઃખમય સમય એકાંત પાંજરામાં પુરો કરવો પડે છે. જન્મથી સુકુમાલ, રાજા! તારૂં કેમલ તનું પ્રતિદિન ખસો કશાના પ્રહારો સહન કરવાને માટે હાલ નભાવાય છે? લાખોને બંધન કરવામાં સમર્થ આ રાજા અહિં પાંજરામાં પણ બંધાયેલો છે અને તેપણુ પુત્રોના હાથેજ બંધાયેલો છે, કે જેઓ હાલ તેની સ્થિતિ સ્વયં નિરખવા કે બીજાને નિરખવા દેવા ખેદરકાર અને વિરોધવાળા છે. રાજા! અત્યારે તારા શરીરપરનાં જે બંધનો તેજ તારા મોહનાં બંધનોનું રૂપાંતર થઈ પડ્યું છે. શ્રદ્ધાશીલ મહાશય! શ્રીચીરનાં વચ-

નોનો ઉકેલાયલો પણ ગૂઢાશય તેં અત્યારે એકવાર શરીથી બહુ સારી રીતે ઉકેલ્યો હશે અને તને તે ગૂઢાશય ઉકેલતાં ઠીકજ રસ પડ્યો હશે. એના એજ અનુભવો વ્યાવહારિકતાથી આજે તને નવીનતા કેમ ન લાવે ? ખરેખર, એ રસ અને નવીનતાથીજ હાલ તું શાંત છે, સ્થિર છે, અને આર્તધ્યાનથી વિમુક્ત છે. ભાગ્યશાલિન ! તને નથી આવતું કે અભયકુમારાદિ મને ક્યાં મુકીને ચાલ્યા ગયા ? અથવા એવો વિચારપણ નથી થતો કે હું કૃષ્ણિકનું શું અનીષ્ટ કરી નાંખું ? રાજન ! આ બધો પ્રતાપ શ્રીવીરની વાણીનો છે કે જે તું પણ સારી રીતે સમજે છે. સુખભર્યા જીવન પછી આવું દુઃખભર્યું જીવન વધારે ખેદનું કારણ મનાય છે, પણ કર્મના સિદ્ધાંતોની કુચીવાળાએને તો ક્યાંયે ખેદ હોતો નથી એ શ્રેણિકના દૃષ્ટાંતથી અતિસ્પષ્ટ છે, સિવાય કે તે નિદાનથી અંતે ખેદના પંથે વળી જાય છે.

અસ્તુ, હવે શ્રેણિકના આ સર્વ સંકટ સમયમાં તેને કંઈક વિશ્રાંત ચેલણાનો છે તે અને પાછળના પ્રકરણમાં જણાવ્યા પ્રમાણે તેણીએ જે કાંઈ પ્રયત્નો કર્યા છે તે દર્શાવવા, આપણે આગલા પ્રકરણમાં જવા ઈચ્છીશું.

પ્રકરણ ૩૨ મું.

સતીના અધિક્ષેપનું પરિણામ.

આર્યધર્મો અને આર્યનીતિ કહે છે કે; “ સ્ત્રીએને પતિ એજ દેવત છે. ” સ્ત્રી ગમે તેવા ગુણોથી સનાથ હોય, પણ તે જો પતિ-ભક્તિથી વિરહિત હોય તો તેના તે સર્વ ગુણો કેાઈ જાતની શોભાને આપી શકતા નથી. વિકૃત પુદ્ધિવાળાઓ મન વચનથી એકજ પતિ-નિષ્ઠ રહેવાનો મહિમા સતીત્વના અગ્રે ગૌણ કરતા હોય તો તેઓને, આજકાલ વ્યભિચારને રાજનીતિથી દુષ્ટ નહિ ગણનારાં જમાનામાં અટકાવવા મુશ્કેલ છે, પણ આર્યસ્ત્રીનું સતીત્વ મન વચનથી પતિત થતાં કદિપણ સ્થાયિ પ્રશંસાપાત્ર કે શોભાસ્પદ ગણાયું નથી. પતિની સાથે મન વચનથી ખેવદાદાર થનારી સ્ત્રી સવ થા નષ્ટ થનારીથી બેશક ચડીયાતી ગણાય, પણ સતીત્વની છાપવાળી તો તે નજ ગણાય. સ્ત્રીઓનું સતીત્વ આજન્મ મન વચન કાંયાથી એકજ પતિને અનુસરવા-

માં છે, એકજ પતિની બક્તિમાં જીવિત વીતાવવામાં છે, કલાપીની શોભનાની જેમ કે ગોવરધનરામની કુમુદસુંદરીની જેમ મન વિગેરેને બહેંકાવવામાં નથી. જૈનશાસ્ત્રો કહે છે કે પરમદૈવત શ્રીવીતરાગની સર્વનિષ્કર્ષિત આરાધના સ્વીકાર કર્યા સિવાય એવો એકે અપવાદ નથી કે સ્ત્રી પતિના સંકટોમાં ઔદાસીન્ય ધારણ કરી શકે. મોગલ સમ્રાટ જહાંગીરના ખોળામાં પ્રણય દર્શાવવાપૂર્વક આનંદથી રમતો રમતી અને પ્રેમના ઉછાળાથી રતિરસના ઢાવા લેવાપૂર્વક વૈભવના ખેલો ખેલતી પેલી રૂપસુંદરી બેગમ નૂરજહાંન શેર અફઘાનને, તેના પોતાના નિમિત્તથીજ તેનું મૃત્યુ થયા બાદ લલેને બૂલી જાય અને વૈભવની લાલચમાં કૃતગતિ રાખી શકે, પણ તે કાંઈ આર્યસ્ત્રીનું હૃદય નથી. ખરા જિગરથી ચઢાનાર એક નિખાલસ અને શૂરા સિંહસમા પતિને મરાવનારની ગોદમાં સૂતારી નૂરજહાંન ! તારી સામ્રાજ્યસત્તા અને પિયરનું પોષણ એ તનેજ મુખારક હો ! આર્યસ્ત્રીને મન તો તેની લેશપણ કીમ્મત નથી. સીતાને મન રાવણના સામ્રાજ્યની કીમ્મત કેટલી હોય ? રાણકદેવીને પાટણની રાણી બનવામાં રસ કેમ હોય ? સીસોદીઆ વંશની કુલકન્યાઓ મુસ્લીમ વૈભવોમાં કદિપણ કેમ મુંઝાય ? આર્યસ્ત્રીઓ ! તમારા મનનું મહાત્મ્ય અગાધ છે. તમે સ્વપ્નામાંયે મનથી વ્યભિચરિત થવા ચઢાતી નથી અને સંકટમાંયે કોઈના વૈભવથી લલચાઈ પતિનું પડખું છોડવા તત્પર થતી નથી. આર્યસ્ત્રીઓ તેજ છે કે જે પતિના સુખે સુખી અને તેના દુઃખે દુઃખી હોય છે. સર્વપ્રકારના પ્રસંગોને વિસરી જઈ, પતિના લાખો દોષો અને અપરાધોને લક્ષ્યમાં ન લઈ, ગમે તે વખતે સહજમાં અનુકૂલ થઈ જનારી અને તેમાં પણ આપત્તિના સમયે તો તેને ઉદ્ધારવા બિનનિમંત્રણે ધાઈને પહોંચનારી આર્યસ્ત્રીઓ પતિના અણગમથી રીખાતાં હૃદયોને પણ અવસરે કેવી સરસતાથી શણગારે છે, તેનો ખ્યાલ આર્યધર્મિતિહાસમાં મેળવવો એ અતિસરલ કાર્ય છે. ચેલણા ! તું તો શ્રેણિકની પ્રેમપાત્ર હતી અને છે. તારૂં સતીત્વભાવનાથી ભર્યું હૃદય આજે પતિના સંકટસમયે શું શું કરવાને નહિ ઇચ્છતું હશે ? તે પતિને સંકટથી મુક્ત કરવા કયાં ઓછા પ્રયત્નો કર્યા છે ? તારા બળતર જિગરમાં અત્યારે પતિવિષયક ચિંતા સિવાય અન્ય એકે ભાવ નથી. તું સુખે ખાતી નથી, પીતી નથી અને શાંતિથી સૂતી પણ નથી. તારા આનંદો આજે શોકમાં ફેરવાઈ જઈ તું પતિના દુઃખે રાત્રિદિન એક

સરખી ઝુરી રહી છે. તારી શૃંગારે સજવાની વાત આજે નામશેષ થઈ ગઈ છે.

આપણે જાણીએ છીએ કે ચિલ્લાદેવી આખાલકાલથી જનત-ત્વની અભ્યાસિકા છે. વસ્તુનું સ્વરૂપ અને કર્મની પરિણતિના તલ-સ્પર્શ વિચારેથી તેનો આત્મા ભાવિત અને તેને યોગ્ય આચારેથી તે પરિણત છે. તે આત્મરૂઢિદ્રવ્યાનથી દુર રહેવાના લાભો સમજે છે અને મોહથી અનુભવાતી વિટંબનાઓનું સ્વરૂપ પણ કાંઈ તેની નજર બહાર નથી. વિશેષમાં હાલ તે અતિપ્રૌઢ અને ગંભીર હોઈ વિષય કપાયના વિષત્વ અને કપાયિત્વની વિશેષતઃ અનુભવવાળી છે. આટલું છતાં પણ તેની પતિના પર અત્યંત ભક્તિ અને રાગ હોવાથી તે વ્યગ્ર બની છે. પતિના કેદમાં નંખાયા બાદ તે અન્ય રીતે તો તેને સહાયક નિવડી શકી નથી, તેના સહાયક થવાના પ્રયાસો ઘણાખરા વ્યર્થજ નિવડ્યા છે; પણ ફૂણિકે પિતાને અન્નપાણીનો પ્રતિબંધ કર્યો હતો તે આ આર્યસ્ત્રીએ સર્વથા સફલ થવા દીધો નથી.

ચેલણાદેવી પ્રતિદિન જ્યારે શ્રેણિકની મુલાકાતે જતી ત્યારે તે છુપી રીતે પોતાની સાથે ક્ષુધા અને તૃષ્ણાને શમાવે એવું કાંઈ લઈ જતી હતી, એટલુંજ નહિ બહુ તૃપ્તિશામક પ્રવાહી દ્રવ્યમાં જે કેદ હોય તો ફટકાનો પ્રહાર ઓછો વર્તાય એ હેતુથી તે કેદીજ પ્રવાહી દ્રવ્યનો તૃપ્તિ શમાવવા ઉપયોગ કરતી હતી. પ્રિયવાચક! મહા-સતી રાજરાણીને આ કામ ચોરીથી કરવું પડતું હતું, કેમકે ચેલણાને ભય હતો કે કદાચ આ જોરાક આદિ પહોંચાડવાની વાત જો ફૂણિકને ખબર પડશે તો તે મારા પણ દાક્ષિણ્યનો ત્યાગ કરી મને આ મુલાકાત લેવાથી અટકાવશે. ઉપરાંત શ્રેણિકના આ જલજ્વનમાં તેને કાંઈ વિશ્રંભ જેવું હોય તો તે ફક્ત આ ચેલણાની મુલાકાતજ હતી અને તે ગમે તે કારણે બંધ ન થાય એમ ચેલણાના લક્ષ્યમાં હોવાથી તેને આવો, તેના જન્મમાં સર્વથા નહિ અનુભવાયલો માર્ગ લેવાની ફરજ પડી હતી. સમજી મનુષ્યો સમયને માન આપી માધ્ય-સ્થભાવે વર્તતાં અને ઔચિત્યને સાચવતાં પ્રાયઃ નિર્લેપ રહી શકે છે. ચેલણાની ફરજમાં આપણને જેટલી દીનતા લાગશે તેનાથી તેણે પાવિત્ર્ય હનરોગણું છે. તેનો પતિપર પ્રેમ છે એ મોહનુંજ સ્વરૂપ છે એની ના નહિ, પણ એ પ્રેમમાંએ અમુક પ્રકારની ગર્ભિત શુભા-

નુખવીતારૂપ મહાનુભાવતા છે, કે જેથી તે અતપર્યંત આત્મશ્રદ્ધાવાનના લયકર ગતિમાં ગમડી પડશે નહિ.

પણ આપણને આ સ્થળે એમ લાગશે કે હાલ નંદા અને અભયકુમાર એ બન્નેની ફરજ એ રાજ્યને શું આવી સ્થિતિમાં જોઈ રહેવાની છે? પતિને છોડી વિરક્તા બનનાર નંદાએ શું યોગ્ય કર્યું છે? શો માટે અભયકુમારે રાજ્યનો ભાર પૂર્વની જેમ વહેવરાવી અર્થવો ઉઠાવી પિતાને શાંતિમાં ન મુક્યો? ખરેખર, સંસારાસક્ત મનુષ્યોને આવા પ્રશ્નોનો ઉત્તર સમજવો ગહન છે. સંસારના સર્વ સંબંધોથી વિરક્ત થયેલા મહાપુરુષોની કરુણાદૃષ્ટિ અને પરોપકાર-પરિણતા અમુક ચોક્કસ સંબંધોમાં નિયમિત બદ થઈ રહેતી નથી. તેઓએ પોતાના મનને એટલું બધું વિશાલ કરી મુકેલું હોય છે કે તેમાં ખીલવવાયોગ્ય સર્વ સહભાવો ખીલી ઉઠે છે, અને તેથી પતિ, પિતા, બ્રાતા, માતા વિગેરે સંકુચિત સંબંધોનો પ્રતિનિધિ ફરજે આવા મહાશયોને અધિકારપરત્વે જુદાજ રૂપમાં ફરી જાય છે. વસુધૈવ કુટુંબકમ્ કરનારા મહાત્માઓ આખા જગતના હિતનો પ્રશ્ન હૃદયમાં રાખીનેજ એકજ જન્મના સંબંધો સાથે પોતાની કર્તવ્યદિશા વિચારતા જણાયા છે અને તેઓને માટે તેજ યોગ્ય અને ઉચિત છે. અનંતા સંબંધોને લક્ષ્યમાં રાખતાં તેઓને એકબવના સંબંધમાં ગાણુ-દૃષ્ટિ ધારણ કરવાનો ઉપદેશ જૈનતીર્થસ્થાપકો કરે છે અને અનંતા જીવો અનંતાકાલથી એ ઉપદેશને અનુસરતા આવ્યા છે તેનું પણ રહસ્ય આમાં છે. નંદા એ ચેલણાના કરતાં અને અભયકુમાર એ અન્ય કોઈ સુપુત્રના કરતાં ઓછાં પાતબક્ત કે પિતૃબક્ત નથી, પણ તેઓ અત્યારે આ લોકના દેખીતા હિતનો ઉપલક્ષીયો પ્રસંગ બાળુએ મુકી સાર્વદિક અને સાર્વત્રિક હિતતરફ પોતાનું આખું જીવન ગાળવા શ્રેણિકની સંમતિથીજ મહાભારત પુરુષાર્થ કરી રહ્યાં છે, અને તેથી તેઓને હાલ શ્રેણિકના સંબંધમાં શું બની રહ્યું છે એ તરફ એક સાંસારિક સંબંધીતરીકે કંઈપણ જોવાનું ન હોય એ સ્વાભાવિક અને અધિકારપર છે. ચેલણા તો નંદાના અધિકારથી ભિન્ન અધિકાર ધરાવનારી છે, કે જે અધિકાર તેણીએ ફરજ પ્રમાણે બજાવવોજ જોઈએ, અને તે હાલ બજાવી પણ રહી છે, પણ આપણે જાણી ચુક્યા છીએ કે તેની શક્તિઓ પોતાનું કર્તવ્ય બજાવવામાં હાલ શ્રેણિકના કૃણિક સાથેના વૈરાગ્યબંધના ઉદયથી અરૂપ છે, અત્યરૂપ છે. તે આકળા સ્વભાવની નથી અને તેથી

અનંત સર્વ શાંત રીતે કરી રહી છે, પણ હવે એક સમય એવો આવે છે કે જેમાં તે કંઈક અકાચ છે. આ વખતે તે પોતાની અસ્પૃશ્ય કિતિને પણ જાણે નથી. કર્મે ઉત્પન્ન કરેલો તે દેખીતો કંઈક સુદર પણ પરિણામે વિષમ પ્રસંગ આ પ્રમાણે છે:—

ક્યારેક કૃષ્ણિકરાજ ભોજનગૃહમાં ભોજન કરી રહ્યો હતો અને આ અવસરે ચેલણાદેવી, પતિના દુઃખે દુખીયારી બનેલી રાજમાતા પણ ત્યાંજ અનતિદુર બેઠેલી હતી. સુવર્ણસ્થાલમાં ભોજનની વિવિધ વાનીઓ પીરસાયેલી છે અને રાજ તેનો આસ્વાદ કરી રહ્યો છે, આ વખતે તેના વામ ઉત્સર્ગપર તેનો મમતાપાત્ર પુત્ર બાલક ઉદાયી બેઠેલો છે તેણે ભોજનના સ્થાલમાં મૂત્રોત્સર્ગ કર્યો. રાજ કૃષ્ણિકે મૂત્રના વેગને ન અટકાવવાની ખાતર પોતાનો પગ સુદ્ધાંચે હાલ્યા નહિ તો પછી તેને ઉરસ્થલપરથી ઉડાવી બાળુ કરવાની વાત તો દુરજ રહી બાલના મૂત્રની ધારા ધીની ધારાની જેમ પીરસેલા ભોજનમાં પડવા લાગી અને તેમાં પણ તે રાજને મોહના વશથી દુર્ગંજાજેવું કાંઈપણ ન લાગ્યું. બાલકના મૂત્રોત્સર્ગ પછી તેણે તત્કાલ મૂત્રયુક્ત આહાર દુર કરી નાંખ્યો અને ભોજન ચાલુ કર્યું. મદિરાપાનથી ઉદ્ભવતી ચેષ્ટાઓની જેમ મોહોદ્ભવ ચેષ્ટાઓ પણ અજ્ઞાનસહચારિણી હોય છે અને તેમાં પણ પ્રાણી પ્રલાપ કરે છે ત્યારે મત્તથી કાંઈ ઉતરતો હોતો નથી. રાજ પોતાના પર શ્રેણિકનો કેવો મોહ હતો અને સંસાર કેવાં મોહનાં બંધનોથી બંધાયેલો વિટંબનાં સહન કરી રહ્યો છે એ વસ્તુસ્વરૂપને અવિવેકના પડદાના અંતરથી ન સમજતો, તે અત્યારે અન્ય કોઈને નહિ પણ તેની ચેલણા માતાને પૂછી રહ્યો છે કે; “ માશ ! મારા જેવી પુત્રમમતા અન્ય કોઈની આ દુનિયામાં હશે ? ” પરિસ્થિતિ જે કોઈ જુદા પ્રકારની હોત તો તત્વજ ચેલણાદેવીને પુત્રના આ વચનમાં કાંઈક વિશેષતા ન બાસતાં છતાંયે સંબંધભાવથી અમુક પ્રકારની સહાનુભૂતિ હોત અથવા હાલની તેની સ્થિતિમાં આવા અભિમાન અને મોહભર્યા વચનમાં ઉદાસીનતા હોત, પણ અત્યારે તો એવી પરિસ્થિતિ છે કે તેને ભારે ગુસ્સો અને તિરસ્કાર જ ઉપજે. સારા કે ખોટા કંઈપણ પરિણામનો વિચાર કર્યાવિના તેનું સંતપ્ત હૃદય ભારે ખેદથી ખળખળી ઉઠ્યું. અને તે પતિવ્રતા સન્નારી બોલી ઉઠી:—

“ અરે ! તું બોલે છે અને તારા બોલથી આ માફ હૃદય ચીરાઈ જાય છે. હું તને કુક્ષિમાં ધારણ કરવાથી આજકાલ લગ્નઉજું, કારણ કે તું તારી કુપુત્રતા આજે દર્શાવી રહ્યા છે. હું નિશ્ચયથી કબૂલ કરી

રહી છું કે તારા જેવા પાપી પુત્રને ધારણ કરવા કરતાં જો મેં પથ્થર
જ પેટમાં ધારણ કર્યો હોત તો આજે મારી આવી શાયનીયસ્થિતિ
કદિપણ ન હોત. મારા દુષ્ટ દોહદથીજ મેં તો જાણ્યું હતું કે તું પિતૃ-
દ્રેષી તરીકેજ કુપુત્ર પાકીશ, પણ હાય ! હું તને ગર્ભથી પતન કરી
શકી નહિ. દુષ્ટ ! તું અત્યારે તારી પુત્ર મમતાની વાત કરી
રહ્યો છે, પણ તારી દુષ્ટતામાં તને તારા પિતાને તારાપરનો મમત્વ
નજ સમજાય એ સર્વથા સ્વાભાવિક છે. તારા જેવા દુષ્ટને ક્યાંથી
માન હાય કે તારા પિતાની તારાપર કેવી મમતા હતી ? દુષ્ટદોહદના
કારણથી મેં તને પ્રસવસમયેજ ફેંકાવી દીધો હતો, પણ તે પિતાએ
તને મોહથી પાછો આણ્યો અને વણાંકિત અંગુલી પકડે વહેનારી છતાંયે
દુગંધાને ન ગણી તેણે તેને પોતાના મુખમાં રાખી ધા રૂઝવ્યો.
દુષ્ટ ! એ મમતાને આવી રીતે બદલો આપનાર અને પોતાની પુત્ર-
પરની મમતામાં મહત્વ માની તેની સર્વોત્કૃષ્ટતામાં મારો પણ હાજરો
ભણાવવાની ધ્વજા રાખનાર તું શું જોઈ તારૂં મુખ મને દર્શાવે છે
અને આવું બોલતાં છતાંયે લજવાતો નથી ? બળ્યો આ તારો રાજ્ય-
દેશવ અને મુધ આ તારી પુત્રમમતા ! હજારો વાર ધીકાર હો
તારા જેવા કુપુત્રને ! ”

“ તોપણ પિતા મારી સાથે વારંવાર અંતર રાખતા કેમ
જણાયા છે ? ” કૃષ્ણિકે શ્રેણિકરાજની મમતા પોતાનાપર ઓછી
હોવાનું કારણ દર્શાવવા ઉચ્ચાર્યું કે એલણાએ તેનો પણ ખુલાસો ચાલુ
આવેશમાં ધક્કારપૂર્વક કરી નાંખ્યો. તેણે સ્પષ્ટ કર્યું કે, “ તેવાસ-
સ્યવાન પિતાએ ક્યારે પણ અંતર દર્શાવ્યુંજ નથી, છતાં તારા જેવો
કુપુત્ર એમ માની બેસે તો તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી. જે કાંઈ અંતર
કે વેરોવ્યો દર્શાવ્યો છે તે મેંજ તને પિતૃદ્રેષી ગણી પતિભક્તિથી
દર્શાવ્યો છે, છતાં તું તેનો બદલો માતાના પર ન લેતાં હાલ પિતાના
પર લઈ રહ્યો છે, કે જેથી હું અત્યારે બળી રહી છું. ” આ પછી
એલણાએ નયનમાંથી અશ્રુની ધારા વહેવરાવવાની સાથે ભારે બળાપાથી
વલાપ કર્યો, કે જેને જોતાં સાંભળતાં કૃષ્ણિક રાજ દ્રવિત થઈ ગયો.
તેને પોતાનું કર્તવ્ય અકર્તવ્ય સમજાયું, કેમકે તેનો શ્રેણિકપરનો દ્રેષ
અત્યારે ઉતરી ગયો હતો. તે પોતાની ભૂલ સમજી ભારે પશ્ચાત્તાપમાં પડ્યો.
મમતાળુ પિતાને પોતે દુઃખદ વિટંબના દીધી છે અને એક કુપુત્રના
વર્તનથી પણ પોતે અતિ અધમરીતે વર્ત્યો છે તથા માતાના શોકને
પણ ન ગણતાં તેને આવી કંગાલસ્થિતિમાં લાવી મુકી છે વિગેરે

।વગેરે એકકાન્ને ઉપસ્થિત થયેલા સેંકડો વિચારેથી તેનું મસ્તિષ્ક ભ્રમવા લાગ્યું અને તેનું હૃદય એક જામરી 'હાય' કરા ઉઠ્યું. કાંઈ પણ જાતનો ઉઠાપોહ કર્યા સિવાય તે હવે એકદમ હાથમાં લોહમુદ્ગર લઈને ઉઠ્યો. એવા ઈરાદાથી કે, પાંજરાને તોડી નાંખી તેમાંથી પિતાને મુક્ત કરી તેમને તેમનું રાજ્ય સમર્પી દેવું અને પોતે તેમની આશુચિતાંત સેવા કરવી. આપણને લાગશે કે આટલું બન્યા પછી પણ કૃષ્ણિકની આ પ્રવૃત્તિ સારા છેવટની આશાજનક હોવાથી અમુકાંશે પ્રશંસનીય છે અને તે અત્યારે પશ્ચાત્તાપપૂર્વક પાંપનું પ્રક્ષાલન કરવા તત્પર થયો છે તે જોઈ આપણે તેને આપણા તિરસ્કારથી મુક્ત કરી દઈયું; પણ કર્મની નજરમાં આ પણ એક વૈરનો બદલોજ છે કે જે આપણે હવે પછીના પ્રકરણમાં નિહાળીયું.

પ્રકરણ ૩૩ મું.

વૈરની વસુલાત અને ચેલણાની દીક્ષા.

“મારાં કંટો અસહ્ય છે પણ કાઢરીતે આત્મઘાત કરવો એ હું શ્રેયઃ નથી સમજતો. જીવે સ્વકૃતકર્મ અવશ્યમેવ વેદવુંજ જોઈએ એવો જે નિયમ છે તોપણ શાંતિથી વેદવું એમાંજ મજા છે, કારણ કે શાંતિથી વેદતાં નવીન વેદનીયનો બંધ થતો નથી. મેં આજસુધી સહનશીલતા રાખી જે કાંઈ વેડ્યું તે ઠીકજ કર્યું છે અને આગળપર પણ તેવીજ રીતે સહવામાંજ સુંદરતા છે, પણ અત્યારે આ કૃષ્ણિક હસ્તમાં લોહફેડ લઈ આવી રહ્યો છે તે મને હવે નરતરની રીતિએ સહન કરવા દેવા પણ ઈચ્છિતોહોય એમ લાગતું નથી. આજનુધી હું જે કંટો અનુભવી રહ્યો છું તેટલાથી પણ એને સંતોષ થયો, થતો જણાતો નથી, અને તેથી આજે તે કાંઈ દુષ્ટરીતિએ મારી વિટબના કરી મને પ્રાણમુક્ત કરવા આવ્યો છે. ગમે તેમ પણ હું હવે જીરી શકું તેમ નથી અને હવે મને મરવામાં જ ઠીક છે. અરે ! મરવાની ઇચ્છા ન હોય તોપણ જ્યારે આ અત્યારે કુ-મારથી મને મારી નાંખવાનોજ છે તોપણ એ ઇચ્છા કે અનીચ્છા શું કામ લાગવાની હતી ? દુષ્ટ પુત્ર ! તં તારી દુષ્ટતા પુરેપુરી દાખવી છે અને હવે એ તારી દુષ્ટતાનો અનુભવ મારે ક્ષણવાર પણ વધારે કરવો નથી. અરે ! હું શું કરું ? પરાધીન પડી ગયો છું. કદિ પરાધીન ન પડ્યો હોય તોયે મારા જેવા જિનવચનના શ્રોતાને અન્ય શું કર્તવ્ય હોય ? ચેલણા ! પરમપ્રિયે !

ત ને ને કહ્યું અથવા ક્યું હતું તે બધું હાલ સત્ય નિવડ્યું છે. કૃષ્ણ-
કના વિષયમાં મારે મોહ અસ્થાને હતો એ તારી સૂચના સર્વથા
સાચીજ હતી. તે તો તારી દુરજો બળવવામાં લેશપણ ન્યૂનતા
રાખી નથી, અને તેથી હું અત્યારે આ લોકને છોડી ચાલી જવા
તત્પર થયો છું તોપણ તારાં તે રનેહનાં કૃત્યોથી મને હૃદયમાં ઘણોજ
સંતોષ છે. બસ, હવે મને વધારે વિચારવાનો વખત નથી, મારે જલ-
દીથી રસ્તો કરી નાંખવો જોઈએ, કેમકે હવે આ વધારે નજીક આવી
રહ્યો છે, ” પોતાને મુક્ત કરવા આવતા કૃષ્ણકને દુરથી જોઈ શ્રેણિકે
સ્વગત વિચારવા માંડ્યું હતું, અને તેને હવે વધારે સમીપ આવતો જોઈ
પ્રાણત્યાગ કરવાની તૈયારી કરી; કેમકે તેને ખબર નથી કે કૃષ્ણક
અત્યારે પશ્ચાત્તાપથી પોતાને બંધનમુક્ત કરવા આવી રહ્યો છે, વિરૂદ્ધ
તેણે ઉલટીજ કલ્પના કરી નાંખી છે. મગધદેશના એક મહાન શાસ્તા-
એ અત્યારે શીઘ્રતાથી મરવાનો ઉપાય શોધી કાઢી તેનો ઉપયોગ પણ
કરી દીધો. મુદ્રિકામાં રહેલા હીરકના ઝેરને ચુસવાથી રાજાએ તત્કાલ
પ્રાણને વિદાય કરી દીધા. આવી રીતે તેણે પૂર્વજન્મના કૃષ્ણકના
વૈરાગ્યબંધના હૃદયને પૂર્ણ કર્યો.

રાજા કૃષ્ણક ઈચ્છેલું પાર પાડી શકે તેમ ન રહ્યું. તેનો પશ્ચા-
ત્તાપ ન્યૂન થવાને ભાત્રિમાં ન સર્જેલું હતું, વિરૂદ્ધ વૃદ્ધિગત થવાનેજ
કર્મવિાધથી ઘટિત હતું. રાજાના શોકનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે ભારે
વિલાપ કરવા માંડ્યો. કરેલા મહાન અપરાધની ક્ષમા યાચવા પુરતોયે
અવકાશ ન રહ્યો એ વિચારેએ તેના પશ્ચાત્તાપથી મૃદુલ થયેલા
અંતઃકરણને વલોવી નાંખ્યું. તે મત્તની જેમ જોલી ઉડ્યો કે; “ હાય
પિતા, હાય ! પિતા, તમે મને ક્ષમા આપવાયે લાયક ન ગણ્યો ?
ખરેખર, હું તેવો પાપીજ છું. હું માફ મુખ આપને દર્શાવવા સર્વથા
લાયક નથીજ, પણ પિતાજી ! આપના જ્વંત રહેરાને પણ હું જોઈ
શક્યો નથી. અરેરે ! આ હું અત્યારે અહિં આંજ કેમ પ્રાણત્યાગ કરી
શકતો નથી. ” મૃત્યુવશ થયેલા પિતાના શબને પાંજરું તોડી બહાર
કાઢી, તેના ચરણોમાં તે સ્વઅપરાધ ખમાવવાને પોતાના શીર્ષને વાર-
વાર ધૂલીમિશ્રિત કરવા લાગ્યો અને શોકોદ્ગારોથી આખા કારાગૃહને
શોકસંયુત કરવા લાગ્યો. ચેલણાદિ અંતઃપુર એકહું થયું અને શોકનાં
ગીતો ગવાયાં, માનભરીરીતે કૃષ્ણિકે પિતાના શબના સર્વ સંસ્કારો કર્યા
વિગેરે વિગેરે મોહમય આચારમય વર્ણનો દુનિયામાં જ્વંત ગાળતા
ક્યા મનુષ્યને અજણ્યાં છે ? શક્ત ખાસ નોંધવા જેવી બાબતો બે છે.

એક કૃષ્ણિકરાજ શોકમાં ગુંચવાઈ ગયો છે. તેને કોઈ જગાએ એન પડતું નથી. તેના શોકને દુર કરવા મંત્રીઓએ અનેક ઉપાય યોજ્યા પણ તેથી તેના શોક જથ્થોનો બંધ પડે એમ ન બન્યું. તે શ્રેણિકનાં ઉપભોગ સ્થાનોને જોતો વારંવાર શોકઅસિત થવા લાગ્યો.

ખીજ ચેલણાએ પ્રારંભમાં ધણેજ શોક કર્યો, પણ અંતે તેણીને જગતના અસ્થિર સ્વભાવનું ભાન થયું. દુન્યવી સંબંધો કાયા સ્તરના તાંતણા જેવા અતિશિથિલ હોઈ તેમાં જે કંઈ થોડીધણી પણ સંબંધતા છે તેયે કેવલ સ્વાર્થનીજ છે, એ વિચારવાનો વિવેક હવે તેને આનુભવિક અજવાળું પાડી ઊંડું સત્ય દર્શાવવા લાગ્યો. તેની બહેનોએ સમાચરેલો માર્ગ તેને પૂર્વના કરતાં અત્યારે ધણેજ ધણે રમણીય દિસવા લાગ્યો. પોતાની વિધવાસ્થિતિમાં હવે તેણીએ એક ધર્મનુંજ શરણ લેવા વિચાર્યું, કેમકે તે સર્વથી વિરક્તા બની ગઈ હતી.

આમ કૃષ્ણિકરાજ અને સતી ચિન્નજીવેની બન્ને ઉપરોક્તદશાને અનુભવી રહ્યાં છે તે વખતે ભગવાન મહાવીર રાજગૃહીએ આવી સમોસર્યા અને અવસરોચિત ઉપદેશ કર્યો;—

“ ભવ્યો ! કર્મવશથી સંસરણ કરી રહેલો જીવ અનુકૂલ સંયોગ વિયોગમાં તથા પ્રતિકૂલ વિયોગસંયોગમાં યથાયોગ્ય હર્ષશોકને ધારણ કરે છે, પણ એથી વાસ્તવિકરીતે કાંઈપણ અર્થ સરતો નથી. એ જડથી ઉત્પન્ન થયેલા હર્ષ શોક છે અને તે છેવટે જડમાંજ વિરામ પામે છે. આત્મા આત્મભાવથી અને જડ જડભાવથી કદિપણ વ્યુત થઈ શકતાં નથી, પણ અજ્ઞાનજન્ય કલ્પના મિથ્યા ભાન કરાવી જીવને હર્ષશોકની સ્થિતિમાં લાવી મુકે છે અને અનંતકાળના ઉલટા સંસ્કારથી સંસ્કારિત જીવ તેમાં મુઝાય છે. ચિદાનંદમય આત્મા એ જડથી વિભિન્ન છે પણ આવાજ અજ્ઞાનજન્ય મોહથી ઉલટા સંસ્કારની પરંપરા વધારેછે, કે જેથી તેને સ્વત્વનું ભાન થતું મુશ્કેલ થઈ પડે છે. જીવ અનેક સંબંધો આવીજ રીતે કલ્પતો આવ્યો છે. અને સ્વત્વ ભૂલી પરભાવમાં મમત્વ ધારણ કરતો રહ્યો છે. પતિ, પિતા, સ્ત્રી, પુત્રાદિ સંબંધોની વ્યવસ્થા એમાં આ સિવાય અન્ય કાંઈપણ તત્ત્વ નથી. અનંતાકાલથી એ સંબંધો બંધાતા આવ્યા છે અને જીવ જ્યાંસુધી એ સંબંધોનો વિવેક નહિ કરી શકે ત્યાં સુધી તે બંધાતાજ રહેવાના, કે જેથી હર્ષ શોકની પરંપરા મટેજ નહિ. ભોળો મનુષ્ય આ સાંબંધિકભાવમાં અનુકૂલતાએ ક્યારે હર્ષને ધારણ કરે છે, પણ તે હર્ષમાંયે જોવો જોઈએ તેવો રસ હોતો નથી; કારણ કે તે હર્ષનાં પરિણામો અંતે ધણાંજ કટુક અનુભવાય છે.

રાજ્યવૈભવ, ધનસંપત્તિ, અધિકારસત્તા બળપરાક્રમ, રૂપસૌંદર્ય, માન-
મરતબો, યશઃકીર્તિ, આદરસાભાગ્ય, પૂજનપ્રતિષ્ઠા, વિગેરે વિગેરેથી
મનુષ્ય અહંતા ધારણુ કરે છે, સાંસારિક સુખોમાં લુબ્ધ થાય છે,
આત્મિકકર્તવ્યો ભૂલી જાય છે, અનેક અકર્તવ્યો કરી બેસે છે;
પણ તે સર્વ પૌદ્ગલિક હોઈ અનિત્ય છે, શાશ્વત રહેનારાં નથી,
ગમે તે સમયે દગો દઇ દૂર ખસનારાં છે; માટે તેનાથી સર્વથા ચેતીને
ચાલવું એજ બુદ્ધિમાન વિવેકીની કૃતિ છે. પૌદ્ગલિક સંબંધો પોતે
ખસી શોકને ઉપજાવે તે પહેલાંજ શાંતિથી તેઓને દૂર કરવા મનુ-
ષ્યેજ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, કે જેથી શોકને સ્થાન મળેજ નહિ. એ
શાંતિમાંજ સુખ છે, શાંતિ છે, અખંડ આનંદોદ્ભવવું કારણ છે,
નહિ કે આ લોકની વ્યાકુલ બનાવનારી અન્યાન્ય આતુરતાઓમાં. એ
આતુરતાઓ ભલેને પ્રેમ, પ્રણયનાં આદોહનોથી પ્રાથમિક સુંદર દેખાતી
હોય, પણ અંતે તો તે સર્વથા શોકપર્યવસાયિની છે, તેથી ચતુરે
ત્યાંથી ચિત્તને રેકી વિરક્તભાવ તરફજ વાળે છે. હજારો ગૌણધર્મો
આ મહાનભાવમાં એકરૂપતાને પામે છે એ તેની અપૂર્વ મહત્તા છે.
અહિં શોકને સ્થાન નથી, વિલાપને વગ નથી, ચિતાની ચિન્તા
નથી, શ્રદ્ધાતર્પણની શ્રદ્ધા નથી. કુદરતનાં વાર્તાવિક સૌંદર્યોનો અનુભવ
આ ભાવની અનુશીલનતામાંજ છે, કેમકે સ્વત્વની કુદરત ત્યાંજ છે.
અન્યત્ર જે કુદરતનું સૌંદર્ય કહેવામાં આવે છે તે તો પરતુંજ છે,
માટે ત્યાં સૌંદર્યનો ઉપભોગ એ કાલ્પનિક, સૌંપાદિક છે અને
આ આત્મિક વિરક્તભાવમાં તેનો ઉપભોગ થાય છે તે વાર્તાવિક
અને નિર્સૌંદર્ય છે. આ મહદંતરને સમજી વિરક્તભાવનેજ અનુ-
સરવું. આત્મશ્રેયઃ ચાહનારાને આ રસ્તેજ શોક સંતાપ અને સર્વ
ઉપાધઓ વિરમે છે.”

પરમકૃપાળુ શ્રીમહાવીરદેવની દેશના સમાપ્ત થઈ, અનેક અધિ-
કાર ઓ પ્રતિબોધને પામી વિરક્ત થયા અને સંયમનો સ્વીકાર કર્યો.
મહાસતી ચિલ્લણદેવી પણ શોક સંતાપને સર્વથા દૂર કરી પરમશાંત
થઈ. આજ્ઞા માર્ગતી તેણીને કૃષ્ણિકરાજાએ રજા આપી અને તે
પતિવ્રતા ચેટકમહારાજની સાથી નાની પુત્રીએ શ્રીચંદનખાલાનું શરણું
સ્વીકાર્યું-દૃક્ષા અંગીકાર કરી. દૈધવ્યઅવસ્થામાં જૈનોનો સ્ત્રીઓને
માટે આત્મહતિ સાધવાનો પરમશ્રેયઃ માર્ગ આજ અનાદિકાલથી
તીર્થંકરોપાદેષ છે, તેને સ્વીકારવામાં કૌણ અવસરજ બુદ્ધિમતી સ્ત્રી
દીલ કરે? સતીઓના હૃદયમાં સદા વહેતો પતિવિપયક પ્રેમનો ઝરો

વૈધવ્યકાલમાં આવીજ રીતે જીવંત રાખી શકાય છે, કે જે પ્રેમથી તેઓ જીવી શકે છે અને જીવનને અમૂલ્ય તથા ઉમદા બનાવી શકે છે. અહિંજ પ્રશસ્ત પ્રેમનાં શસ્ત્ર લ્હાણાં લેવાય છે દેવાય છે, અને તેથી અન્ય સર્વ સ્થિતિના કરતાં આ સ્થિતિમાં દિવ્યતા તો શું કિન્તુ અસૌકિકતા છે. પૂર્ણ-રૂપતયા “સાધ્વી” શબ્દ વાસ્તવિકતાને અહિંજ ધારણ કરે છે. સાધ્વી એલણાદેવી ! તેં આવી રીતે ઉભયલોકને અજવાળ્યા છે. અગીકાર કરેલું તું સુખેથી નિર્વાહ કર અને તારા માર્ગમાં તું યથેચ્છ આગળ વધ.

કૃષ્ણિક ! પણ તું તો હજી શાંત નથી. તારૂં હૃદય પિતૃમૃત્યુજન્ય પશ્ચાત્તાપ અને શોકથી હજી બળતુંજ છે. ભગવાન શ્રીમન્મહાવીરે કૃષ્ણિકને ઉપદેશ કર્યો પણ વ્યર્થજ ગયો છે. પિતૃવિષયક સ્મરણો વારંવાર તેને સ્મરી આવે છે અને તે વ્યાકુલ બની જાય છે. મંત્રી-ઓને લાગ્યું કે સ્થાનદેર કર્યાં સિવાય રાજનો શોક શમવાનો નથી અને તેથી તેઓએ રાજગૃહીનો ત્યાગ કરવા રાજને સૂચવ્યું. તેણે ચંપાના વૃક્ષના સૂચકથી ચંપાનગરી વસાવી અને તે ત્યાં રાજ-ધાની સ્થાપન કરવાપૂર્વક જાથુને માટે જઈ રહ્યો. તેનો શોક શમ્યો, પણ પ્રતિદિન અભિમાન વધતો જતો હતો. એ અભિમાનથી તથા તેની ઉત્તેજક સ્ત્રીવશતાથી તેણે પિતૃપક્ષ તથા માતૃપક્ષ ઉભયનો આગળ પર ભારે સંહાર કર્યો છે એ જૈનઇતિહાસની જાણીતી વાર્તા છે. કૃષ્ણિક અને એકામહારાજના મહાન યુદ્ધથી જૈન ઐતિહાસિક વૃત્તનો અભ્યાસી કોણ અજાણ્યો હશે ? સ્વાર્થ અને કપાયના ઉછાળાઓમાં કોણ કોનું સંબંધી છે કે કોણ કોનું મિત્ર છે ? ભરત બાહુબલી લડયા, દ્રાવિડ વારિખિલ્લ ઝુંઝયા, પાંડવ દૈરવેએ યુદ્ધ કર્યો અને એવા અન્ય પણ સંબંધીઓ લડનારા આ દુનિયામાં કોઈપણ રીતે કમી નીકળ્યા નથી. આત્માહતના પ્રશ્નોને રડાવી મોહો અનાદિ કાલથી એમને એમ જગતને લૂંટ્યું છે અને મૂર્ખ જગત હાલપણ એમને એમ લૂંટાતુંજ રહે છે. ભલેને કૃષ્ણિક ચક્રવર્તી હોવાનો અભિમાન રાખે, પણ તે શ્રીવીરના વચન પ્રમાણે ચક્રવર્તી નથીજ, અને તેથી તે સાતમી નરકનો ઉપભોક્તા ન થતાં છઠી નરકનો ઉપભોક્તા થશે. નિયાણાનાં કંદુક ફલો કેવાં વિષમ છે ! કરેલાં સુકૃતને સસ્તામાં વેચી નાંખવાની વાતો અત્યંત ખેદોત્પાદક છે એ આપણે આ સર્વથી જાણી લઈ હવે કંઈક એલણાના ચારિત્રમય તરફ વળીશું. આગલા પ્રકરણમાં તેનો આત્મા કેવી રીતે ખીલી અન્યોને ખીલવવા આદર્શભૂત થાય છે તે ખાસ કરીને આ કથાના વાચકો અવશ્યમેવ લક્ષ્યમાં લેશેજ.

પ્રકરણ ૩૪ મું.

સંયમનો નિર્વાહ અને શ્રેયઃ સંપ્રાપ્ત.

પ્રાચીન અને અર્વાચીન કાલમાં સ્ત્રીજાતિ વિષે બહુ બહુ બોલાયું છે. કેટલાકો સ્ત્રીઓના સ્વાતંત્ર્યનું સમર્થન કરે છે, ત્યારે કેટલાકો ' ન સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યમર્હતિ ' એ સ્મરણના આધારે તેમના સ્વાતંત્ર્યની વિરુદ્ધ પડે છે. જૈનાચાર્યો કહે છે કે આ સ્વાતંત્ર્યના સમર્થનમાં અથવા વિરુદ્ધતામાં એકાંત આશ્રય કરવા જેવો નથી. તેઓનું કહેવું છે કે સ્ત્રી હો, સ્ત્રીય પુરુષ હો, સૌ કોઈ પોતાના અધિકાર પ્રમાણે યોગ્ય સ્વાતંત્ર્ય ભોગવી શકે છે, બાકી તે સિવાયનું સ્વાતંત્ર્ય એ તો સ્વચ્છંદતાજ હોવાથી પુરુષને પણ હિતકર હોતું નથી. ધર્મમાં પુરુષનું પ્રધાનપણું કહેલું છે અને એ કથનના આધારે મોક્ષમાર્ગ આરાધવાની અમુક અમુક રીતિમાં અધિકારાનુસાર, વ્યાવહારિક ભેદ રખાય છે, પણ ઇચ્છિત શ્રેયઃ સાધવામાં સ્ત્રીઓની શક્તિની ન્યૂનતા જૈનાચાર્યો જણાવતા નથી. સ્ત્રીપુરુષ ભિન્ન ભિન્ન કાર્મિક ઉપાધિથી યુક્ત છે તેની કોઈથી ના કહેવાય તેમ નથી, તો પછી તે ઉપાધિઓને અનુકૂળ આચરણ આચરી તેઓ ભણેને મોક્ષપર્યંત પહોંચી જાય. જો આ આસનપર બેસી જાહેર વ્યાખ્યાન ન કરે, પુરુષો વંદનકાદિ ન કરે, તેમનાં ક્રિયાદિ માટે કરાયલાં સૂત્ર સ્તુત્યાદિ હિચ્ચારણો પુરુષોને ન કલ્પે એ વાતો તેમના પરમશ્રેયઃને લેશપણુ અટકાવતી નથી, વિરુદ્ધ પોષે છે, તો તેમાં તેમનાપર તિરસ્કારનો પ્રશ્ન નથી; પણ અધિકારનોજ પ્રશ્ન છે. સ્ત્રીઓનું બ્રહ્મચર્ય બલાત્કારથી નાશ કરી શકાય છે, પુરુષોનું તેમ કરી શકાતું નથી, એથી બન્નેને સાવચેતી રાખવામાં ભિન્ન રીતિનું કથન હોય, પણ બ્રહ્મચર્ય પાલનની શક્તિઓમાં આ ઉભયગત કાંઈ વિશિષ્ટતા આચાર્યો કહેતા નથી, તેમ અન્ય બાજતોમાં પણ રીતિ-ભેદથી કેટલાંક કથનો છે, પણ આત્માના ગુણો ખીલવવાની કોઈપણ જાતની સ્ત્રીઓમાં ન્યૂનતા હોય એમ કોઈ શ્વેતાંશ્વર જૈનાચાર્યો કહ્યું નથી. આજ કારણથી સુલસા, રેવતી વગેરે સ્ત્રીપાત્રો શ્રીવીરના મુખે પ્રશંસાયાં છે. આ ચેટકરાજની પુત્રી અને શ્રેણિકરાજની પદરાણી ચેલણા પણ તેમાંની એક છે, કે જેણીએ પરમશ્રેયઃ સાધવા સંયમનો સ્વીકાર કર્યો છે. સ્ત્રી હોવાથી આપણે તેને કોઈ જાતની હીનતાથી નાહ જોઈશું, કેમકે પરમશ્રેયઃ પામવામાં તે પુરુષથી કોઈપણ રીતે ઓછી હિતરી શકી નથી. અસ્તુ, મહાસતી ચેલણાદેવી, આપણી કથાની નાયિકા, સાધ્વી-

જીવનને ગુજરાતાં પૂર્વના કરતાં પ્રતિદિન વધારે ને વધારે સુંદર, સુખી અને શાંત બનતી જાય છે. ગૃહસ્થાવાસમાં પણ તેના જીવનમાં અમુક પ્રકારનું કોઈ રસામૃત હતુંજ, છતાં ત્યાં મોહનું તેનું. થેડું નહિ પણ આશુ વિષ તો મિશ્રિત હતું તે અત્યારે સાવ નીકળી ગયું છે. તેના કામળ પ્રેમનું પુષ્પ અત્યારે ઉપાધિના કાંટાઓથી રહિત થયેલું કોઈ અતિ પ્રશસ્ત સુગંધને ધારણ કરી રહ્યું છે અને તેની સુવાસ સર્વત્ર પ્રસરી રહી છે. પહેલાં પણ વિનીતતા, ભક્તિ, શ્રદ્ધા વિગેરેની વેક્ષા તેની આત્મચાટિકામાં વિસ્તરેલી હતી, પણ હાલના સંયમજીવનની વર્ષાઋતુમાં તે અતિસુંદરરીતે પુષ્પિત અને ફલિત થતી જાય છે. તેનું પૂર્વનું સૌંદર્ય અત્યારે વધતા જતા શમના સૌંદર્યથી મિશ્રિત થતું જઈ તે જગતનું શિર નમાવવાને લાયક બની ગયું છે. શ્રેણિકરાબના સાથમાં બહુધા તેને નિર્ભયતા હતી પણ તે નિર્ભયતાના કરતાં હાલની નિર્ભયતા કોઈ વિશિષ્ટજ છે. હવે સંયોગ વિયોગના ભયેતે તેના હૃદયમાં સ્થાન નથી અને જન્મ મૃત્યુનો ભય પણ હાલ ગૌણ બની ગયો છે. આતુરતાના, વ્યગ્રતાના ઉછાળાથી ઉઠતી હૃદયની પ્રેમવાર્તાઓ સુખમય જ છાય છે એથી આપણે પહેલાં આ મહાસતીને લાંબા સૌભાગ્યજીવનની ઉપભોક્ત્રી ગણી હોય, પણ સત્ય સદ્ભાગ્ય તો અત્યારેજ પ્રવર્તમાન હોઈ તે વાસ્તવિક સૌભાગ્યવતી કહી શકાય. પહેલાં તે શ્રેણિકના અંતઃપુરની દેવી હતી, બહુ બહુ તો મગધના રાજ્યની દેવી હતી; અત્યારે તે આખા જગતની એક પૂજ્યદેવતા છે.

આવી રીતે વિધવાસ્થિતિને સંધવાના કરતાં શતગુણી, સહસ્રગુણી, લક્ષગુણી, નહિ, નહિ, તેથી પણ વધારે ગણી સુંદર અને સૌભાગ્યશાસિની બનાવતી સાધ્વી ચિહ્નણુદેવી અતિ મનહરરીતે અને દદાગ્રહથી સંયમનો નિર્વાહ કરે છે. ગૃહસ્થવાસમાં શ્રેણિકના પર તેનો જોવો પ્રેમનો ઝરો વહેતો હતો, તેવોજ તેની દયાનો ઝરો હાલ જગજીવોના પર વહી રહ્યો છે. તેનું રહેમમયું હૃદય તેની તપકૃષ્ણ કાયાને ચોગ્ય કામ્યમાં રાખી સંચાર કરાવે છે અને વચનને સમિતિથી વહેતું કરાવરાવે છે. તે સ્ત્રીની પુરૂષ બની નથી, બની શકે નહિ; પણ તેણીએ અનૃતને મૂળથી ઉખાડી નાંખ્યું છે. રત્નકુક્ષીઓમાં એ બળ હોવાની મનાઈ કોણ કરી શકે? આ સાધ્વીએ સ્ત્રીકારેલું સત્ય એ દ્રવ્યક્ષેત્રાદિથી વ્યવસ્થાવાળું હોવાના કારણે પૂર્ણ છે, પણ આજકાલ લોકો જેવી રીતે 'સત્ય, સત્ય' કરી કૂટી મારે છે તેવું અધુરું નથી, કેમકે તેં યત્નિની દ્રવ્યાનુયોગની સમ્યગ્ વિદુષી છે અને વિદિતવેદોને

અનુસરનારી છે. “નાથ ! તમારા સિવાય એક ક્ષણપણુ ન જીવી શકાય.” એવાં ચાટુવચનો પણ આ દશામાં હોતાં નથી ત્યાં પ્રતિ-
 શાઓનું પાલન અતિસુકર હોય એ સાહજિક છે. સાધ્વોનું પ્રામાણિક
 હૃદય અનાદયી સંસાર રખડાવનાર આત્મવંચનાથી હાલ સર્વથા
 દુર રહે છે. તે સંયમજીવનથી જીવવાને કાયાને પોષે છે, પણ મમતાનો
 લવલેશ ક્યાં છે ? કાઠને દુભાવ્યા સિવાય ઉદરપોષણનું મળતું હોય તો
 મેળવવું એવી પ્રશંસનીય જાણીતી જૈનની માધુકરીવૃત્તિ અથવા ગૌચ-
 રીને સેવનારી સાધ્વી ! બહોળો સમય તપસ્યામાં વીનાવતાં તને બી-
 ક્ષાની અને ભોજનની ઉપાધિ, ખડખડ શા પ્રમાણમાં છે ? ઉપકરણોની
 હે, મૂક અને પારિષ્કાપનિકામાં આ સાધ્વી સર્વદા સમ્યગ્ જ્ઞાનપ્રેરિત
 અને સમ્યગ્ ગતિવાળી છે. તેણીએ મન, વચન, કાયાને ગોપવવા
 પુરતો ઉદમ આદર્યો છે અને આવીરીતે તે ચારિત્ર જીવનને ઉછેરી
 રહી છે. નથી ક્રોધ કે કલેશકંકાશ, નથી અભિમાન કે હુંપદ, નથી
 વંચના કે નથી તૃષ્ણા. કેવું સુંદર અતિશય પાતળા કપાસનું જીવન
 છે ! ઇન્દ્રિયોના વિષયો ! તમે આ સ્થાનમાં સ્થિતિ ક્યાંથી પામી
 શકો ? અયોગ્ય ઇર્ષ્યા, મત્સર કે સ્પર્ધાનું ઝેર આ અમૃતમય જીવન-
 માં જરીએ ક્યાંથી પસરી શકે ? તેને ત્યાં ઉત્પન્ન થવાનોજ અવકાશ
 ક્યાં છે ? જ્ઞાન ધ્યાનમાં વર્તતી સાધ્વી ચેલણાદેવી એવા પ્રભાદને
 હૃદયના દ્વારપ્રદેશમાં પણ પ્રવેશ કરવા દે તોયેને ? તે સદા
 વૈયાવચ્ચ-સેવાવૃત્તિથી હૃદયને ગુણોનું સેવક બનાવી રહી છે,
 ત્યાં કામકાજથી ઉઠતી સાંસારિક ખટપટો ક્યાંથી હોય ? ભગવાન
 શ્રીમહાવીરના શાસનમાં ગુણોનોજ-દર્શન, જ્ઞાન, ચરિત્રનોજ પક્ષપાત
 -યોગ્ય આદર કરવાનો ઉપદેશ છે, ત્યાં મિથ્યા મારાતારીનું કે નમતા
 પાસાની મારામારીનું સ્વપ્ન સરખુથે કેમ સંભવી શકે ? ગુણોને
 ગંદા કરનારી એ ઉપરોક્ત કીડાભૂત બાજતો છે, તે વૈયાવચ્ચથી વહેતા
 રખાતા અને ગુણપક્ષપાતથી સદા સ્વચ્છ એવા ચેલણા સાધ્વીના જી-
 વનમાં નજ દાખલ થઈ શકે. તે ગૃહસ્થાવાસમાં તત્ત્વજ્ઞ હતી એમ
 આગળ કહેવાઈ ગયું છે. હાલ તો તે જ્ઞાનમાં ઘણી આગળ વધી
 ગઈ છે. તે ભણી છે એમજ નહિ, પણ તેણે ભણી જાણ્યું છે, કેમકે
 વિરતિમાં તેની અવિરત પૂર્ણ રમણતા છે. ‘સ્ત્રીની બુદ્ધિ’ એ વચન
 આવાં સંયતી પાત્રોમાં ખરેખર નિરર્થક છે. નિરંતર પ્રભાતમાં નામ
 સેવાયોગ્ય નામવાળી મહાસતી ? તું તારી એકેએક મર્યાદા અને પ્રતિજ્ઞા-
 ઓને સાચવવામાં પુરેપુરું સુજાત્ય અને કુલીનત્વ દર્શાવી રહી છે. તારી

આંખમાં, તારા વચનમાં, તારી ગતિમાં અને ઉપયોગી અન્ય પ્રવૃત્તિ-
ઓમાં ઓ ! સાધ્વી ! તું બહુ સુંદરરીતે સંયમ કરી રહી છે.
શાબાશ ! તારા અંગીકાર કરેલા સંયમનાં નિર્વહનને ! વાહ વાહ !
સુકુમાલ છતાં તારા સંયમના રહેવાને ! ધન્ય છે તારી વિહારભૂમિને !
કે જ્યાંનાં સ્ત્રીજન તારા આદર્શ જીવનનો ઘડો લઈ જગતમાં આદ-
ર્શભૂત થવાને ઘણું ઘણું શીખી રહ્યાં છે.

સાધ્વી ચેલણાએ કેટલો સમય સંયમમાં વીતાવ્યો એ વિષે
પ્રામાણિક જૈન ઇતિહાસ આપણને કાંઈ કહેતો નથી, પણ એ ઇતિહાસ
એટલું તો કહે છે કે તે સાધ્વીનું સંયમજીવન આ ભવના અધુરા
ત્રેયસથી અનુમાનિત નથી. તેણીએ કર્મ ક્ષપાવવાના સમર્થ પ્રયાસો
કીધા છે એમ તેણીનું અંતિમ આપણને સાફ સાફ કહી નાંખે છે,
એ પરથી અને તેના બાહ્યકાળથી આજપર્યંત વૃદ્ધિગત થયેલા અનુ-
ભવપરથી આપણને લાગ્યા સિવાય રહેશે નહિ કે તે પરમસાધ્વી હતી.

રાજ્યનાં સુખોમાં, પુત્રોમાં, અથવા અન્યત્ર કોઈ સ્થળે પ્રતિબંધ
ન રાખનારી આ સાધ્વીને હાલ સ્વશરીરમાંયે પ્રતિબંધ નથી; તોપણ
ઉપકરણાદિમાં, સંયમની પોષકતાનો પ્રતિબંધ કરે એવી અયોગ્ય રીતે
પ્રતિબંધ હોયજ કેમ ? શરીર, ઉપકરણ વિગેરેથી સંયમને પોષી આ-
ત્મત્રેયઃ કરવાનું જ્યાં બીકું જડાવ્યું હોય ત્યાં તે શરીરાદિમાંજ મૂર્છિત
થઈ ઇતરકર્તવ્યતા કેમ મનાય ? એ સાધ્વીના જીવનમાં નથી કોઈ
જાતની શરીરશુદ્ધિ, નથી કોઈ જાતની વસ્ત્રોની ટાપટીપ, મલમલીન
કાયા અને જીર્ણ, તુચ્છ તથા મલીન વસ્ત્રોજ એજ તેની શોભા છે.
આવાં સતાં, તપસ્વી, વિવેકી અને ધર્મમર્મણ પાત્રોને પણ વાડનું
ઉલ્લંઘન કરવું પાલવનું નથી તો અન્યોને માટે કહેવુંજ શું ?

સાધ્વી ચેલણાદેવીએ વિનયથી ધર્મનાં વડીલોને વશ કર્યાં છે.
એ કળાનો અભ્યાસ આજે તેનો કાંઈ નવો નથી, પણ આ વિનયતામાં
વિશિષ્ટતા તો છેજ. રાજકુલોના કરતાં જૈનઐક્ષિકોમાં આવી વિનયની
વિશિષ્ટતા હોય એમાં કાંઈ આશ્ચર્યજેવું છેજ નહિ. તેની આજીવનજીવન
સાધ્વીમંડળ પણ પરમ ધર્મસંસ્કારિત, સુશિક્ષિત, સરલ, શુણ્ણ,
ક્રિયાનિષ્ઠ, વિનયિ, શ્રદ્ધાળુ, સ્વાધ્યાયપરાયણ અને ચારિત્રતત્પર છે,
તેમાંથી તે ઘણાં અનુકરણોથી આગળ વધી રહી છે અને સાથે વારંવાર
અવણુ થતા શ્રીવીરના સમર્થ ઉપદેશોનો મજબૂત ટેકો છે. તે ભૂખનપાને
ગણતી નથી, ટાઢ તાપનો પરિપહ તેને હીસાખમાં નથી. સર્વ સહીને

શ્રીવીરના માર્ગેજ ચાલવું છે ત્યાં એવી વાતો તે લેખામાં ગણેજ કેમ ?

આવી રીતે તેણીએ પોતાના પૂતીત જીવનને વહેવડાવી કપાયની ચીકાશને સર્વથા કાપી નાંખી છે. ચડતા અધ્યવસાયોને શુક્લધ્યાનથી વધારે ચડાવી ચાર કર્મોનાં દલીયાં તેણીએ ખંખેરી નાંખ્યાં છે અને તે કેવલજ્ઞાન તથા કેવલદર્શનથી જગતને જોવા દેખવા લાગી છે. કહેવાની જરૂર નથી કે તે યોગને ઈધી, અવશિષ્ટ ચાર કર્મોનો ક્ષય કરી મુક્તિસ્થળના પરમશ્રેયઃને પણ મેળવી ચુકી છે. તેને નમસ્કાર હો. આપણો સદને માટે. તેનો પરમશાંત થયેલો આત્મા આપણને પરમ-શાંતિ સમર્પો.

પ્રકરણ ૩૫ મું.

ઉપસંહાર.

આર્યજનો ! આ આર્યભૂમિ આવાં પૂતીત પાત્રોના પાદથી પૂતીત થયેલી છે. આજે તે પાત્રો પરમશ્રેયઃ સ્થલમાં ખીરાજે છે, પણ ત્યાંથી આપણને તેઓ અમૂલ્યો સંદેશ આપી રહ્યાં છે. ચેલણદેવોનો આ મહાન જૈનાચાર્યોની લેખિનીદ્વારાએ આખી સ્ત્રીઆલમને જણાવે કે; “આપણે પાતિત્રત્ય, ધાર્મિકજ્ઞાન, સરલતા, સમ્મીલતા, પતિભક્તિ વૈરાગ્ય, સંયમ, શુશ્રિનયાદિથી આ લોક તથા પરલોક એમ ઉભય સુંદર બનાવવો હોય તો બનાવી શકીએ તેમ છે.” આત્મહિતનું માર્ગમાં આપણો હક પુરૂષોના કરતાં કાઠપણુ રીતે ઓછો નથી.” પ્રિય ધર્મભગિનીઓ ! આ આચાર્યોના જ્ઞાનનાજ વારસાને મારી બાળ ભાષામાં ગોઠવી, મેં તેને અચારે તમારી ‘ચિરંજીવી’ના આશિર્વાદભરી વીરપસલીઓમાં લેશ પુર્યો છે. બહેનો ! આશા છે કે તેનો તમે યથાયોગ્ય ઉપયોગ કરી અવશ્યમેવ પરમશાંત થશોજ અને અન્યોને પરમશાંત બનાવશોજ. શાસનનો ભક્ત, તમારો ધર્મબ્રાતા આ આશાઓ પુરાવાનો આધાર તમારાપર રાખી હાલ વિરમે છે. શ્રેયોઽસ્તુ.

સમાપ્ત.